

Leszek F. KORZENIOWSKI

SECURITOLOGIA

Nauka o bezpieczeństwie
człowieka i organizacji społecznych

SECURITOLOGY

A security science of human beings and social organizations

СЕКЮРИТОЛОГИЯ

Наука о безопасности человека и общественных организаций

EAS

Kraków 2008

Recenzje:

doc. Ing. **Ladislav HOFREITER**, CSc. - zastępca kierownika Katedry Nauk Społecznych Akademii Sił Zbrojnych gen. M.R.Stefanika w Liptowskim Mikulasu (Słowacja).

doc. mgr. **Roman JAŠEK**, Ph.D. - Wydział Aplikowanej Informatyki Uniwersytetu im. Tomasza Baty w Zlinie (Republika Czeska).

prof. dr n. ped. **Natalya Grigorivna KALASHNIK** - zastępca dyrektora Państwowego Departamentu Ukrainy ds. wykonania kar, Kijów (Ukraina).

prof. zw. dr hab. **Józef LIPIEC** - Instytut Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego, kierownik Zakładu Filozofii Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie.

prof. dr hab. **Andrzej PEPLŃSKI** - kierownik Katedry Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Pomorskiej w Słupsku.

doc. PhDr. **František ŠKVRNDA**, CSc. - kierownik Katedry Międzynarodowych Stosunków Politycznych Uniwersytetu Ekonomicznego w Bratysławie (Słowacja).

© Copyright by LFK

Żadna część tej publikacji nie może być powielana w jakiegokolwiek formie za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich.

ISBN 978-83-925072-1-5

Projekt okładki: Marcin Stanula.

Kompilacja fotografii: wieże World Trade Center w Nowym Jorku zniszczone atakiem terrorystycznym (USA); posązek Horusa z Luksoru (Egipt); obraz Archanioła Michała w wykonaniu A. O. Stepanenko z dniepropietrowskiej kolonii karnej (Ukraina); Zegar Zagłady na okładce "Bulletin of the Atomic Scientists" Chicago (USA).
Fotografie ze zbiorów autora lub z ogólnie dostępnych stron www.

SPIS TREŚCI

CONTENS

СОДЕРЖАНИЕ

WPROWADZENIE	5
INTRODUCTION	9
ВВЕДЕНИЕ	13

ROZDZIAŁ 1.

SECURITOLOGIA W PROCESIE STAWANIA SIĘ NAUKĄ

1.1 Mityczne i historyczne przesłanki nauki o bezpieczeństwie ..	17
1.2. Źródła i piśmiennictwo <i>securitologii</i>	32
1.3. Metodologia <i>securitologii</i>	47
1.4. Przedmiot <i>securitologii</i>	50
1.5. Klasyfikacja zagrożeń	58

ROZDZIAŁ 2.

BEZPIECZEŃSTWO JAKO DOBRO SPOŁECZNE

2.1. Poczucie bezpieczeństwa	71
2.2. Bezpieczeństwo jako potrzeba	87
2.3. Bezpieczeństwo jako wartość	94
2.4. Bezpieczeństwo jako prawo człowieka	105

ROZDZIAŁ 3.

BEZPIECZEŃSTWO INFORMACYJNE

3.1. Przesłanki bezpieczeństwa informacyjnego	113
3.2. Informacje w zarządzaniu	124
3.3. Asymetria dostępu do informacji	138
3.4. Źródła i metody pozyskiwania informacji	147
3.5. Metody ochrony informacji	177

ROZDZIAŁ 4.

ZARZĄDZANIE BEZPIECZEŃSTWEM

4.1. Ryzyko	197
4.2. Metody oceny ryzyka	204
4.3. Metody i modele zarządzania bezpieczeństwem	235

ZAŁĄCZNIKI:

ZEGAR ZAGŁADY	259
---------------------	-----

REJESTR NAJWIĘKSZYCH KATASTROF NA ŚWIECIE ...	261
---	-----

SPIS PRZYPADKÓW	275
-----------------------	-----

SPIS RYSUNKÓW	276
---------------------	-----

SPIS TABEL	277
------------------	-----

BIBLIOGRAFIA

Publikacje zwarte i czasopisma naukowe	278
--	-----

Prasa i czasopisma	305
--------------------------	-----

Przepisy prawa	306
----------------------	-----

Normy i materiały wewnętrzne	311
------------------------------------	-----

WPROWADZENIE

Odkąd człowiek uświadamia sobie swoje miejsce wśród innych ludzi na Ziemi, bezpieczeństwo zaliczane jest do najważniejszych potrzeb i wartości. I też ten sam człowiek wraz z rozwojem cywilizacji generuje coraz to nowe i większe zagrożenia.

Zagrożonym stało się życie współczesnego człowieka, kultura będąca jego wytworem, społeczeństwo w którym żyje, państwo którego powinnością jest zapewnienie bezpieczeństwa, kontynent na którym przebywa i glob, gdzie zaistniało życie. Zagrożenia początkowo mało znaczące obecnie stały się tak istotne, że człowiek zamiast czerpać radość z życia wśród tych wszystkich dóbr, które sobie wytworzył i świata, który sobie podporządkował – poczuł strach i ułomność swojej potęgi.

Zagadnienie bezpieczeństwa stało się wartością, której znaczenie docenia codziennie każdy człowiek i całe społeczeństwo, a naukowcy próbują je zdefiniować, zbadać i wyjaśnić. Kwestia bezpieczeństwa jest obecna w programach wyborczych licznych polityków, władza usprawiedliwiała zwiększenie podatków wydatkami na bezpieczeństwo a zwykli ludzie pragną poczucia bezpieczeństwa.

Gdy w dwudziestym wieku świat wschodu zapominał swojej tradycji a świat zachodni budował nową cywilizację, inne państwa Europy środkowo-wschodniej tkwiły w przestarzałych strukturach ekonomicznych i w błędnym przekonaniu, że patriotyzm lokalny przezwycięży wszelkie strachy. Tragedia Czarnobyla boleśnie przypominała o zagrożeniach tkwiących wśród nas, i o odpowiedzialności każdego za życie wielu ludzi. Dzisiaj do znanych wcześniej zagrożeń ze strony sił Natury i żywej przyrody, a także militarnych zagrożeń zewnętrznych doliczyć należy nowe, w tym najgroźniejsze – terroryzm.

Trzeba także pamiętać, że od 1989 roku europejskie państwa „socjalne” i „opiekuńcze” (dotychczasowi monopoliści w kwestii bezpieczeństwa obywateli) pozostawiły ludzi i ich bezpieczeństwo własnemu losowi. Ta bezradność znalazła po dziesięciu latach odzew w deklaracji krakowskiej z 12 maja 2000 roku: „*Organizacje ogólno-*

krajowe i lokalne reprezentowane zgodnie z postanowieniami ich statutów oraz osoby fizyczne osobiście, zgromadzeni na konferencji międzynarodowej „Zarządzanie bezpieczeństwem”, oceniając za niesprawny i nieskuteczny rządowy system bezpieczeństwa społeczeństwa, przedsiębiorców, osób i mienia, doceniając niezbywalne prawo do ochrony przed zagrożeniami, deklarują utworzenie Europejskiej Federacji dla Bezpieczeństwa”. Ta idea powołała do istnienia stowarzyszenie naukowe zajmujące się badaniem zagrożeń i edukacją dla bezpieczeństwa - EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY.

Dzisiaj to Stowarzyszenie zrzesza osobistości świata nauki i menedżerów oraz instytucje akademickie z Bułgarii, Czech, Francji, Grecji, Hiszpanii, Niemiec, Polski, Rosji, Rumunii, Serbi, Słowacji, Ukrainy, Węgier, Turcji, Włoch, Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Stowarzyszenie jest niezależnym ośrodkiem naukowym, zorganizowało lub było współorganizatorem ponad 40 międzynarodowych konferencji naukowych, opublikowało we własnym wydawnictwie 20 monografii i podręczników, wydaje czasopismo „Securitologia/Securitology/Секьюритология”.

W przeciągu trzydziestu lat od ukazania się drukiem pierwszych publikacji książkowych z zakresu nauki o bezpieczeństwie, *securitologia* zainteresowała badaczy i praktyków zarządzania. Kształtująca się nowa dyscyplina naukowa stała się także przedmiotem zainteresowania tych, którym dotychczas brakowało chęci lub możliwości podejmowania prób poszukiwań odpowiedzi na pytania o przedmiot bezpieczeństwa i metody badań tego zagadnienia. Przyszłość pokaże, czy proces kształtowania *securitologii* jako nauki dopiero się rozpoczął, czy też jest już zaawansowany.

Bezpieczeństwo człowieka zawsze było przedmiotem troski człowieka, a z chwilą ukształtowania się naukowych metod poznania i zmieniania rzeczywistości – dominuje także w badaniach naukowych. Różne ośrodki naukowe stosują też różne określenia, które współcześnie przyjmują (choć jeszcze nie jest to określenie powszechnie stosowane) wspólną nazwę *securitologia*.

Nie wiadomo, kto i dlaczego w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku użył po raz pierwszy neologizmu *securitologia* na określenie nauki o bezpieczeństwie. W dostępnych publikacjach autorzy wyjaśniający to pojęcie jednoznacznie odsyłają do źródłosłowa łacińskiego

„sine cura” (securitas)¹. Po prostu: **securit(o)logia**. W wierzeniach starożytnych Rzymian *Securitas* była uosobieniem bezpieczeństwa i ufności.

Książka kierowana jest do badaczy i praktyków zarządzania bezpieczeństwem - menedżerów, psychologów, socjologów, specjalistów zarządzania kryzysowego, detektywów i licencjonowanych pracowników ochrony, pełnomocników ds. ochrony informacji niejawnych, pełnomocników ds. bezpieczeństwa imprez, policjantów, strażaków, żołnierzy zawodowych, szpiegów, funkcjonariuszy kontrwywiadu. *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych* powinna także być użyteczna dla studentów specjalności bezpieczeństwo narodowe i bezpieczeństwo wewnętrzne, bezpieczeństwo obywatelskie, zarządzanie bezpieczeństwem, zarządzanie w sytuacji kryzysowej, inżynieria bezpieczeństwa i podobnych.

Pragnę wyrazić szczególne podziękowania uczestnikom międzynarodowych konferencji naukowych i seminariów a także profesorom podejmującym badania i dyskusję nad problemem bezpieczeństwa, z katedr, wydziałów i uniwersytetów wśród których wyróżniają się: Wydział Inżynierii Specjalnej Uniwersytetu w Żilinie, Akademia Sił Zbrojnych im. gen. M.R. Štefánika w Liptowskim Mikulaszu, Akademia Policji w Bratysławie, Wydział Przedsiębiorstw w Koszycach Uniwersytetu Ekonomicznego w Bratysławie (Słowacja); Uniwersytet Tomasza Baty w Zlinie, Uniwersytet Obrony w Brnie, Instytut Ochrony Obywateli w Lazne Bohdanec oraz Katedra Ekonomii Aplikowanej Uniwersytetu Palackeho w Olomoucu (Czechy); Państwowy Uniwersytet Lotniczy w Kijowie, Instytut Psychologii im. G.S. Kostiuka Akademii Nauk Pedagogicznych w Kijowie, Uniwersytet Europejski w Kijowie (Ukraina); Instytut Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wyższa Hanzeatycka Szkoła Zarządzania w Słupsku, Katedra Bezpieczeństwa Narodowego

¹ ŠKVRNDA F.: (slo.) *Vybrané sociologické otázky charakteristiky bezpečnosti v súčasnom svete*, s. 41. /in:/ ČUKAN K. a kol.: *Mládež a armada*. Bratislava: MO SR 2005, s. 28-67. HOFREITER L.: (slov.) *Securitológia*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M.R. Štefánika 2006, s. 19; KORZENIOWSKI L. PEPLŃSKI A.: (pol.) *Wywiad gospodarczy. Historia i współczesność*. Kraków: EAS 2005, s. 243; KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia na początku XXI wieku*, s. 186. „*Securitologia/Securitology/Секюритология*” 2007, nr 6, s. 181-192; YAROTHKIN W.I. (ros.) ЯРОЧКИН В.И.: *Сек'юритология – наука о безопасности жизнедеятельности*. Москва: „Ось-89” 2000, s. 12; ZIĘBA R.: (pol.) *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego - koncepcje-struktury-funkcjonowanie*. Warszawa: SCHOLAR 2004, s. 27.

Akademii Pomorskiej w Słupsku, i wiele innych ośrodków. Wspólnie prowadzone badania naukowe i zdobyte w tych uczelniach doświadczenia dydaktyczne stanowiły inspirację i uzasadnienie dla układu i treści tej książki.

Leszek F. Korzeniowski

INTRODUCTION

Since a human being became aware of their place among other people on earth, security has been considered to be one of the most important needs and values by individual people and whole societies. At the same time, with the development of the civilization the same human being is generating more and more new threats.

A life of a contemporary human being is at stake as well as the culture they have created, the society where they live, the country the obligation of which is to provide security, the continent where they live and the globe where life has started. The threats, initially insignificant, now have become so important that instead of deriving pleasure and joy from life with all these goods they created and in the world they conquered, a human being felt fear and the flaws of human nature.

The notion of security has become a value whose significance is appreciated every day by every man and the whole society and scientists are trying to define it, to explore it and explain. The question of security is present in election programs of numerous politicians, the authorities justify the increase of taxes with the expenses on security and ordinary people want to feel secure.

When in the twentieth century the Eastern World forgot about its tradition and the Western World was building its civilization, other Central and Easter European countries were stuck in old-fashioned economic structures and false conviction that local patriotism conquers all fears. The tragedy of Chernobyl painfully reminded us of the threats stuck among us and of the responsibility of each and every human being for the lives of many people. Today the list of previously known threats of the nature can be extended by new ones, including the most dangerous one – terrorism.

It should also be remembered that since 1989 the European “social” and “protective” countries (previous monopolists when it comes to the security of the citizens) have left the people and their security to their fate. After ten years this helplessness evoked a response in Cracow declaration of 12 May, 2000: *“The national and local organizations*

represented according to the provisions of their statutes as well as individuals personally, gathered on the international “Security Management” conference, assessing the governmental security system of society, businesspeople, people and property as inefficient and ill, and taking into consideration the inalienable right to security against threats, declare the foundation of the European Federation for Security.” This ideas established a scientific association which deals with treats examination and education for security – *THE EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY*.

Today this Association is open to personalities of the scientific world and managers as well as academic institutions from Bulgaria, the Czech Republic, France, Greece, Spain, Germany, Poland, Russia, Romania, Serbia, the Slovak Republic, Ukraine, Hungary, Turkey, Italy, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. The Association is an independent scientific centre, it has organized or been a co-organizer of over 40 international scientific conferences, published in its own press house 20 monographs and handbooks. It also publishes a “Securitology” magazine.

Within thirteen years since the release of the first printed book publications in the scope of security as a science, *securitology* has interested researchers and management practitioners. A newly establishing scientific discipline has also become a subject of interest for those who lacked the will or possibilities to make attempts to look for the answers to the questions about the subject of security and the methods of research of this notion. Only the future will show if the process of establishing *securitology* as a science has already begun or it is already advanced.

The security of a human being has always been the subject of care of a human being and with the establishment of the scientific methods of cognition and changing the reality – it dominates also in scientific research. Different scientific centre use also different terminology which contemporarily adopt (yet, not so commonly used notion) a common name of *securitology*.

It is not known who and why used *securitology* as a neologism in the nineties of the previous century to define the science of security. In the available publications the authors explaining this notion explicitly refer to the Latin etymology “sine cura” (securitas). Just: ***securit(o)logy***.

In the beliefs of the Ancient Romans *Securitas* was associated with security and trust.

The book is addressed to the researchers and security management practitioners – managers, psychologists, sociologists, crisis management specialists, detectives and licenced security guards, plenipotentiaries for protection of confidential information, plenipotentiaries for the security of events, police officers, firemen, professional soldiers, spies, counter-intelligence agents. *Securitology. A security science of human beings and social organizations* should also be useful for the students of the faculty of national security and internal security, civil security, security management, crisis management, security engineering and other similar areas.

I would like to particularly thank the participants of the scientific international conferences and seminars as well as professors who undertake research and discussions on the problem of security from the faculties, departments and universities, among which the following stand out: the Faculty of Special Engineering of the University in Zilina, the Armed Forces Academy of General Milan Rastislav Štefánik in *Liptovský Mikuláš*, the Police Academy in Bratislava (Slovakia), the Department of Companies in *Košice* of the University of Economics in Bratislava (Slovakia), Thomas Bata University in Zlin, the Defence University in Brno, the Institute of Civil Protection in Lazne Bohdanec as well as the Faculty of Applied Economics of the Palacký University, Olomouc (Czech Republic), the National Aviation University in Kiev, the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the Academy of Pedagogical Sciences in Kiev, European University in Kiev (Ukraine), the Institute of Sociology of the University of Wrocław, the Academy of Physical Education in Cracow, the Higher Hanseatic School of Management in Słupsk, the Faculty of National Security of the Pomorska Academy in Słupsk and many other centres and institutions. Commonly conducted scientific research and the didactic experience gained in these universities were the inspiration and grounds for the layout and the contents of this book.

Leszek F. Korzeniowski

ВВЕДЕНИЕ

С тех пор, как человек стал осознавать свое место среди других людей на нашей планете, безопасность, как отдельными людьми так и целыми обществами, считается одной из важнейших человеческих потребностей и ценностей. И сам этот человек, вместе с развитием цивилизации, порождает все новые и большие угрозы.

Под угрозой оказалась жизнь современного человека, культура, которую он создал, общество, в котором он живет, государство, обязанностью которого является обеспечение безопасности, континент, на котором живет, и планета, на которой возникла жизнь. Угрозы, которые сначала были незначительными, сейчас стали настолько существенными, что человек, вместо того, чтобы пользоваться радостью жизни среди всех этих благ, которые сам создал, и мира, который себе подчинил - стал испытывать страх и неполноценность своего могущества.

Проблема безопасности стала ценностью, значение которой каждый день чувствует каждый человек и все общество, а ученые пытаются ее определить, изучить и объяснить. Вопрос о безопасности присутствует в предвыборных программах многочисленных политиков, государственная власть пытается оправдать увеличение размера налогов затратами по сохранению безопасности, а простые люди желают чувствовать себя безопасными.

Когда в двадцатом столетии мир Востока забывал о своих традициях, а мир Запада строил свою цивилизацию, другие государства Центрально-восточной Европы продолжали оставаться в устаревших экономических структурах и ошибочном убеждении, что локальный патриотизм сможет преодолеть все угрозы. Трагедия Чернобыля болезненно напомнила об угрозах, существующих среди нас, и об ответственности каждого за жизнь многих людей. Сейчас, к известным уже раньше угрозам со стороны природных сил, следует добавить новые, в том числе, самую опасную - терроризм.

Следует помнить также о том, что с 1989 года европейские „социальные” государства (которые до сих пор были монополистами в области безопасности своих граждан), оставили людей и вопрос об их безопасности самим себе. Эта беспомощность, через десять лет, нашла отклик в краковском заявлении от 12 мая 2000 года: *Общенациональные и местные организации, представляемые в соответствии с их уставами, и физические лица лично, собранные на международной конференции „Управление безопасностью”, оценивая как неэффективную государственную систему безопасности общества, предпринимателей, отдельных лиц и имущества, учитывая нерушимое право на защиту от угроз, объявляют о создании Европейской Федерации по Безопасности. Эта идея привела к образованию научной ассоциации, занимающейся исследованием угроз и просвещением по вопросам безопасности ЕВРОПЕЙСКОЙ АССОЦИАЦИИ по БЕЗОПАСНОСТИ.*

В настоящее время Ассоциация объединяет выдающихся представителей мира науки, менеджеров и предпринимателей, а также академические учреждения из Болгарии, Чехии, Франции, Греции, Испании, Германии, Польши, России, Румынии, Сербии, Словакии, Украины, Венгрии, Турции, Италии, Объединенного Королевства Великой Британии и Северной Ирландии. Ассоциация является независимым научным центром, организовала самостоятельно или принимала участие в организации больше 40 международных научных конференций, издала в собственном издательстве 20 монографий и учебников, издает журнал „Секьюритология”.

На протяжении тридцати лет с момента появления первых книжных изданий из области науки о безопасности, *секьюритология* стала привлекать внимание исследователей и практиков управления. Формирующаяся новая научная дисциплина стала также предметом интереса тех, у кого до сих пор отсутствовало желание или возможность предпринять попытку найти ответ на вопрос о предмете безопасности и методах исследования этого вопроса. То что, процесс формирования *секьюритологии* как научной дисциплины только начинается, или же он уже значительно продвинут - покажет будущее.

Безопасность человека всегда было предметом заботы со стороны людей, а с момента формирования научных методов

изучения и изменения действительности - преобладает также в научных исследованиях. Отдельные научные центры используют также разные определения, которые в настоящее время (хотя пока данное название не используется всеми) получает общее название *секьюритология*.

Неизвестно, кем и почему в девяностые годы прошлого века впервые использовал неологизм *секьюритология* для определения науки о безопасности. В доступных изданиях авторы, объясняющие это понятие, указывают на латинский источник происхождения слова „*sine cura*” (секюритас). Просто: ***секьюрит(о)логия securit(o)logia***. В верованиях древних римлян *Секюритас* была олицетворением безопасности и доверия.

Настоящая книга предназначена исследователям и практикам управления безопасностью - менеджерам, психологам, социологам, специалистам по кризисному управлению, детективам и лицензированным сотрудникам охраны, уполномоченным по вопросам сохранения конфиденциальной информации, уполномоченным по вопросам безопасности мероприятий, полицейским, пожарникам, профессиональным солдатам, шпионам, сотрудникам контрразведки. *Секьюритология. Наука о безопасности человека и общественных организаций* должна помочь также студентам таких специальностей, как: национальная и внутренняя безопасность, гражданская безопасность, управление безопасностью, управление в кризисных ситуациях, инженерия безопасности и тп.

Особую благодарность хочу выразить участникам международных конференций и семинаров, а также профессорам, проводящим исследования и принимающим участие в дискуссии по вопросам безопасности, представляющим кафедры, факультеты и университеты, среди которых выделяются: Факультет специальной инженерии Университета в г. Жилина, Академия Вооруженных сил им. ген. М.Р. Штефаника в Липтовском Микулаше, Полицейская академия в Братиславе (Словакия), Университет Томаша Бата в г. Злине, Университет обороны в г. Брно, Институт охраны граждан в г. Лазне Бохданец и Кафедра прикладной экономики университета Палецкого в г. Оломоуце (Чехия), Государственный авиационный университет в г. Киеве, Институт психологии им. Г.С. Костюка Академии педагогических наук в г. Киеве,

Европейский университет в г. Киеве (Украина), Институт социологии Вроцлавского университета, Академия физической культуры в г. Кракове, Высшая ганзеатическая школа управления в г. Слупске, Кафедра национальной безопасности Поморской академии в г. Слупске, и многие другие научные центры. Проводимые совместно научные исследования и приобретенный в этих вузах дидактический опыт стали вдохновлением для создания и обоснованием для содержания настоящей книги.

Лешек Ф. Кожневски

Rozdział 1.

SECURITOLOGIA

W PROCESIE STAWANIA SIĘ NAUKĄ

1.1 Mityczne i historyczne przesłanki nauki o bezpieczeństwie.

Od najdawniejszych czasów ludzie starali się unikać zagrożeń i dążyli do bezpiecznego życia. W mitologii² starożytnych Greków, Rzymian, Azteków, Inków, Majów i wielu innych odzwierciedlone są wierzenia, rytuały, zwyczaje ludów przestrzegające przed zagrożeniami lub dające nadzieję. Znajdujemy także dowody na to, że egzystencjalna potrzeba bezpieczeństwa stanowiła także podstawę walki o władzę która rozgrywa się na całym świecie w sferze politycznej, militarnej i gospodarczej. Bywało jednak i tak, że bezpieczeństwo pozostawało w cieniu innych realnych lub wyobrażonych potrzeb, czego przykładem grecka Troja poświęcona na ołtarzu uczuć księcia trojańskiego **Parysa** do pięknej (podobno) **Heleny**, żony **Menelaosa**, króla Sparty³.

STUDIUM PRZYPADKU. Apokalipsa św. Jana⁴.

I widziałem, jak Baranek zdjął pierwszą z siedmiu pieczęci i usłyszałem głos jednej z czterech postaci, donośny jak grzmot, mówiący: Chodź!

I widziałem, a oto **biały koń**, ten zaś, który siedział na nim, miał łuk, a dano mu koronę, i wyruszył jako zwycięzca, aby dalej zwyciężać.

² Mitologia - zbiór mitów. Mit (gr. *mythos* - mowa, słowo, legenda) - podanie bajeczne o powstaniu świata, bogach albo legendarnych bohaterach. KOPALIŃSKI Wł.: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wydanie 14. Warszawa: Wiedza Powszechna 1983, s. 278.

³ Troja, Ilion (gr. Τροία oraz Ἴλιον lub Ἴλιος *Ilios*, łac. *Ilium*) to starożytne miasto położone w Troadzie u zachodnich wybrzeży Azji Mniejszej nad rzeką Skamander, współcześnie stanowisko archeologiczne w Turcji w pobliżu wsi Tevfikiye w prowincji Çanakkale.

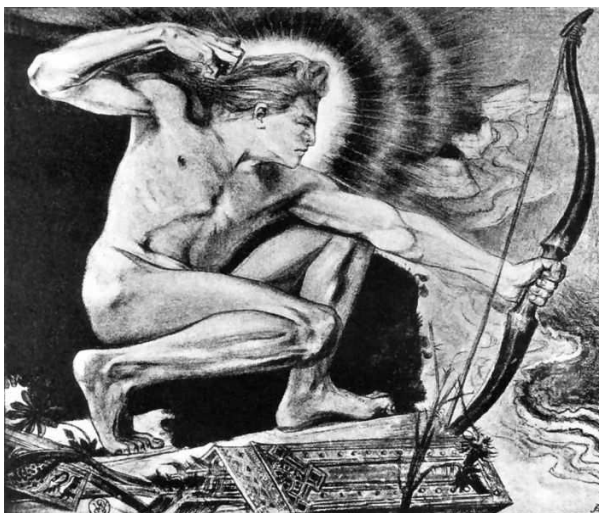
⁴ *Objawienie św. Jana*, s. 1337-1339. /in:/ *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1976, s. 1333-1352.

A gdy zdjął drugą pieczęć, usłyszałem, jak druga postać mówiła: Chodź!
I wyszedł drugi **koń, barwy ognistej**, a temu, który siedział na nim, dano moc zakłócić pokój na ziemi, tak by mieszkańcy jej zabijali się nawzajem; i dano mu wielki miecz.

A gdy zdjął trzecią pieczęć, usłyszałem, jak trzecia postać mówiła: Chodź!
I widziałem, a oto **koń kary**, ten zaś, który siedział na nim, miał wagę w ręce swojej.
I usłyszałem, jakby głos pośród czterech postaci mówił: Miarka pszenicy za denara i trzy miarki jęczmienia za denara; a oliwy i wina nie tykaj.

A gdy zdjął czwartą pieczęć, usłyszałem głos czwartej postaci, która mówiła: Chodź!
I widziałem, oto **siwy koń**, a temu, który na nim siedział, było na imię śmierć, a piekło szło za nim; i dano im władzę nad czwartą częścią ziemi, by zabijali mieczem i głodem, i morem, i przez dzikie zwierzęta ziemi.

A gdy zdjął piątą pieczęć, widziałem poniżej ołtarza dusze zabitych dla Słowa Bożego i dla świadectwa, które złożyli. (...)
I widziałem, gdy zdjął szóstą pieczęć, że powstało trzęsienie ziemi i słońce pociemniało jak czarny wór, a cały księżyc poczerwieniał jak krew.(...)
A gdy zdjął siódmą pieczęć, nastąpiło w niebie milczenie na około pół godziny.
I widziałem siedmiu aniołów, którzy stoją przed Bogiem, i dano im siedem trąb. (...)
I spojrzałem, i usłyszałem, jak jeden orzeł lecący środkiem nieba wołał głosem doniosłym: **Biada, biada, biada mieszkańcom ziemi** (...).

Rys. 1. Apollo razi grotami pomoru.

W czasach antycznych dominowało negatywne podejście do bezpieczeństwa, które dla Rzymian oznaczało polityczną stabilność Imperium Rzymskiego. Dekalog zawiera „zakaz zabójstwa”, z którego można by wywieść „prawo do życia”, ale w dekalogu nie ma przecież przepisu zakazującego *Naturze* kataklizmów przyrody i plag unicestwiających bez litości pojedynczych ludzi i całe narody. I wyartykułowany przez **Aureliusza Augustyna** zakaz sprzeciwu takiemu porządkowi: „Jakaż to głupota buntować się przeciwko przyrodzonej człowiekowi doli!”⁵.

Dopiero od **Tomasza z Akwinu** w Europie zauważono podejście pozytywne do bezpieczeństwa, umożliwiające jednostce i wspólnocie przetrwanie i rozwój⁶. Jednakże starotestamentowe mity siedmiu plag, przymierze na górze Synaj i cała historia człowieka nasycona jest pesymistyczną wizją nieuchronności zagrożeń i unicestwienia.

Współczesne zagrożenia symbolizuje „Zegar Zagłady”⁷, prowadzony od 1947 roku przez „Bulletin of the Atomic Scientists”. Nakręcili go fizycy jądrowi z Uniwersytetu w Chicago (USA), którzy w czasie II wojny światowej pracowali przy Projekcie „Manhattan”⁸ i przyczynili się do budowy amerykańskich bomb atomowych zrzuconych na Hiroszimę i Nagasaki. Zegar pokazuje czas pozostały do zagłady ludzkości. Pierwotnie „zagłada” oznaczała zagrożenie wojną nuklearną, lecz później uwzględniono także technologie zmieniające klimat, bio- i nanotechnologie, które mogą spowodować nieodwracalne szkody⁹.

⁵ św. AUGUSTYN: *Wyznania*. Kraków: 1994, s. 79. Aureliusz Augustyn z Hippony (354-430), filozof i teolog katolicki.

⁶ TATARKIEWICZ W.: *Historia filozofii*. Tom I. Warszawa: 1983, s. 270-282. Tomasz z Akwinu (1224 lub 1225-1274) filozof i teolog katolicki.

⁷ Ang. *Doomsday Clock*.

⁸ Ang. *Manhattan Project* – skrócona nazwa od *Manhattan Engineer District* - kryptonimu amerykańskiego programu budowy bomby atomowej; opracowany na polecenie prezydenta F. D. Roosevelta i realizowany od 1942 roku. Badania prowadzono w 3 ośrodkach: w Columbia University w Nowym Jorku, uniwersytecie w Chicago i uniwersytecie stanu Kalifornia, konstrukcję bomby opracowano w Los Alamos. Eksperyment wybuchu bomby jądrowej 16.07.1945 r. otrzymał kryptonim *Trinity*, bombę zaś nazwano *Gadget*. Podobna konstrukcja została wykorzystana przeciwko Japonii w Hiroshimie 6.08.1945 i w Nagasaki 9.08.1945.

⁹ „*Doomsday Clock*” *Moves Two Minutes Closer To Midnight*. „Bulletin of the Atomic Scientists” 2007-01-17. www.thebulletin.org

Rys. 2. Zegar Zagłady „Bulletin of the Atomic Scientists”.

W starożytnych Chinach najważniejszą rolę odegrała filozofia **Konfucjusza**¹⁰ „Mistrz Kong” uważany jest za najważniejszą postać w historii starożytnych Chin. W II w. n.e. poglądy Konfucjusza zostały uznane za ideologię państwową, a filozofię konfucjańską wykładano nie tylko w Chinach, ale także w Japonii, Korei i Singapurze¹¹.

Kluczowym pojęciem filozofii konfucjańskiej jest *ren* – kultywowane uczucie, które odróżnia człowieka od innych organizmów¹². Współczesny chiński filozof **Liang Souming** interpretuje *ren* jako „intuicję”, rodzaj moralnego przeczucia, nabytego dzięki etycznemu kształceniu i dzięki doświadczeniu życiowemu, umożliwiającemu wiarygodną ocenę sytuacji¹³.

Osiągnięcie *ren* jest możliwe dzięki przestrzeganiu *li* - obrzędów, obyczajów, ceremonii, zasad dobrych manier i innych norm relacji międzyludzkich, prowadzących do społecznego i moralnego porządku.

¹⁰ Konfucjusz, Kong Fuzi (551 - 479 p.n.e.)

¹¹ WU Joseph S.: *Konfucjusz (Kong Fuzi)*, s. 4. /in:/ McGREAL Ian P. (oprac.) *Wielcy myśliciele Wschodu*. Warszawa: Wydawnictwo al fine 1997, s. 3-10.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

W filozofii konfucjańskiej jednostka żyje tylko w sieci powiązań z innymi, nie istnieje pojęcie indywidualności¹⁴.

Laozi¹⁵, autor *Daodejing*, najważniejszego dla taoizmu i wpływowego w Chinach tekstu, *dao* czyli „droga” określa wzorce i procedury we wszechświecie; najlepszą „drogą” jest *wuwei* - działalność bez wysiłku. Wszelkie przeciwieństwa są nierozłączne, dopełniające się lub wykluczające¹⁶.

Określenia *yin* i *yang* są podstawowymi dla świata taoizmu, gdzie wszystko dzieli się na dwubiegunowe przeciwieństwa: *yin* reprezentuje mrok, wycofanie, miękkość, żeńskość, niskość, bierność, dośrodkowość, krótkość, pustkę, wklęsłość itp. a *yang* utożsamia światło, dominację, twardość, męskość, wysokość, ekspansywność, odśrodkowość, długość, pełnię, stałość. Wszystkie rzeczy składają się w różnych proporcjach tych dwóch przeciwieństw. Nic nie występuje wyłącznie jako jedno lub drugie, wszystkie rzeczy znajdują się w strumieniu pomiędzy przeciwnymi biegunami. Kiedy *yin* osiąga swe maksimum, przeobraża się w *yang*; Kiedy *yang* osiąga swe maksimum, przeobraża się w *yin*¹⁷. Nie jest to równowaga statyczna lecz dynamiczna, w której występuje przeciwdziałanie tendencjom dominowania któregośkolwiek z biegunów. Ponieważ w praktyce występuje dominowanie *yang*, to *daodejing* dąży do nowego zrównoważenia poprzez faworyzowanie *yin* – „rzeczy najbardziej miękkie pokonują najbardziej twarde”¹⁸.

Sztuki wojenne Azji Wschodniej, od judo po współczesne strategie wojskowe **Mao Zedonga**¹⁹ uznawały i wykorzystywały tę zasadę. Także **Josef Janošec**²⁰, **Wasil M. Zaplatynskij**²¹ i inni badacze pro-

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Laozi (ur. ok. VI w. p.n.e, czas i miejsce śmierci nieznane.)

¹⁶ LUSTHAUS D.: *Laozi*, s. 11. /in:/ McGREAL Ian P. (oprac.) *Wielcy myśliciele Wschodu*. Warszawa: Wydawnictwo al fine 1997, s. 11-20.

¹⁷ Ibidem, s. 18.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Mao Zedong, Mao Tse-tung, Mao Ce-tung (1893-1976).

²⁰ JANOŠEC Josef: (cze.) *Diskuze základních problémů bezpečnostní vědy*. /in:/ "Science & Military" 2006, č. 2, s. 19 – 31; JANOŠEC J.: (cze.) *Sekuritologie – nauka o bezpečnosti a nebezpečnosti*. „Vojenské rozhledy” 2007, nr 3, s. 3-14; JANOŠEC J.: (cze.) *Od teorie obrany k sekuritologii*. /in:/ LUPTÁK Ľ: *Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia: 2006-2007*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2007, s. 487-495.

²¹ ЗАПЛАТЫНСКИЙ В.М. (ukr.) ЗАПЛАТИНСЬКИЙ В.М.: *Безпека та небезпека у сучасних війнах*. „Безпека життєдіяльності” 2006, № 5, с. 41-44. Реєстраційний № 63600-KB ндекс 01237.

blemów bezpieczeństwa za ważną metodologiczną dyrektywą *securitologii* uważają dialektykę *yin* i *yang* a także dynamikę *daodejing*.

Zamieszkujący różne strony świata Fenicjanie i Hetyci, Babilończycy i Asyryjczycy, Grecy i Rzymianie, Persowie i Chińczycy i wiele innych potęg starożytnego świata pozostawiło liczne ślady unikania zagrożeń i walki o poprawę swojego bezpieczeństwa.

Tereny dzisiejszej Polski w średniowieczu objęte były wojnami domowymi, a chaos przyczyniał się do tego, że nikt nie czuł się pewny życia i swojego mienia²².

Stosunkowo dobrze było w miastach, w których istniała straż miejska, pilnująca porządku, zwłaszcza w nocy. Miasta także pierwsze zainicjowały ochronę dróg organizując w tym celu pierwsze porozumienia (konfederacje). Na tej podstawie strażnicy miejscy uzyskali uprawnienie stosowania kary, włącznie do kary śmierci i to bez względu na stan społeczny, wobec grasujących na drogach „łotrów“ (*latrones*). Wprowadzony przez Henryka III głogowskiego²³ urząd starosty zapoczątkował przyjęty następnie w odrodzonym Królestwie Polskim system policyjny i ostrą walkę z bandytyzmem. Starostowie w imieniu króla ścigali i sądzili doraźnie zbrodnie publiczne (które statut warcki 1423 r. ograniczył do tzw. czterech artykułów grodzkich: podpalenia, najścia domu, rabunku na drodze i zgwałcenia).

W XIV w. ściganiem przestępstw tego typu zajmowali się specjaliści urzędnicy policyjni, zwani *justycjariuszami* lub po polsku *oprawcami*. Nie tylko ścigali oni przestępców, ale także przesłuchiwali ich i sami sądzili, rozszerzając zakres swych czynności na sprawy podlegające kompetencji innych sądów. Szczególnie ożywioną działalność prowadzili w Małopolsce, gdzie przez pewien czas nie było starostów.

Za następców króla **Kazimierza Wielkiego** energia władz policyjnych osłabła, ale mimo wszystko była Polska krajem dość spokojnym, jeżeli wyłączyć niektóre tereny pograniczne, stanowiące w XV w. obszary szczególnie niebezpieczne dla podróżnych²⁴.

²² ZIENTARA B.: *Spółeczeństwo polskie XIII-XV wieku*, s. 189. /in:/ IHNATOWICZ I. MACZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988, s. 91-209.

²³ Henryk III głogowski (1251/1260-1309) – książę głogowski, książę wielkopolski.

²⁴ ZIENTARA B.: *Spółeczeństwo...* op. cit. s. 190.

System polityczny, który utrwalił się w Rzeczypospolitej, miał decydujący wpływ na bezpieczeństwo jej mieszkańców. Większe miasta dysponowały własnym aparatem policyjnym i względnie sprawnymi sądami. Systemy ścigania przestępstw czasy nowożytne odziedziczyły po średniowieczu. Król jako źródło władzy przekazywał odpowiednie kompetencje starostom. Ci ostatni w XVI wieku stali się już urzędnikami ziemskimi, zlecającymi swe funkcje podstarościemu lub burgrabiemu. Przestępstwa z tytułu „czterech artykułów grodzkich”, stanowiące największą groźbę dla bezpieczeństwa wewnętrznego, sądził sąd grodzki, urząd grodzki zaś przeprowadzał egzekucję²⁵.

Jednak nawet oczywiste niebezpieczeństwo dla życia i mienia szlacheckiego z trudem wystarczyło, by zorganizować solidarny opór. Potrzebne były uniwersały królewskie, by zwołać szlachtę danej ziemi pod wodzą starosty na akcje represyjne. Zachodziła bowiem niekiedy kolizja między egzekucją prawa (wyroków) a przywilejami szlacheckimi, zlecającymi karanie poddanych panu.

Sugestywnym świadectwem zasięgu niebezpieczeństwa w strefie podkarpackiej jest *Węgierski bądź dacki Simplicissimus*, wydany anonimowo po niemiecku w 1683 r.²⁶ Mamy tam (akcja dotyczy początku drugiej połowy XVII w.) przygody biednych żaków, których rozbójnicy wypytują, czy są katolikami.

„- O, wy szelmy, wiem dobrze, żeście luterskie psy. Ale dziś ja też przyjdę do karczmy, a tam będziecie musieli mi zaśpiewać pieśń o Matce Boskiej i świętym Franciszku. Kto jej nie będzie znał, ten będzie musiał za mnie należytość za jadło i trunki opłacić. Lecz jeśli się okaże, że katolikami jesteście i śpiewać umiecie, to ja za was, skoro biednymi studentami się mienicie, wasze rachunki zapłacę”²⁷.

²⁵ MĄCZAK A.: *Od połowy XV wieku do rozbiorów*, s. 397. /in:/ IHNATOWICZ I. MĄCZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółczesność polskie od X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988, s. 213-426.

²⁶ Pod pseudonimem *Simplicissimusa Węgierskiego* ukrywał się Daniel Speer (1636- 1707). Pełny tytuł brzmi: *Węgierski bądź Dacki Simplicissimus. Osobliwe życie tegoż przedstawiający i szczególne okoliczności towarzyszące jego podróżom. Ponadto wiarygodny opis będących podówczas w kwitującym stanie, lecz niespokojnych Węgier, a także ludu węgierskiego, jego zwyczajów, obrządków, nawyków oraz trwającej wojny. Wesołe i warte przeczytania*. Wydał tenże *Dacki Simplicissimus*.

²⁷ *Węgierski bądź Dacki Simplicissimus*. Wyd.1. Przekład Danuta Reyhmanowa. Przedmowa i przypisy Jan Reyhman. Kraków: Wydawnictwo Literackie 1967; MĄCZAK A.: *Od...* op. cit. s. 399.

Te słowa zbójnika przypominają bardziej Rumcajsja niż Janosika z legendy, ale autor daje do zrozumienia, że tylko studentów zbójnicy traktowali dobrotliwie. Czytamy, jak w podhalańskiej wiosce zbiera się już grupa siedemdziesięciu podróżnych, ale i w tak licznej kompanii obawia się przebywać Tatry. „Na drugi dzień przybył jakiś polski jaśniepan z trzydziestoma jeźdźcami, lecz i on nie odważył się przejść przez góry, bowiem krążyły pewne wieści, że wszystkich razem zbójców jest ponad stu”. Skończyło się na wypłaceniu okupu od głów i od koni.

Na Podkarpaciu powstała więc w XVII w. swoista strefa marginesu, którą w znaczeniu geograficznym stanowiły góry, a w sensie społecznym - bandy opryszków składających się z ludzi różnego pochodzenia. Problemy rosły wraz z osłabieniem władzy państwowej, a nabrały wstrząsających rozmiarów poczynając od „konfederacji” czy związku wojskowego chorągwi wracających z wyprawy na Moskwę w 1612 r. Nie sposób rozróżnić, kiedy wojsko domagało się sprawiedliwie należnego żołdu, kiedy zaś rabowało, korzystając tylko z pretekstu. Rzecz w tym, że broń, doświadczenie i organizacja dawały oddziałom wojskowym ogromną przewagę nad ludnością i pozwalały ważyć się na akcje niedostępne dla zwykłych rabusiów, jak najazd na Brzozów i Jaślicka biskupa przemyskiego, spalenie Radymna, złupienie Żurawicy Korniakta i zwycięski szturm w 1661 r. na Dobromil.

Księgi grodzkie pełne są skarg na rabunki żołnierskie po wsiach i dworach, a także w miasteczkach. I tu, jak w tylu innych dziedzinach, bezpieczeństwo zapewniała tylko protekcja potężnego magnata. Bardzo niewiele słyhać o zorganizowanej obronie, o sieci czujek rozstawionych po drogach, które ostrzegałyby o zbliżającym się niebezpieczeństwie. Takie właśnie środki wypracowało sobie społeczeństwo cywilne w Niemczech okresu wojny trzydziestoletniej.

Na Rusi miasta i miasteczka, dwory, nawet wsie były opatrzone rowem, częstokołem, czasem bardziej rozbudowanymi fortyfikacjami, przeważnie jednak drewnianymi. Choć nie dawało to osłony przed licznym i wyposażonym w działa przeciwnikom, wystarczało przeważnie przeciw rabusiom. Na pozostałych ziemiach Korony w znakomitej większości wypadków wsie i dwory były całkowicie odsłonięte.

Obok wojsk obcych w Rzeczypospolitej do „plag żywota” - wedle określenia Łozińskiego - zaliczyć trzeba oddziały nadworne. Nawet gdy

trzymane były żelazną ręką, osłaniało to przede wszystkim posiadłości magnata zatrudniającego żołnierzy. Poczynając od pierwszego bezkrólewia rozpowszechnił się zwyczaj najmowania oddziałów, złożonych przeważnie z cudzoziemców, choć wśród Węgrów, Niemców, Szkotów, nawet Hiszpanów czy tych, których w pozwach określono jako *Valachos, Serbos, Cisacos, Tataros et Cyganos* - było wielu miejscowych²⁸.

Główny problem w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego stanowiła sama szlachta. Jeśli wojska nadworne grabiły, to przeważnie dlatego, że kierował je na swych przeciwników magnat; jeśli nie miały spokoju dwory, zaścianki i zagrody, to główne, codzienne niebezpieczeństwo wynikało ze zwad między szlachtą. Nie miałoby wielkiego sensu ściśle klasyfikowanie tych zjawisk, rozróżnić jednak chyba trzeba *raubritterstwo*²⁹, gwałt zalegalizowany o owe powszechne, nie tyle gwałtem rozstrzygane, co gwałtownie toczone spory. Szlacheckich zawodowych rabusiów nie było wielu; choć szlacheckiego staropolskiego stylu życia nie cechował legalizm, tj. ściśle przestrzeganie prawa, to rozpowszechnione było zamiłowanie do ubierania wszystkiego w szatę prawną, do pieniactwa.

Rozpowszechnienie „legalnego gwałtu” wiązało się w pewnym stopniu z instytucją wróždy³⁰ i odwetu, która słabnie w XVI stuleciu, ale bynajmniej nie znika. Niebezpieczeństwo niósł także system kar. Podobnie jak *intromisja*, czyli *wwiedzenie* w posiadanie przyznanej prawem nieruchomości, mogła łatwo doprowadzić do siekaniny między szlachtą asystującą obu stronom sporu, tak zbliżone niebezpieczeństwo niosła ze sobą infamia i banicja.

²⁸ MAĆZAK A.: *Od...* op. cit. s. 400.

²⁹ Niem. *Raubritter* - rycerz rozbójnik.

³⁰ Wróźda (krwawa zemsta) - zwyczaj wywierania krwawej zemsty na sprawcy zabójstwa krewnego (lub na kimś z jego rodu); Z czasem, zabójstwo winnego zastępowano główszczyzną (wykup). Wróźda znajdowała odbicie w prawodawstwie antycznym (np. w kodeksie Hammurabiego prawo talionu: „oko za oko, ząb za ząb”), w Europie była powszechna do średniowiecza, do XX w. utrzymała się w krajach śródziemnomorskich (Albania, Sardynia, Korsyka - wendeta, wendetta, vendetta).

Rys. 3. Milicjant - włoszczanin z 1767 r.³¹

Źródło: Rycina C. Antoniego. /za:/ MĄCZAK A.: *Od połowy XV wieku do rozbiorów*, s. 390.
/in:/ IHNATOWICZ I. MĄCZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988, s. 213-426.

W przeciwieństwie do miast, w których rada dysponowała pewną służbą policyjną, a ustrój ograniczał do minimum wszelkie okazje do masowych i niespokojnych zgromadzeń, życie szlachty stwarzało niezliczone okazje skłaniające wprost do chwywania za broń. Proste nagromadzenie dziesiątek czy setek zbrojnych obywateli na weselu, chrzciniach czy też sejmiku stwarzało masę krytyczną, przy której znikomy nawet powód wystarczał, by chwycono za szable, czasem po prostu za siekiery, drągi czy kłonicie.

Dużo namiętności, sprzecznych interesów, z reguły zaś pijaństwa sprzyjało gwałtownym wybuchom, zwłaszcza na sejmikach. Gwałtowność tych zgromadzeń była już od XVI stulecia przedmiotem zdziwienia i krytyki cudzoziemskich obserwatorów. W tym czasie,

³¹ Podpis pod ryciną brzmi: „Włoszczanin z Pawłowa w Wielkim Księstwie Litewskim uczyniony wolnym w 1767 r.”

oprócz tradycyjnej rąbaniny, przyjmuje się - raczej późno - zachodnia moda na pojedynki odbywane wedle przyjętych reguł zwyczajowych³².

Szczepienia ochronne przeciw ospie długo jeszcze na ziemiach polskich nie osiągnęły stopnia powszechności liczącego się społecznie. Jak groźne zaś było niebezpieczeństwo, świadczą liczby: w Prusach i w zaborze pruskim zmarło w roku 1796 na ospę 30 000 osób, jeszcze groźniejsze były straty w zaborze rosyjskim. Lekarze-społecznicy prowadzili szczepienia często bezpłatnie, dopiero w drugiej połowie XIX wieku wprowadzać zaczęto szerzej zakrojone inicjatywy państwowe w tym względzie, aż doszło do przymusu szczepienia ospy (Prusy 1874). Opanowanie epidemii ospy nie oznaczało jednak, iż co jakiś czas nie zdarzały się przypadki zachorowań, wynikające z unikania w odległych wsiach, a także przez biedotę miejską, szczepień ochronnych.

Znacznie groźniejszym zjawiskiem były epidemie cholery. Pierwsza z nich ogarnęła ziemie polskie w latach powstania listopadowego, przyprawiając o śmierć także rosyjskiego wodza, **Dybicza**. Później co kilka lat powtarzały się nawroty cholery z mniejszym nasileniem, aż ponowna wielka epidemia przetoczyła się przez ziemie polskie w latach 1848 i 1849 (chorowało wtedy w samym Krakowie około 1000 osób na 40 tys. mieszkańców), później co lat kilka lub kilkanaście miały miejsce następne, szczególnie w latach 1865-75, 1885, 1892.

Władze i ludność były bezradne, budowano szpitale „dla chorych na słabość choleryczną”, a główny sposób przeciwstawiany epidemii stosowano izolację zdrowych od chorych, wśród których śmiertelność osiągała 50% i więcej³³.

W więzieniach i w koszarach. aby zapobiec chorobie, wydawano po szklance wódki z pieprzem i po półkwarcie kaszy suto omaszczonej, a także okadzano pomieszczenia jałowcem. Nazwa choroby, uprzednio nie występującej, stała się w wieku XIX jednym z popularniejszych przekleństw³⁴.

³² MACZAK A.: *Od... op. cit.* s. 403.

³³ IHNATOWICZ I. *Od rozbiorów do pierwszej wojny światowej*, s. 564. /in:/ IHNATOWICZ I. MACZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku*.

Warszawa: KiW 1988, s. 427-589. ISBN 83-05-11402-3.

³⁴ Ibidem, s. 565.

Rys. 4. Cholera.

Źródło: JEULIN Philippe: *Le Cholera*. „Le Petit Journal”. Paryski dziennik (1863-1944).
www.amicale-genealogie.org

Rozwój chirurgii między innymi w czasie wielkich wojen początku stulecia przyniósł później zmniejszenie bólu przy operacjach (zastosowanie narkozy w końcu 1 połowy XIX w.) i zwiększenie skuteczności zabiegów. Ostatnie dwudziestolecie XIX wieku bogate było w istotne dla medycyny wynalazki (**Pasteur, Koch, Roentgen**).

Poza nielicznymi nie miały one jednak szerszego społecznie zastosowania. Koszt leczenia przekraczający możliwości większej części społeczeństwa, mała liczba lekarzy, duża odległość od miasta, wreszcie ciemnota, brak instytucji społecznej opieki lekarskiej sprawiały, że mimo niewątpliwiej poprawy sytuacji w tej dziedzinie ogromna większość społeczeństwa bała się choroby i bólu jako groźby zupełnie codziennej i realnej - wszak epidemie wybuchały nagle, bez żadnej zapowiedzi, a rozwój i przyspieszenie komunikacji przeniosły je z Astrachania lub

Maroka do Warszawy znacznie szybciej w drugiej połowie stulecia niż w pierwszej.

Siły przyrody groziły także innymi niebezpieczeństwami. Powodzie większe, o zasięgu obejmującym jedną lub kilka guberni, zdarzały się co kilka lub co kilkanaście lat, częściej w Królestwie i Galicji niż w zaborze pruskim³⁵. Przynosiły ruinę domów, niszczyły zasiewy lub zbiory, groziły bezpośrednim niebezpieczeństwem życiu ludzkiemu. Nieobce były nie tylko wsi, ale i wielkiemu miastu - zdarzyło się, że w Warszawie woda wylewała się na niższe miejsca skarpy. Publicyści nawoływali do regulacji rzek, jednakże gdy nadchodziła klęska, niewiele umiano jej przeciwstawić³⁶.

Pożary powstałe od pioruna lub przypadkowego zaprószenia ogniem trawiły, szczególnie w Królestwie i Galicji, całe miasteczka zabudowane drewnianymi domkami. Co kilkanaście lat paliły się Siedlce, Białystok, Szczepieszyn czy Łuków. Zdarzały się pożary pochłaniające czasem całe ulice większych miast. W roku 1850 w Krakowie podczas wielkiego pożaru, który ogarnął część Rynku, ulicę Grodzką, Stolarską i parę przyległych, spaliło się około 160 domów. Pewne ulepszenia organizacyjne, a przede wszystkim postęp techniczny w dziedzinie urządzeń przeciwpożarowych, zmniejszyły w drugiej połowie XIX wieku stopień zagrożenia, dotyczyło to jednak przede wszystkim wielkich miast. Na wsi duże znaczenie miał rozwój ochotniczych straży pożarnych.

Nieurodzaje przybierały często charakter klęsk. Niski stopień zmeliorowania pól, słaba technika uprawy, nie dająca możliwości łagodzenia wpływu nie sprzyjających warunków atmosferycznych, sprawiały, że co jakiś czas wybuchały klęski głodu. Tak było w Królestwie w roku 1846, tak było też w Galicji rok później. Pod koniec XIX wieku rozwój rolnictwa po kryzysie rolnym przyniósł jednak i w tej dziedzinie poprawę.

Stopień bezpieczeństwa człowieka i poczucia tego bezpieczeństwa zmienił się istotnie w ciągu wieku XIX. Zmniejszyło się przede wszystkim zagrożenie człowieka przez siły przyrody. Niektóre niebezpieczeństwa grożące jednostce jeszcze w końcu XVIII wieku przestały istnieć, niektóre znacznie zmalały. Postęp medycyny sprawił, że zmniej-

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, s. 566.

szła się groźba chorób lub że możliwe stało się znaczne złagodzenie przebiegu chorób i ich skutków³⁷.

W sumie wiek XIX nie przyniósł w tej dziedzinie nowych zagrożeń, niektóre z dawnych zmniejszył tak, że były one przez ówczesnych odczuwane jako naturalna uciążliwość życia.

Sposób ogrzewania mieszkań, mało skuteczny sposób przechowywania żywności, nie zawsze chroniący ją przed zepsuciem, sposób oświetlania ulic - wszystkie te konfrontacje człowieka i przyrody traktowane były jako naturalna konieczność, ale budziły uczucie bezradności lub co najmniej świadomość konieczności wytrwałej i ciężkiej walki. Do tego dochodziły wypadki przy pracy, wywołane złymi warunkami - niebezpieczne urządzenia (np. nie osłonięte pasy transmisyjne powszechnie stosowane w fabrykach), brak odpowiednich kwalifikacji robotników.

W okresach wojen, zamieszek i powstań na marginesie wydarzeń rodziły się ponadto zjawiska groźne także i dla tych, którzy pozostawali poza ich głównym nurtem. Na wsi pojawiali się bandyci czasem udający partyzantów, czasem występujący jawnie w pogoni za osobliwą sławą, a działo się tak zresztą nie tylko w epoce powstań. „Tygodnik Ilustrowany” z początku XX wieku szeroko opisywał rozwój bandytyzmu w Królestwie i indolencję władz w jego zwalczaniu.

Jednakże nie tylko element przestępczy stanowił zagrożenie odziedziczone po poprzedniej epoce - normy obyczajowe nakazywały „mieć odwagę zabić człowieka, gdy ten naruszy honor”. W dobie romantyzmu moda wzmocniła fascynację pojedynkiem i samobójstwem. Pojedynkom wszczynanym o sprawy ważne i najważniejsze, bywało że kończącym się śmiercią obrońców słusznej sprawy i poszkodowanych towarzyszyły pojedynki mające dowieść junactwa i odwagi lub nawet świadczące o pogardzie i lekceważeniu przeciwnika, wszczynane przy kieliszku, przy kartach lub w innych podobnych okolicznościach.

Jednostce zagrażała wreszcie władza. Przede wszystkim dlatego, że była to władza obca i wroga, surowa i silna. Słaba władza dawnej Rzeczypospolitej, rzadko przekraczająca swoje uprawnienia wobec obywatela, ale też rzadko gwarantująca mu bezpieczeństwo, po rozbiorach ustąpiła miejsca władzy państw rządzonych absolutystycznie. Ustawo-

³⁷ Ibidem, s. 564.

prawo pruskie obowiązujące bezpośrednio po rozbiorach przewidywało rozmaite rodzaje kary śmierci z łamaniem kołem łącznie, prawo austriackie znało rozmaite stopnie dolegliwości postępowania śledczego, w zaborze rosyjskim podobnie jak w Austrii obywatelowi groziły rozmaite rodzaje więzień z katorgą włącznie. Zarówno w materii, jak i procedurze ustawodawstwa wszystkich trzech państw zaborczych były dla obywatela bardziej dotkliwe niż przedrozbiorowe prawo polskie. Nawet te gwarancje, które obywatelowi przysługiwały, bywały w rozmaity sposób prawnie ograniczone lub uchylane. W okresach rewolucyjnych wprowadzano stan wyjątkowy ze wszystkimi tego konsekwencjami, takimi jak sądownictwo wojenne itp. Prawa obywateli wynikające z konstytucji - gdy już ona była - po krótkim czasie znoszono, jak w przypadku zastąpienia konstytucji Królestwa po powstaniu listopadowym przez statut organiczny lub w przypadku austriackiej konstytucji z roku 1849. Wreszcie sam sposób wykonywania władzy i realizacji prawa przebiegał niejednokrotnie dla obywatela dotkliwie na skutek samowoli lub przekupstwa urzędników, złośliwego stosowania przepisu z zamierzoną szkodą obywatela, czasem wręcz w klimacie tragicznej groteski³⁸.

Pierwsza połowa XX w. przeszła w Europie pod znakiem wojny. Polskę wojna dotknęła bardziej niż większość innych krajów kontynentu. Działania wojenne w czasie pierwszej zawieruchy światowej przetoczyły się przez większość ziem polskich, a w czasie drugiej wojny światowej fronty przebiegły przez całą Polskę dwukrotnie. Jeśli jeszcze weźmiemy pod uwagę wojnę na wschodzie wraz z wojną polsko-radziecką 1920 r., to okaże się, że na 30 lat, które upłynęły od wybuchu I wojny światowej do końca II wojny, w ciągu około 11 lat Polska wstrząsana była przez starcia wojenne, w tym przez 10 lat pozostawała pod obcą władzą bądź okupacją³⁹.

³⁸ Ibidem, s. 568.

³⁹ ŻARNOWSKI J. *Epoka dwóch wojen*, s. 593 /in:/ IHNATOWICZ I. MACZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988, s. 593-670.

1.2. Źródła i piśmiennictwo securitologii

Po europejskiej rewolucji 1989 roku przedstawiciele nauk przyrodniczych, technicznych, medycznych, rolniczych i społecznych a także różnych szczegółowych dyscyplin naukowych przestali ufać jedynej obowiązującej dotychczas wykładni wskazującej, czyje bezpieczeństwo i przez kogo jest zagrożone. Podmiotem zainteresowania nauki ponownie stał się człowiek i tworzone przez ludzi grupy społeczne, a nie tylko państwo i władza w tym państwie. **Badacze podejmujący problem bezpieczeństwa z pozycji securitologii w centrum uwagi stawiają człowieka, jego potrzeby i wyznawane przez niego wartości.**

Nauka o bezpieczeństwie zajmuje się w swojej istocie systematycznym rozpatrywaniem problemów życia ludzi i działalności organizacji społecznych. Jej paradygmatem⁴⁰ nie jest jakaś abstrakcyjna zasada poznawcza, lecz występujące w praktyce problemy istnienia, rozwoju i normalnego funkcjonowania człowieka i organizacji społecznych.

Człowiek i organizacje społeczne są przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin nauki i dyscyplin naukowych o rodowodzie znacznie wcześniejszym od stosunkowo młodej, kształtującej się dopiero nauki o bezpieczeństwie. Podobnie przez sto lat kształtowały się nauki o zarządzaniu, uznane za odrębną dyscyplinę naukową dopiero kilka lat temu⁴¹.

*Securitologia*⁴² jest słowem ukształtowanym na bazie łacińskiego „securus”: „se” - oddzielnie, osobno, „cura” dbałość, opieka, troska⁴³. Niektórzy przywołują średniowieczne „sine cura” gdzie „sine” oznacza „bez”⁴⁴. Jest bezpieczny(a,e) - bez obiektywnego powodu zagrożenia,

⁴⁰ Paradygmat (z gr. *paradigmatis*) - przykład, wzór. KOPALIŃSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 313.

⁴¹ Uchwała Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z dnia 23 czerwca 2003 r. w sprawie określenia dziedzin nauki i dziedzin sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (*Monitor Polski nr 40, poz. 586*).

⁴² ang. *securitology*; cze. *sekuritologie*; pol. *securitologia*; ros. *сек'юритология*; rom. *securitologie*; slo. *securitológia*; ukr. *сек'юритология*;

⁴³ Zob. *New Webster's Dictionary of the English Language*. College Edition. Delhi: Surjeet Publications Reprint 1988, s. 1360.

⁴⁴ ŠKVRNDA F.: (slo.) *Vybrané sociologické otázky charakteristiky bezpečnosti v súčasnom svete*, s. 41. /in:/ ČUKAN K. a kol.: *Mládež a armada*. Bratislava: MO SR 2005, s. 28-67; HOFREITER L.: (slov.) *Securitológia*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M.R. Štefánika 2006, s. 19; KORZENIOWSKI L. PEPEŃSKI A.: *Wywiad gospodarczy. Historia i współczesność*. Kraków: EAS 2005, s. 243; KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia na początku XXI wieku*, s. 186.

i/lub czuje się bezpieczny(a,e) - bez subiektywnego poczucia zagrożenia. Przyrostek – „logos” oznacza „słowo”: **securit(o)logia**, czyli **nauka o bezpieczeństwie**.

Źródła słowa *securitologia* należy poszukiwać w starożytnym Rzymie. W wierzeniach Rzymian *Securitas* było imieniem postaci uosabiającej bezpieczeństwo i ufność. *Securitas* przedstawiano jako kobietę stojącą lub siedzącą, wspartą o kolumnę. Jej atrybuty: berło, róg obfitości, gałązka lauru, oliwka. Napisy zapewniały o bezpieczeństwie wiążącym się z tym uosobieniem: *SECVRITAS AVGG S-C*⁴⁵, *SECVRITAS PERPETVA*⁴⁶, *SECVRIT IMPERII*⁴⁷.

We wszystkich (tych, które zostały zbadane) językach, co znajduje odzwierciedlenie w słownikach językowych, słowo „bezpieczeństwo” wyraża ten dualny stan:

- a) obiektywny: „stan niezagrożenia”⁴⁸; „przeciwieństwo zagrożenia”⁴⁹; „stan rzeczy, uwalniający od wszelkiej obawy”⁵⁰.
- b) i/lub subiektywny: „stan psychiczny lub prawny, w którym jednostka ma poczucie pewności, oparcie w drugiej osobie lub w sprawnie działającym systemie prawnym”⁵¹; stan (...) spokoju, pewności”⁵²; „wolność od pieczy, od troski, obawy, spokojność, pewność, nieobawa, opuszczanie się, zaufanie, poleganie”⁵³.

„Securitologia/Securitology/Секьюритология” Zeszyty Naukowe *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY* 2007, nr 6, s. 181-192; YAROTHKIN W.I. (ros.) ЯРОЧКИН В.И.: *Сек'юритология – наука о безопасности жизнедеятельности*. Москва: „Ось-89” 2000, s. 12.

ZIĘBA R.: (pol.) *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego - koncepcje-struktury-funkcjonowanie*. Warszawa: SCHOLAR 2004, s. 27.

⁴⁵ Ang. *Security standing left*; pol. *Bezpieczeństwo nieustające*.

⁴⁶ Ang. *Perpetual Security*; pol. *Bezpieczeństwo wieczyste*.

⁴⁷ Ang. *Security for the Empire*; pol. *Bezpieczeństwo dla Imperium*.

⁴⁸ *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN 1979, s. 147.

⁴⁹ *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Reader's Digest Przegląd 2001, tom 1, s. 50.

⁵⁰ LINDE M.S.B.: *Słownik języka polskiego*, tom pierwszy A-F (reprint). Warszawa: Gutenberg-Print 1994, s. 84.

⁵¹ *Słownik...*2001, tom 1. op. cit. s. 50.

⁵² *Słownik...*1979. op. cit. s. 147.

⁵³ LINDE M.S.B.: *Słownik...* op. cit. , s. 84.

Rys. 4. *Securitas* na rewersach monet rzymskich

Do tych dwóch kategorii odnosi się przymiotnik „bezpieczny” czyli:

- a) „dający poczucie bezpieczeństwa; chroniący przed zagrożeniem”⁵⁴, „dający poczucie bezpieczeństwa; niczym nie zagrażający”⁵⁵, „bezpieczny, bez niebezpieczeństwa, pewny”⁵⁶, albo
- b) „taki, który nie jest zagrożony, mający poczucie bezpieczeństwa”⁵⁷, „bez pieczy, bez troskliwości, bez bojaźni, obawy”⁵⁸.

Bezpieczeństwo rozumiane jako pewien stan polegający na braku zagrożenia, jest przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin nauk przyrodniczych, technicznych, medycznych, rolniczych i społecznych

⁵⁴ Słownik współczesnego języka polskiego. Warszawa: Wilga 1996, s. 51.

⁵⁵ Słownik... 2001, tom 1. op. cit. s. 50.

⁵⁶ LINDE M.S.B.: Słownik... op. cit. s. 84.

⁵⁷ Słownik...1996, op. cit. s. 51; Słownik...2001, tom 1. op. cit. s. 50.

⁵⁸ LINDE M.S.B.: Słownik... op. cit. s. 84.

a także szczegółowych dyscyplin naukowych o rodowodzie sięgającym początków naukowego poznawania rzeczywistości. Niektóre z nich zawsze stawiały w centrum zainteresowania człowieka i jego potrzeby, inne dopiero pod wpływem *securitologii* zaczynają doceniać podmiotowość człowieka. Bezpieczeństwo dotyczy także wiedzy praktycznej z różnorodnych obszarów działalności gospodarczej i życia codziennego.

Niektórzy twierdzą, że w ostatnim czasie wśród badaczy rozgorzała debata nad potrzebą ukonstytuowania się nowego kierunku naukowego⁵⁹. Następują „przesunięcia w sposobie pojmowania bezpieczeństwa. (...) Dochodzi do pogłębiania konceptu bezpieczeństwa w sensie akcentowania innych czynników, niż instytucja państwa (w kierunku bezpieczeństwa ludzkiego i indywidualnego), oraz do poszerzania konceptu bezpieczeństwa w kierunku od tradycyjnego wojskowego, ewentualnie wewnętrznego bezpieczeństwa do innych form bezpieczeństwa (socjalnego, ekologicznego itp.)”⁶⁰.

Równocześnie z nowym podejściem do problemu bezpieczeństwa na początku lat 90. dwudziestego wieku pojawiło się określenie *securitologia* oznaczające nową naukę⁶¹ o bezpieczeństwie człowieka. Cechą charakterystyczną dla publikacji podejmujących ten problem jest uwzględnienie wielorakich czynników obiektywnych i subiektywnych, socjopsychologicznych i kulturowych, politycznych i prawnych, przyrodniczych i technicznych, makro i mikroekonomicznych warunkujących zagrożenia i pozostających także wzajemnie w nierozzerwalnych związkach.

⁵⁹ BOSTAN L.: *Securitatea în procesele de dezvoltare: analiză filosofico-metodologică*. Chişinău: Centrul Editorial al UASM, 2008; URBAN R.: *Bezpečnostní praxe a bezpečnostní věda*, s. 668. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2006, s. 665-668; KRÍŽ Z. MAREŠ M. SUCHÝ P.: *Securitologie – pavěda, nikoliv metavěda*. “OBRANA A STRATEGIE” 2/2007, s. 117-124. <http://www.defenceandstrategy.eu/en/current-issue-2-2007/forum/securitology pseudoscience-no-metascience.html>

⁶⁰ КРИЖ З. МАРЕШ М. СУХЫ П. (чех) KRÍŽ Z. MAREŠ M. SUCHÝ P.: *Securitologie – pavěda, nikoliv metavěda*. “OBRANA A STRATEGIE” 2/2007, s. 117-124. <http://www.defenceandstrategy.eu/en/current-issue-2-2007/forum/securitology pseudoscience-no-metascience.html>

⁶¹ Dyscyplina naukowa jest to więc doniosła społecznie, ukształtowana i wyodrębniona ze względu na przedmiot i cel badań lub kształcenia część nauki w znaczeniu instytucjonalnym i uznana za podstawową jednostkę jej klasyfikacji. Zob. KRZYŻANOWSKI L.J.: *O podstawach kierowania organizacjami*. Warszawa: PWN 1999, s. 130.

Dzisiaj *securitologia* jest to dyscyplina naukowa o wyodrębnionym przedmiocie i metodologii badań, której przedstawicielami są m. in.:

- w Czechach: **Josef Janošec**⁶², **Antonín Rašek**⁶³,
 - w Mołdawii **Ludmiła Bostan**,⁶⁴
 - w Polsce: **Tadeusz Ambroży**⁶⁵, **Leszek F. Korzeniowski**⁶⁶, **Stanisław Kozdrowski**⁶⁷, **Janusz Świniarski**⁶⁸;
 - w Rosji: **Włodzimierz I. Yarotchkin**⁶⁹,
 - w Słowacji: **Ladislav Hofreiter**⁷⁰, **František Škvrnda**⁷¹,
 - na Ukrainie: **Vasiliy Mironovytych Zaplatynskyj**⁷²
- i inni.

⁶² JANOŠEC J.: (cze.) *Securitologie...* op. cit; JANOŠEC J. a kolektiv.: (cze.) *Bezpečnost a obrana České republiky 2015-2025*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky 2005.

⁶³ RAŠEK Antonín a kol.: (cze.) *Tvorba základů bezpečnostní vědy*. „Vojenské rozhledy” 2007, nr 1, s. 21-31.

⁶⁴ BOSTAN L.: (rom.) *Securitatea...* op. cit.

⁶⁵ Tadeusz Ambroży, docent Uniwersytetu Komenskeho w Bratysławie, profesor Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, członek - założyciel *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY*.

AMBROŽY T.: *Trening holistyczny. Wpływ aktywności fizycznej na realizację potrzeby bezpieczeństwa osobistego i społecznego*. Kraków: EAS 2005.

⁶⁶ Leszek F. Korzeniowski, docent Uniwersytetu w Żilinie (Słowacja), profesor Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, założyciel i prezydent *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY*.

KORZENIOWSKI L.: *Menedżment. Podstawy zarządzania*. Kraków: EAS 2003, s. 183-205;

KORZENIOWSKI L. (ros.) КОЖЕНЕВСКИЙ Л.: *Управление безопасностью*. "Безопасность изнедаєтності", 2003, № 12, с. 2-5; KORZENIOWSKI L. (ukr.) КОЖЕНЬОВСКИЙ Л.: *Управління безпекою*. "Актуальні проблеми економіки" 2004, № 1(31), с. 147-154.

KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia na początku XXI wieku*.

„Securitologia/Securitology/Секюритология” 2007, nr 6, s. 181-192; KORZENIOWSKI L.: (cze.) *Securitologie v procesu stávání se vědou*. "Obrana a strategie” 2008, № 1, s. 113-123.

www.defenceandstrategy.eu).

⁶⁷ KOZDROWSKI S.: *Wybrane elementy securitologii - jako nauki o bezpieczeństwie*.

„Securitologia/Securitology/Секюритология” 2007, nr 6, s. 193-206.

⁶⁸ ŚWINIARSKI J.: *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*. Warszawa: Egros 1999, s. 20;

⁶⁹ YAROTHKYN W.I. (ros.) ЯРОЧКИН В.И.: *Сек'юритология...* op. cit.

⁷⁰ HOFREITER L.: (slov.) *Securitológia*. op. cit.

⁷¹ ŠKVRNDA F.: (slo.) *Vplyv medzinárodnej bezpečnosti na zadatku 21. storočia na pôsobenie ozbrojených síl a ich profesionalizáciu*. /in:/ ČUKAN K. POLONSKÝ D. ŠKVRNDA F.: *Sociologické pohľady na úplnú profesionalizáciu ozbrojených síl*. Bratislava: VIA MO SR 2005, s. 10-46.

⁷² ZAPLATYNSKYJ M. V. (ros.) ЗАПЛАТИНСКИЙ М.В.: *Терминология науки о безопасности*. /in:/ *Bezpečnostná veda a bezpečnostné vzdelávanie*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Liptovsky Mikuláš Demänovská dolina: Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika v Liptovskom Mikuláši 2006.

Tadeusz Hanausek⁷³ stosuje pojęcie „nauka o zarządzaniu bezpieczeństwem” i podkreśla, że „jeżeli zatem istnieje możliwość (przynajmniej teoretyczna) minimalizacji lub eliminacji zagrożenia poprzez celowe, regulacyjne oddziaływania ludzkie, to zarządzanie bezpieczeństwem – przeciwstawieniem niebezpieczeństwa, czyli zagrożenia – jest możliwe i wskazane. Skoro zaś takie zarządzanie jest możliwe, to powinno ono mieć swoją bazę teoretyczną, czyli musi istnieć i rozwijać się nauka o zarządzaniu bezpieczeństwem”⁷⁴.

Uniwersytet w Żilinie w Słowacji preferuje określenie „zarządzanie bezpieczeństwem”⁷⁵ (*Bezpečnostný manažment*) przez które rozumiana jest „specyficzna czynność umysłowa, skierowaną na odwrócenie albo minimalizację ryzyka lub zagrożeń różnej natury względem życia i mienia obywateli, grupy i społeczeństwa, zawierająca pierwiastki zarządzania ryzykiem, zarządzania kryzysowego, zarządzania katastrofą (wypadkiem), zarządzania wartościami”⁷⁶.

W uniwersytetach amerykańskich i angielskich zawartość odpowiednią do *securitologii* ma pojęcie „kultura bezpieczeństwa”, które przypisuje się **Nickowi F. Pidgeonowi**⁷⁷ z Uniwersytetu Cardiff ze Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej.

⁷³ Tadeusz Hanausek (1931-2002), profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, członek-założyciel *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY*.

⁷⁴ HANAUSEK T.: *Zarządzanie bezpieczeństwem – nowa dziedzina nauki*, s. 37. /in:/ *Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPORT LFK 2001, s. 36-39.

⁷⁵ Ang. *Security Management*.

⁷⁶ MIKOLAJ J. HOFREITER L. MACH V. MIHÓK J. SELINGER P.: (slov.) *Terminológia bezpečnostného manažmentu. Výkladový slovník*. Košice: Multiprint 2004, s. 20.

⁷⁷ PIDGEON, Nick F.: *Safety culture and risk management in organizations*. (pol. *Kultura bezpieczeństwa i zarządzania ryzykiem w organizacjach*). "The Journal of Cross Cultural Psychology" Cardiff University: 1991, No 22, p. 129-140; CARROLL, J. S.: *Safety culture as an ongoing process: Culture surveys as opportunities for enquiry and change*. (pol. *Kultura bezpieczeństwa jako ciągły proces*). "Work & Stress" 1998, No 12, p. 272-284; COOPER, M. D.: *Towards a model of safety culture*. (pol. *W kierunku modelu kultury bezpieczeństwa*). "Safety Science" 2000, No 36, p. 111-136.

COX, S. COX, T.: *The structure of employee attitudes to safety: A European example*. (pol. *Struktura nastawienia pracownika do bezpieczeństwa: przykład europejski*). "Work & Stress" 1991, No 5, p. 93-104; MEARNES, K. J., & FLIN, R.: *Assessing the state of organizational safety-Culture or climate?* (pol. *Ocena stanu organizacyjnego bezpieczeństwa - Kultura czy klimat?*) "Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social", 1999, No 18(1), p. 5-17; WEICK, K. E.: *Organizational culture as a source of high reliability*. (pol. *Kultura organizacyjna jako źródło wysokiej niezawodności*). "California Management Review" 1987, No 29(2), p.112-127.

Pojęcie to zostało upowszechnione szczególnie przez Międzynarodową Agencję Energii Atomowej⁷⁸, która wśród czynników odpowiedzialnych za awarię w Czarnobylu zidentyfikowała „brak kultury bezpieczeństwa”⁷⁹.

Wcześniej, za sprawą **D. Zohara**⁸⁰ upowszechnił się termin „klimat bezpieczeństwa”, użyteczny do opisu ogólnego postrzegania zagrożeń i postaw względem bezpieczeństwa w miejscu pracy. **Hui Zhang** z grupą współpracowników z Uniwersytetu w Illinois zbadali zakres tych dwóch pojęć na podstawie 107 artykułów opublikowanych do 2001 roku i zawierających terminy „kultura bezpieczeństwa” lub „klimat bezpieczeństwa”. Okazało się, że zakres pojęciowy tych terminów pokrywa się, przy czym „klimat bezpieczeństwa w większym stopniu obejmuje aspekt psychologiczny”⁸¹. Dodać należy, że obydwa pojęcia w zakresie przedmiotu i metod badawczych wpisują się w *securitologie* jako naukę o bezpieczeństwie.

Obiektywne warunki i subiektywne pragnienie bezpieczeństwa jest podstawą badań i promocji aktywnego i bezpiecznego życia przez naukowców z Karolinska Institute w Szwecji, jednej z największych uczelni europejskich zajmujących się problemami bezpieczeństwa⁸².

Na Ukrainie **Oleksy Konowałow** podjął próbę, raczej nieudaną, wylansowania określenia „sewitologia”, przez którą rozumiał „komple-

⁷⁸ Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej, ang. International Atomic Energy Agency (IAEA) - organizacja z siedzibą w Wiedniu, specjalistyczna agencja ONZ, pracująca na rzecz bezpiecznego i pokojowego użycia energii nuklearnej.

⁷⁹ COX, S. & FLIN, R.: *Safety culture: Philosopher's stone or man of straw?* (pol. *Kultura bezpieczeństwa: Kamień filozoficzny lub słomiany zapał?*) "Work & Stress" 1998, No 12(3), p.189-201.

⁸⁰ ZOHAR, D.: *Safety climate in industrial organizations: Theoretical and applied implications*. (pol. *Klimat bezpieczeństwa w organizacji przemysłowej: teoria i konsekwencje zastosowania*). "Journal of Applied Psychology", 1980. No 65, p. 96-102.

⁸¹ ZHANG Hui, WIEGMANN Douglas A., von THADEN Terry L., SHARMAGunjan, MITCHELL Alyssa A.: *Safety Culture: a concept in chaos?* (pol. *Kultura bezpieczeństwa: koncepcja w chaosie?*). Urbana-Champaign: University of Illinois. <http://www.humanfactors.uiuc.edu/Reports&PapersPDFs/humfac02/zhawiegvonshamithf02.pdf>. Odczyt 2008-12-25.

⁸² WELANDER Glenn, SVANSTRÖM Leif, EKMAN Robert: *Safety Promotion - and Introduction*. 2nd Revised edition. Stockholm: Karolinska Institutet 2004, s. 87.

ksową naukę o bezpiecznym funkcjonowaniu człowieka, społeczeństwa, państwa i ludzkości”⁸³.

Powszechne znaczenie na Ukrainie ma „bezpieczeństwo życia”⁸⁴. Jest to przedmiot nauczany w systemie oświaty i szkolnictwa wyższego z określoną funkcją edukacyjną, wychowawczą i psychologiczną⁸⁵. *Bezpieczeństwo życia* jest dziedziną naukowo-praktycznej działalności, ukierunkowanej na poznanie podstawowych prawidłowości powstawania zagrożeń, ich właściwości i następstw ich wpływu na organizm człowieka, podstawową ochronę zdrowia i życia człowieka i jego środowiska, a także na opracowanie i realizację odpowiednich działań w celu stworzenia i utrzymania zdrowych i bezpiecznych warunków życia i działalności człowieka. Porównując przedmiot badań i podejście metodologiczne można stwierdzić, że *bezpieczeństwo życia* na Ukrainie jest kierunkiem (subdyscypliną, specjalnością) nauczania na naukowej podstawie *securitologii*.

Wśród przedstawicieli *bezpieczeństwa życia* jako specjalności dydaktycznej można wymienić takich badaczy, jak: **Vyatheslav V. Berezutskiy**⁸⁶, **V.C. Djhigirey** i **Jhidetskiy**⁸⁷, **Dudnikova I.I.**⁸⁸, **Jhelivo E.P.** i **V.V. Zatsarniy**⁸⁹, **Valeriy Aleksandrovith Mikhayluk i Batyr Danatarovith Khalmuradov**⁹⁰, **G.V. Nikylin** i **L.G. Goryana**⁹¹, **V.M. Lapin**⁹², **I.P. Pistun**⁹³, **Y.A. Serikov**⁹⁴, **V.G.**

⁸³ KONOVALOV O.A. (ukr.) КОНОВАЛОВ О. А.: *Севітологія. Концептуальні основи безпечної життєдіяльності*. Київ: 2004, s. 17.

⁸⁴ ukr. Безпека життєдіяльності.

⁸⁵ *Bezpeka* (ukr.) *Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика*. Київ: Саммі-Книга 2007; *Bezpeka* (ukr.) *Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика*. Науковий вісник Академії безпеки та основ здоров’я. Київ: Наше небо 2007.

⁸⁶ BEREZUTSKIY V.V. (ros.) БЕРЕЗУЦКИЙ В.В.: *Безопасность жизнедеятельности с позиции теории хаоса*. "Securitologia/Securitology/Секюритология" 2008, nr 7.

⁸⁷ DJHIGIREY V.C. JHIDETSKIY (ukr.) ДЖИГИРЕЙ В. С. ЖИДЕЦЬКИЙ: *Безпека життєдіяльності*. Київ: Афіша, 1999.

⁸⁸ DUDNIKOVA I.I. (ukr.) ДУДНИКОВА І.І.: *Безпека життєдіяльності*. Київ: Видавництво Європейського університету 2003.

⁸⁹ JHELIVO E.P. ZATSARNIY V.V. (ukr.) ЖЕЛИВО Є.П. ЗАЦАРНИЙ В.В. *Безпека життєдіяльності*. Київ: Університет „Україна” 2005.

⁹⁰ MIKHAYLUK V.A. KHALMURADOV B.D. (ukr.) МИХАЙЛУК В.О. ХАЛМУРАДОВ Б.Д.: *Громадянська безпека*. Київ: "Центр учбової літератури" 2008.

⁹¹ NIKYLIN G.V. GORYANA L.G. (ukr.) НИКУЛИН Г.В. ГОРЯНА Л.Г. *Основи безпеки життєдіяльності*. Київ: Основа 2004.

⁹² LAPIN V.M. (ukr.) ЛАПИН В. М.: *Безпека життєдіяльності людини*. Львів: Львівський банківський коледж, 1998. 6-те вид. Київ: Знання, 2007.

Tsapek⁹⁵, Vasiliy M. Zaplatinskiy⁹⁶, i inni. Teoretycy i praktycy zorganizowani są w stowarzyszeniach: *Międzynarodowa Akademia Bezpieczeństwa Życia*⁹⁷, *Międzynarodowa Akademia Kultury Bezpieczeństwa, Ekologii i Zdrowia*⁹⁸, *Akademia Bezpieczeństwa i Podstaw Zdrowia*⁹⁹, które organizują konferencje naukowe i seminaria szkoleniowe oraz wydają publikacje naukowe i dydaktyczne a także czasopisma popularno-naukowe.

W Polsce od 2009 roku w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych pojawi się nowy przedmiot - *edukacja dla bezpieczeństwa*, który ma zastąpić dotychczasowe lekcje przysposobienia obronnego¹⁰⁰. Natomiast na poziomie akademickim od 2003 r. incydentalnie realizowane były specjalności „zarządzanie bezpieczeństwem” na kierunku „zarządzanie i marketing”¹⁰¹, „administrowanie bezpieczeństwem” na kierunku „administracja”¹⁰², „bezpieczeństwo europejskie” na kierunku „euro-peistyka”¹⁰³. Dopiero w 2006 roku Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego wprowadził nowe kierunki studiów a następnie standardy kształcenia umożliwiające uczelniom publicznym kształcenie na kierunkach dotyczących bezpieczeństwa na studiach pierwszego i dru-

⁹³ PISTUN I.P. (ukr.) Пістун І. П.: *Безпека життєдіяльності*; Навч. посіб. Суми: Університет. книга, 1999.

⁹⁴ SERIKOV Y.A. (ukr.) СЕРИКОВ Я. А.: *Безпека життєдіяльності*. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Харків: ХНАМГ 2005.

⁹⁵ TSAPEK V.G. (ukr.) ЦАПЕК В.Г.: (ред.) *Безпека життєдіяльності*. Навч. посіб. 3-тє вид. Київ: Знання, 2004.

⁹⁶ ZAPLATINSKIY V.M. (ukr.) ЗАПЛАТИНСЬКИЙ В.М.: *Безпека життєдіяльності*. Опорний конспект лекцій. Київ: Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1999; ZAPLATINSKY V.M. (ros.) ЗАПЛАТИНСЬКИЙ В.М.: *Современные подходы к определению науки о безопасности жизни и деятельности человека*. /in/ ЕЛРІТ 2007. Тольятти: Тольяттинский государственный университет 2007, с. 80-84.

⁹⁷ МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ.

⁹⁸ МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ, ЕКОЛОГІЇ ТА ЗДОРОВ'Я.

⁹⁹ АКАДЕМІЯ БЕЗПЕКИ ТА ОСНОВ ЗДОРОВ'Я.

¹⁰⁰ *Edukacja dla bezpieczeństwa zamiast przysposobienia obronnego*. "Gazeta.pl" 2008-11-03. <http://wiadomosci.gazeta.pl>

¹⁰¹ KORZENIOWSKI L.: *Zarządzanie bezpieczeństwem. Program kształcenia w szkole wyższej - przedmioty specjalizacyjne*. Kraków: EAS, 2004.

¹⁰² KORZENIOWSKI L.: *Administrowanie bezpieczeństwem. Program kształcenia w szkole wyższej - przedmioty specjalizacyjne*. Kraków: EAS, 2005.

¹⁰³ KORZENIOWSKI L.: *Bezpieczeństwo europejskie. Program kształcenia w szkole wyższej - przedmioty specjalizacyjne*. Kraków: EAS, 2005.

giego stopnia¹⁰⁴: „bezpieczeństwo narodowe”, „bezpieczeństwo wewnętrzne”, „inżynieria bezpieczeństwa”, „ratownictwo medyczne”¹⁰⁵.

Długą tradycję w badaniach bezpieczeństwa państwa mają nauki o polityce (studia nad bezpieczeństwem), wśród których znaczącą rolę odgrywają - **B. Buzan**, **O. Wæver**, **J. de Wilde**¹⁰⁶, **Bohumil Pikna**¹⁰⁷, **Marek Leszczyński**¹⁰⁸, **Marek Madej**¹⁰⁹, **Adam D. Rottfeld**¹¹⁰, **Jerzy Stańczyk**¹¹¹, **R. Ullman**¹¹², i wielu innych. W badaniach tych przedmiotem zainteresowania jest państwo (organizację polityczną posiadającą terytorium, ludność i władzę) i jego bezpieczeństwo, co jest zrozumiałe ze względu na sposób finansowania. W nauce o stosunkach międzynarodowych wypracowano teorię konstruktywistyczną, w której głównymi jednostkami analiz są państwa, kluczowe struktury w systemie państwowo-centricznym są raczej intersubiektywne niż materialne, a ważną część tej socjalnej struktury stanowi tożsamość i interesy państwa¹¹³. Dopiero na przełomie XX i XXI w. zaczęto doceniać także jednostkowy wymiar bezpieczeństwa, a przez to studia nad bezpieczeństwem (jako subdyscyplina naukowa) zbliżyły się nieco do stanowiska *securitologii*. „Dochodzi do pogłębiania konceptu bezpieczeństwa w sensie akcentowania innych czynników, niż instytucja państwa (w kierunku bezpieczeństwa ludzkiego i indywidualnego)”¹¹⁴. W 1983 r. **Richard Ullman** zauważa, że koncepcja bezpieczeństwa

¹⁰⁴ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 czerwca 2006 r. w sprawie nazw kierunków studiów (*Dz. U. nr 121, poz. 838*).

¹⁰⁵ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 czerwca 2006 r. w sprawie nazw kierunków studiów (*Dz. U. nr 121, poz. 838*).

¹⁰⁶ BUZAN B. WÆVER O. DE WILDE J.: (ang.) *Security. A new Framework for Analysis*. Boulder, 1998.

¹⁰⁷ PIKNA B.: (cze.) *Mezinárodní terorismus a bezpečnost Evropské unie (právní náhled)*. Praha: Linde Praha 2006.

¹⁰⁸ LESZCZYŃSKI M.: *bezpieczeństwo socjalne a bezpieczeństwo państwa*. "Securitologia" 2008, nr 7.

¹⁰⁹ MADEJ M.: *Zagrożenia asymetryczne bezpieczeństwa państw obszaru transatlantyckiego*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2007.

¹¹⁰ ROTFELD A.D.: *Polska w niepewnym świecie*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2006.

¹¹¹ STANČZYK J.: *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*. Warszawa: ISP PAN 1996.

¹¹² ULLMAN R.: *Redefining Security*. "International Security" 1983, vol. 8, no 1.

¹¹³ WENDT A.: *Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics*. "International Organization", 1992, vol. 46, no 2, p. 385.

¹¹⁴ KRÍŽ Z. MAREŠ M. SUCHÝ P.: *Sekuritologie...* op. cit.

rozszerza się oraz rozszerza się spektrum jego zagrożeń, które ”drastycznie zagrażają i przechodzą w relatywnie krótkim okresie czasu w spadek jakości życia mieszkańców państwa, lub znacząco zagrażają szerokiemu spektrum wyborów politycznych, dostępnych rządowi bądź państwu lub prywatnym jednostkom”¹¹⁵. Jak zauważa **Jerzy Stańczyk**, ciągle jednak w większości publikacji „nie dostrzega się w dostatecznym stopniu istotnego aspektu współzależności trzech zasadniczych wymiarów bezpieczeństwa. Ogarniając swym zakresem różne dziedziny życia społecznego, bezpieczeństwo spleta się tymczasem również w zasadniczych swych wymiarach: jednostkowym, narodowym i międzynarodowym”¹¹⁶, co jednak nadal wielu reprezentantów nauk o polityce lekceważy.

W niektórych państwach problematyka bezpieczeństwa jest przedmiotem nauk policyjnych (Czechy, Słowacja). **Peter Sak** postuluje włączenie nauk policyjnych do nauk o bezpieczeństwie uzasadniając to względami praktycznymi i teoretycznymi¹¹⁷.

Problem bezpieczeństwa jest przedmiotem badań i licznych publikacji z pozycji nauk tradycyjnych, które jednak w przedmiocie bezpieczeństwa w coraz większym stopniu doceniają podmiotowość człowieka i metodologiczne wymogi *securitologii* - można tu przykładowo wymienić w kolejności alfabetycznej:

- ekonomia: **Maria Slavova Nocheva**¹¹⁸, **Stanisław Piocha**¹¹⁹, **Janusz Tomaszewski**¹²⁰, **Tatiana Varcholová**¹²¹, **Elena Ivanovna Timoshenko**¹²²,

¹¹⁵ ULLMAN R.: *Redefining...* op. cit. p. 133.

¹¹⁶ STAŃCZYK J.: *Współczesne...* op. cit.

¹¹⁷ SAK P.: (cze.) *Bezpečnostní věda - důsledek vývoje civilizace*. Praha: European Police Science and Research Conference 2004.

http://www.insoma.cz/index.php?id=1&n=1&d_1=paper&d_2=bezp_veda

¹¹⁸ SLAVOVA NOCHEVA M. (bulg.) СЛАВОВА НОЧЕВА М.: *Икономика. II част. Макроикономика*. София: „Тодор Каблешков” 2005.

¹¹⁹ PIOCHA S.: *Makroekonomia a problémy bezpečnosti*, s. 9. /in:/ PIOCHA S.: (red.) *Problémy bezpečnosti ekonomického wobec procesů globalizacji*. Koszalin: PTE 2004.

¹²⁰ TOMASZEWSKI J.: *Regionalne bezpieczeństwo ekonomiczne. Państwo, gospodarka, społeczeństwo w integrującej się Europie*. Kraków: KTE 2003, tom 3, s. 383-398.

¹²¹ Tatiana Varcholová, dr.h.c. profesor uniwersytetu Ekonomicznego w Bratysławie (Słowacja), członek - założyciel EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY. VARCHOLOVÁ T. a kolektív.: (slo.) *Modelové prístupy v strategickom finančnom plánovaní*. Bratislava: EKONÓM 2003;

- filozofia: **Ludmila Bostan**¹²³, **Józef Lipiec**¹²⁴, **Marek Storoška**¹²⁵, **Jan Szmyd**¹²⁶,
- informatyka: **Roman Jašek**¹²⁷,
- kryminologia: **Wojciech Dadak**¹²⁸, **Tadeusz Hanausek**¹²⁹, **Viktor Porada**¹³⁰, **Samuel Uhrin**¹³¹, **Jarmil Valášek**¹³²,
- nauki techniczne: **Ján Mikolaj**¹³³, **Josef Reitšpís**¹³⁴, **Ladislav Šimak**¹³⁵,

VARCHOLOVÁ T. KORZENIOWSKI L.: (slo.) *Podnikateľské riziko*. Bratislava: EKONÓM 2002.

VARCHOLOVÁ T. DUBOVICKÁ L.: (slo.) *Nový manažment rizika*. Bratislava: Iura Edition 2008.

¹²² GERASIMTHUK A.A., TIMOSHENKO O.I., DASZKIEWICZ J.: (ukr.) ГЕРАСИМЧУК А.А. ТИМОШЕНКО О.И., ДАШКЕВИЧ Я.: *Етика й етикет сучасного бізнесу - запорука економічної безпеки підприємств*. Київ: Європейський Університет, 2007.

¹²³ BOSTAN L.: *Securitatea...* op. cit.

¹²⁴ LIPIEC J.: *Etyka ochrony*. /in:/ *Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPORT LFK, 2001, s. 82-94; LIPIEC J.: *Świat wartości*. Kraków: 2001; LIPIEC J.: *Koło etyczne*. Kraków: FALL, 2005.

¹²⁵ STOROŠKA Marek: (slo) *Filozoficko-teologický pohľad na dôstojnosť človeka a ľudské práva ako garancie bezpečnosti občanov*. „Securitologia/Securitology/Секьюритология” 2008, nr 7, s. 155-178.

¹²⁶ SZMYD J.: *Edukacja dla wartości bezpieczeństwa i kultury współżycia obywatelskiego (tradycje i współczesne potrzeby wychowania społeczno-moralnego i państwowego)*. /in:/ KORZENIOWSKI L.: (red.) „Prace edukacyjne” Zeszyt Nr 1. Kraków: Krajowa Izba Edukacji 2000, s. 85-93; SZMYD J.: *Bezpieczeństwo jako wartość. Refleksja aksjologiczna i etyczna*. /in:/ *Zarządzanie bezpieczeństwem*. Kraków: PSB 2000.

¹²⁷ JAŠEK R.: (cze.) *Informační bezpečnost a ochrana zdraví při práci s výpočetní technikou*. Ostrava: Ostravská Univerzita 2003.

¹²⁸ DADAK W.: *Prywatne firmy ochrony osób i mienia a zapobieganie przestępczości*. /in:/ *Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPORT LFK 2001, s. 148-152.

¹²⁹ HANAUSEK T.: *Zarządzanie bezpieczeństwem – nowa dziedzina nauki*. /in:/ *Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPORT LFK 2001, s. 36-39.

¹³⁰ PORADA V.: (cze.) *Teoretický rozbor policejní informace, situace a identifikace policejní činnosti*. Praha: „Bezpečnostní teorie a praxe”. Sborník Policejní akademie ČR 2003, s. 263.

¹³¹ UHRIN S.: (slo.) *Obecná policia – významný policajno-bezpečnostný subjekt*. „Policajná teória a prax” 2004, č. 1, s. 84-96.

¹³² VALÁŠEK J.: (ang.) *Usefulness of securitology as a science*. "Security Theory & Practice". Policejní akademie ČR 2008, No 1. <http://www.btp.wz.cz/en/articles/resumeen08-01.html>

¹³³ MIKOLAJ J.: (slo.) *Rizikový manažment*. Žilina: RVS FŠI ŽU 2001, s. 17.

¹³⁴ REITŠPÍS J. a kol.: (slo.) *Manažérstvo bezpečnostných rizík*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2004.

¹³⁵ ŠIMÁK L.: (slo.) *Krízový manažment vo verejnej správe*. Žilina: Žilinská univerzita 2001;

ŠIMÁK L.: (slov.) *Vzdelávanie a veda na úseku bezpečnosti*. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2006, s. 601-608. ISBN 80-8070-565-8.

- pedagogika: **Vladimir Janeček¹³⁶**, **Wojtech Jurczak¹³⁷**, **Jaroslav Oberuč¹³⁸**, **Nataliya Grigorevna Kalashnik¹³⁹**
 - socjologia: **Ulrich Beck¹⁴⁰**, **Leszek J. Buller¹⁴¹**, **Jan Buzalka¹⁴²**, **Geert Hofstede¹⁴³**, **Jan Maciejewski¹⁴⁴**, **Jozef Matis¹⁴⁵**, **Peter Sak¹⁴⁶**,
 - psychologia: **Sergiy Ivanovith Boltivets¹⁴⁷**, **Serhiy Dmitrovitch Maxymenko¹⁴⁸**
- i inni.

Na Ukrainie (ale także w Stanach Zjednoczonych Ameryki) duże znaczenie przypisuje się bezpieczeństwu działalności gospodarczej. W odniesieniu do przedsiębiorstw **Gienadij Androszczuk** i **Piotr**

¹³⁶ Vladimir Janeček, profesor Akademii Wojennej w Liptowskim Mikulasu (Słowacja), członek-założyciel *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY*. JANEČEK V.: (slo.) *Kvalifikačný modulárny systém odborného vzdelávania pre systémovo špecializovaný manažment*. /in:/ NOGALSKI B. TOMASZEWSKI J. (red): *Bezpieczeństwo, administracja i biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej*. Gdynia: WSAiB 2005, s. 345-351.

¹³⁷ JURČÁK W. (ukr.) Юрчак В.: *Знання в області безпеки - складова частина університетської освіти*. „Безпека життєдіяльності” 2007, № 5, с. 12.

¹³⁸ OBERUČ J.: (slo.) *Miesto pedagogiky pri riešení krízových situácií*. /in:/ *Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPTON LFK, 2001, s. 33-35; OBERUČ J.: (slo.) *Význam prostredia triedy - školy pre celoživotné vzdelávanie*. /in:/ *Mesto celoživotného vzdelávania v kariére profesionálneho vojaka*. Liptovský Mikuláš: Vojenská akadémia 2001, s. 65-72.

¹³⁹ KALASHNIK Nataliya Grigorevna (ros.) КАЛАШНИК Наталья Григорьевна: *Эстетические вкусы: их истоки и формирование*. (pol. *Estetyczne smaki: pochodzenie i kształtowanie*). Киев: Типография МВД Украины, 2007.

¹⁴⁰ Ulrich Beck (ur. w 1944 w Słupsku, Polska) – niemiecki socjolog, profesor monachijskiego Ludwig-Maximilians-Universität oraz London School of Economics and Political Science. BECK U.: *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa: Wyd. Naukowe SCHOLAR 2002

¹⁴¹ BULLER J. L.: *Zarządzanie bezpieczeństwem*. "Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa" 2008, nr 10, s. 21-28.

¹⁴² BUZALKA J.: (slo.) *Vybrané otázky teórie krízového manažmentu a civilná ochrana*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru 2001.

¹⁴³ HOFSTEDE G.: *Kultury i organizacje*. Warszawa: PWE 2000.

¹⁴⁴ Jan Maciejewski, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, członek - założyciel *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY*. MACIEJEWSKI J.: *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2001.

¹⁴⁵ MATIS Jozef: (slo.) *Sociálno-pedagogické aspekty prípravy bezpečnostného manažéra*. „Securitologia/Securitology/Секьюритология” 2008, nr 7, s. 154-165; MATIS Jozef, HAMAJ Pavol, MARTINSKÁ Mária: (slo.) *Sociológia armády*.

¹⁴⁶ SAK P.: (cze.) *Bezpečnostní...* op. cit.

¹⁴⁷ BOLTIVETS S. (ukr.) БОЛТІВЕЦЬ С.І.: *Педагогічна психологія: теорія та методика*. Київ: Редакція “Бюлетень Вищої атестаційної комісії України” 2000.

¹⁴⁸ MAXYMENKO S.D. (ros.) МАКСИМЕНКО С.Д.: *Генезис существования личности*. Киев: „КММ” 2006.

Krajniew posługują się określeniem „nauka o ekonomicznym bezpieczeństwie przedsiębiorstwa” i używają skrótu: *ekosesent*. Autorzy rozumieją to jako „ekonomiczny stan przedsiębiorstwa, odporność (w granicach krytycznych ograniczeń) na zewnętrzne i wewnętrzne zmiany finansowo-gospodarczego otoczenia, nie odnoszące się do okoliczności wynikających z sił wyższych”¹⁴⁹.

W Rosji bezpieczeństwo jest przedmiotem analiz licznych badaczy w tym m. in. **V.K. Senthagova**, który uważa bezpieczeństwo za wiodące w systemie kluczowych pojęć aktywności człowieka¹⁵⁰ i zwraca uwagę, iż dojrzała już sytuacja do tego, żeby liczne współczesne analizy w ekonomice były dopełnione lub skorygowane studiami pojęcia „bezpieczeństwo”¹⁵¹. V.K. Senthagov proponuje „nowe podejście” poprzez traktowanie **bezpieczeństwa jako zdolności do życia dowolnego biologicznego obiektu**¹⁵². Tym niemniej w dalszym ciągu większość autorów zajmujących się w Rosji bezpieczeństwem ekonomicznym pomija aspekt bezpieczeństwa człowieka i uważa je za nieodłączną część składową narodowego bezpieczeństwa państwa¹⁵³.

W Słowacji wiodącą rolę w zastosowaniu *securitologii* w naukach pedagogicznych, do analizy systemu i programów kształcenia w nowych uwarunkowaniach zjednoczonej Europy ma **Vladimir Janeček**¹⁵⁴. Natomiast na gruncie socjologii **František Škvrnda** zwraca uwagę na nowe podejście do bezpieczeństwa, w którym na czoło wysuwa się jego aspekt społeczny. Ma on związek przede wszystkim z tym, że dotyczy

¹⁴⁹ *Ekosesent* od: *economic security of enterprise*. ANDROSTCHUK G.A. KRAYNIEV P.P. (ros) АНДРОЩУК Г.А. КРАЙНЕВ П.П.: *Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны*. Киев: Издательский Дом Ин Юре 2000, s. 3; THERNIAVSKIY A.A. (ros.) ЧЕРНЯВСКИЙ А.А.: *Промышленный шпионаж и безопасность предпринимательства*. Киев: МАУП, 1996. Zob. także: AREFEVA O.V. (ukr.) АРЕФ'ЄВА О.В.: *Наукові основи формування економічної безпеки підприємств. /в:/ Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України*. Київ: Європейський університет, 2001, s. 49-53; KAMLIK M.I. (ukr.) КАМЛИК М. І.: *Економічна безпека підприємницької діяльності*. Київ: Атіка, 2005.

¹⁵⁰ SENTHAGOV V.K. (red.) (ros.) СЕНЧАГОВ В.К. *Экономическая безопасность России*. Москва: ДЕЛО 2005, s. 9.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 10.

¹⁵² *Ibidem*, s. 26.

¹⁵³ BOGOMOLOV V.A. (ros.) БОГОМОЛОВ В.А.: *Экономическая безопасность*. Москва: ЮНИТИ 2006, s. 9.

¹⁵⁴ JANEČEK V.: *Kvalifikačný... op. cit.* s. 345-351.

poszczególnych przyczyn i form stosunków między ludźmi i społecznościami, także ich postępowania bezpieczeństwem stosunków społecznych, określoności, istoty i stabilności w poszczególnych obszarach ludzkiego życia i rozwoju¹⁵⁵.

W Republice Czeskiej wiodącą rolę w określeniu *securitologii* jako dyscypliny naukowej odgrywa Centrum Społecznej i Ekonomicznej Strategii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Karola (CESES FSV UK) w Pradze. **Antonín Rašek** podkreśla, że Centrum ma na celu społeczne podejście do badania bezpieczeństwa, które umożliwia doprowadzenie do konstytuowania wiedzy o bezpieczeństwie jako samoistnej i kompleksowej dyscypliny. Raszek stosuje zamiennie pojęcia: nauki bezpieczeństwa, wiedza o bezpieczeństwie, sekuritologia¹⁵⁶. Od wstąpienia Republiki Czeskiej do Unii Europejskiej w 2004 roku badaniami nad kompleksowym zarządzaniem bezpieczeństwem i rozwojem „badań bezpieczeństwa”¹⁵⁷ zajmuje się także Instytut Ochrony Obywatelstwa w Lázně Bohdaneč. Na podstawie ustawy o wspieraniu badań i rozwoju w 2005 roku w Republice Czeskiej przyjęto długookresowe podstawowe kierunki badań, wśród których wśród siedmiu tematów kierunkowych znalazł się także temat „badania bezpieczeństwa”¹⁵⁸.

Holenderski inżynier i psycholog społeczny **Geert Hofstede** zwraca uwagę, że bezpieczeństwo w kontaktach różnych grup reprezentujących odmienne kultury jest skutkiem upowszechniania wspólnych praktyk, przy uświadomieniu, zrozumieniu i zachowaniu różnic w wartościach i zwraca uwagę, że „inne znaczy niebezpieczne”, jest prymitywnym przejawem indywidualnego unikania niepewności¹⁵⁹.

¹⁵⁵ ŠKVRNDA F.: (slo.) *Vplyv... op. cit.* s. 10-46.

¹⁵⁶ RAŠEK Antonín a kol.: (cze.) *Tvorba základů bezpečnostní vědy*. „Vojenské rozhledy” 2007, nr 1, s. 21-31.

¹⁵⁷ Cze. *bezpečnostní výzkum*.

¹⁵⁸ VALÁŠEK J.: (cze.) *Bezpečnost a bezpečnostní výzkum*, s. 678. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2006, s. 675-680; ŠIMÁK L.: (slov.) *Vzdelávanie a veda na úseku bezpečnostní*, s. 605. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2006, s. 601-608.

¹⁵⁹ HOFSTEDE G.: *Kultury... op. cit.* s. 324.

Niemiecki socjolog **Ulrich Beck**¹⁶⁰ uznawał bezpieczeństwo za „normatywny antyprojekt” zagrożen (nie-bezpieczeństwa)”¹⁶¹. Badając ten problem ocenił, że chodzi o zdrowotne konsekwencje dla człowieka i natury, a także o skutki uboczne rozwoju naukowo-technicznego, przez co powstaje polityczny potencjał katastrof¹⁶².

1.3. Metodologia *securitologii*

Zawsze rozwój metod badawczych i nowe możliwości człowieka budzą obawy tych ludzi, którzy nie rozumiejąc zasad naukowych są nieufni. Rozwój metod badawczych w większości dyscyplin naukowych w ostatnich latach nabrał niewyobrażalnego tempa. W niektórych dziedzinach nawet specjaliści nie są w stanie nadążyć z przyswojeniem sobie nowych teorii i nowych metod stosowanych w praktyce.

Wykorzystywanie metodologii różnych nauk nie oznacza bezmyślnego kopiowania dorobku tych nauk i przypisywania sobie ich efektów. Wykorzystywanie metod różnych nauk i przekraczanie granic pomiędzy nimi jest postępowaniem powszechnym we współczesnej nauce, która wielokrotnie bada rzeczy od dawna znane, lecz stara się zrozumieć je na nowo. Tak rozwinęły się niekwestionowane dzisiaj nauki o zarządzaniu, psychologia ekonomiczna, biofizyka, astrofizyka, i wiele innych. Jest to podejście metodyczne prowadzące do nowej syntezy i oryginalnych wniosków.

Z faktu, że bezpieczeństwo jako obiekt badań ma charakter multi- i interdyscyplinarny, wynika konieczność przekraczania granic między dziedzinami nauki i dyscyplinami naukowymi oraz możliwość korzystania z warsztatu metodologicznego i dorobku teoretycznego innych nauk: filozofii, psychologii, socjologii, historii, nauk ekonomicznych, politycznych i prawnych, nauk o kulturze fizycznej, w niektórych zagadnieniach także nauk przyrodniczych, rolniczych, leśnych, górniczych, medycznych, wojskowych, pedagogicznych a nawet teologii-

¹⁶⁰ Ulrich Beck (ur. w 1944 w Słupsku, Polska) – niemiecki socjolog, profesor monachijskiego Ludwig-Maximilians-Universität oraz London School of Economics and Political Science.

¹⁶¹ BECK U.: *Spółczesność...* op. cit. s. 64.

¹⁶² Ibidem, s. 33.

cznych i artystycznych. To przekraczanie granic, a więc podejście *transdyscyplinarne* staje się wyznacznikiem tożsamości *securitologii*.

Takie podejście oznacza dostrzeżenie i respektowanie nierozzerwalnych związków między psychospołecznymi, ekonomicznymi, techniczno-wytwórczymi i innymi aspektami rozwoju człowieka i funkcjonowania organizacji stanowiących obiekt badań nauki o bezpieczeństwie.

Oddziaływanie zagrożeń badane jest przez nauki podstawowe i stosowane, teoretyczne i praktyczne – co wynika ze wspomnianej właściwości bezpieczeństwa jako obiektu badań, z faktu że bezpieczeństwo uwarunkowane jest przez wielorakie czynniki obiektywne i subiektywne, wewnętrzne i zewnętrzne, abstrakcyjne i konkretne, potencjalne i aktualne, konstruktywne i destrukcyjne, statyczne i dynamiczne, pozostające także wzajemnie w nierozzerwalnych związkach. Ze względu na wyzwania cywilizacyjne współczesnego społeczeństwa świat doszedł do takiej sytuacji, że sam generuje zagrożenia swojej dalszej egzystencji i wytwarza spiralę zagrożeń, a rozwój osiągnął poziom koniecznego holistycznego pojmowania czynników bezpieczeństwa¹⁶³.

Badacze zdrowia publicznego z Uniwersytetu Karolinska w Sztokholmie (Szwecja) w metodologii badania zagrożeń i promocji bezpieczeństwa (zdrowia) uwzględniają podejście¹⁶⁴:

1. Mono-czynnikowe (jeden czynnik jak np. stosowanie pasów bezpieczeństwa lub czujnika dymu).
2. Multi-czynnikowe (wiele czynników bezpieczeństwa w tym samym czasie).
3. Holistyczne (całościowa poprawa poziomu bezpieczeństwa).

Autorzy tej koncepcji zwracają uwagę, że pierwsze podejście jest właściwe, gdy można wyodrębnić jeden czynnik decydujący. W drugim przypadku na chorobę lub uszkodzenie ciała ma wpływ wiele czynników, które także należy wyodrębnić i uwzględnić współzależności.

¹⁶³ URBAN R.: *Bezpečnostní praxe a bezpečnostní věda*, s. 667./in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2006, s. 665-668.

¹⁶⁴ SVANSTRÖM Leif: *Methods of evaluation of child accident prevention programmes*. (pol. *Metody oceny programów zapobiegania wypadkom dzieci*). /in:/ BERFENSTAM R. JACKSON H. ERIKSSON B. (eds). *The healthy community. Child Safety as a Part of Health Promotion Activities*. (pol. *Zdrowe społeczeństwo. Bezpieczeństwo dzieci jako część aktywnej promocji zdrowia*). Stockholm, Folksam: Vetenskap & Forskning, 1987; WELANDER Glenn, SVANSTRÖM Leif, EKMAN Robert: *Safety Promotion - and Introduction*. 2nd Revised edition. Stockholm: Karolinska Institutet 2004. s. 47.

W trzecim przypadku nie wystarcza wyodrębnienie konkretnych przyczyn, lecz niezbędne jest ujawnienie przyczyn społecznych.

Podjęcie holistyczne¹⁶⁵ pozwala dostrzec nowe własności zorganizowanych układów współzależnych elementów, co może prowadzić do efektu synergicznego¹⁶⁶ (wartościowanego konstruktywnie albo destrukcyjnie).

Z tego należy wyprowadzić wniosek, że programową podstawą metodologiczną *securitologii* jest równoczesne¹⁶⁷:

- a) podejście dialektyczne i holistyczne,
- b) analiza systemowa,
- c) przekraczanie granic między dyscyplinami naukowymi,
- d) korzystanie z warsztatu metodologicznego i dorobku teoretycznego wielu nauk: filozofii, psychologii, socjologii, historii, nauk ekonomicznych, politycznych i prawnych, wojskowych, przyrodniczych, rolniczych, leśnych, górniczych, medycznych, pedagogicznych a nawet teologicznych, artystycznych i o kulturze fizycznej.

Nauka jest to wyspecjalizowana działalność poznawcza, uprawiana przez uczonych. Spośród wielu znanych sposobów rozumienia pojęcia „nauka” należy mieć tu na uwadze rozumienie nauki jako wyspecjalizowanej działalności poznawczej, uprawianej przez uczonych, zmierzającej do obiektywnego poznania i zrozumienia rzeczywistości przyrodniczej i społecznej oraz do stworzenia przesłanek wykorzystania zdobytej wiedzy w celu przekształcenia rzeczywistości zgodnie z potrzebami człowieka¹⁶⁸.

¹⁶⁵ *holizm*, pogląd, że całość jest czymś więcej niż sumą składających się na nią części, od: gr. *hólos*, cały, całkowity.

¹⁶⁶ *Synergia* polega na tym, że współdziałające elementy dają wypadkowy wynik pod jakimś względem większy niż prosta suma skutków wywołanych przez każdy czynnik z osobna. Pojęcie synergii wprowadził Melanchton, właśc. Philipp Schwarzerger, wg innych źródeł Schwartzredt, (1497-1560), niemiecki humanista, teolog i działacz protestantyzmu; zastosował je w rozważaniach teologicznych nad analizą czynników warunkujących "zbawienie duszy". Zob. KRZYŻANOWSKI L.J.: *O podstawach...* op. cit. s. 194.

¹⁶⁷ KORZENIOWSKI L.F.: *Nadużycia menedżerów w warunkach ryzyka gospodarczego*. /in:/ GRZYBOWSKI M. TOMASZEWSKI J.: (red.) *Bezpieczeństwo w administracji i biznesie*. Gdynia: WSAiB 2007, s. 113-119; KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia na początku...* op. cit. s. 181-192.

¹⁶⁸ KRZYŻANOWSKI L.: *Podstawy nauki zarządzania*. Warszawa: PWN 1985, s. 12.

Zasadnym byłoby także pytanie o status formalny *securitologii*: czy jest to dyscyplina naukowa, czy raczej praktyczna? A jeżeli praktyczna, to czy posiada charakter naukowy?

Nauki teoretyczne opisują, wyjaśniają i interpretują rzeczywistość. Dyscypliny praktyczne określa się najczęściej w opozycji do nauk teoretycznych: wyróżnia się nauki podstawowe i stosowane, teoretyczne i praktyczne. Celem nauk praktycznych jest określenie „możliwego, a zarazem optymalnego sposobu realizacji przyjętego ideału – dotyczą więc przyszłości, postulowanych i pożądaných stanów rzeczy”¹⁶⁹.

Securitologia należy do nauk praktycznych, które w sposób naukowy wskazują perspektywę niwelowania zagrożeń dla istnienia, rozwoju i normalnego funkcjonowania człowieka i organizacji społecznych.

1.4. Przedmiot *securitologii*

W starożytności filozof grecki **Platon**¹⁷⁰, a w czasach nowożytnych **Herbert Spencer**¹⁷¹, uznając społeczeństwo za organizm, uważali je za pierwsze, pierwotne i wyższe w stosunku do człowieka. Hipostazując¹⁷² państwo stworzyli fundamenty teorii organicystycznej o społeczeństwie i totalitarnej w ujmowaniu stosunku społeczności do jednostki¹⁷³. Jednostka ludzka sens swego istnienia i bezpieczeństwa uzyskuje dopiero wtedy, gdy spełnia jakąś funkcję i w takim stopniu, w jakim owe funkcje istotne dla bezpieczeństwa społecznego spełnia. Jednakże inni historycy filozofii, jak np. **Giovanni Reale**, przypisują Platonowi poszukiwanie uzasadnienia dla przyczyn i sposobów powstania państwa w potrzebach człowieka. „(...) nikt z nas nie jest „autarkiczny”, czyli nie wystarcza sam sobie. Źródłem państwa jest więc nasza potrzeba. Nasze potrzeby zaś są wielorakie, tak że każdy z nas wymaga już nie tylko

¹⁶⁹ KOSIEWICZ J.: *Filozoficzne aspekty kultury fizycznej i sportu*. Warszawa: BK 2004, s. 250.

¹⁷⁰ Platon, gr. Πλάτων, Plátōn, prawdziwe imię: Arystokles (ok. 427 p.n.e -ok. 347 p.n.e.), filozof grecki, twórca systemu filozoficznego zwanego idealizmem platońskim.

¹⁷¹ Herbert Spencer (1820-1903), angielski filozof i socjolog, przedstawiciel organicyzmu w naukach społecznych.

¹⁷² Hipostaza - błąd logiczny polegający na przypisywaniu realnego istnienia tzw. obiektom idealnym (jak dobro, postęp). KOPALIŃSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 174.

¹⁷³ TUROWSKI J.: *Socjologia. Małe struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2001, s. 22.

jednego czy kilku ludzi, ale bardzo wielu ludzi, którzy mogliby tym potrzebom zaradzić. Powstają w ten sposób rozmaite zawody, które tylko różni ludzie mogą odpowiednio wykonywać. Każdy bowiem człowiek rodzi się nie we wszystkim podobny do innych, ale z różnymi naturalnymi uzdolnieniami i dlatego zdalny do wykonywania różnych prac”¹⁷⁴.

Wydaje się, że koncepcja organicystyczna jest nadal dominującą w polskim ustawodawstwie, czego wyraz dał **Tadeusz Bojarski** uzasadniając rozwiązania w kodeksie karnym z 1997 r.: „Sądzę, że nie powinna być kwestionowana pierwszoplanowa pozycja ochrony Państwa Polskiego w części szczególnej kodeksu. Ochrona tej wartości dotyczy wspólnoty w postaci państwa jako organizacji narodu, społeczeństwa, i stanowi logiczne *prius* w stosunku do ochrony wszystkich pozostałych wartości. Przyznanie tej ochronie pierwszeństwa jest po prostu naturalne. Każdy człowiek rodzi się jako członek ogólnoludzkiej wspólnoty i to daje pierwszeństwo ochronie rodzaju ludzkiego (a więc przestępstwa przeciwko ludzkości). Jednocześnie rodzi się jako członek wspólnoty narodowej, co stawia ochronę państwa (narodu) bezpośrednio na drugim miejscu”¹⁷⁵. Co prawda autorowi wydaje się, że z tą wartością konkurować może tylko dobro w postaci życia i zdrowia, ale tylko wtedy, gdy opowiadamy się za nadprzyrodzonym pochodzeniu człowieka, jako dzieła Stwórcy.

Podstawy dla przeciwstawnej teorii umowy społecznej stworzyli - podobnie jak dla teorii opisanej poprzednio - także filozofowie greccy (**Demokryt**¹⁷⁶), gdy twierdzili, że istnieją jedynie rzeczy jednostkowe, zaś całości, systemy są jedynie tworem umysłu ludzkiego. *Istnieją jedynie atomy i pusta przestrzeń; cała reszta to tylko poglądy.*

Według **Hobbes`a**¹⁷⁷ człowiek zostaje postawiony przed dramatycznym wyborem. Musi opowiedzieć się albo za bezpieczeństwem

¹⁷⁴ REALE G.: *Myśl starożytna*. Lublin: KUL, 2003, s. 202.

¹⁷⁵ BOJARSKI T.: *Przestępstwa przeciwko państwu. Uwagi na tle kodeksu karnego*. /in:/ *Prace ofiarowane Profesor Oktawii Górniok*. Katowice, 1996, s. 33.

¹⁷⁶ Demokryt z Abdery, gr. Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης *Demokritos ho Abderites*, (460 p.n.e.-ok. 370 p.n.e), filozof grecki.

¹⁷⁷ Thomas Hobbes (1588-1679), angielski filozof, autor traktatu *Lewiatan* (1651), w którym dowodzi, że jedynym sposobem uniknięcia zła, jakie spotyka ludzi żyjących w tzw. stanie natury, jest zawarcie umowy przekazującej nieograniczoną, absolutną władzę w ręce suwerena.

i jednocześnie za absolutną podległością, albo za nieograniczoną wolnością i anarchią, oraz związanym z nimi ciągłym zagrożeniem dla jego życia. Skoro biologia nie czyni jednostki zdolną do społecznego współżycia, naturalny dla niej może być tylko brak społecznych więzi. Stan naturalny nie jest jednak okresem pełnej atomizacji jednostek. Istota aspołeczna w drodze rozumowania kreuje więzi społeczne uzyskując bezpieczeństwo dla siebie i dla innych. Wszystkie ludzkie działania są zdeterminowane, konieczne, tzn. możliwe do przyczynowego wyjaśnienia.

Także w poglądach **Johna Locke'a**¹⁷⁸, a zwłaszcza **Jeana Jacquesa Rousseau**¹⁷⁹ społeczność oznacza jedynie fakt wykonywania przez ludzi, zgodnie z zawartą umową, pewnych czynności podobnych lub uzupełniających się. Zadaniem społeczeństwa jest usuwanie trudności uniemożliwiających jednostkom osiągnięcie bezpieczeństwa.

W skrajnym przypadku idea umowy społecznej prowadzi do tego, że za pomocą państwa można przeprowadzić rewolucję totalną w każdej dziedzinie życia jednostki i społeczeństwa, zmuszając oddanie się każdego człowieka ze wszystkimi jego prawami całemu społeczeństwu. Obywatel powinien być oddany państwu, a państwo zajmie się całością jego spraw.

Natomiast *securitologia* uwzględnia bezpieczeństwo podmiotu (człowieka), bezpieczeństwo małej grupy społecznej, bezpieczeństwo społeczeństwa (wielkiej grupy społecznej) i bezpieczeństwo ludzkości.

Dla badaczy zaliczających się do nauki o bezpieczeństwie – *securitologii* - **bytem substancjonalnym są jedynie osoby ludzkie tworzące społeczeństwo, ale społeczności ludzkie także istnieją realnie**, są całościami różniącymi się od osób, które je tworzą. Czynnikiem jednoczącym osoby ludzkie w społeczność jest zawsze jakiś wspólny cel - na przykład podstawowe potrzeby bezpieczeństwa. Jednostki mają więc prawo domagać się zaspokajania ich potrzeb jednostkowych za pośrednictwem dobra wspólnego, ale także społeczności wymagają od jednostek odpowiedniego działania na rzecz dobra wspólnego¹⁸⁰.

¹⁷⁸ John Locke (1632-1704), angielski filozof, lekarz, polityk, politolog i ekonomista. Twórca podstaw teoretycznych rządów demokratycznych.

¹⁷⁹ Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) – francuski pisarz, filozof i pedagog, twórca koncepcji swobodnego wychowania.

¹⁸⁰ Zob. także: TUROWSKI J.: *Socjologia...* op. cit. s. 25.

Prowadząc ontologiczne, epistemologiczne i aksjologiczne rozważania na temat istoty wartości, jaką jest bezpieczeństwo, **Józef Lipiec** podkreśla, że konstrukcyjna moc wartości odnosi się do:

1. człowieka i tylko do niego, ale z przywołaniem bytu ludzkiego w trzech innych wymiarach¹⁸¹;
2. życia drugiego człowieka,
3. życia zbioru ludzi tworzących grupę społeczną (społeczeństwo),
4. życia gatunku ludzkiego (ludzkości).

Podobnie wyróżniają poziomy odniesienia badacze zdrowia publicznego z Uniwersytetu Karolinska w Sztokholmie (Szwecja), którzy dla celów badania zagrożeń identyfikują orientacje¹⁸²:

1. indywidualną,
2. grupową,
3. organizacyjną,
4. wspólnotową,
5. narodową.

Uwzględniając te koncepcje i po wprowadzeniu rozróżnienia małych i dużych grup społecznych *securitologia* uwzględnia bezpieczeństwo podmiotu (człowieka), bezpieczeństwo małej grupy społecznej, bezpieczeństwo społeczeństwa (wielkiej grupy społecznej) i bezpieczeństwo ludzkości.

Securitologia jako wyodrębniająca się dyscyplina naukowa podejmuje badania **zagrożeń dla istnienia, rozwoju i normalnego funkcjonowania człowieka i organizacji społecznych**.

Człowiek (podmiot) oznacza istotę ludzką, jednostkę rozumną mającą świadomość własnej osobowości, potrzeb, oczekiwań i możliwości, posługującą się mową symboliczną, zdolną do tworzenia kultury, odznaczającą się najwyższym rozwojem psychicznym i społecznym, będącym obywatelem swojego państwa i immanentną częścią pozostałe układów odniesienia. Bezpieczeństwo osobiste i indywidualne poczucie bezpieczeństwa (zależne od indywidualnych cech osobowości oraz doświadczeń

¹⁸¹ LIPIEC J.: *Świat...* op. cit. s. 76.

¹⁸² SVANSTRÖM L.: *Methods...* op. cit.; WELANDER G. SVANSTRÖM L. EKMAN R.: *Safety...* op. cit. p. 47.

własnych i osób najbliższych) staje się najważniejszą, konstytucyjną wartością¹⁸³.

Mała grupa społeczna jest wyodrębniana przez socjologów ze względu na bezpośrednią znajomość i porozumiewanie się członków grupy oraz uwzględnianie przekonań i potrzeb konkretnych jednostek¹⁸⁴. Badania poczucia bezpieczeństwa wskazują, że im mniejsza społeczność, tym odczuwanie bezpieczeństwa większe. Ludzie znają swoje środowisko lokalne z własnych doświadczeń i obserwacji, a wiadomości skrajne i nietypowe podawane przez media mają drugorzędne znaczenie.

Wielka grupa społeczna (zbiór ludzi tworzących społeczeństwo, państwo, naród) jest organizacją społeczności regionu, narodu i obywateli powstałą dla ochrony życia i innych wartości każdego człowieka. Wydaje się, że taki też jest porządek konstytucyjny: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju¹⁸⁵. Nie ma tu mowy o jakiegokolwiek nadrzędności interesów państwa nad wartościami obywateli, które zostały tutaj uznane za równorzędne.

Ludzkość (gatunek ludzki) to nie tylko wielka grupa społeczna ale także kultura i ciągłość historyczna. Ochrona tej wartości zasługuje na pierwszeństwo w takim znaczeniu, że bez wspólnoty ludzkiej niemożliwa jest egzystencja i kultura człowieka. Wspólnota ludzka jest wytworem ludzi i ochrona ludzi nie jest możliwa bez bezpieczeństwa ludzkości.

Jednakże związki pomiędzy podmiotem, drugim człowiekiem, małą grupą, społeczeństwem i ludzkością mogą być zgodne, rozbieżne

¹⁸³ IV poprawka (Karta Praw) z 1791 roku do Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki: "Nie będzie naruszane prawo ludzi do bezpieczeństwa osobistego, nietykalności mieszkania, dokumentów i ruchomości, oraz zapewniające ochronę przed nieuzasadnionymi rewizjami i sekwestrami. Nakaz rewizji lub aresztowania może być wydany jedynie przez sąd na podstawie uzasadnionego podejrzenia, popartego przysięgą lub oświadczeniem, przy czym dokładnie musi być wymienione miejsce rewizji oraz osoby i rzeczy, które mają być obłożone aresztem".

¹⁸⁴ Zob. TUROWSKI J.: *Socjologia...* op. cit. s. 80.

¹⁸⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483), art. 5.

lub sprzeczne. Konflikt interesów w kategoriach bezpieczeństwa jest wyraźny, ale możliwy do rozpoznania i przezwyciężenia.

Bezpieczeństwo jest zdolnością do kreatywnej aktywności podmiotu i oznacza stan obiektywny polegający na braku zagrożenia, odczuwany subiektywnie przez jednostki lub grupy¹⁸⁶.

Niektórzy rozróżniają pozytywne rozumienie bezpieczeństwa **jako kształtowanie pewności przetrwania, posiadania i swobód rozwojowych podmiotu** oraz rozumienie negatywne definiujące bezpieczeństwo **jako brak zagrożeń¹⁸⁷.**

Bezpieczeństwo, zarówno w znaczeniu pozytywnym jak i negatywnym, jest przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin nauk społecznych, przyrodniczych, technicznych, medycznych, rolniczych i innych, a także jest wiedzą praktyczną z różnorodnych obszarów działalności gospodarczej i życia codziennego.

Bezpieczeństwo jako przedmiot badań ma charakter multilateralny (wielostronny) i jest czymś więcej, niż sumą braku zagrożeń¹⁸⁸. Bezpieczeństwo jest funkcją wielu różnorodnych czynników (a każdy z nich zasługuje na pogłębioną analizę). Ze względu na klasy zagrożeń¹⁸⁹ można wyróżnić typy (klasy) bezpieczeństwa:

Bezpieczeństwo **obiektywne i/lub¹⁹⁰ subiektywne.**

Bezpieczeństwo **wewnętrzne i/lub zewnętrzne.**

Bezpieczeństwo **indywidualne i/lub grupowe,**

¹⁸⁶ Zob. KORZENIOWSKI L.: *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, s. 437. /in:/ *Zarządzanie bezpieczeństwem*. Kraków: PSB 2000, s. 437-444; KORZENIOWSKI L.: *Zarządzanie bezpieczeństwem. Od ryzyka do systemu*, s. 21. /in:/ KORZENIOWSKI L. (red): *Zarządzanie bezpieczeństwem. Prace Edukacyjne*. Kraków: LIPIOT LFK 2001, s. 21-26; KORZENIOWSKI L.: (pol.) Menedżment... op. cit. 2003, s. 183; KORZENIOWSKI L.: (ang.) *Securitology. The concept of safety*. "Comunikations" 2005, No 3, s. 20-23.

¹⁸⁷ Zob. NYE J.S.Jr.: *Problemy badań nad bezpieczeństwem*, s. 54. „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 6, s. 51-64.

¹⁸⁸ Peter Sak słusznie zwraca uwagę, że "bezpieczeństwo systemu nie jest zsumowaniem poszczególnych elementów bezpieczeństwa, które je tworzą". SAK P.: (cze.) *Bezpečnostní...* op. cit.

¹⁸⁹ KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia na początku...* op. cit. s. 184.

¹⁹⁰ i/lub - spójnik łączący zdania lub ich części, których treści uzupełniają się (i) lub wyłączają się wzajemnie (lub).

Bezpieczeństwo **abstrakcyjne i/lub konkretne.**

Bezpieczeństwo **potencjalne i/lub aktywne.**

Bezpieczeństwo **indywidualne i/lub grupowe,**

Bezpieczeństwo **statyczne i/lub dynamiczne.**

W słownikach przez bezpieczeństwo rozumie się „stan niezagrożenia, spokoju, pewności”¹⁹¹ lub „stan psychiczny lub prawny, w którym jednostka ma poczucie pewności, oparcie w drugiej osobie lub w sprawnie działającym systemie prawnym; przeciwieństwo zagrożenia”¹⁹².

Dla filozofa **W. Tulibackiego** bezpieczeństwo stanowi konfigurację sytuacji, zdarzeń, faktów, stanów rzeczy niezależnych od ludzi, i od ludzi zależnych. „Bezpieczeństwo, tak rozumiane, poprzedza więc inne wartości, tak samo jest jedną z wartości podstawowych, spełniając rolę instrumentalną dla powstania i istnienia wartości materialnych i duchowych”¹⁹³.

Viktor Porada definiuje stan bezpieczeństwa jako system wzajemnie związanych i w różnym stopniu wywierających wpływ czynników i ich własności, mających wpływ na powstanie, rozwój i rezultaty społecznych zjawisk, które negatywnie wpływają na zdrowie, życie i wszelkie inne wartości w konkretnym społeczeństwie (ustrój społeczny, wolność, wiarę, mienie itp)¹⁹⁴. Negatywne zjawiska są z reguły opisane i spenalizowane¹⁹⁵ w państwowej legislatywie.

Dla **W.I. Yarothkina** bezpieczeństwo – to stan ochrony osoby, społeczeństwa, państwa od zewnętrznych i wewnętrznych niebezpieczeństw i zagrożeń, polegający na aktywności ludzi, społeczeństwa, państwa, światowego współdziałania narodów dla ujawnienia, przeciwdziałania, osłabienia, usunięcia (likwidacji) i odparcia niebezpieczeństw i zagrożeń, zdolnych ich zniszczyć, pozbawić fundamentalnych materialnych i duchowych wartości, wyrządzić niedopuszczalną (niedopuszczalną obiektywnie i subiektywnie) szkodę, zamknąć drogę dla życia i rozwoju¹⁹⁶.

¹⁹¹ *Słownik...* op. cit. 1979, s. 147.

¹⁹² *Słownik...* op. cit. 1978, s. 50.

¹⁹³ TULIBACKI W.: *Etyczne aspekty bezpieczeństwa na tle pewnych „stałych” cech natury ludzkiej.* /in:/ ROSA R.: (red.) *Edukacja dla bezpieczeństwa i pokoju w jednoczącej się Europie.* Siedlce: WSRP 1999, s. 33.

¹⁹⁴ PORADA V.: (cze.) *Teoretický...* op. cit. s. 263.

¹⁹⁵ gr. *poine*; łac. *poena* – kara. *Penalizacja*, karanie, system kar.

¹⁹⁶ YAROTHKIN W.I. (ros.) ЯРОЧКИН В.И.: *Сек'юритология...* op. cit. s. 28.

Dinesh Mohan i inni specjaliści zajmujący się głównie fizycznym i psychicznym zdrowiem ludzi definiują bezpieczeństwo jako stan, w którym zagrożenia i warunki prowadzące do obrażeń fizycznych, psychicznych, psychologicznych lub materialnych są kontrolowane w celu zachowania zdrowia i dobrego samopoczucia osób i całej wspólnoty¹⁹⁷.

V.K. Senthagov definiuje **bezpieczeństwo jako zdolność życia dowolnego biologicznego obiektu**¹⁹⁸. W Rosji kategoria „bezpieczeństwo” znalazła się w systemie prawa Federacji, w którym przyjęto, że „**bezpieczeństwo – stan ochrony ważnych życiowo interesów osoby, społeczeństwa i państwa od wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń**”¹⁹⁹.

Analiza literatury przedmiotu prowadzi do wniosku, że wraz z upływem czasu zmienia się rozumienie pojęcia bezpieczeństwa. Odnosząc się do kategorii bezpieczeństwa państwa **St. Korycki** stwierdza, że „dawne pojęcie bezpieczeństwa obejmowało w zasadzie polityczne i militarne aspekty. Dzisiaj obejmuje również ekonomiczne zależności i współzależności, kwestie zasobów surowcowych, ekologię, demografię, sprawy społeczne i humanitarne, zagadnienia związane z zachowaniem narodowej tożsamości i zapewnieniem właściwego udziału w rozwoju cywilizacyjnym współczesnego świata. Istotę bezpieczeństwa należy widzieć w jego związku ze zjawiskiem zagrożenia, które oznacza z jednej strony pewien stan psychiczny lub świadomościowy wywołany postrzeganiem zjawisk, które subiektywnie ocenia się jako niekorzystne lub niebezpieczne, a z drugiej strony czynniki obiektywne, powodujące stany niepewności i obaw”²⁰⁰.

Natomiast **Janusz Stefanowicz** pisze, że „czasy współczesne, przynosząc równolegle do postępu cywilizacyjnego rosnącą gamę zagrożeń, zmieniły zakres pojmowania bezpieczeństwa. W przeszłości rozumiane czysto militarnie, dziś rozszerzyło się na ważne aspekty

¹⁹⁷ MOHAN D. (ang.) MOHAN D.: *Safety as a Human Right*. (pol. *Bezpieczeństwo jako Prawo Człowieka*.) Bombay: Indian Institute of Technology 2003.

¹⁹⁸ SENTHAGOV V.K. (red.) (ros.) СЕНЧАГОВ В.К. *Экономическая...* op. cit. s. 26.

¹⁹⁹ Ustawa Federacji Rosyjskiej *O bezpieczeństwie* (ros.) Закон Российской Федерации *О безопасности* /in:/ *О безопасности*. Сб. законодательных и нормативных документов. Москва: 1998, c. 38.

²⁰⁰ KORZYCKI St.: *Bezpieczeństwo polityczne*. /in:/ *System bezpieczeństwa Polski*. Warszawa: AON, 1993.

niewojaskowe - polityczne, ekonomiczne, ekologiczne itp. Po drugie, zmieniała się jego teleologia. już nie tylko pierwotna wola przetrwania, ale ochrona dobrobytu państwa i jego obywateli, obrona wolności i tożsamości - także ustrojowej - składają się na funkcje polityki bezpieczeństwa. Wreszcie po trzecie, znacznie silniej niż w przeszłości występuje zależność między bezpieczeństwem narodowym i ła dem, czyli bezpieczeństwem międzynarodowym”²⁰¹.

1.5. Klasyfikacja zagrożeń.

Zagrożenie jest to potencjalna przyczyna niepożądanego stanu.

Zagrożenia nie są kategorią samoistną, ponieważ zawsze odnoszą się do określonego podmiotu, dla którego mają charakter destrukcyjny. Mogą one spowodować szkodliwe następstwa dlatego, że każdy podmiot (człowiek, system, organizacja, zasób przyrody) charakteryzuje się mniejszą lub większą podatnością czyli pewnymi słabościami, umożliwiającymi przekształcenie potencjalnego zagrożenia w szkodę.

Do wygenerowania zagrożeń potrzebne są określone możliwości, które tkwią w samym podmiocie, którego dotyczą, w jego otoczeniu lub w związkach podmiotu z otoczeniem²⁰². Możliwości te można scharakteryzować poprzez *potencjał negatywny* (potencjał destrukcyjny, potencjał zagrożeń), rozumiany jako zdolność do destrukcyjnego oddziaływania na system²⁰³.

Zagrożenie jest terminem, który jest różnie rozumiany w zależności od charakteryzowanej sytuacji i źródła destrukcji. Wśród różnorodnych czynników oddziaływania na system można wyróżnić²⁰⁴:

zagrożenia **obiektywne i/lub subiektywne**,
zagrożenia **wewnętrzne i/lub zewnętrzne**,
zagrożenia **indywidualne i/lub grupowe**,
zagrożenia **abstrakcyjne i/lub konkretne**,

²⁰¹ STEFANOWICZ J.: *Przedmowa*. /in:/ *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*. Warszawa: ISP PAN, 1996.

²⁰² KORZENIOWSKI L.: *Zarządzanie...* op. cit. 2000, s. 437; KORZENIOWSKI L.: *Zarządzanie...* op. cit. 2001, s. 21.

²⁰³ SZYMANEK A.: *Wektorowy model zagrożenia obiektu*. /in:/ *Bezpieczeństwo systemów*. Warszawa: ITWL, 1990, s. 97.

²⁰⁴ KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia na początku...* op. cit. s. 184.

zagrożenia **potencjalne i/lub aktywne**,
sytuacja **statyczna lub dynamiczna**,
wartości **konstruktywne lub destrukcyjne**.

Zagrożenie jest terminem, który jest różnie rozumiany w zależności od charakteryzowanej sytuacji i źródła destrukcji. Spotykane we wszystkich słownikach językowych „zagrożenie” ma znaczenie:

- a) **obiektywne**: „sytuacja niebezpieczna dla życia lub zdrowia”²⁰⁵;
- b) **i/lub subiektywne**: „stan psychiczny lub prawny, w którym jednostka nie ma poczucia pewności, oparcia w drugiej osobie lub w sprawnie działającym systemie prawnym”²⁰⁶.

W literaturze można spotkać modele matematyczne umożliwiające szczegółową charakterystykę siły oddziaływania poszczególnych zagrożeń i ich percepcji a nawet umożliwiające prognozę bezpieczeństwa na przyszłość i zbudowanie systemu wczesnego ostrzegania²⁰⁷. Człowiek (i/lub organizacja społeczna) dysponujący odpowiednimi informacjami ma szansę podjąć odpowiednie decyzje przeciwdziałające zagrożeniom. W zamian za uzyskany wzrost poziomu bezpieczeństwa płaci składki ubezpieczeniowe, finansuje podnoszenie kwalifikacji pracowników, gromadzi rezerwy lub nawet rezygnuje z określonej działalności.

Zagrożenia mają charakter obiektywny i/lub subiektywny. Zagrożenia **obiektywne** są to rzeczywiste, realne, niezależne od człowieka możliwości destrukcji i wyrządzenia szkody.

Natomiast zagrożenia **subiektywne** odnoszą się do:

- a) świadomości istnienia zagrożeń,
- b) braku świadomości istnienia zagrożeń,
- c) braku wiedzy o możliwościach zapobieżeniu niebezpieczeństwu.

Prawo karne przewiduje rozróżnienie zagrożenia subiektywnego (choć nie nazywa tak tych form) na:

²⁰⁵ *Słownik...* op. cit. 1996, s. 1313; *Słownik...* op. cit. 2001, tom 2, s. 607.

²⁰⁶ *Słownik...* op. cit. 1996, s. 1313; *Słownik...* op. cit. 2001, tom 2, s. 607.

²⁰⁷ Na przykład model Edwarda Altmana. Zob. KORZENIOWSKI L.: *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*. Wydanie drugie. Kraków: EAS 2002, s. 125; lub matematyczny wzór liczby typów wartości bezpieczeństwa, zob. KORZENIOWSKI L.: *Menedżment...* op. cit. 2003, s. 191.

- a) lekkomyślność, tzn. świadomy czyn nieumyślny, gdy sprawca możliwość popełnienia czynu przewidywał,
- b) niedbalstwo, tzn. nieświadomy czyn nieumyślny, gdy sprawca możliwość popełnienia czynu mógł przewidzieć.

Powszechność terminu bezpieczeństwa sprzyja jego zróżnicowanemu pojmowaniu. **Christian Bay**, **Jerzy Stańczyk** i za nimi także **Ryszard Zięba** zwracają uwagę na dwojakiego rodzaju pochodzenie zagrożeń: wewnętrzne oraz zewnętrzne.

Bezpieczeństwo **wewnętrzne** oznacza „stabilność i harmonijność danego organizmu bądź systemu (podmiotu zbiorowego)”²⁰⁸. Koncepcja ta poszukuje istoty bezpieczeństwa w takich formach istnienia, które zapewniają trwanie, stabilizację, doskonalenie i rozwój²⁰⁹.

Bezpieczeństwo **zewnętrzne**, które oznacza brak zagrożenia ze strony innych podmiotów²¹⁰.

Zagrożenie **indywidualne** polega na narażeniu pojedynczej osoby, natomiast zagrożenie **grupowe** dotyczy dwóch lub więcej osób.

W prawie karnym zagrożenie indywiduale polega na narażeniu pojedynczej osoby lub niewielkiej liczby osób, natomiast zagrożenie powszechne polega na spowodowaniu konkretnego zagrożenia bezpośredniego lub pośredniego dla wielu osób, które nie muszą być ściśle ustalone²¹¹. Spowodowanie konkretnego zagrożenia powszechnego może zatem polegać np. na spowodowaniu katastrofy komunikacyjnej²¹², pożaru, zawalenia się budowli, zalewu albo obsunięcia się ziemi, skał lub śniegu, eksplozji materiałów wybuchowych lub łatwopalnych albo

²⁰⁸ BAY CH.: *Koncepcje bezpieczeństwa indywidualnego, narodowego i zbiorowego*. „Studia Nauk Politycznych” 1989, nr 4, s. 83-91; CIEŚLARCZYK M.: *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa i obronności*. Towarzystwo Wiedzy Obronnej, „Zeszyt Problemowy” 2001, nr 3, s. 8; STAŃCZYK J.: *Współczesne...* op. cit. s. 18; ZIĘBA R.: *Instytucjonalizacja...* op. cit. s. 27-28.

²⁰⁹ Zob. ŚWINIARSKI J.: *Filozoficzne...* op. cit. s. 13; ŚWINIARSKI J.: *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*. Warszawa-Pruszków: 1997; KACZMAREK J. SKOWROŃSKI A.: *Bezpieczeństwo - świat - Europa - Polska*. Wrocław: 1998.

²¹⁰ CIEŚLARCZYK M.: *Współczesne...* op. cit. s. 8.

²¹¹ TERESIŃSKI G. MADRO R.: *Lekarskie aspekty narażenia na niebezpieczeństwo utraty zdrowia lub życia II. Możliwości, warunki i granice lekarskiej oceny narażenia na niebezpieczeństwo życia lub zdrowia ludzkiego oraz kryteria medycznej kwantyfikacji stopnia narażenia*. „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2001, nr 2; SPOTOWSKI A.: *Funkcja niebezpieczeństwa w prawie karnym*. Warszawa: PWN, 1990.

²¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. nr 88, poz. 553 ze zm.), art. 173.

innego gwałtownego wyzwolenia energii, rozprzestrzenienia się substancji trujących, duszących lub parzących, gwałtownego wyzwolenia energii jądrowej lub promieniowania jonizującego²¹³, spowodowania zagrożenia epidemicznego lub możliwości szerzenia się choroby zakaźnej, wytwarzaniu lub wprowadzaniu do obrotu szkodliwych substancji, środków spożywczych lub farmakologicznych oraz innych artykułów powszechnego użytku, zakłucaniu automatycznego przetwarzania, gromadzenia lub przesyłania informacji lub działając w inny sposób w okolicznościach szczególnie niebezpiecznych²¹⁴, umieszczeniu na statku wodnym lub powietrznym urządzenie lub substancję zagrażającą bezpieczeństwu osób²¹⁵.

Do typów powszechnego zagrożenia o charakterze abstrakcyjnym zalicza się natomiast zanieczyszczenie wody, powietrza lub ziemi substancją albo promieniowaniem jonizującym²¹⁶, składowanie, przetwarzanie lub przewożenie szkodliwych odpadów²¹⁷, przewożenie, składowanie lub porzucenie źródła promieniowania jonizującego²¹⁸, wytwarzanie, przetwarzanie, handel lub tylko posiadanie substancji wybuchowych lub radioaktywnych²¹⁹.

Kategorie konkretności i abstrakcyjności odnoszą się do zagrożeń, które występują w określonej sytuacji²²⁰.

Abstrakcyjnym nazywamy zagrożenia przeciętnie stale występujące w określonej sytuacji (np. fakt nielegalnego posiadania broni jest przeciętnie stale zjawiskiem groźnym). W prawie karnym istotą zagrożenia abstrakcyjnego jest karalność określonego zachowania sprawcy bez konieczności ustalenia, czy faktycznie doszło do powstania konkretnego zagrożenia chronionych dóbr²²¹, na przykład przez użycie niebezpiecznego przedmiotu²²², porzucenie małoletniego lub osoby

²¹³ Ibidem, art. 163.

²¹⁴ Ibidem, art. 165.

²¹⁵ Ibidem, art. 167.

²¹⁶ Ibidem, art. 182.

²¹⁷ Ibidem, art. 183.

²¹⁸ Ibidem, art. 184.

²¹⁹ Ibidem, art. 171.

²²⁰ HANAUSEK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 37.

²²¹ TERESIŃSKI G., MĄDRO R.: *Lekarskie...* op. cit.; SPOTOWSKI A.: *Funkcja...* op. cit.

²²² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny... op. cit. art. 159 i 223.

nieporadnej²²³, rozpijanie małoletniego²²⁴ lub znęcanie się nad najbliższą osobą²²⁵.

Konkretne są to zagrożenia, które realnie wystąpiły w danej, rzeczywistej sytuacji. W prawie karnym zbliżonym jest pojęcie bezpośredniości, które odnosi się do zagrożenia. Tadeusz Hanausek podkreśla, że poprzez zarządzanie bezpieczeństwem można wyeliminować wpływ determinant, albo tak dalece zminimalizować prawdopodobieństwo ich wpływu na sytuację, że trudno ją będzie uznać za niebezpieczną w danych, stworzonych przez zarządzającego warunkach, gdyż przy nikłym prawdopodobieństwie naruszenia dobra, niebezpieczeństwo tego naruszenia przynajmniej przestaje być bezpośrednie²²⁶.

Analizując pojęcia zagrożeń można wyodrębnić jego potencjalny lub aktywny charakter.

Zagrożenia **potencjalne** oznaczają występowanie rzeczywistych lecz nieaktywnych sił lub takich, którym będzie można się skutecznie przeciwdziałać (np. dzięki posiadanym i/lub będącym w dyspozycji zasobom i warunkom do zniwelowania zagrożeń).

Zagrożenia **aktywne** oznaczają ogół czynnych i rzeczywistych sił zagrażających bezpośrednio człowiekowi lub systemowi (grupie społecznej). W prawie karnym pojęciu zagrożenia aktywnego odpowiada pojęcie zamiaru bezpośredniego, polegającego na tym, że sprawca chce popełnić czyn zabroniony, albo przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi²²⁷.

Potencjalne przyczyny zagrożeń egzystencji człowieka mogą zostać zaliczone do jednej z czterech grup²²⁸:

1. **Przyroda nieożywiona.** Obiekty kosmiczne, ruchy płyt tektonicznych Ziemi, wulkany, tajfuny, huragany, powodzie, pożary i inne przyczyny zawsze zagrażały egzystencji człowieka. Nauka w ostatnich latach pozwala wyjaśnić wiele z tych przyczyn i daje możliwości

²²³ Ibidem, art. 210.

²²⁴ Ibidem, art. 208.

²²⁵ Ibidem, art. 207.

²²⁶ Hanausek T., *Element bezpośredniości jako znamię niektórych typów przestępstw*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 12, s. 905-914; HANAUSEK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 36-39.

²²⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny... op. cit. art. 9, § 1.

²²⁸ KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia na początku...* op. cit. s. 186.

przewidywania wystąpienia tych zjawisk, a tym samym umożliwia odpowiednie reagowanie i unikanie skutków.

Prognozy dotyczące Huraganu *Katrina*²²⁹ spowodowały ewakuacje miasta Nowy Orlean (USA) przed tym, zanim woda przerwała wały przeciwpowodziowe i zatopiła miasto.

Jednakże politycy dysponujący odpowiednimi środkami często lekceważą diagnozy badaczy przyrody, z tragicznymi skutkami dla ludzi. Brak systemu ostrzegawczego jest uważany za jedną z głównych przyczyn ogromnej liczby 200 tys. ofiar śmiertelnych *tsunami* w Indonezji, Sri Lance²³⁰, Indiach, Tajlandii na Oceanie Indyjskim w 2004 r.²³¹.

²²⁹ 2005-08-25. USA, Nowy Orlean. Huragan Katrina - potężny cyklon tropikalny, huragan 5 kategorii na skali Saffira-Simpsona Atlantyku. 30 sierpnia 2005 r. woda zalała około 80% powierzchni miasta Nowy Orlean. Huragan zdewastował wybrzeża stanów Luizjana, Missisipi i Alabama (USA), Kuby, wyspy karaibskie. Zginęło 1209 osób, głównie w Nowym Orleanie. Towarzystwa ubezpieczeniowe wstępnie oceniły ubezpieczone straty spowodowane przez huragan na 24 mld dolarów. Całkowity koszt poniesionych strat wyniósł 200 miliardów dolarów US.

²³⁰ Syngaleskie Śrī Lankā. Od 22 maja 1972 republika na wyspie Ceylon na Oceanie Indyjskim, wcześniej dominium z gubernatorem reprezentującym brytyjskiego monarchę.

²³¹ 2004-12-26. Indonezja, Sri Lanka, Indie, Tajlandia. Fale *tsunami* spowodowane trzęsieniem ziemi. Liczbę ofiar śmiertelnych w ludziach szacuje się na 200 tys. a poszkodowanych na kilka milionów. Za zaginionych uznano 7 tys. zagranicznych turystów z 40 państw.

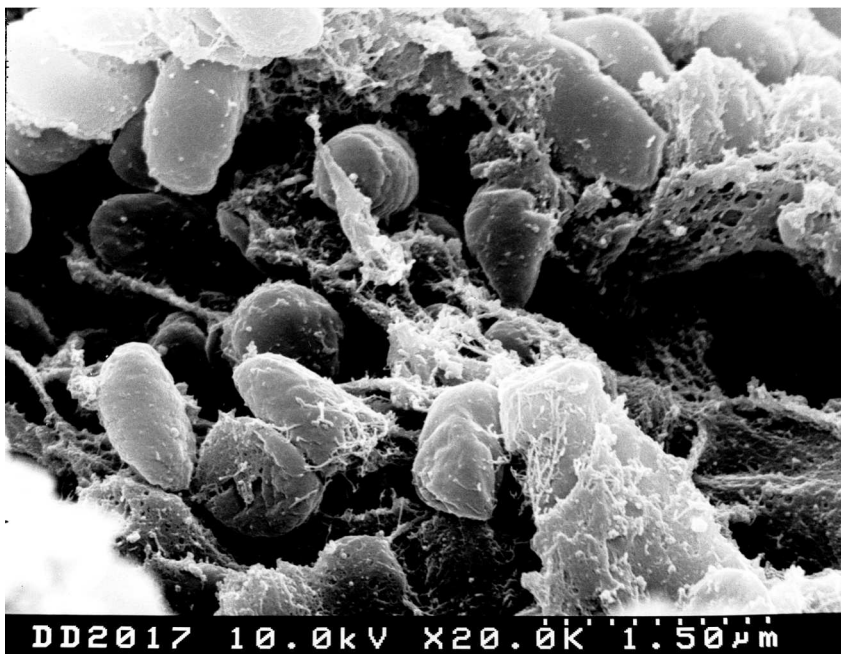

Rys. 6. Fala *tsunami*

2. **Organizmy żywe** (mikroorganizmy, rośliny i zwierzęta). Współcześnie za najgroźniejsze uważane jest zagrożenie wirusami HIV (AIDS²³²). Szacuje się, że z powodu AIDS w latach 1985-2003 zmarło na świecie 20 mln. osób. Jednak największe spustoszenie dokonała dżuma²³³, która w latach 1348-1352 zmniejszyła populację ludzi w Europie o 80%.

²³² (ang.) *Acquired Immune Deficiency Syndrome*, AIDS - Zespół nabytego niedoboru odporności.

²³³ Dżumę wywołuje bakteria *Yersinia pestis*.

Rys. 7. Bakterie *Yersinia pestis* powodujące dżumę
(powiększenie w mikroskopie elektronowym).

Źródło: Rocky Mountain Laboratories, National Institute of Allergy and Infectious Diseases, National Institutes of Health (USA). www3.niaid.nih.gov

3. **Artefakty**²³⁴ (wytwory człowieka, np. budowle, maszyny, urządzenia, substancje chemiczne, materiały wybuchowe). Człowiek sam sobie wytwarza urządzenia, które go niszczą. Jeżeli nawet motywy wielu wynalazców były szlachetne, to zastosowanie często miało mordercze intencje. Proch czarny wynaleźli prawdopodobnie przypadkowo alchemicy taoistyczni poszukujący eliksiru nieśmiertelności w Chinach w IX wieku, ale już w XI wieku prochu zaczęto używać w rakietach i bombach zapalających wystrzeliwanych z katapult.

Często trudno przypisać celowość i świadomość zbrodniczego celu, choć konstruktorzy, wykonawcy i właściciele hali Międzynarodowych Targów Katowickich posiadali wiedzę i umiejętności prognozowania

²³⁴ Artefakt – przedmiot będący dziełem pracy ludzkiej.

nieuchronności katastrofy²³⁵. Podobnie jak „modyfikatorzy” łożysk powinni wiedzieć, że przyczyniają się do katastrofy lotniczej w Lesie Kabackim koło Warszawy²³⁶. Nie inaczej było w elektrowni atomowej w Czarnobylu (Ukraina), gdzie decyzja o wyłączeniu automatycznych systemów zabezpieczających doprowadziła do eksplozji reaktora²³⁷.

Rys. 8. Zawalony most autostrady w stanie Minneapolis, USA.

²³⁵ 2006-01-28. Polska, Chorzów. Pawilon wystawienniczy nr 1 na terenie Międzynarodowych Targów Katowickich zawalił się zabijając 65 osób i raniąc ponad 170. Konstrukcja hali była wadliwa, a projektanci dopuścili się wielu zaniedbań. Halę zaprojektowano z licznymi błędami konstrukcyjnymi. Stwierdzono także m.in. niestaranność montażu konstrukcji hali oraz nadmierne wyężenie podciągów, brak reakcji na awarię w styczniu 2002 r. oraz niewłaściwe odśnieżanie dachu.

²³⁶ 1987-05-09. Polska, Warszawa. Katastrofa lotnicza w warszawskim w Lesie Kabackim - rozbił się lecący do Nowego Jorku samolot (lot nr 5055) Polskich Linii Lotniczych LOT Il-62M „Tadeusz Kościuszko”. Na pokładzie znajdowały się 183 osoby – wszystkie zginęły. Bezpośrednią przyczyną katastrofy była awaria łożyska podpory pośredniej wału silnika. Przyczyną zatarcia łożyska były „modyfikacje” niezgodne z normami technologicznymi wprowadzone przez producenta łożysk w ZSRR.

²³⁷ 1986-04-26. Ukraina, Czarnobyl. Wybuch w elektrowni atomowej. Bezpośrednio w wyniku choroby popromiennej zmarło 28 osób, w wyniku ran mechanicznych - 10 osób, z powodu raka tarczycy - 3 dzieci. Przesiedlono 167 tysięcy osób z miejscowości w promieniu 30 km.

4. **Człowiek i społeczeństwo** (działając celowo, z powodów prawdziwych lub urojonych). Mogą to być rzeczywiste działania innych uczestników życia społecznego, niekorzystne i niebezpieczne dla żywo-tych interesów i podstawowych wartości danego człowieka, grupy, społeczeństwa lub całej ludzkości.

Urodzony w Niemczech bezpaństwowiec pochodzenia żydowskiego z paszportem USA, wybitny fizyk **Albert Einstein**²³⁸, a także Duńczyk **Niels Bohr**, Włoch **Enrico Fermi**, Amerykanie **Jacob Robert Oppenheimer** i **Hans Bethe**, Niemiec **Klaus Fuchs** i inni, działali celowo pracując nad konstrukcją bomby atomowej²³⁹, ale przecież nawet Einstein określał siebie jako pacyfistę²⁴⁰.

Tragiczne w skutkach następstwa bywają wywołane samym wyobrażeniem zagrożenia, nie mającego miejsca w rzeczywistości²⁴¹. Bywa i tak, że menedżerowie zarządzający organizacjami sami, w imię doraźnego celu finansowego, narażają kierowane przez siebie przedsiębiorstwa lub inne organizacje, na szkody²⁴².

Terroryzm²⁴³ plaga współczesnego świata, uzasadnia swoje zbrodnicze cele względami politycznymi lub finansowymi i często korzysta z nieświadomej pomocy swoich ofiar, a bywa i tak, że są to sąsiedzi²⁴⁴.

²³⁸ Albert Einstein (1879-1955), urodzony w Niemczech fizyk, twórca teorii względności. Laureat Nagrody Nobla za wyjaśnienie efektu fotoelektrycznego.

²³⁹ 1945-08-06. Japonia, Hiroszima, a trzy dni później Nagasaki. Bomby zrzucone z amerykańskich samolotów spowodowały w Hiroszynie śmierć 78 tysięcy mieszkańców, a w Nagasaki 42 tysiące ludzi.

²⁴⁰ Pacyfizm - ruch społeczno-polityczny dążący do pokoju, potępiający wszelkie wojny (a także przygotowania do nich) bez względu na ich przyczyny.

²⁴¹ 2008-08-04. Indie, Bilaspur. 150 pielgrzymów świątyni Naina Devi w mieście Bilaspur w północnych Indiach zginęło (większość ofiar to kobiety i dzieci), gdy dziesiątki tysięcy wiernych w panice zaczęły uciekać i tratować się nawzajem bez żadnej racjonalnej przyczyny.

²⁴² 2000 - 2003. Polska. Oszustwa na szkodę biura turystycznego *Big Blue*. Jednemu z członków zarządu postawiono aż siedem zarzutów dotyczących oszustw popełnianych w latach 2000 - 2003 oraz zarzut nieogłoszenia upadłości, pomimo że firma przynosiła straty.

²⁴³ Terroryzm (od gr. *τρέω/treo* - drżeć, bać się, oraz łac. *terror*, *-oris* - strach, trwoga, przerażenie, i pochodnego czasownika łacińskiego *terreo* - wywoływać przerażenie, straszyć) - sianie strachu i grozy.

²⁴⁴ 2005-07-07. Wielka Brytania, Londyn. Trzy eksplozje w metrze spowodowane przez 4 terrorystów obywateli brytyjskich, w wieku 18, 19, 22 i 30 lat. Trzej zamachowcy przyjaźnili się ze sobą i mieszkali w Leeds, czwarty pochodził z Luton. W wyniku eksplozji zginęły 52 osoby, a co najmniej 700 osób zostało rannych.

Rys. 9. Nagasaki po wybuchu bomby wodorowej

W 1972 roku terroryzm sięgnął po sportowców²⁴⁵, w 1995 - po chorych w szpitalu²⁴⁶, w 1997 - po turystów²⁴⁷, w 2001 - po USA, najpotężniejsze państwo współczesnego świata²⁴⁸, w 2002 - po miłośników sztuki²⁴⁹, w 2004 - po bezbronne dzieci w szkole²⁵⁰.

²⁴⁵ 1972-09-05. RFN, Monachium. W czasie XX Igrzysk Olimpijskich palestyńscy terroryści ubrani przedostali się do wioski olimpijskiej i wzięli zakładników - sportowców izraelskich. W trakcie akcji Policji zostało zabitych 11 sportowców izraelskich, 5 terrorystów oraz jeden niemiecki policjant.

²⁴⁶ 1995-06-14. Federacja Rosyjska, Budionnowsk. 200 czeczeńskich terrorystów zajęło szpital wraz z 1500 zakładnikami. W czasie szturm rosyjskich sił specjalnych zginęło ok. 150 zakładników.

²⁴⁷ 1997-11-17. Egipt, Luksor, świątynia Hatszepsut. Bojówka 6 islamskich terrorystów przebranych za policjantów zabiła 58 zagranicznych turystów oraz 4 Egipcjan. Policja zlikwidowała 6 zamachowców (zginęło 3 policjantów).

²⁴⁸ 2001-09-11. USA, Nowy Jork, Washington. Był to zamach terrorystyczny na Stany Zjednoczone Ameryki zorganizowany przez terrorystyczną organizację *Al-Kaida*, a bezpośrednio przez 19 terrorystów, którzy posłużyli się 4 porwanymi samolotami amerykańskimi *Boeing* i dokonali

Identyfikacja zagrożeń oparta jest na kryteriach przyjmowanych z różnych pozycji dyscypliny naukowej lub celu, do którego ma doprowadzić. Decyzje prowadzące do bezpieczeństwa mogą zostać podjęte jedynie na podstawie poprawnie zidentyfikowanych zagrożeń.

Mirosław Sułek i Waldemar Jaruszewski do zagrożeń oddziałujących na bezpieczeństwo i rozwój państwa zaliczają²⁵¹:

1) Zagrożenia militarne, takie jak:

- dalszy niekontrolowany rozwój zbrojeń, wzrost liczby państw posiadających broń ABC lub bakteriologiczną,
- możliwość użycia broni masowego rażenia ze strony państw „szczególnego ryzyka”, przez prace nad rozwojem środków przenoszenia broni dalekiego zasięgu.

2) Zagrożenia pozamilitarne, takie jak:

- wysoki stopień uzależnienia państwa od importu wielu dóbr (głównie surowców energetycznych) niezbędnych dla funkcjonowania gospodarki państwa. Szczególnie ważnym problemem jest zapewnienie sobie źródeł pozyskiwania ropy i gazu ziemnego,
- masowe migracje na skutek niedorozwoju, przeludnienie i głód, konflikty o ziemię uprawną lub wodę, rozszerzanie się chorób zakaźnych, dewastacja środowiska naturalnego i zmiany klimatyczne powodujące kataklizmy,
- międzynarodowa przestępczość zorganizowana, handel ludźmi, bronią i narkotykami, które uderzają bezpośrednio w bezpieczeństwo wewnętrzne państwa, a ich wzrost może

zniszczenia dwóch wież *World Trade Centrum* (WTC) w Nowym Jorku i *Pentagonu* (siedziba ministerstwa obrony w Washingtonie. Zginęły 2973 osoby, a 24 uznano za zaginione. Oprócz tych ofiar zginęło także 19 zamachowców.

²⁴⁹ 2002-10-23. Federacja Rosyjska, Moskwa. Okupacja Centrum Teatralnego na Dubrowce w dniach 23-26.10.2002 r. przez czeczeńskich terrorystów z około 870 zakładnikami. W wyniku akcji rosyjskiego oddziału specjalnego zginęło 170 osób, w tym 41 terrorystów.

²⁵⁰ 2004-09-01. Federacja Rosyjska, Republika Północnoosetyjska, Biesłan. Podczas rozpoczęcia roku szkolnego terroryści opanowali szkołę biorąc kilkuset zakładników. 3 września rosyjskie służby specjalne odbiły szkołę. Podczas akcji zginęło 322 zakładników, w tym 155 dzieci. Zabito także 30 terrorystów.

²⁵¹ SUŁEK M. JARUSZEWSKI W.: *Makroekonomiczne uwarunkowania bezpiecznego rozwoju gospodarczego państwa mierzone syntetycznymi wskaźnikami potencjału gospodarczo-obronnego w latach 1990-2000.* /in:/ PIOCHA S.: (red.) *Problemy...* op. cit. s. 37-54.

spowodować zachwianie integralności instytucji demograficznych w państwie,

- gwałtowny rozwój technik komunikacyjnych w bogatych państwach, który przyniósł ze sobą nowego rodzaju niebezpieczeństwa, zarówno w prywatnej, jak i państwowej sferze życia publicznego. Znane są z prasy i telewizji ataki na cele militarne *hakerów komputerowych* czy też, a może przede wszystkim, ataki na infrastrukturę nowoczesnych społeczeństw: giełdy, banki, dostawy energii, telekomunikację, sieć transportową czy lotniczą,
- niski potencjał gospodarczy, który stanowi zasadniczą siłę państwa. Obecnie państwa oceniane są przede wszystkim możliwościami na płaszczyźnie gospodarczej. Najbardziej efektywnymi ludźmi w państwie są nie profesorowie, czy ludzie kultury i propagandziści lecz przedsiębiorcy finansowi i przemysłowi, a w szczególności liczba aktywnej, twórczej kadry technicznej, specjalistów informatycznych tworzących wirtualną rzeczywistość, którzy konkurują między sobą, walcząc o wzrost znaczenia państwa na arenie międzynarodowej.

ROZDZIAŁ 2. BEZPIECZEŃSTWO JAKO DOBRO SPOŁECZNE

2.1. Poczucie bezpieczeństwa.

Subiektywny aspekt bezpieczeństwa odnosi się do:

- świadomości istnienia realnego zagrożenia,
- braku takiej świadomości mimo istnienia zagrożenia,
- braku świadomości możliwości przeciwdziałania zagrożeniu,
- fałszywej świadomości zagrożenia w rzeczywistości nie występującego.

Na subiektywny aspekt bezpieczeństwa zwracano uwagę już dawno²⁵², ale traktując aspekty subiektywne w kategoriach percepcji obiektywnych zagrożeń i koncepcji ich eliminowania. Natomiast subiektywne odczucie może przecież dotyczyć także zagrożenia urojonego, będącego w świadomości osoby lub w świadomości społecznej lecz obiektywnie, poza tą świadomością nie występującego.

Zjawiska oceniane jako niekorzystne lub niebezpieczne powodują stan psychiczny lub wywołują świadomość zagrożenia. W takim rozumieniu termin „zagrożenie” odnosi się do sfery świadomościowej danego podmiotu (człowieka, grupy społecznej, narodu lub narodów)²⁵³.

²⁵² Zob. DWORECKI S.: *Wybrane problemy kształtowania bezpieczeństwa narodowego*. Warszawa: Zeszyty Naukowe AON 1995, nr 1.; STAŃCZYK J.: *Współczesne...* op. cit. s. 28; ZIĘBA R.: *Kategorie bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*. /in:/ *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX w.* Warszawa: 1997, s. 23; CIEŚLARCZYK M.: *Współczesne...* op. cit. s. 11.

²⁵³ ZIĘBA R.: *Instytucjonalizacja...* op. cit. s. 28.

STUDIUM PRZYPADKU. Tragedia szyickich pielgrzymów²⁵⁴.

„Ponad ośmiuset zabitych, przeszło trzystu rannych wczoraj w Bagdadzie. Głównie kobiety, starcy, dzieci. Jedni utoneli w Tygrysie, innych stratował tłum.

Zaczęło się od plotki. Gdy tłum szyickich pielgrzymów przemierzał most, ktoś krzyknął, że jest wśród nich zamachowiec-samobójca. Ludzie rzucili się do ucieczki. Pod naporem pękły barierki mostu. setki osób spadły do rzeki. Większość z nich utonęła.

Władze Iraku uważają, że był to zamach terrorystyczny, nietypowy, bo wywołany przez plotkę. Miał go zaplanować ABU Musab al-Zarkawi, przywódca Al-Kaidy w Iraku. – Jakiś terrorysta rozpuścił plotkę, wskazał na inną osobę, krzycząc, że ma ona przy sobie materiały wybuchowe. I to doprowadziło do paniki – mówił w państwowej telewizji minister spraw wewnętrznych Bajan Baket Solagh.

Kilka godzin wcześniej, nim doszło do wybuchu paniki, szyici przygotowujący się do obchodów w Bagdadzie męczeńskiej śmierci imama Musy al-Kazima zostali trzykrotnie ostrzelani. Jak podają agencje Reuters oraz AFP, zginęło 7 osób, a 35 zostało rannych. Następnie ruszyli, w liczącej około miliona osób procesji, do meczetu. Wtedy doszło do tragedii. Jej miejsce – most A'imma nad rzeką Tygrys – łączy dzielnicę Kazamija, w której znajduje się grób oraz meczet imama al-Kazima.”

Potrzeba i pragnienie bezpieczeństwa jest jednym z najważniejszych problemów nurtujących ludzi i społeczności w skali globalnej, lokalnej i w wymiarze indywidualnym. Dążenie do poprawy bezpieczeństwa jest podstawą powszechnie stosowanej od lat 60. XX w. promocji aktywnego i bezpiecznego życia, zwłaszcza przez Karolinska Institute w Szwecji, jedną z największych uczelni europejskich zajmujących się problemami bezpieczeństwa²⁵⁵. Także Unia Europejska podejmuje aktywne próby zmniejszenia tragicznego bilansu 235 tys. obywateli Państw Członkowskich corocznie umierających w następstwie wypadku lub morderstwa oraz 6,8 mln hospitalizowanych²⁵⁶.

Ponad połowa uczestników badania przeprowadzonego w 50 krajach wszystkich regionów świata w grudniu 2003 roku przez Instytut Gallupa ocenia pesymistycznie, że żyje w mniej bezpiecznym świecie,

²⁵⁴ KIEŻUN W.: *Sprawne zarządzanie organizacją*. Warszawa: SGH 1997, s. 139.

²⁵⁵ WELANDER G. SVANSTRÖM L. EKMAN R.: *Safety...* op. cit. s. 87.

²⁵⁶ *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on Actions for a Safer Europe*. (pol. Komunikat Komisji Europejskiej do Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie działań na rzecz bezpieczniejszej Europy.) Brussels: Commission of the European Communities, 2006-06-23. COM (2006) 328.

niż 10 lat temu²⁵⁷. Kobiety są bardziej pesymistyczne (61%) niż mężczyźni (53%).

Niemal połowa (48%) uczestników tego badania uważa pesymistycznie, że następne pokolenie będzie żyć w mniej bezpiecznym świecie. Kobiety są bardziej pesymistyczne (51%) niż mężczyźni (46%).

Tab. 1. Jaki będzie świat ze względu na bezpieczeństwo?

<i>region geograficzny</i>	<i>bezpieczny (w % odpowiedzi)</i>	
	<i>bardziej</i>	<i>mniej</i>
OGÓŁEM ŚWIAT	25	48
Azja Zachodnia	48	27
Bliski Wschód	40	35
Afryka	38	32
Europa Środkowa i Wschodnia	32	30
Ameryka Północna	24	47
Ameryka Południowa	23	47
Region Pacyfiku	21	52
Europa Zachodnia	15	64

Źródło: opracowanie własne na podstawie Gallup International Association – Voice of the People 2003. www.weforum.org oraz: *Opinia społeczna. Świat mniej bezpieczny*, „Rzeczpospolita” 2004-01-09.

Największe poczucie zagrożeń ujawniają mieszkańcy stosunkowo bezpiecznych dotychczas, rozwiniętych i ustabilizowanych państw Europy Zachodniej, w której aż 64% przewiduje pogorszenie bezpie-

²⁵⁷ Ankietowano 43 tys. osób reprezentujących 1,2 mld mieszkańców Ziemi. Zob. *Opinia społeczna. Świat mniej bezpieczny*, „Rzeczpospolita” 2004-01-09; Gallup International Association – Voice of the People 2003. www.weforum.org

czeństwa. Badania te potwierdzają spotykaną w literaturze prognozę, że przyszłość wyznaczać będzie „rynek strachu”²⁵⁸.

W innych badaniach wykazano, że aż 63 % respondentów jest przekonanych o tym, że niebezpieczeństwo zostania ofiarą przestępstwa jest bardzo duże, a 32 % że nie mniejsze, niż w latach poprzednich²⁵⁹. Nie ma tu znaczenia płeć ani kolor skóry. Nasilenie strachu przed przestępczością nie zawsze pozostaje w związku z rzeczywistym zagrożeniem przestępczością na danym terenie. Poza tym badani bardziej bali się przestępstw przeciwko jednostce, a mniej przeciwko mieniu²⁶⁰.

Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) monitoruje rokrocznie poczucie bezpieczeństwa Polaków biorąc pod uwagę dwa aspekty tego zjawiska: opinie badanych o ogólnym stanie bezpieczeństwa w kraju i miejscu zamieszkania oraz skalę i stopień odczuwania przez nich zagrożenia przestępczością dla siebie i swoich najbliższych²⁶¹.

Poczucie bezpieczeństwa obywateli jest efektem wpływu różnych czynników. Oddziałują na nie zarówno obiektywnie istniejące uwarunkowania, jak też doświadczenia z przeszłości i działalność środków masowego przekazu, które często prezentują i potęgują wydarzenia skrajne i nietypowe, lecz mające wpływ na świadomość społeczną²⁶².

W kraju:

W Polsce poczucie bezpieczeństwa zmniejszyło się w stosunku do okresu przed transformacją ustrojową z 1989 roku, ale nadal jest stosunkowo wysokie (około 70%), a także jest stosunkowo stabilne.

²⁵⁸ Por. CZAPSKA J. WÓJCIKIEWICZ J.: *Policja w społeczeństwie obywatelskim*. Zakamycze: 1999, s. 66; KORZENIOWSKI L.: *Przyczynek do teorii zarządzania bezpieczeństwem. /in:/ Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Žilina: Žilinská univerzita 2002, s. 241-245.

²⁵⁹ SZUMSKI J.: *Amerykańska opinia publiczna o przestępczości i jej kontroli*. "Przestępczość na świecie", t. XVIII, Warszawa 1985.

²⁶⁰ MOCZUK E.: *Postrzeganie bezpieczeństwa publicznego w środowisku lokalnym*. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego 2003, s. 69.

²⁶¹ Badania CBOS przeprowadzane corocznie w na reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski (N ponad 1000). *Poczucie bezpieczeństwa i opinie o przyspieszonym trybie wymiaru sprawiedliwości*, Komunikat z badań BS/80/2006, CBOS Warszawa 2006. www.cbos.pl/SPISKOM.POL2006/K_080_06.PDF Odczyt z dnia 2006-07-17; *Czy na co dzień czujemy się bezpiecznie?* Komunikat z badań BS/77/2007, tab. 1. N=937, Warszawa: CBOS 2007. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_077_07. Odczyt z dnia 2007-09-04.

²⁶² Zob. także: MOCZUK E.: *Postrzeganie...* op. cit. s. 73.

Może to potwierdzać hipotezę o znacznym udziale czynnika subiektywnego, potęgowanego charakterem informacji w środkach masowego przekazu, które nie mają wpływu na poczucie bezpieczeństwa w znanym osobiście środowisku lokalnym.

Opinie o ogólnym stanie bezpieczeństwa w kraju są kształtowane przede wszystkim na podstawie wiadomości uzyskiwanych z mediów, a w znacznie mniejszym stopniu na podstawie własnych obserwacji i doświadczeń.

Na oceny stanu bezpieczeństwa w skali kraju wpływają cechy osobiste badanych: Pesymistami oceniającymi, że Polska nie daje poczucia bezpieczeństwa swoim mieszkańcom, jest 33% kobiet i 25% mężczyzn²⁶³. Osoby z wykształceniem podstawowym równie często uważają Polskę za kraj bezpieczny (47%), co są przeciwnego zdania (46%), natomiast badani z wykształceniem wyższym ponad dwukrotnie częściej sądzą, że Polska jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie (68%), niż wyrażają przeciwną opinię (31%)²⁶⁴.

Odpowiedzi na pytanie, czy Polska jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie, wskazują na określony stereotyp dotyczący bezpieczeństwa. W opinii badanych Polaków dynamika poczucia bezpieczeństwa w skali kraju charakteryzuje się gwałtownym załamaniem w okresie transformacji ustrojowej z poziomu 74% w 1987 roku do poziomu 26 % w 1993 r.; 19% w 1995 r. i 18% w 2001 r. Przekonanie takie jest odwrotne do tego, jakie mieli Polacy w poprzednim ustroju gospodarczym i politycznym i także do tego, jakie wyrazili w roku 2008.

Taki stereotyp lat dziewięćdziesiątych ukształtował się pod wpływem znacznego wzrostu i brutalizacji przestępczości, złagodzenia kar za niektóre przestępstwa na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. i potęgowania przez media (a w przypadku 2001 roku także przez polityków²⁶⁵), wrażeń zagrożenia przestępczością.

Dopiero po 2001 roku przekonanie, że w Polsce jest bezpiecznie zaczęło wzrastać, a w 2008 roku podzielił takie przekonanie dwie trzecie (68%) badanych.

²⁶³ *Poczucie bezpieczeństwa na co dzień*. Komunikat z badań BS/53/2008. N=1205. Warszawa: CBOS 2008, s. 2.

²⁶⁴ *Czy na co dzień...* op. cit. tab. 1.

²⁶⁵ W dniu 13 czerwca 2001 r. w Polsce została zarejestrowana sądownie partia o nazwie "Prawo i Sprawiedliwość", utworzona przez Jarosława Kaczyńskiego, ówczesnego ministra sprawiedliwości.

Tab. 2. Postrzeganie Polski jako kraju,
w którym żyje się bezpiecznie (w %)

Lp.	Czy, Pana(i) zdaniem, Polska jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie?	rok i miesiąc badań							
		1987 03	1993 11	1995 04	1996 04	1997 04	1998 03	1999 04	2000 02
1.	tak, bezpiecznie	74	26	19	21	24	22	33	28
2.	nie	22	67	79	77	75	76	64	70
3.	<i>trudno powiedzieć</i>	4	7	2	2	1	2	4	2
4.	razem	100	100	100	100	100	100	*	100

cd.

Lp.	Czy, Pana(i) zdaniem, Polska jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie?	rok i miesiąc badań							
		2001 04	2002 04	2003 04	2004 03	2005 03	2006 04	2007 04	2008 03
1.	tak, bezpiecznie	18	27	34	33	46	43	53	68
2.	nie	81	71	62	65	49	53	43	30
3.	<i>trudno powiedzieć</i>	1	2	2	2	5	4	4	2
4.	razem	100	100	100	100	100	100	100	100

* Suma nie daje wyniku 100. Błąd wynikający z sumowania zaokrąglonych danych częściowych.

Źródło: Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2006, tab. 1. Czy na co dzień... op. cit. 2007, tab. 1.

Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2008, tab. 1.

Lokalne:

Poczucie bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu kształtuje się odmiennie, niż w skali ogólnopolskiej. Poczucie to początkowo zmniejszyło się nieznacznie, by powrócić do poziomu zbliżonego, a następnie przewyższyć stan przed transformacją ustrojową z 1989 roku.

Tab. 3. Poczucie bezpieczeństwa
w najbliższym otoczeniu badanych (w %)

Lp.	Czy miejsce, w którym Pan(i) mieszka, można nazwać bezpiecznym i spokojnym?	rok i miesiąc badań							
		1987 03	1993 11	1995 04	1996 04	1997 04	1998 03	1999 04	2000 02
1.	tak, bezpiecznie	80	67	69	70	72	72	72	71
2.	nie	17	30	29	29	26	26	26	28
3.	<i>trudno powiedzieć</i>	3	3	2	1	2	2	2	1
4.	razem	100	100	100	100	100	100	100	100

cd.

Lp.	Czy miejsce, w którym Pan(i) mieszka, można nazwać bezpiecznym i spokojnym?	rok i miesiąc badań							
		2001 04	2002 04	2003 04	2004 03	2005 03	2006 04	2007 04	2008 03
1.	tak, bezpieczne	68	69	73	75	78	78	81	87
2.	nie	31	29	25	24	20	21	18	12
3.	<i>trudno powiedzieć</i>	1	2	2	1	2	1	1	1
4.	razem	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2006, tab. 2; Czy na co dzień... op. cit. 2007, tab. 3;
Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2008, tab. 2.

Dynamika poczucia bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania kształtuje się inaczej niż dynamika opinii o stanie bezpieczeństwa w skali kraju. Liczba ankietowanych oceniających swoje miejsce zamieszkania (dzielnice, osiedle, wieś) jako bezpieczne i spokojne w roku 1987 spadła z 80% ogółu do 67% w roku 1993, jednak był to spadek nieporównywalnie mniejszy niż spadek przekonania, że Polska jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie.

W całym okresie objętym badaniem zdecydowana większość Polaków miała poczucie, że żyje w spokojnym i bezpiecznym otoczeniu lokalnym. Przekonanie takie umocniło się w ostatnich latach, przewyższając poziom z roku 1987. Poczucie bezpieczeństwa w środowisku

lokalnym nadal jest wysokie (87% w 2008 roku), a także jest stosunkowo stabilne.

Poczucie bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu w znacznym stopniu zależy od charakteru i wielkości zamieszkiwanej miejscowości. Mieszkańcy wsi na ogół czują się u siebie bezpiecznie – aż 95 % z nich określa swoje miejsce zamieszkania jako bezpieczne i spokojne. W dużo mniejszym stopniu czują się bezpieczni mieszkańcy miast średnich i dużych.

Tab. 4. Zależność poczucie bezpieczeństwa lokalnego i w Polsce (w %)

Lp.	Czy miejsce, w którym Pan(i) mieszka, można nazwać bezpiecznym i spokojnym ?	Czy, Pana(i) zdaniem, Polska jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie?					
		tak			nie		
		w roku:					
		2006	2007	2008	2006	2007	2008
1.	tak	52	60	75	44	35	23
2.	nie	15	19	27	83	80	71
Pominięto „trudno powiedzieć”							

Źródło: Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2006, tab. 3; Czy na co dzień... op. cit. 2007, tab. 2; Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2008, tab. 3.

Występuje korelacja pomiędzy oceną bezpieczeństwa lokalnego a oceną bezpieczeństwa w Polsce. Wśród ludzi przekonanych, że żyją w miejscu bezpiecznym i spokojnym przeważa opinia (75% w 2008 r.) że także Polska jest krajem bezpiecznym. Natomiast osoby przekonane, że nie mieszkają w bezpiecznym i spokojnym miejscu także są przekonane (71% w 2008 r.), że Polska nie jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie.

Takie wyniki wskazują, że na kształtowanie się stereotypu niebezpiecznego kraju bardzo silny wpływ mają osobiste doświadczenia w środowisku lokalnym.

Rodzina

Poczucie bezpieczeństwa w odniesieniu do najbliższej rodziny jest przedmiotem badań CBOS od 2000 roku. Odpowiedź negatywną na

pytanie „Czy obawia się Pan(i), że ofiarą przestępstwa może stać się ktoś z Pana(i) najbliższej rodziny?” można zdefiniować jako subiektywny wskaźnik bezpieczeństwa. Wskaźnik ten w 2008 roku wynosił 52%. Jest on w przypadku rodziny najniższy ze wszystkich pozostałych wymiarów poczucia bezpieczeństwa. Oznacza to, że w Polsce ze wszystkich strachów najsilniejsze są obawy o losy rodziny, ale od roku 2002 obawy te zmniejszają się.

Tab. 5. Poczucie bezpieczeństwa - rodzina (w %)

Lp.	Czy obawia się Pan(i), że ofiarą przestępstwa może stać się ktoś z Pana(i) najbliższej rodziny?	rok i miesiąc badań								
		2000 09	2001 04	2002 04	2003 04	2004 03	2005 03	2006 04	2007 04	2008 04
1.	Nie obawiam się (wskaźnik poczucia bezpieczeństwa)	30	26	25	30	28	36	34	44	52
2.	Obawiam się	67	72	74	67	69	61	64	53	46
3.	Trudno powiedzieć	3	2	1	3	3	4	2	3	2
4.	razem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2006, tab. 5; Czy na co dzień... op. cit. 2007, tab. 7; Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2008, tab. 7.

Równocześnie dynamika poczucia bezpieczeństwa w kontekście rodziny wskazuje na utrzymywanie się wysokiego i stabilnego poziomu obaw. Udział ankietowanych obawiających się iż ofiarą przestępstwa może stać się ktoś z najbliższej rodziny mieści się w przedziale od 74% w roku 2002 do 46% w roku 2008. W całym okresie objętym badaniem zdecydowana większość Polaków miała poczucie wysokiego stopnia zagrożenia bezpieczeństwa swojej rodziny.

Zbadano, jak rozkładają się odpowiedzi w zależności od miejsca zamieszkania respondentów.

Tab. 6. Poczucie bezpieczeństwa rodziny
a wielkość miasta w 2006 roku (w %)

Lp.	Miejsce zamieszkania	Czy obawia się Pan(i), że ofiarą przestępstwa może stać się ktoś z Pana(i) najbliższej rodziny?		
		nie	Obawiam się	Trudno powiedzieć
1.	wieś	40	58	2
2.	miasto do 20 tys.	36	60	3*
3.	miasto 21-100 tys.	27	70	2*
4.	miasto 101-500 tys.	34	75	1
5.	miasto powyżej 500 tys.	23	77	1*

* Suma nie daje wyniku 100. Błąd wynikający z sumowania zaokrąglonych danych częściowych.

Źródło: *Poczucie bezpieczeństwa...* op. cit. 2006, tab. 9.

Na wsi i w małych miastach poczucie bezpieczeństwa rodziny osób badanych jest niskie i mniej więcej tak samo częste – dotyczy odpowiednio 40% i 36% ich mieszkańców. Wraz ze wzrostem wielkości miasta wskaźnik bezpieczeństwa rodziny jeszcze bardziej się zmniejsza i w miastach największych wynosi on zaledwie 23%²⁶⁶.

W 2008 roku o bezpieczeństwo najbliższych obawiało się 31% ludności wsi i 63% ludności miast liczących więcej niż 100 tys. mieszkańców²⁶⁷.

Występuje korelacja pomiędzy oceną bezpieczeństwa lokalnego a poczuciem bezpieczeństwa o rodzinę, choć jest ona mniejsza, niż w przypadku poczucia bezpieczeństwa indywidualnego. Wśród osób, które swoje miejsce zamieszkania uważają za bezpieczne i spokojne, 57% wyraża brak obaw o rodzinę, natomiast wśród osób, które swoje miejsce zamieszkania nie uważają za bezpieczne i spokojne, także wskaźnik obaw o rodzinę jest wysoki: 77%²⁶⁸.

²⁶⁶ *Poczucie bezpieczeństwa...* op. cit. 2006.

²⁶⁷ *Poczucie bezpieczeństwa...* op. cit. 2008, tab. 5.

²⁶⁸ *Poczucie bezpieczeństwa...* op. cit. 2008, s. 7.

Tab. 7. Zależność poczucia bezpieczeństwa lokalnego i o rodzinę (w %)

Lp.	Czy miejsce, w którym Pan(i) mieszka, można nazwać bezpiecznym i spokojnym?	Czy obawia się Pan(i) tego, że ofiarą przestępstwa może stać się ktoś z najbliższej rodziny?					
		nie			tak		
		w roku:					
		2006	2007	2008	2006	2007	2008
1.	tak	-	50	57	-	47	41
2.	nie	-	19	19	-	78	77
Pominięto „trudno powiedzieć”							

Źródło: Czy na co dzień... op. cit. 2007, tab. 5; Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2008, tab. 5.

Indywidualne:

Odczuwanie indywidualnego zagrożenia swojej osoby jest prawdopodobnie pochodną przeświadczenia o stanie bezpieczeństwa w środowisku lokalnym i opinii o stanie bezpieczeństwa w kraju. Zdaniem badaczy tego problemu oddziałują także inne czynniki (np. cechy demograficzne lub indywidualne cechy osobowości)²⁶⁹, toteż nie obserwujemy prostego przełożenia opinii i ocen o poziomie bezpieczeństwa w kraju lub w środowisku lokalnym na indywidualne poczucie bezpieczeństwa. Zauważyć jednakże można współwystępowanie poprawy poziomu poczucia bezpieczeństwa w tych trzech wymiarach: w skali indywidualnej, lokalnej i kraju.

Dynamika indywidualnego poczucia bezpieczeństwa wskazuje na utrzymywanie się niskiego wskaźnika do roku 2006, gdy zdecydowana większość Polaków miała poczucie zagrożenia bezpieczeństwa swojej osoby. Dopiero od 2007 roku większość badanych wskazuje na dodatnie poczucie bezpieczeństwa, który w roku 2008 osiągnął poziom 59% liczby ankietowanych osób.

²⁶⁹ *Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2006.*

Tab. 8. Poczucie bezpieczeństwa indywidualnego (w %)

Lp.	Czy obawia się Pan(i) tego, że może Pan(i) stać się ofiarą przestępstwa?	rok i miesiąc badań							
		1987 03	1993 11	1995 04	1996 04	1997 04	1998 03	1999 04	2000 02
1.	<i>Nie obawiam się</i> (wskaźnik poczucia bezpieczeństwa)	-	-	-	30	37	35	40	31
2.	<i>Obawiam się</i>	-	-	-	67	61	62	57	67
3.	<i>Trudno powiedzieć</i>	-	-	-	3	2	3	2	2
4.	razem	-	-	-	100	100	100	100*	100

cd.

Lp.	Czy obawia się Pan(i) tego, że może Pan(i) stać się ofiarą przestępstwa?	rok i miesiąc badań							
		2001 04	2002 04	2003 04	2004 03	2005 03	2006 04	2007 04	2008 03
1.	<i>Nie obawiam się</i> (wskaźnik poczucia bezpieczeństwa)	34	32	39	36	45	43	54	59
2.	<i>Obawiam się</i>	65	66	59	63	51	55	44	40
3.	<i>Trudno powiedzieć</i>	1	2	2	1	3	2	2	1
4.	razem	100	100	100	100	100*	100	100	100

*Suma nie daje wyniku 100. Błąd wynikający z sumowania zaokrąglonych danych częściowych

Źródło: Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2006, tab. 4; Czy na co dzień... op. cit. 2007, tab. 6; Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2008, tab. 6.

Badano też, jak rozkładają się odpowiedzi w zależności od miejsca zamieszkania respondentów.

Tab. 9. Poczucie bezpieczeństwa indywidualnego
a wielkość miasta w 2006 roku (w %)

Lp.	Miejsce zamieszkania	Czy obawia się Pan(i) tego, że może Pan (i) stać się ofiarą przestępstw?		
		nie (wskaźnik poczucia bezpieczeństwa)	obawiam się	trudno powiedzieć
1.	wieś	48	51	1
2.	miasto do 20 tys.	50	46	4
3.	miasto 21-100 tys.	38	57	4*
4.	miasto 101-500 tys.	40	60	0
5.	miasto powyżej 500 tys.	27	72	1

* Suma nie daje wyniku 100. Błąd wynikający z sumowania zaokrąglonych danych częściowych.

Źródło: Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2006, tab. 8.

W 2006 roku 43% badanych czuło się bezpiecznie, a 55% odczuwało obawy o własne bezpieczeństwo. Na wsi i w małych miastach poczucie bezpieczeństwa własnego osób badanych jest na poziomie 48% i 50%. Wraz ze wzrostem wielkości miasta zmniejsza się poczucie bezpieczeństwa indywidualnego tak, że w miastach największych zaledwie 27% nie obawia się, by nie paść ofiarą przestępstwa²⁷⁰.

W 2008 roku o własne bezpieczeństwo obawiało się 26% ludności wsi i 55% ludności miast liczących więcej niż 100 tys. mieszkańców²⁷¹.

O własne bezpieczeństwo częściej obawiają się kobiety (46%) niż mężczyźni (33%)²⁷².

Występuje wyraźna korelacja pomiędzy oceną bezpieczeństwa lokalnego a poczuciem bezpieczeństwa indywidualnego. Wśród osób, które swoje miejsce zamieszkania uważają za bezpieczne i spokojne, 65% wyrażało poczucie bezpieczeństwa i brak obaw o możliwość

²⁷⁰ Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2006.

²⁷¹ Poczucie bezpieczeństwa... op. cit. 2008, s. 7.

²⁷² Ibidem.

zostania ofiarą przestępstwa, natomiast wśród osób, które swoje miejsce zamieszkania nie uważają za bezpieczne i spokojne, w 76% obawia się o swoje bezpieczeństwo.²⁷³

Tab. 10. Zależność poczucia bezpieczeństwa lokalnego i indywidualnego (w %)

L.p.	Czy miejsce, w którym Pan(i) mieszka, można nazwać bezpiecznym i spokojnym?	Czy obawia się Pan(i) tego, że może Pan(i) stać się ofiarą przestępstwa?					
		nie			tak		
		w roku:					
		2006	2007	2008	2006	2007	2008
1.	tak	-	61	65	-	37	34
2.	nie	-	22	23	-	76	76
Pominięto „trudno powiedzieć”							

Źródło: *Czy na co dzień...* op. cit. 2007, tab. 4; *Poczucie bezpieczeństwa...* op. cit. 2008, tab. 4.

Na poczucie bezpieczeństwa duży wpływ mają własne doświadczenia odpowiadających. W 2006 roku w ciągu pięciu lat poprzedzających sondaż aż 37% badanych padło ofiarą jakiegoś przestępstwa, najczęściej kradzieży lub włamania²⁷⁴, a w roku 2007 - 30%²⁷⁵.

Znacznie łatwiej jest stać się ofiarą przestępstwa w wielkim mieście niż w małym miasteczku lub wsi. Takie doświadczenia ma 21% mieszkańców wsi, 26% najmniejszych miast oraz 45% miast największych²⁷⁶.

²⁷³ Ibidem, tab. 4.

²⁷⁴ *Poczucie bezpieczeństwa...* op. cit. 2006.

²⁷⁵ *Czy na co dzień...* op. cit. rys. 7.

²⁷⁶ Ibidem.

Tab. 11. Poczucie bezpieczeństwa indywidualnego a wcześniejsze doświadczenia (w %)

Lp.	Czy w ostatnich pięciu latach przydarzyła się Panu(i) któraś z wymienionych sytuacji: kradzież, włamanie, napad i obrabowanie, pobicie lub umyślne zranienie, inne przestępstwo	Osobiste poczucie zagrożenia przestępczością			
		Brak poczucia zagrożenia		Duże i umiar-kowane	
		rok badań			
		2006	2007	2006	2007
1.	tak	18	32	82	68
2.	nie	40	48	60	52

Źródło: Badania CBOS na reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców. Polski *Czy na co dzień...* op. cit. 2007, tab. 8.

Osoby takie znacznie częściej deklarują następnie duże zagrożenia, niż osoby które nie doświadczyły skutków przestępstwa.

O własne bezpieczeństwo częściej obawiają się kobiety (46%) niż mężczyźni (33%).

Rys. 10. Dynamika poczucia bezpieczeństwa w Polsce w 1987-2008.

Źródło: *Poczucie bezpieczeństwa...* op. cit. 2008, rys. 7, s. 11.

W pierwszym sondażu na ten temat z 1987 roku poziom poczucia bezpieczeństwa w środowisku lokalnym i w Polsce był wysoki i podobny. Bezpieczeństwo osobiste nie było przedmiotem sondażu. Tymczasem od początku lat dziewięćdziesiątych opinia o bezpiecznym środowisku lokalnym jest dwa i pół razy częstsza, niż opinia, że Polska jest krajem, w którym żyje się bezpiecznie.

Z przedstawionych wyników badań nasuwa się wniosek, że poczucie bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu kształtuje się odmiennie, niż w skali ogólnopolskiej lub globalnej. Potwierdza to hipotezę o znacznym udziale czynnika subiektywnego, medialnego, na kształtowanie się stereotypu bezpieczeństwa w skali kraju. Informacje medialne nie mają wpływu na poczucie bezpieczeństwa w środowisku lokalnym, ponieważ:

- a) środowisko to jest znane osobiście z własnych doświadczeń i obserwacji,
- b) wiadomości lokalne nie są przedmiotem zainteresowania znaczących mediów,
- c) wiadomości lokalne podawane przez znaczące media krajowe prezentują wydarzenia skrajne i nietypowe przez co kształtują społeczne poczucie bezpieczeństwa w wymiarze krajowym lub globalnym.

Odczuwanie bezpieczeństwa osobistego jest prawdopodobnie pochodną przeświadczenia o stanie bezpieczeństwa w środowisku lokalnym i opinii o stanie bezpieczeństwa w kraju, chociaż wpływ innych czynników (cech demograficznych, indywidualnych cech osobowości) powoduje, że nie obserwujemy prostego przełożenia opinii i ocen o poziomie bezpieczeństwa w kraju lub w środowisku lokalnym na indywidualne poczucie bezpieczeństwa. Wydaje się, że największy wpływ mają doświadczenia własne i osób najbliższych. Osoby, które doznały w poprzednich latach skutków zagrożeń deklarują częściej obawy przed zagrożeniami, niż osoby które takich skutków nie doświadczyły. Na poprawę poczucia bezpieczeństwa osobistego ma wpływ spadek przestępczości kryminalnej oraz przełamywanie „czarnego” stereotypu Polski jako kraju, w którym jest niebezpiecznie.

Ogólnie można zauważyć współwystępowanie tendencji zmiany poziomu poczucia bezpieczeństwa w tych trzech wymiarach: w skali osobistej, lokalnej i kraju. Obecnie większość Polaków określa swoją

miejscowość zamieszkania za bezpieczną (87%), swój kraj za bezpieczny (68%) i jest spokojne o swoje własne bezpieczeństwo (59%). Najniższy jest wskaźnik dotyczący bezpieczeństwa rodziny, ale i on wzrósł do poziomu 52% w 2008 roku.

Bezpieczeństwo narodowe staje się coraz bardziej zależne od subiektywnego zaspokojenia potrzeb i pragnień bezpieczeństwa osobistego. Można powiedzieć, że ludzie nie oczekują zadowolenia polityków, spokoju policjantów i głośnych systemów alarmowych ale zmniejszenia zagrożeń i podniesienia świadomości swojego bezpieczeństwa.

2.2. Bezpieczeństwo jako potrzeba

Potrzeba jest to szczególnie stan organizmu wywołany brakiem czegoś, co jest ze względów biologicznych, społecznych i kulturowych jest **niezbędne do istnienia, rozwoju i normalnego funkcjonowania** tego organizmu, a także każdej w zasadzie zbiorowości ludzkiej²⁷⁷. Te elementy są ściśle ze sobą sprzężone.

Socjologowie zwracają uwagę, że potrzeby są nie tylko wynikiem procesów przemiany materii organizmu, ale także określonych systemów społecznych. W tym znaczeniu potrzeba to układ złożony z ludzkiego organizmu i środowiska kulturowego oraz stosunku ich obu do środowiska naturalnego, które jest warunkiem koniecznym i wystarczającym do utrzymania się przy życiu grupy lub organizmu²⁷⁸. Fakt, że potrzeby rozwijają się w obrębie społeczeństwa jako wytwór jego kultury i są uzależnione od osiągniętego rozwoju sił wytwórczych powoduje, że nawet podstawowe potrzeby człowieka nie są już potrzebami „czysto biologicznymi”, lecz stają się potrzebami biospołecznymi²⁷⁹.

²⁷⁷ Zob. także: KORZENIOWSKI L.: *Menedżment...* op. cit. 2003, s. 187; KRZYŻANOWSKI L.J.: *O podstawach...* op. cit. s. 215; GERTSMAN S.: *Psychologia na co dzień*. Warszawa: KiW 1975, s. 134.

²⁷⁸ MALINOWSKI B.: *Szkice z teorii kultury*. Warszawa: "Książka i Wiedza", 1958, s. 69.

²⁷⁹ SZCZEPAŃSKI J.: *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*. Warszawa: PWE, 1981, s. 146.

Ekonomiści definiują potrzeby w kontekście zachowań rynkowych. „Potrzeba(...) w sensie ekonomicznym jest uświadomieniem sobie braku pewnej wartości użytkowej”²⁸⁰.

Potrzeba bezpieczeństwa należy do powszechnych kategorii historycznych i społecznych, dotyczy całej historii i całej przyszłości ludzkości, ma podstawowe znaczenie dla istnienia tak indywidualnej osoby, tak i dla dowolnej wspólnoty²⁸¹. **Primum vivere deinde philosophari**²⁸² - z takim wnioskiem zgadzają się liczni uczeni: „Ustalono, że potrzeba bezpieczeństwa należy do pierwotnych motywów działalności i społeczeństw”²⁸³. Stosownie do koncepcji hierarchii, potrzeby bezpieczeństwa są podstawową potrzebą człowieka, wymagającą zaspokojenia w pierwszej kolejności²⁸⁴. Także socjologowie **Wiliam Isaac Thomas** i **Florian Znaniecki** zbudowali typologię potrzeb, a następnie ustalili listę potrzeb, jakie muszą być zaspokojone, aby każdy człowiek mógł normalnie funkcjonować. Wyróżnili szeregując narastająco potrzeby bezpieczeństwa, uznania, wzajemności wynikających z „pragnienia oddziwku emocjonalnego” oraz nowych doświadczeń²⁸⁵.

STUDIUM PRZYPADKU. **Konfucjusz: księga Daxue (Wielka nauka)**²⁸⁶.

„Kiedy się zaspokoi potrzeby jednostki, rodzina pozostanie stabilna. Kiedy rodzina pozostanie stabilna, w państwie zostanie zachowany porządek. A kiedy w państwie zostanie zachowany porządek, zapanuje pokój na całym świecie.

I Syn nieba, i prosty lud, wszyscy muszą uważać zaspokajanie potrzeb jednostki za korzenie lub fundamenty”.

Już w 1942 r. **Abraham H. Maslow** wysunął teorię sugerującą, że człowiek jest motywowany przez potrzeby, które układają się w hierar-

²⁸⁰ ROGOZIŃSKI k.: *Kategoria potrzeb w teorii ekonomii*. "Ekonomista" 1979, nr 3.

²⁸¹ SENTHAGOV V.K. (red.) (ros.) СЕНЧАГОВ В.К. *Экономическая...* op. cit. s. 24.

²⁸² Łac. najpierw (móc) żyć, potem filozofować. KOPALINSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 342.

²⁸³ SEREBRYAKOV V.V. (ros.) СЕРЕБРЯКОВ В.В. *Социальная безопасность России:*

концептуальный подход. Москва: 1995, s. 6.

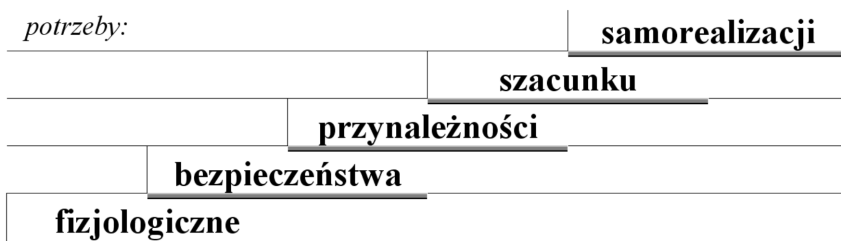
²⁸⁴ ВИХАНСКИЙ О.С. НАУМОВ А.И. (ros.) ВИХАНСКИЙ О.С. НАУМОВ А.И.:

Менеджмент. Москва: 1994, s. 75.

²⁸⁵ SZTUMSKI J.: *Socjologia pracy*. Katowice: GWSH, 1999, s. 204; ZALEGA T.: *Hierarchizacja potrzeb ludzkich a koncepcje konsumpcji we współczesnej literaturze*. "Zarządzanie innowacyjne w gospodarce i biznesie" 2007, nr 2, s. 57-74.

²⁸⁶ KONFUCJUSZ (Kong Fuzi): *Daxue*. /za:/ Wu J.S.: *Konfucjusz...* op. cit. s. 9.

chęć według ich priorytetu lub intensywności, wśród których podstawową, po potrzebach fizjologicznych, jest potrzeba bezpieczeństwa²⁸⁷. Uważał, że potrzeby podstawowe mają szczególny status psychologiczny i biologiczny, to znaczy muszą być zaspokojone, bo inaczej jesteśmy chorzy²⁸⁸. Pisał „Gdy brakuje chleba, prawdą jest, że człowiek żyje samym chlebem. Ale jakie są jego pragnienia, gdy chleba jest pod dostatkiem, a jego żołądek jest stale napełniony? Wtedy od razu pojawiają się inne (i wyższe) potrzeby i właśnie one, a nie fizjologiczny głód, dominują w organizmie. Kiedy one z kolei zostaną zaspokojone, znów pojawiają się nowe (coraz wyższe) potrzeby itd. To właśnie mamy na myśli mówiąc, że podstawowe potrzeby ludzkie są zorganizowane w hierarchię względnej przewagi”²⁸⁹.

Rys. 11. Hierarchia potrzeb Abrahama Masłowa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: MASŁOW A.: *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1990, s. 12.

Jeżeli potrzeby fizjologiczne są względnie dobrze zaspokojone, pojawia się nowy zestaw potrzeb, które ogólnie można określić jako potrzeby bezpieczeństwa (stabilności, zależności, opieki, uwolnienia od strachu, lęku i chaosu; potrzeba struktury, porządku, prawa, ograniczeń, oparcie w opiece itd.). Potrzeby bezpieczeństwa mogą stać się prawie wyłącznymi czynnikami organizującymi zachowanie, wciągając w swoją służbę wszystkie umiejętności organizmu, co pozwoli nam opisywać cały organizm jako mechanizm poszukujący bezpieczeństwa.

²⁸⁷ Zob. MASŁOW A.: *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1990, s. 12 i nast.

²⁸⁸ Ibidem, s. 144.

²⁸⁹ Ibidem, s. 75-76.

O człowieku, który znalazł się w tym stanie, można powiedzieć, że pochłonięty jest niemal całkowicie sprawą swego bezpieczeństwa.

Maslow podkreśla, że pokojowe, sprawnie funkcjonujące, trwałe, dobre społeczeństwo zapewnia zwykle swoim członkom wystarczające poczucie bezpieczeństwa, chroniąc ich przed dzikimi zwierzętami, krańcowymi zmianami temperatury, napadem kryminalnym, morderstwem, chaosem, tyranią itd. Dlatego też, w bardzo realnym znaczeniu, nie odczuwają oni już żadnych potrzeb bezpieczeństwa jako czynnych motywatorów. Tak samo jak najedzony człowiek nie odczuwa głodu, człowiek bezpieczny nie czuje się zagrożony²⁹⁰.

Potrzeby bezpieczeństwa stanowią aktywny i dominujący czynnik mobilizujący zasoby organizmu człowieka wyłącznie w sytuacjach rzeczywiście krytycznych takich jak wojna, choroba, katastrofy żywiołowe, napady, zamęt społeczny, nerwica, urazy mózgu, upadek autorytetu, długotrwałe trudne sytuacje²⁹¹. Potrzeby bezpieczeństwa stają się bardzo palące w życiu społecznym, ilekroć powstaje rzeczywiste zagrożenie prawa, porządku, władzy. Można się spodziewać, że u większości istot ludzkich zagrożenie chaosem czy nihilizmem spowoduje regresję od wszelkich potrzeb wyższego rzędu do silniejszych potrzeb bezpieczeństwa.

Równocześnie jednak zaspokojenie potrzeb fizjologicznych i bezpieczeństwa jest warunkiem odczuwania potrzeb wyższych, a dążenie do ich zaspokojenia ma pożądane następstwa obywatelskie i społeczne. W pewnej mierze im wyższa potrzeba, tym mniej egoistyczna. Głód, bezpieczeństwo są wysoce egocentrycznymi; zaspokoić głód można tylko dla siebie, bezpieczeństwo jest stanem dla każdego indywidualnym, chociaż grupa może poczucie bezpieczeństwa wzmacniać lub osłabiać. Natomiast szacunek i miłość wymaga udziału innych ludzi, a także ma związek z zadowoleniem innych ludzi. Ludzie wystarczająco zaspokojeni w zakresie bardziej podstawowych potrzeb, aby poszukiwać miłości i poważania (a nie tylko jedzenia i bezpieczeństwa), zwykli rozwijać takie cechy, jak lojalność, życzliwość, świadomość obywatelską; stają się lepszymi rodzicami, małżonkami, nauczycielami, urzędnikami państwowymi itp.²⁹².

²⁹⁰ Ibidem, s. 80.

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² Ibidem, s. 153.

Maslow podkreślał równocześnie, że „z samego zaspokojenia potrzeb podstawowych nie wynika automatycznie system wartości, któremu można by zaufać i w który można by się zaangażować. Nauczyliśmy się raczej, że jedną z możliwych konsekwencji zaspokojenia potrzeb podstawowych może być znudzenie, bezcelowość, anomia i temu podobne. Najwyraźniej funkcjonujemy najlepiej, gdy dążymy do czegoś, czego nam brak, gdy pragniemy czegoś, czego nie posiadamy i gdy mobilizujemy nasze siły w dążeniu do pożądanego zaspokojenia”²⁹³. Ale człowiek, któremu udaremniono zaspokojenie jakiejś potrzeby podstawowej, może być słusznie uznany po prostu za człowieka chorego albo przynajmniej za człowieka niedopełnionego. A skoro takie udaremnienie zaspokojenia podstawowych potrzeb dokonuje się ostatecznie wyłącznie za sprawą sił leżących poza jednostką, zatem choroba jednostki musi ostatecznie mieć swoje źródło w chorobie społeczeństwa. Dobre lub zdrowe społeczeństwo można więc zdefiniować jako takie, które pozwala dojść do głosu najwyższemu celom, jakie może mieć człowiek, dzięki zaspokojeniu jego wszystkich podstawowych potrzeb.

Potrzeby ludzkie wynikają z cech natury ludzkiej i przyjmują ukształtowaną przez kulturę i indywidualne cechy osobowości formę pragnień. Pragnienia ludzkie poparte siłą nabywczą stają się popytem. Warunkiem rynkowego sukcesu każdego produktu jest jego zdolność do zaspokojenia określonych potrzeb, do zapewnienia nabywcom określonych korzyści. **Philip Kotler**, autorytet w zakresie marketingu podkreśla, że wielu sprzedawców popełnia błąd zwracając większą uwagę na oferowane materialne produkty niż na korzyści, jakie te produkty przynoszą; nie dostrzegają swojej roli w zaspokojeniu istniejącej potrzeby²⁹⁴. Producent wiertła sądzi, że klient potrzebuje wiertła, gdy tymczasem pragnieniem klienta jest wywiercona dziura. Rząd twierdzi, że obywatele potrzebują wojska, policji, sądów i więzień, gdy tymczasem ludzie oczekują bezpieczeństwa swojego i swoich bliskich. Ale kto z rządzących i który z producentów rozpoznaje trafnie faktyczne potrzeby, pragnienia i korzyści swoich obywateli i potencjalnych nabywców towarów i usług użytecznych dla bezpieczeństwa?

²⁹³ Ibidem, s. 16.

²⁹⁴ KOTLER PH. ARMSTRONG G. SAUNDERS J. WONG V.: *Marketing. Podręcznik europejski*. Warszawa: PWE 2002, s. 40-42.

Użyteczność²⁹⁵ tzn. zdolność produktu do zaspakajania określonej potrzeby ma dla nabywcy podstawowe znaczenie. Oprócz tej podstawowej każdy produkt pełnić powinien dwie dodatkowe funkcje. Jedna z nich wiąże się z łatwością użytkowania produktów, druga zaś z ich kształtem i kolorystyką. Kształt i kolorystyka produktów mają w warunkach gospodarki rynkowej duże znaczenie. Klientom oferuje się wiele różnych produktów zaspokajających tę samą potrzebę (np. samochody, odzież). Na wybór wpływa standard wykończenia, kolor i inne elementy, kształtujące pierwsze wrażenie. Ogromne znaczenie ma także opakowanie. Użyteczność już od czasów **Arystotelesa** zaliczana w poczet najważniejszych zagadnień nauki – pełni funkcję jednego z fundamentów współczesnej ekonomii. Jak mówi definicja, użyteczność równa się przyjemności, pożytkowi lub zadowoleniu, które związane są z posiadaniem lub konsumpcją określonego zestawu dóbr. Próby dokładnego zmierzenia satysfakcji ludzi wynikającej z konsumowania określonych dóbr i porównywania na tej podstawie użyteczności tych dóbr na razie nie zdały egzaminu w praktyce, niemniej badania nad użytecznością są frapujące.

Teoria użyteczności jest więc, najkrócej mówiąc, uogólnieniem natury ludzkiego wartościowania i wyborów. Warto pamiętać, że użyteczność w rozumieniu ekonomii jest kategorią subiektywną, co wynika ze zróżnicowania pomiędzy ludźmi i ich sposobami postrzegania świata. Utrudnia to bezpośrednie mierzenie użyteczności, gdyż każdy dokonuje tegoż przyporządkowania na swój własny, unikalny sposób.

Genezy ekonomicznego ujęcia użyteczności należy upatrywać w XIX-wiecznych poszukiwaniach wspólnego mianownika pomiędzy naukami przyrodniczymi a społecznymi. Wprowadzenie terminu „użyteczność” do teorii ekonomii tradycyjnie przypisuje się nazwiskom **W.S. Jevonsa, C. Mengera i L. Walrasa**. Ciekawostką historyczną jest fakt, że ekonomiści ci sformułowali pierwszą teorię dotyczącą użyteczności w tym samym czasie a zarazem niezależnie od siebie.

Wspomniana teoria znana jest pod mianem prawa malejącej krańcowej użyteczności konsumpcji²⁹⁶ i opisuje mechanizm, wedle którego oceniamy radość czerpaną z konsumpcji różnych ilości tego

²⁹⁵ Ang. *utility*.

²⁹⁶ Ang. *diminishing marginal utility*.

samego dobra. Zgodnie z tym prawem, nieustanne powiększanie konsumpcji tego samego dobra będzie powodowało coraz mniejsze przyrosty naszej satysfakcji (łatwo wyobrazić sobie to na przykładzie dziennego spożycia czekolady). Prawidłowe jest też wnioskowanie odwrotne: systematyczny spadek konsumpcji danego dobra będzie powodował coraz większe straty użyteczności.

Prawo malejącej krańcowej użyteczności konsumpcji było naukowym potwierdzeniem faktu, że ludzkie potrzeby nasycają się wraz z konsumowaną ilością dóbr. Nie oznacza to jednak, że nasze potrzeby można całkowicie nasycić (i nie chcemy już konsumować więcej) – z punktu widzenia ekonomii bezpieczniej jest powiedzieć, że w każdej sytuacji nasze potrzeby pozostają nie do końca zaspokojone, choć ma to miejsce w mniejszym lub większym stopniu.

Bezpieczeństwo nie jest jednorodnym faktem czy stanem rzeczy z dziedziny życia jednostkowego i zbiorowego człowieka, ani też nie jest jednoznacznym celem czy zadaniem jednostek, czy wspólnot ludzkich. Jest natomiast zjawiskiem społecznym, politycznym, ekonomicznym, kulturowym, prawnym, ekologicznym, militarnym jak i czynnikiem jednostkowo egzystencjonalnym i życiowo indywidualnym²⁹⁷. Bezpieczeństwo jednak zawsze zawiera się we wspólnym mianowniku podmiotowym, który wiąże się przede wszystkim z poczuciem stabilności i trwałości określonego korzystnego stanu rzeczy, jak również z odczuciem braku zagrożenia wewnętrznego lub zewnętrznego, jak też z doznawaniem pewności i spokoju w codziennym życiu, ufności i zaufania do przyszłości. „Bezpieczeństwo jest naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, a zarazem najważniejszym ich celem”²⁹⁸.

Brak zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa wyrządza szkody jednostce lub grupie ludzkiej, gdyż destabilizuje jej tożsamość i funkcjonowanie, co wywołuje tendencję do zmiany istniejącego stanu rzeczy, do oporu wobec niekorzystnych zmian w ich sferze zewnętrzno-przedmiotowej i do stosowania środków ochronnych, mogących przywrócić im poczucie bezpieczeństwa²⁹⁹.

²⁹⁷ SZMYD J.: *Bezpieczeństwo...* op. cit. s. 46.

²⁹⁸ STANČZYK J.: *Współczesne...* op. cit. s. 18.

²⁹⁹ KUKUŁKA J.: *Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego Polski*. „Wieś i Państwo”, 1995, nr 1, s. 198-199.

Bezpieczeństwo jako podstawowa ludzka potrzeba stale obecna w świadomości zaniepokojonego społeczeństwa jest podstawą modelu aktywnego i bezpiecznego życia, propagowanego zwłaszcza przez Karolinska Institute w Sztokholmie (Szwecja)³⁰⁰.

2.3. Bezpieczeństwo jako wartość.

Należy także postawić pytanie, jaka jest relacja pomiędzy potrzebami, w szczególności potrzebami bezpieczeństwa, a wartościami? **Leszek J. Krzyżanowski** uważa, że w zależności od charakteru (typu) wartości i potrzeb, ich genezy, stopnia ukształtowania wartości i zaspokojenia potrzeb, odniesienia rozważań do określonego poziomu struktury społecznej i innych czynników - wartości kształtują potrzeby, bądź na odwrót, są przez nie determinowane. Na przykład tzw. potrzeby wyższego rzędu są na ogół kształtowane przez wartości powszechnie akceptowane w danym społeczeństwie, natomiast potrzeby podstawowe wpływają na treść i układ (hierarchię) wartości³⁰¹.

Należy zauważyć, że potrzeby bezpieczeństwa:

1. dotyczą urzeczywistnionych, a nie tylko potencjalnych a niespełnionych możliwości,
2. są obiektywnym nośnikiem wartości,
3. są wartością dla podmiotowego adresata.

Potrzeby jednostki są poznawczo reprezentowane, w społeczeństwie akceptowanych kategoriach, jako wartości. Z chwilą, gdy potrzeby zostaną przełożone na wartości, łatwiejsze staje się koordynowanie ich zaspokajania z dążeniami innych, a także uzasadnianie przed innymi i przed samym sobą. Wartości bywają generowane także przez grupy i instytucje społeczne. Dzięki socjalizacji, jednostki internalizują pod postacią wartości cele warunkujące pomyślność innych oraz przetrwanie i sprawne funkcjonowanie grup³⁰².

³⁰⁰ WELANDER G. SVANSTRÖM L. EKMAN R.: *Safety...* op. cit.s. 87.

³⁰¹ KRZYŻANOWSKI L.J.: *O podstawach...* op. cit. s. 215.

³⁰² MANSTEAD A. S.R. HEWSTONE M. i inni (red.): *Psychologia społeczna. Encyklopedia Blackwell*. Warszawa: Jacek Santorski&CO Wydawnictwo 1996, s. 701.

Wartością jest to, co „jest coś warte”³⁰³. Jednakże nie ma jednej, dominującej teorii lub chociażby konwencji jednoznacznie przesądzającej o sposobie rozumienia, zakresie i znaczeniu pojęcia „wartość”. Co najwyżej można wskazać na uznanie społeczno-kulturowego charakteru wartości, ale już bez zgody co do charakteru wartości indywidualnych i społecznych, ich statusu, miejsca, znaczenia lub możliwości badania³⁰⁴. Psychologowie definiują wartość w aspekcie pragmatycznym jako własność bądź jakość rzeczy czyniącą ją użyteczną, pożądaną bądź wysoko ocenianą, albo też w aspekcie społecznym jako ogólną, abstrakcyjną zasadę wyznaczającą wzorce zachowania w danej kulturze czy społeczeństwie, którą członkowie danego społeczeństwa skłonni są wysoko cenić³⁰⁵.

Interpretacja socjologiczna, zdaniem **Antoniny Kłoskowskiej**, skłania do przyjęcia relacjonalnej koncepcji wartości, a więc do uznania, że wartość jest przedmiotem odniesienia ludzkich postaw i działań określanych jako wartościujące³⁰⁶. Stanowisko relacjonalne polega, najogólniej biorąc, na przekonaniu, że wartość jest wynikiem stosunku podmiotu (doznającego i aktywnego) wobec pewnych przedmiotów świata zewnętrznego. Wartość może być pojmowana jako:

- a) zasada wyboru i sposobu wartościowania przedmiotów,
- b) jako proces odniesienia wobec nich,
- c) jako przedmiot wartościowany ze względu na ów proces.

Florian Znaniecki określił wartości jako zjawiska posiadające aksjologiczne znaczenie, tj. znaczenie praktyczne nadawane im przez działającą jednostkę społeczną odnoszącą je do innych możliwych przedmiotów działania³⁰⁷. Kwalifikacja wartości opiera się na pewnym społecznie uznanym systemie wartości. Ze względu na to jest określona jako obiektywna.

W ujęciu empirycznym wartością jest – zdaniem **William Thomasa** (stosującego pojęcie postawy) i **Floriana Znanieckiego** – to

³⁰³ LIPIEC J.: *Świat...* op. cit. s. 49.

³⁰⁴ Por. także: GOLKA M.: *Kultura jako system*. Poznań: OWN 1992, s. 111-141.

³⁰⁵ Zob. REBER A.S.: *Słownik psychologii*. Warszawa: SCHOLAR 2002, s. 810.

³⁰⁶ KŁOSKOWSKA A.: *Socjologia kultury*. Warszawa: PWN 1983, s. 174.

³⁰⁷ ZNANIECKI F.: *Wstęp do socjologii*. Poznań: 1922. /za:/ KŁOSKOWSKA A.: *Socjologia...* op. cit. s. 176.

wszystko, co jest potencjalnym przedmiotem ludzkich działań³⁰⁸. **Jan Szczepański** określa wartość jako „dowolny przedmiot materialny lub idealny, idea lub instytucja, przedmiot wyimaginowany lub rzeczywisty, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus”³⁰⁹. **Geert Hofstede** definiuje wartości jako skłonności do dokonywania określonego wyboru i uważa, że są one jądrem kultury. Wartości to wektory uczuć ze znakiem dodatnim lub ujemnym³¹⁰.

Dla amerykańskiego filozofa **Chales’a Williama Morrisa** wartości są to właściwości przedmiotów ujmowane w odniesieniu do preferencyjnego zachowania³¹¹.

Ludzkie wartości, to cele ponadsytuacyjne, pełniące funkcje zasad regulujących życie jednostki lub grupy. Wartości wyznaczają standardy tego, co pożądane przy ocenie zachowań, zdarzeń i ludzi (w tym własnej osoby), przy formowaniu i wyrażaniu postaw, wreszcie przy wyborze i uzasadnianiu działań³¹². W interpretowaniu deklarowanych wartości istotne jest rozróżnianie między tym, jakie ludzie preferują wartości a tym, czego ludzie oczekują. Różnica tkwi w normach czyli standardach wartości, które obowiązują w obrębie danej grupy lub kategorii ludzi. Wartości (stan idealny) dotyczą zasad etycznych, zaś oczekiwania – wyborów praktycznych.

Polski filozof **Józef Tischner** zagadnienie wartości rozpatruje od dwóch stron: od strony rzeczy, której „przysługują” jakieś wartości i od strony człowieka, który przeżywa jakieś wartości, doświadcza wartości myśli według wartości³¹³. Rozważając sprawę najpierw od strony rzeczy podkreśla on, że „nasz świat jest światem wartości” najpierw widzimy obok siebie sprawy i rzeczy konkretne. Może nawet bardziej „sprawy” niż „rzeczy”. Ktoś przed chwilą na nas czekał, bo miał do nas jakąś

³⁰⁸ THOMAS W. I. ZNANIECKI F.: *Chłop polski w Europie i w Ameryce*. T. 1. Warszawa: 1977, s. 54.

³⁰⁹ SZCZEPAŃSKI J.: *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: PWN 1970, s. 97.

³¹⁰ HOFSTEDE G.: *Kultury...* op. cit. s. 44.

³¹¹ MORRIS CH.: *Signification and Significance. A study of the Relation of Sings and Values*. Cambridge: Mass. 1964, s. 18.

³¹² MANSTEAD A. S.R. HEWSTONE M. i inni (red.): *Psychologia...* op. cit. s. 701.

³¹³ TISCHNER J.: *Myślenie według wartości*. Kraków: SIW Znak 1982, s. 483.

„sprawę”, myśmy na kogoś czekali, aby mu coś „ważnego powiedzieć”, ktoś zachorował i trzeba mu było pomóc, ktoś umarł i trzeba było wziąć udział w pogrzebie, ktoś był szczęśliwy, bo urodziło mu się dziecko. Możemy tak się rozglądać po naszym krajobrazie, widząc czyjś dom, okolice pełne uroków, szkołę, kościół, drzewa cmentarne. Właściwie możemy mnożyć opisy i coraz bardziej je dramatyzować lub konkretyzować. Jednak jedno stale się będzie powtarzać, że ludzki świat zawiera coś co jest dobre i coś co jest złe, jak również coś co jest lepsze, gorsze, najgorsze. Gdyż nasz świat jest, w jakimś bliżej nieokreślonym zakresie, światem hierarchicznie uporządkowanym. Sprawy, przedmioty, ludzie układają się w nim według mniej lub bardziej trwałego ładu hierarchicznego.

Czy „nasz świat” mógłby być innym światem? - pyta Józef Tischner i odpowiada, że na pierwszy rzut oka wydaje się, że tak. Świat oczyszczony z wartości nie jest światem wewnętrznie sprzecznym. Mimo jednak, że obiektywistyczna wizja świata nie jest sama w sobie spreczna, wiemy, iż radykalnie zobiektywizowany świat, świat oczyszczony z wartości, nie jest naprawdę naszym światem. W świecie „obiektów” są bryły, płaszczyzny i żaden przedmiot nie jest lepszy od drugiego. W naszym świecie, w którym rodzimy się i umieramy, jest jakiś dom i jakaś bezdomność, jest miejsce pracy i jego brak, jest szkoła, kościół i jest też cmentarz. To wszystko przedstawia dla nas jakąś swoistą godność.

W świecie tym jest także głód, jest i niesprawiedliwość, odwaga i śmierć, sprawa ważna i mniej ważna. Gdyby to wszystko stało się nagle dla kogoś zupełnie obojętne, pytalibyśmy z niepokojem, co się dzieje z tym człowiekiem?³¹⁴

Wartości w kategoriach „wartości społeczne” w rozumieniu Austriaka **Friedricha Augusta von Hayeka** mają źródła pierwotne, zdeterminowane genetycznie oraz wtórne, jako produkt racjonalnego myślenia. Sam jednak odrzuca teorie socjolbiologiczne i przedstawia kulturę, jako trzecie – i zarazem najważniejsze – źródło ludzkich wartości: „Kultura nie jest naturalna ani sztuczna, nie jest genetycznie przekazywana ani racjonalnie zaprojektowana. Jest to tradycja wyuczonych reguł postępowania, które nigdy nie zostały <wynalezione>,”

³¹⁴ Ibidem.

i których funkcji działające jednostki zwykle nie rozumieją”³¹⁵. Jego zdaniem, dla człowieka ważniejsza od zdolności uczenia się tego, co ma robić, jest zdolność uczenia się tego, czego w różnych okolicznościach robić nie powinien. Umiejętności umożliwiające człowiekowi dostosowanie się do swego otoczenia są ważniejsze od wiedzy pozwalającej mu zrozumieć otaczający świat. Hayek twierdzi, że człowiek nie przyswajał nowych reguł postępowania, gdyż był inteligentny, ale stał się inteligentny, ponieważ podporządkowywał się nowym regułom postępowania³¹⁶.

Problem wartości jest również rozważany od strony człowieka. Istoty ludzkie są nieustannie w jakimś ruchu. My, ludzie, nieustannie: ku czemuś zdążamy, przed czymś uciekamy, czegoś pragniemy i czegoś się lękamy, żywimy jakąś nadzieję i grozi nam jakaś rozpacz, kogoś kochamy, a kogoś innego nie potrafimy kochać, przeżywamy radości i smutki. Skazani jesteśmy na konieczność bezustannego „przedkładania czegoś nad coś”, konieczność „preferowania”. Jak mówi **Libert**: „uczyniwszy na wieki wybór, w każdej chwili wybierać muszę”³¹⁷. Nie umiemy określać dokładnie reguł, według których dokonujemy naszych przedkładań, a jednak, dzięki temu żyjemy, że umiemy przedkładać³¹⁸.

Józef Tischner podkreśla, że w naszym myśleniu według wartości jest obecny znamieny motyw. Motywem tym jest wolność. Nikt nie musi widzieć wartości. Nikt nie musi uznać ich aż do końca. Im wyższa wartość, tym większa swoboda jej uznania. Wartość zdaje się mówić: „jeśli chcesz, możesz mnie wybrać”. Wszystko jest zawsze w drobnym „jeśli chcesz”. Stając wśród wartości naprawdę niczego nie musisz. Ale właśnie samo to, że „wśród wartości niczego nie musisz”, samo jest wartością - wartością wolności. Podmiotem doświadczenia wartości jest podmiot wolny. Cały urok świata wartości bierze się zapewne stąd, że nic z tego świata nie narzuca się przemocą. Niemniej dzięki wartościom

³¹⁵ HAYEK F.A.: *Law, Legislation and Liberty*. Chicago and London: The University of Chicago Press, vol. 1, 1979, s. 155.

³¹⁶ BANACH W.: *Czy możliwy jest „marketing wartości społecznych”?* „Człowiek i społeczeństwo”, 2003, t. XXI, s. 49-68, s. 60.

³¹⁷ Cytuję za: TISCHNER J.: *Myślenie...* op. cit. s. 485.

³¹⁸ TISCHNER J.: *Myślenie...* op. cit. s. 484-485.

czujemy niewyraźnie, że jeśli tego świata nie uznajemy, możemy ulec jakiejś przemocy³¹⁹.

Twierdzenie, że człowiek żyje w świecie wartości, nie jest wcale efektywną metamorfozą, ale dokładnym odzwierciedleniem rzeczywistego stanu rzeczy. Każdy bowiem obiekt znajdujący się w relacji z ludzkim podmiotem dysponuje możliwością bycia wartościowym wedle tego, czy ten obiekt dysponuje sobą samym, to znaczy obiektywnymi właściwościami, które odpowiadając na zapotrzebowanie podmiotu, decydują o zajęciu jakościowo określonej relacji podmiotowo – przedmiotowej. Człowiek nie tworzy wartości z niczego, ale je odkrywa dla siebie w zawartości świata - podkreśla **Józef Lipiec**³²⁰. Aktualizacja wartości, czyli dookreślające się jakościowo rzeczywiste pojawianie się, zależne jest tedy równocześnie od konkretnego, dookreślonego w swej indywidualnej otwartości aksjologicznej podmiotu indywidualnego. Obecność wartości wśród ludzi, potraktowanych zbiorowo jako społeczeństwo lub gatunek stanowi zaś rezultat pojawienia się ich u poszczególnych jednostek oraz wynika z powszechności i utrwalania się w kulturze.

Filozofia człowieka dysponuje pojęciami „podmiotu potrzeb” i „podmiotu celów”, a także „podmiotu ideałów”. Podmiotem tym jest człowiek, rozumiany wszakże bądź jako jednostka, bądź jako społeczność, bądź jako gatunek (ludzkość). Wszystko to, co służy i odpowiada owym potrzebom, celom i ideałom, jest **wartością**³²¹.

Wartości są wyrazem podstawowych przekonań, że „określony tryb postępowania lub ostateczny stan egzystencji jest uznawany przez jednostkę lub społeczeństwo za lepszy niż odmienny tryb postępowania lub inny ostateczny stan egzystencji”³²².

Wartości jakie jednostka akceptuje i ceni, odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu jej osobowości i w programowaniu przez nią jej własnej działalności. Wartości funkcjonują też jako standard wyboru indywidualnej drogi życia danej jednostki w warunkach tego społeczeństwa, do którego ona należy i w którym wzrasta. Wartości i ich realizowanie nadają działalności człowieka podmiotowy sens, a także -

³¹⁹ Ibidem, s. 483.

³²⁰ LIPIEC J.: *Świat...* op. cit. s. 22-23.

³²¹ Ibidem, s. 32.

³²² ROKEACH M.: *The Nature of Human Values*. Nowy Jork: The Free Press 1973, s. 5. /za:/
ROBBINS S.P.: *Zachowania w organizacji*. Warszawa: PWE 2004, s. 64.

w szerszej perspektywie - pozwalają mu odczuwać sens własnego życia. Przyswojone przez jednostkę wartości są podporządkowane według stopnia ich subiektywnej ważności w określone układy hierarchiczne. Im wyższa pozycja danej wartości w hierarchii, tym większe jej znaczenie jako standardu regulacji aktywności³²³.

Rola wartości jest szczególnie istotna w kształtowaniu się osobowości młodzieży i w jej działalności oraz w formułowaniu aspiracji i planów życiowych. Wiek dorastania i wiek młodzieńczy, są bowiem okresami intensywnego poszukiwania własnej tożsamości i wypracowywania sposobów realizacji potrzeb sensu życia w aktywności autonomicznej, sterowanej wewnętrznymi standardami wartości. Natomiast poszukiwanie tych standardów jest ważnym zadaniem rozwojowym tego okresu. Istotną rolę odgrywa tu wiedza i świadomość jednostki oraz jej zdolność do refleksji poznawczej³²⁴.

Reasumując można przyjąć, że:

- 1) wartości są dziełem ludzkiej myśli,
- 2) wartości mają normatywny charakter,
- 3) wartości stanowią kryteria wyborów indywidualnych i zbiorowych.

Treść wartości podlega klasyfikacji wedle motywacji, którą wyrażają. Wśród dziesięciu typów wartości **Schwartz** umieścił także bezpieczeństwo plasując go w strukturze typów wartości na biegunie „zachowawczość”, przeciwstawnym „otwartości na zmiany”. Bezpieczeństwo jest tu w pobliżu takich wartości, jak: tradycja, przystosowanie, władza³²⁵.

Wartości są wyrazem podstawowych przekonań, że określony tryb postępowania lub ostateczny stan egzystencji jest uznawany przez jednostkę lub społeczeństwo za lepszy niż odmienny tryb postępowania lub inny ostateczny stan egzystencji. **Milton Rokeach** opracował układ wartości³²⁶ składający się z dwóch zbiorów wartości obejmujących po 18 składników:

³²³ CZEKUNKOWA L.: *Uczestnictwo w kulturze narodowej poprzez układ wartości uczniów zdolnych*.

/in./ PAJĄK K. ZDUNIAK A.: (red.) *Edukacyjne zagrożenia początku XXI wieku*. Warszawa: ELIPSA 2003, s. 45.

³²⁴ Ibidem.

³²⁵ MANSTEAD A. S.R. HEWSTONE M. i inni (red.): *Psychologia...* op. cit. s. 702.

³²⁶ ROKEACH M.: *The Nature...* op. cit. s.5-6.

- Wartości terminalne, odnoszące się do pożądaných ostatecznych celów w swoim życiu: wygoda, poczucie osiągnięć, pokój na świecie, piękno, równość, bezpieczeństwo, wolność, szczęście, wewnętrzna harmonia, przyjemność, zbawienie, uznanie społeczne, przyjaźń.
- Wartości instrumentalne, odnoszące się do zachowania czyli sposobów osiągnięcia wartości terminalnych: ambicja, zdolność, pogoda ducha, czystość, odwaga, uczciwość, twórczość, logiczność, posłuszeństwo, uprzejmość, odpowiedzialność.

Socjolog **Aleksander Wallis** umiejscowił poczucie (stopniowanego) fizycznego i psychicznego bezpieczeństwa bądź poczucie zagrożenia wśród wartości sytuacyjnych przestrzeni społecznej³²⁷. Wkraczając w określoną przestrzeń jednostka zdaje sobie zwykle sprawę, czy wiąże się ona z takimi, czy innymi potencjalnymi konfliktami, których pożąda lub pragnie uniknąć, i zagrożeniami (trudności, przykrości itp).

Przestrzeń społeczna danej zbiorowości stanowi użytkowany i kształtowany przez nią obszar, z którym wiąże ona system wiedzy, wyobrażeń, wartości i reguł zachowania, dzięki którym identyfikuje się najpełniej z tym właśnie obszarem³²⁸.

W tak rozumianym pojęciu przestrzeni społecznej zawarte są szczegółowe założenia:

- a) Obszar, który staje się przestrzenią społeczną dopiero wówczas, gdy jest użytkowany zgodnie z określonymi regułami postępowania przez określoną zbiorowość, czyli także np. ocean, powierzchnia księżyca.
- b) Ten sam obszar może być odmienną przestrzenią społeczną dla różnych grup i zbiorowości, o ile odmiennie jest rozpoznana, wyobrażona i wartościowana. Ocean może być wyobrażony jako najniebezpieczniejsza czarna odchłania albo najbezpieczniejsze miejsce pod słońcem.
- c) Zmiana funkcji i wartości przestrzeni społecznej może polegać nie tylko na przemianach jej cech fizycznych lub przyrodniczych ale także na zmianie wiedzy i wyobrażeń.

³²⁷ WALLIS A.: *Przestrzeń jako wartość*, s. 636. /in:/ *Naród – kultura – osobowość*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1983, s. 629-638.

³²⁸ WALLIS A.: *Przestrzeń...* op. cit. s. 634.

- d) Poszczególne jednostki i grupy zmieniają przestrzeń społeczną poprzez przechodzenie z jednej grupy do drugiej lub zmianę ról społecznych.

Przestrzeń społeczna jest ze strony jednostek, grup i wielkich zbiorowości przedmiotem czterech ściśle ze sobą związanych procesów: jej poznawania, wartościowania, kształtowania i użytkowania. Łączą one człowieka ze światem zwierzęcym, którego liczne gatunki nie tylko prowadzą rozpoznanie swojego otoczenia i wykazują określone przestrzenne preferencje, lecz potrafią także urządzać własne legowisko, konstruować własne gniazdo itp. W społeczeństwie ludzkim w różnych czasach i pod różnymi geograficznymi szerokościami wymienione procesy przejawiają się w nieskończonej liczbie form. Jak się wydaje, podlegają przy tym wszędzie pewnym ogólnym prawidłowościom. W każdej większej zbiorowości procesy te przebiegają równolegle w skali społecznej i w skali jednostkowej. W przypadku jednostki ludzkiej jest to jej udziałem niemal w ciągu jej całej drogi życiowej. Występują przy tym sprzężenia zwrotne dwojakiego rodzaju. Cztery wyróżnione procesy przebiegają cały czas we wzajemnym od siebie uzależnieniu. Jednocześnie występują nieustanne sprzężenia zwrotne między ich przebiegiem na poziomie społecznym i jednostkowym. Jednostka pełnymi garściami czerpie z nagromadzonej przez poprzednie pokolenia wiedzy o przestrzeni. Równolegle indywidualne doświadczenia i preferencje milionów osób i tysiący grup społecznych kształtują związane z przestrzenią obyczaje i wartości. Z wielu, głównie pragmatycznych, względów przebieg omawianych procesów znajduje się w kręgu zainteresowań grup oraz instytucji wszystkich społecznych szczebli. W ciągu ostatnich paru dziesięcioleci stały się one przedmiotem zainteresowań, badań i przedsięwzięć praktycznych w skali całego globu. Dowodzi tego rozgłos i waga raportu **U Thanta**³²⁹ o ochronie środowiska, zasięg studiów nad procesami urbanizacji świata, światowy program badań UNESCO, pod tytułem „Człowiek i środowisko” czy inne.

³²⁹ Sithu U Thant (1909-1974), polityk birmański, sekretarz generalny ONZ (1961-1971). U THANT Sithu: *The problems of human environment*. (pol. *Problemy ludzkiego środowiska*). Raport sekretarza generalnego ONZ. New York: Rezolucja nr 2390, ONZ, 1969.

Poznanie przestrzeni jest procesem ciągłym zarówno w skali społecznej jak i jednostkowej. Polega na stałej konfrontacji nowych zdobyczy poznawczych z zastanym przez każde pokolenie kapitałem wiedzy odziedziczonej. Prowadzi to do utrwalenia w społecznej świadomości i praktyce jednych elementów wiedzy o przestrzeni, modyfikowania drugich i rewidowania trzecich. W ten sposób zachowana zostaje niezbędna społeczna ciągłość tej wiedzy i jednocześnie dokonuje się równie niezbędna jej modernizacja.

Spółeczno-historyczne poznanie przestrzeni doprowadziło do nagromadzenia wiedzy nadzwyczaj rozległej, której inwentaryzacja trudna jest do pomyślenia, a klasyfikacja niełatwa. Obok praw o użytkowaniu dóbr przestrzennych, ekonomicznej wiedzy o lokalizacji zakładów produkcyjnych, inżynieryjnej wiedzy o sieci komunikacyjnej i podobnych, to znaczy obok wiedzy rozwijanej systematycznie i zapisywanej w książkach, rozwija się wiedza zawarta w obyczajach, powiedzeniach ludowych, przysłowiaach, systemach miar, dziełach sztuki, w konstrukcji mieszkań i miast, w ich planach i rycinach, w społecznych stereotypach związanych z oznakowaniem wnętrza, ulic i dróg przelotowych, w symbolice przestrzeni, wreszcie w rozwoju każdego języka, zarówno potocznego, jak i w jego niektórych odmianach zawodowych.

Rozpatrywany proces przebiega w sposób wybitnie nierównomierny. Wiedza o przestrzeni jest zróżnicowana w zależności od klasowej i zawodowej stratyfikacji społeczeństwa. Istotne są tu zwłaszcza podziały związane z sytuacją ekologiczną i codzienną działalnością jednostek. Wyznaczają one obszar, który jednostka może poznać najlepiej i z którą z reguły wiąże się znaczna część jej zainteresowań. Nie tylko różni się między sobą przestrzenna wiedza rolnika i marynarza, kierowcy i górnika, urzędnika i gońca, lecz w tym samym mieście inną wiedzą o nim dysponuje żebrak, listonosz, milicjant i dziennikarz. Poza sferą własnych, bezpośrednich doświadczeń, która dotyczy najbliższego otoczenia jednostki, dominuje zwykle wiedza mieszana – z autopsji i przekazu, by w pewnym punkcie „oddalenia od przedmiotu” zamienić się całkowicie w wiedzę pośrednią, czerpaną głównie lub wyłącznie z przekazów ustnych oraz z różnych kanałów informacji zinstytucjonalizowanej. Doświadczenia zawodowe i zainteresowania osobiste decydują również o tym, czy jednostka posiada wiedzę

o przestrzeni ukształtowaną przede wszystkim na podstawie autopsji i własnej praktyki czy także opierając się na sztuce lub nauce.

Proces poznawania przestrzeni przebiega u jednostki w dwóch płaszczyznach. Dąży ona do posiadania wiedzy ogólnej o wybranych przestrzennych całościach takich jak dzielnica śródmiejska, miasto, region czy cały kraj. Jest to jej niezbędne do organizowania swej aktywności w przestrzeni i do podejmowania odpowiednich decyzji. Jednocześnie jednostka przez całe swoje życie prowadzi – świadomie lub bezwiednie – nieustanne rozpoznanie swego bezpośredniego otoczenia. Gdy jesteśmy w przestrzeni dobrze nam znanej, proces poznawczy może schodzić na dalszy plan.

Antonina Kłoskowska zaproponowała typologię odnoszącą się do sposobu istnienia wartości w psychospołecznym i socjologicznym aspekcie, obejmującą typy³³⁰:

1. wartości **obiektywne** (witalne), obejmujące elementy świata przyrody i szeroko rozumianej kultury, które są korzystne dla osobnika i działają na niego niezależnie od jego świadomości, motywacji i postaw (cechy pożywienia, sprawność narządów, urządzenia ekonomiczne),
2. wartości **uznawane** (godne pożądania), wyrażające się w sądach o wartości, w normach i innego rodzaju deklaracjach wartości (np. stwierdzeniach o ich pozycji w hierarchii wartości),
3. wartości **odczuwane** (godne pożądania), wyobrażenia przedmiotów lub rzeczy odczuwane jako wartości dodatnie lub ujemne, tzn. atrakcyjne lub repulsywne,
4. wartości **realizowane**.

Austriacki ekonomista **Joseph Alois Schumpeter** zwraca uwagę, że wartości muszą istnieć w czyjejś świadomości, jeśli słowo to ma mieć w ogóle jakieś znaczenie, zatem muszą one ze swej istoty być indywidualne. Chociaż nie można mówić o wartościach społecznych, istnieje jednak społeczny system wartości (indywidualnych). Wartości te są ze sobą powiązane i oddziałują na siebie wzajemnie³³¹.

³³⁰ KŁOSKOWSKA A.: *Socjologia...* op. cit. s. 184.

³³¹ SCHUMPETER J.: *Teorie rozwoju gospodarczego*. Warszawa: PWN, 1960, s. 87-88.

2.4. Bezpieczeństwo jako prawo człowieka.

Prawa osoby ludzkiej wyprowadzane z określenia istoty i natury człowieka i społeczeństwa pozwalają także określić relacje pomiędzy tymi podmiotami. Filozof **Józef M. Bocheński** określa je w grupach jako prawo do bytu³³² (tzn. do bezpiecznej egzystencji) i prawo do osiągnięcia celu człowieka³³³. Socjolog **Eugeniusz Jarra** wymienia prawo do istnienia, do wolności, do równości, do własności, do pracy i do wychowania³³⁴. Także **Dinesh Mohan** i inni specjaliści zajmujący się tą problematyką uzasadniają, że bezpieczeństwo jest podstawowym prawem człowieka³³⁵. Systemy, które zapewniają życie bez urazów nie mogą być ignorowane o ile istnieje społeczne i polityczne zrozumienie odpowiedzialności etycznej i moralnej państwa i społeczeństwa cywilnego za zapewnienie prawa wszystkich obywateli do życia. To prawo do życia obejmuje życie w dobrym zdrowiu zgodnie z aktualnie dostępną wiedzą i technologią.

Na podstawie wiedzy o zagrożeniach i czynnikach bezpieczeństwa i w poczuciu odpowiedzialności za rozwijający się świat, gdzie prawo do życia powinno być zagwarantowane wszystkim ludziom, zorganizowano warsztaty na temat prawa ludzi do bezpieczeństwa. Konferencją na temat Zapobiegania i Kontroli Urazów, która odbyła się w Delhi (Indie), w dniu 8 marca 2000 r. uchwaliła Deklarację Delhi jako projekt Karty Prawa Ludzi do Bezpieczeństwa.

Następnie projekt ten był przedmiotem dyskusji i został przyjęty przez 6. Światową Konferencję na temat Zapobiegania i Kontroli Urazów w Montrealu w dniach 12-15 maja 2002 r.³³⁶

Autorzy proponują uznanie tego dokumentu za wyjściowy przy ustalaniu prawa ludzi do bezpieczeństwa jako podstawowego obowiąz-

³³² Byt (gr. *to on* lub *ousia*; łac. *ens*) - podstawowe pojęcie filozoficzne (ontologia) na oznaczenie tego, co egzystuje, istnieje.

³³³ BOCHENSKI J.: *ABC tomizmu*. "Znak" 1950, nr 23, s. 354. /za:/ TUROWSKI J.: *Socjologia. Male struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2001, s. 22.

³³⁴ JARRA E.: *Socjologia katolicka*. Londyn: 1953, s. 111.

³³⁵ MOHAN D.: *Safety as a Human Right*. (pol. *Bezpieczeństwo jako Prawo Człowieka*.) Bombay: Indian Institute of Technology 2003. http://www.safhr.org/campaigns_charter_safety.htm

³³⁶ Ibidem.

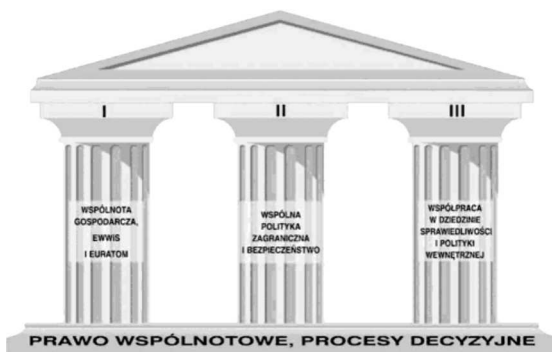
zku poszczególnych państw oraz wszystkich Narodów Zjednoczonych łącznie.

W Europie wiodące znaczenie ma Unia Europejska, która po ustanowieniu wspólnego rynku zobowiązała się do zapewnienia swoim obywatelom wolności i równego dostępu do bezpieczeństwa (i wymiaru sprawiedliwości).

W Jednolitym Akcie Europejskim z 1986 roku ograniczono się jedynie do deklaracji. Rozwój wspólnej polityki zagranicznej powstrzymywany był przez rozbieżne interesy narodowe państw Wspólnoty. Do projektu wrócono dopiero w latach dziewięćdziesiątych dzięki tandemu francusko - niemieckiemu. Prezydent Francji **Francois Mitterrand** i kanclerz Niemiec **Helmut Kohl** zaproponowali przekształcenie całości stosunków między państwami członkowskimi w Unię Europejską. Traktat z Maastricht ustanowił Unię Europejską opartą na Wspólnotach Europejskich i uzupełnioną o nowe polityki, tzn. Unię Gospodarczą i Walutową, wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwa, współpracę w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego i wymiaru sprawiedliwości.

W strukturze Unii Europejskiej wyodrębnia się trzy tzw. filary:

- I. **Spółeczeństwo europejskie** (rozdziały II, III i IV).
- II. **Postanowienie o współpracy zagranicznej i polityce bezpieczeństwa** (rozdział V).
- III. **Postanowienie o policyjnym i sądowej współpracy** (rozdział VI).

Rys. 12. Filary Unii Europejskiej

Symbolicznie struktura Unii jest przedstawiana w postaci greckiej świątyni, której dach podtrzymywany jest przez trzy filary, zaś podstawę stanowią normy prawne i określone procesy decyzyjne.

Pierwszy filar stanowią postanowienia dotyczące integracji gospodarczej, a głównym celem jest postęp gospodarczy i społeczny, wysoki poziom zatrudnienia, zrównoważony i trwały rozwój, co zamierza się osiągnąć poprzez utworzenie przestrzeni bez granic wewnętrznych, umocnienie gospodarczej i społecznej spójności oraz ustanowienie unii gospodarczej i walutowej³³⁷.

Tworzą go trzy pierwotne organizacje międzyrządowe: **Europejska Wspólnota Węgla i Stali**³³⁸, **Europejska Wspólnota Gospodarcza**³³⁹ oraz **Europejska Wspólnota Energii Atomowej**³⁴⁰. Podstawowymi wolnościami wspólnotowymi są swobodny przepływ towarów, osób, usług oraz kapitałów.

Unia Europejska ma w tym filarze charakter federalistyczny: organy UE posiadają wyraźnie określone i szerokie kompetencje a normy prawne posiadają pierwszeństwo w stosunku do norm prawa krajowego, nawet o charakterze konstytucyjnym. Suwerenność państw członkowskich podlega ograniczeniu na zasadzie wzajemności – część suwerenności państwowej jest wykonywana wspólnie przez wszystkie państwa członkowskie. Głównym organem decyzyjnym jest Rada Ministrów przyjmująca akty wspólnotowe na wniosek Komisji na zasadzie *consensusu*³⁴¹.

Drugi filar obejmuje wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwo, której celami są³⁴²:

³³⁷ Traktat o Unii Europejskiej, art. 2. Tekst skonsolidowany, uwzględniający zmiany wprowadzone Traktatem z Nicei. (*Dziennik Urzędowy UE* C 325 z 24 grudnia 2002 r.) www1.ukie.gov.pl Odczyt z 2007-02-05.

³³⁸ Europejska Wspólnota Węgla i Stali (EWWiS), ang. *European Coal and Steel Community* (ECSC), organizacja międzynarodowa Belgii, Francji, Holandii, Luksemburga, RFN, Włochy na mocy Traktatu Paryskiego z 18 kwietnia 1951 r. (na pięćdziesiąt lat).

³³⁹ Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG), ang. *European Economic Community* (EEC), związek państw na mocy Traktatu Rzymskiego z 25 marca 1957 r. Na mocy traktatu z Maastricht z 7 lutego 1992 1992 r. o nazwie Unia Europejska (ang. *European Union*, EU).

³⁴⁰ Europejska Wspólnota Energii Atomowej, ang. *European Atomic Energy Community* (Euroatom), organizacja międzynarodowa powołana na mocy Traktatu Rzymskiego z 25 marca 1957 r.

³⁴¹ PIETRAŚ Z. J.: *Prawo wspólnotowe i integracja europejska*. Lublin: Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2005, s. 447.

³⁴² Traktat o Unii Europejskiej... op. cit. art. 11.

- ochrona wspólnych wartości, podstawowych interesów, niezawisłości i integralności Unii, zgodnie z zasadami Karty Narodów Zjednoczonych;
- umacnianie bezpieczeństwa Unii we wszelkich formach;
- utrzymanie pokoju i umacnianie bezpieczeństwa międzynarodowego zgodnie z zasadami Karty Narodów Zjednoczonych oraz Aktu Końcowego z Helsinek i celami Karty Paryskiej, w tym dotyczącymi granic zewnętrznych;
- popieranie współpracy międzynarodowej;
- rozwijanie oraz umacnianie demokracji i państwa prawnego, a także poszanowanie praw i podstawowych wolności.

Tak określone cele bezpieczeństwa zewnętrznego Unii Europejskiej są wynikiem doświadczeń z lat osiemdziesiątych XX w. kiedy to w Europie Zachodniej wzrastało poczucie zagrożenia. Złożyły się na to dwa podstawowe czynniki: pierwszy to niebezpieczeństwo wybuchu na kontynencie europejskim ograniczonej wojny jądrowej, która stała się realna w związku z prowadzonymi przez NATO przygotowaniami do realizacji tzw. podwójnej decyzji z dnia 12 grudnia 1979 roku o dobrojeniu Europy Zachodniej w amerykańską broń jądrową średniego zasięgu; drugi to możliwość zróżnicowania wrażliwości terytorium Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej na ewentualny atak radziecki przez zapewnienie osłony z kosmosu terytorium amerykańskiego w wyniku realizacji wysuniętej w 1983 roku przez prezydenta USA **Ronalda Regana** Inicjatywy Obrony Strategicznej (zwana też koncepcją „gwiazdnych wojen”). Rozwój amerykańskich koncepcji stwarzał w Europie Zachodniej obawy, że w wypadku konfliktu globalnego, który prawdopodobnie by się rozegrał w Europie, Stany Zjednoczone nie będą wiązać swego bezpieczeństwa z losem swoich europejskich sojuszników³⁴³.

W końcu lat osiemdziesiątych doszły również niekorzystne zjawiska, które były rezultatem załamania się systemu realnego socjalizmu w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Europa Zachodnia znalazła się więc w bezpośrednim sąsiedztwie mocno zdestabilizowanych przyległych regionów. Tymczasem w Stanach Zjednoczonych po zakończeniu zimnej wojny nasiliły się tendencje izolacjonistyczne. Dla Ameryka-

³⁴³ ZIĘBA R.: *Instytucjonalizacja...* op. cit. s. 170-171.

nów ważniejszym od Europy obszarem zainteresowania stał się region Pacyfiku z Azją Wschodnią łącznie.

W następstwie Deklaracji Rzymskiej z 1984 r. przyjętej przez nadzwyczajną sesję ministrów spraw zagranicznych i ministrów obrony państw członkowskich Unii Zachodnioeuropejskiej (UZE) określono Wspólną Politykę Zagraniczną i Bezpieczeństwa (II filar) zakładającą działania w czterech warstwach:

- 1) wspólnej polityki zagranicznej,
- 2) wspólnej polityki bezpieczeństwa,
- 3) wspólnej polityki obronnej,
- 4) wspólnej polityki obrony państw członkowskich³⁴⁴.

Unia Europejska ma w tym filarze charakter współpracy międzyrządowej, a najwyższym organem jest Rada Europejska, w skład której wchodzi szefowie państw lub rządów Państw Członkowskich oraz przewodniczący Komisji. Towarzyszą im ministrowie spraw zagranicznych Państw Członkowskich i członek Komisji. Rada Europejska zbiera się co najmniej dwa razy w roku pod przewodnictwem szefa państwa lub rządu Państwa Członkowskiego, które przewodniczy Radzie³⁴⁵. Prezydencja reprezentuje Unię w sprawach objętych wspólną polityką zagraniczną i bezpieczeństwem³⁴⁶. Rada podejmuje decyzje na zasadzie jednomyślności³⁴⁷.

Trzeci filar, Współpraca w Dziedzinie Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych została formalnie zapoczątkowana 7 lutego 1992 roku Traktatem z Maastricht³⁴⁸, a w traktacie z Amsterdamu zmieniono nazwę na: **Współpraca Policyjna i Sądowa w Sprawach Karnych**. Celem Unii jest zapewnienie obywatelom wysokiego poziomu bezpieczeństwa osobistego w przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości. Cel ten Unia zamierza osiągnąć dzięki³⁴⁹:

- ściślejszej współpracy policji, organów celnych oraz innych właściwych organów w Państwach Członkowskich, prowa-

³⁴⁴ Por. PIETRAŚ Z. J.: *Prawo...* op. cit. s. 566.

³⁴⁵ Traktat o Unii Europejskiej... op. cit. art. 4.

³⁴⁶ ibidem, art. 18, ust. 1.

³⁴⁷ Zob. PIETRAŚ Z. J.: *Prawo...* op. cit. s. 569.

³⁴⁸ Traktat o Unii Europejskiej... op. cit.

³⁴⁹ Ibidem, art. 29. Por. PIETRAŚ Z. J.: *Prawo...* op. cit. s. 566.

³⁴⁹ Traktat o Unii Europejskiej... op. cit. art. 29.

dzanej zarówno bezpośrednio, jak i za pośrednictwem Europejskiego Urzędu Policji (Europol),

- ściślejszej współpracy organów sądowych oraz innych właściwych organów w Państwach Członkowskich, w tym współpracy za pośrednictwem Europejskiej Jednostki Współpracy Sądowej („Eurojust”),
- zbliżaniu, w miarę potrzeby, norm prawa karnego w Państwach Członkowskich.

Szczególny nacisk położono na zapobieganie i zwalczanie przestępczości zorganizowanej - zwłaszcza terroryzmu, handlu ludźmi i przestępstw przeciwko dzieciom, nielegalnego handlu narkotykami oraz nielegalnego handlu bronią, korupcji i nadużyć finansowych³⁵⁰.

Unia Europejska ma w tym filarze charakter współpracy międzyrządowej z pięcioma poziomami podejmowania i realizowania decyzji:

1. Rada Europejska w skład której wchodzi szefowie państw lub rządów Państw Członkowskich oraz przewodniczący Komisji. Towarzyszą im ministrowie spraw zagranicznych Państw Członkowskich i członek Komisji³⁵¹.
2. Rada Ministrów (Rada Współpracy Policyjnej i Sądowej w Sprawach Karnych) w składzie ministrów sprawiedliwości oraz spraw wewnętrznych państw członkowskich. Najważniejszy organ decyzyjny w III. filarze³⁵². Rada Ministrów podejmuje decyzje na zasadach jednomyślności (zasada consensusu, zasada veta), w niektórych sprawach proceduralnych możliwe jest podejmowanie decyzji na zasadzie większości kwalifikowanej lub zwykłej większości Rady³⁵³.
3. Komitet Stałych Przedstawicieli (ambasadorów) akredytowanych przy Unii Europejskiej (COREPER).

³⁵⁰ Ibidem.

³⁵¹ Zob. PIETRASZ Z. J.: *Prawo...* op. cit. s. 572.

³⁵² Zob. Ibidem.

³⁵³ Traktat o Unii Europejskiej... op. cit. art. 34.

4. Komitet Koordynacyjny obradujący w składzie wyższych urzędników ministerstw spraw wewnętrznych państw członkowskich³⁵⁴.
5. Grupy robocze zajmujące się zagadnieniami III. filaru.

Należy podkreślić, że trzeci filar (a także cały traktat o Unii Europejskiej) nie zdejmuje z Państw Członkowskich obowiązków dotyczących utrzymania porządku publicznego i ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego³⁵⁵.

W Unii Europejskiej prawo do bezpieczeństwa i zapobiegania urazom zostało uwzględnione w Programie Zdrowia Publicznego z 1999r. a który następnie stał się podstawą dalszych działań. Komisja Europejska, w komunikacie z 2006 r.³⁵⁶ wezwała Kraje Członkowskie do wspólnego działania w celu zmniejszenia urazów³⁵⁷ w społeczeństwie.

W planie działań Komisji przewidziano wspieranie działań Państw Członkowskich w siedmiu priorytetowych problemach:

- Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży.
- Bezpieczeństwo osób starszych.
- Bezpieczeństwo niechronionych użytkowników dróg.
- Zapobieganie kontuzjom sportowym.
- Zapobieganie urazom spowodowanym przez produkty i usługi.
- Zapobieganie samoobrażeniom.
- Zapobieganie przemocy interpersonalnej.

Aktualny wskaźnik śmiertelności w Unii Europejskiej waha się od 27 ofiar śmiertelnych na 100 000 mieszkańców w Zjednoczonym Królestwie i Holandii 129 na Łotwie i w Estonii oraz 143 na Litwie.

³⁵⁴ Ibidem, art. 36. Pierwotna nazwa brzmiała: Komitet Polityczny, została zmieniona na mocy Traktatu z Nicei.

³⁵⁵ Ibidem, art. 33.

³⁵⁶ *Communication from the Commission...* op. cit.

³⁵⁷ Uraz to obrażenie ciała powstałe w wyniku ostrego kontaktu z energią (mechaniczną, cieplną, elektryczną, chemiczną lub promieniowaniem), albo w wyniku braku czynnika niezbędnego do życia (utonięcie, uduszenie lub zamarznięcie). Czas pomiędzy narażeniem a pojawieniem się urazu jest krótki. Urazy bywają często klasyfikowane jako niezamierzone (spowodowane wypadkiem) i zamierzone (spowodowane samookaleczeniem lub przemocą interpersonalną). *Communication from the Commission...* op. cit.

Główną przyczyną zgonów wśród ludności Europy są obrażenia ciała. Ryzyko zgonu i ciężkiego uszkodzenia ciała jest szczególnie wysokie w tak różnorodnych dziedzinach jak w domu, działalności rekreacyjnej i sportowej, transporcie drogowym, pracy, w trakcie konsumpcji towarów i usług. Niezamierzone i zamierzone urazy są główną przyczyną trwałej niepełnosprawności wśród młodzieży, prowadzącą do ogromnej utraty szansy na wiele lat życia w dobrym zdrowiu.

ROZDZIAŁ 3. BEZPIECZEŃSTWO INFORMACYJNE

3.1. Przesłanki bezpieczeństwa informacyjnego

Bezpieczeństwo człowieka tzn. jego istnienie, rozwój i normalne funkcjonowanie jest głównym kryterium, przez które należy także rozpatrywać bezpieczeństwo organizacji gospodarczej. Działalność gospodarcza wytwarzając towary i usługi umożliwia zaspokajanie różnych potrzeb człowieka, w tym także podstawowych potrzeb na bezpieczne życie i rozwój. Przedsiębiorczość jest fundamentem przekształceń społecznych i podstawowym czynnikiem wzrostu i rozwoju gospodarczego, a w wymiarze indywidualnym – jest źródłem szczęścia wielu ludzi.

Należy w tym miejscu zauważyć, że, że przedsiębiorstwo (organizacja gospodarcza)³⁵⁸:

- jest grupą współpracujących ludzi, tworzących strukturę organizacji i system zarządzania,
- ludzie kierują się wspólnym celem – chęcią osiągnięcia zysku i zarobienia pieniędzy - i dla tego celu współpracują,
- ludzie dysponują zasobami rzeczowymi, finansowymi i informacyjnymi.

Udział zasobów informacyjnych w strukturze wartości wszystkich zasobów firmy może osiągać nawet 80%. Badania grupy 500 największych firm amerykańskich w 2000 r. wykazały, że w każdych 6. dolarach wartości rynkowej tych firm 5 dolarów reprezentowało zasoby niewidzialne, nie wycenione w majątku czyli zasoby informacyjne, a tylko 1 dolar to wartość zasobów rzeczowych i finansowych³⁵⁹. Z tego wynika wniosek, że zasoby informacyjne stały się czynnikiem

³⁵⁸ KORZENIOWSKI L.: *Firma...* op. cit. 2002, s. s. 20.

³⁵⁹ LEV B.: *Knowledge Management: Fad or Need?* "Research Technology Management", September/October 2000, Vol. 43, Issue 5.

najważniejszym w osiągnięciu celów każdej organizacji gospodarczej. Są niezbędne we wszystkich funkcjach zarządzania: w planowaniu, organizowaniu, motywowaniu i kontrolowaniu.

Pojęcie przedsiębiorczości pojawiło się w literaturze ekonomicznej w połowie XVIII wieku za sprawą francuskiego ekonomisty **Richarda Cantillona**³⁶⁰, który uważał, że to właściciele ziemi, a nie „przedsiębiorcy”, są elementem dynamizującym rozwój gospodarczy. Przedsiębiorcami nazywał kupców dostrzegających różnice cen na różnych rynkach i potrafiących „kupić tanio, a sprzedać drogo”³⁶¹.

Austriacki ekonomista **Joseph Alois Schumpeter**³⁶² definiuje przedsiębiorcę jako innowatora, „kreatywnego destruktora” zaangażowanego w proces „twórczego niszczenia”, który narusza równowagę ekonomiczną i tworzy w ten sposób warunki nowego rozwoju gospodarczego³⁶³.

Działanie tego mechanizmu polega na tym, że żądni nadzwyczajnych zysków przedsiębiorcy stale poszukują nowych, nie stosowanych poprzednio kombinacji czynników wytwórczych (innowacji) i w ten sposób wytrącają gospodarkę z równowagi. Rozwój dokonuje się bowiem poprzez „twórczą destrukcję”, poprzez burzenie równowagi i uruchomienie procesów dostosowawczych, które – za pomocą mechanizmu konkurencji – eliminują nieefektywne zastosowania czynników wytwórczych i proponują nowe, efektywne.

Bezpieczne istnienie i rozwój dotyczy podmiotu jako całości (systemu) w którym niektóre części składowe (podsystemy) mogą być zagrożone lub mogą ulegać „twórczej destrukcji”. W kategoriach aksjologicznych czynniki podnoszące bezpieczeństwo całego systemu

³⁶⁰ Richard Cantillon (1680-1734) - irlandzki kupiec, bankier i teoretyk ekonomii, mieszkał we Francji.

³⁶¹ GRUSZECKI T.: *Przedsiębiorca*. Warszawa: CEDOR 1994, s. 32-33. /za:/ KOŹMIŃSKI A.K.: *Zarządzanie w warunkach niepewności*. Warszawa: PWE 2004, s. 162.

³⁶² Joseph Alois Schumpeter (1883-1950), urodzony w Třešť, absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego, wykładowca w Czerniowcach (obecnie Ukraina), profesor ekonomii w Uniwersytecie w Grazu (Austria) od 1911 r., minister finansów (1919-20), profesor w Uniwersytecie w Bonn (1925-1932), po emigracji do USA profesor w Uniwersytecie Harvarda do 1949 r.

³⁶³ SCHUMPETER J.A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper and Brothers. 5th ed. London: George Allen and Unwin, 1976; SCHUMPETER J.: *Kapitalizm, socjalizm i demokracja*. Warszawa: PWN 1995.

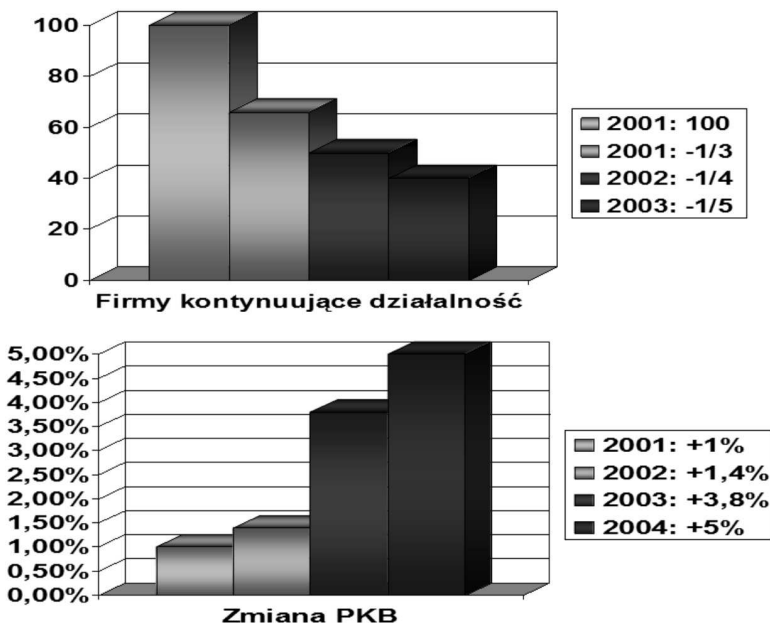
(gospodarczego) lub niektórych części tego systemu (podmiotów gospodarczych) dla innych będą zagrożeniem.

Można to uzasadnić przez porównanie bezpieczeństwa dwóch różnych systemów:

- gospodarki (systemu gospodarczego) centralnego planowania z lat 1944-1988 roku (w Polsce), w którym przedsiębiorstwa nie bankrutowały a cały system stał się bankrutem,
- gospodarki rynkowej (systemu gospodarczego) po 1989 roku (w Polsce), w którym przedsiębiorstwa bankrutują a cały system jest bezpieczny.

Jak wynika z badań prowadzonych w Polsce od 2001 r. przez Główny Urząd Statystyczny w nowo rejestrowanych firmach, w pierwszym roku działalności zakończyła działalność 1/3, w drugim – 1/4 pozostałych, w trzecim – 1/5 pozostałych. **Po trzech latach na rynku pozostało 40% przedsiębiorców** zarejestrowanych w 2001 r. (pozostało 56% przedsiębiorców w formie osoby prawnej i 38% w formie osoby fizycznej). Natomiast cały system gospodarczy w Polsce osiągnął dodatnie tempo rozwoju - +1% zmiany Produktu Krajowego Brutto (PKB) w 2001 r, +1,4% w 2002 r. +3,8% w 2003 r. +5% w 2004 r.³⁶⁴

³⁶⁴ *Warunki powstania i działania oraz perspektywy rozwojowe polskich przedsiębiorstw powstałych w latach 2001-2003.* Warszawa: GUS, 2005.

Rys. 13. Firmy kontynuujące działalność a zmiana PKB.

Kluczowym w funkcjonowaniu organizacji gospodarczych jest podejmowanie decyzji przez menedżerów. Decyzje te są jednak obarczone błędem wynikającym z faktu, że:

1. Otoczenie organizacji jest różnorodne i zmienne, a zmiany bywają nieprzewidywalne.
2. Ludzie są naiwni a inne zasoby organizacji są zawodne.
3. Informacje są subiektywne, nie są dokładnym odzwierciedleniem obiektywnej rzeczywistości.

Proces podejmowania decyzji ma charakter dynamiczny, w którym można wyodrębnić 4 etapy:

1. obiektywna sytuacja podmiotu (zagrożenia),
2. informacje o obiektywnej sytuacji (subiektywne spostrzeżenie) – informacja sytuacyjna,
3. decyzja i działanie) na podstawie subiektywnego spostrzeżenia – informacja zarządcza,
4. skutek (efekt) → 1. nowa obiektywna sytuacja, itd.

Z tego modelu wynika, że menedżer (przedsiębiorca) potrzebuje nieprzerwanie uzyskiwać informacje sytuacyjne (o stanie i sytuacji w przedsiębiorstwie, jego otoczeniu, na rynku itp.) aby mógł podejmować decyzje, które są komunikowane jako informacja zarządcza dla organów wykonawczych i podstawowych jednostek organizacyjnych przedsiębiorstwa.

Jednym z najważniejszych następstw różnicy w poziomie wiedzy i możliwości pozyskania informacji jest zjawisko asymetrii (dostępu do) informacji polegającej na tym, że niektórzy uczestnicy życia gospodarczego wiedzą więcej i mają dostęp do ważnych, bieżących wiadomości, a inni są ich pozbawieni, bądź mają ograniczoną możliwość dostępu. Asymetria informacji wpływa na sprawność mechanizmów gospodarczych, realizację podstawowych wartości Unii Europejskiej (swobodny przepływ kapitału, osób, towarów i usług) oraz konstytucyjnych zasad rynkowego ustroju gospodarczego Polski, Słowacji i innych demokratycznych państw:

- wolność podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej,
- równość praw przedsiębiorców,
- uczciwa konkurencja,
- poszanowanie dobrych obyczajów w obrocie gospodarczym,
- ochrona słuszných interesów konsumentów.

Istnienie asymetrii informacji niesie ze sobą wiele problemów.

- Po pierwsze, menedżerowie muszą uświadomić sobie problemy związane z formułowaniem prawidłowych wniosków na podstawie zachowania innych.
- Po drugie, asymetria informacji może być przyczyną zawo-
dności rynku, tj. może utrudniać zawieranie opłacalnych transa-
kcji kupna-sprzedaży.
- Po trzecie, może stwarzać problem niespójności bodźców: jedna
ze stron uczestniczących w procesie decyzyjnym może podej-
mować działania, które są sprzeczne z interesami drugiej strony.

Nie zawsze przedsiębiorca mający przewagę informacyjną musi osiągać korzyść z tego faktu. Posiadając odpowiednio dużą przewagę wiedzy przedsiębiorca może być zainteresowany zmniejszeniem lub zniwelowaniem przewagi informacyjnej w określonym zakresie, nawet

ponosząc znaczne, dodatkowe koszty. Może to osiągnąć budując i utrzymując wysoką reputację, oferując gwarancje i podobne zabezpieczenia, przedkładając w banku biznes-plan, zgadzając się na kary umowne w żądanej wysokości, dając zastaw gwarantujący wywiązanie się z umowy itp.

Asymetria informacji jest przyczyną autoselekcji lub selekcji negatywnej. Na przykład na rynku ubezpieczeń poszczególni partnerzy Y mają na ogół lepszą informację o prawdziwej naturze i wielkości ryzyka niż towarzystwo ubezpieczeniowe X. Dlatego też na ubezpieczenie decydują się przede wszystkim ci, którzy reprezentują największe ryzyko. Podobnie jest na innych rynkach.

Uzyskanie informacji wiąże się też z kosztami, a w przypadku zakupu - z ceną informacji. Ekonomiczny sens informacji polega na tym, że oczekiwana wartość informacji powinna być większa niż koszt jej uzyskania. Ponieważ jednak jakość informacji zależy od licznych czynników ryzyka (aktualności, dokładności, elastyczności, jednoznaczności, rzetelności itp.), stąd menedżer powinien decydować się na pozyskanie informacji, gdy oczekiwana wartość informacji jest wyższa od kosztów jej uzyskania.

Specyfiką informacji jest to, że jej wartość możemy poznać dopiero po jej uzyskaniu i wykorzystaniu, dlatego cena nie jest kształtowana przez podaż i popyt lecz przez koszty poniesione na wytworzenie i wartością oczekiwaną informacji.

W zarządzaniu podstawowe znaczenia ma dobra jakość informacji. Przez jakość informacji należy tu rozumieć ogół właściwości informacji wiążący się ze zdolnością zaspokojenia stwierdzonych lub przewidywanych potrzeb użytkownika informacji – możliwości osiągnięcia celów organizacji (podmiotu gospodarczego).

Tak więc przez bezpieczeństwo informacyjne podmiotu (człowieka lub organizacji) należy rozumieć możliwość pozyskania dobrej jakości informacji oraz ochronę posiadanej informacji przed jej utratą.

We współczesnej literaturze coraz częściej spotykany jest pogląd, że wzrasta znaczenie zasobów informacji i funkcji informacyjnej w zarządzaniu przedsiębiorstwami, co jest wynikiem gwałtownego rozwoju techniki i technologii informatyczno-komunikacyjnej oraz konieczności szybkiego reagowania na zmiany zachodzące w otoczeniu.

W klasycznym, nazwanym przez **G. Morgana** podejściem decyzyjnym³⁶⁵, informacji przypisuje się rolę odwzorowania przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

Każda organizacja, a w szczególności przedsiębiorca mający na celu korzystny efekt gospodarczy, zachowuje się odpowiednio do znaczenia, jakie mają dla niego sygnały pochodzące z otoczenia. Nie wystarczy zidentyfikować, opisać elementy składowe otoczenia ale trzeba rozpoznać znaczenie poszczególnych składników, dokonać rozróżnienia ważnych od nieistotnych, a także rozpoznania otoczenia jako całości. Nie wystarczy przy tym wrażenie, że coś wydaje się ważne - każdy człowiek, każdy przedsiębiorca musi umieć rozróżniać w sygnałach z otoczenia to, co mu się tylko wydaje od tego, co jest naprawdę, orientować się w sytuacji otoczenia i stwarzać zapotrzebowanie na informacje o odpowiedniej treści, pozwalającej odróżnić to, co jest ważne, a co nie; staną się one bodźcami pozytywnymi lub negatywnymi.

Do najważniejszych cech otoczenia można zaliczyć³⁶⁶:

- **potencjał** otoczenia, nazywany też hojnością, który oznacza zdolność otoczenia stwarzania możliwości trwania i rozwoju,
- **złożoność** otoczenia, tzn. ilość zróżnicowanych elementów składających się na otoczenie,
- **niepewność** otoczenia, wynikająca z jego dynamiki i niestabilności.

Celem budowania diagnozy i prognozy relacji podmiotu z otoczeniem unikanie zagrożeń i korzystanie z szans. Jednak rozróżnianie szans i zagrożeń nie jest proste. Ocena konkretnego wydarzenia lub trendu w kategoriach szansy lub zagrożenia jest zależne od ilości i jakości informacji, i oczywiście od umiejętności podjęcia właściwej decyzji. Nie jest sztuką widzieć to, co wszyscy - **sztuką jest zdobyć informacje zlekceważone przez innych - i wykorzystać je dla podjęcia trafnej decyzji.**

Z różnych względów praktycznych zamiast upartego i nieskończonego dążenia do informacji prawdziwej **ograniczamy się do wiary,**

³⁶⁵ MORGAN G.: *Obrazy organizacji*. Warszawa: PWN, 1997, s. 90.

³⁶⁶ STRATEGOR: *Zarządzanie firmą. Strategie, struktury, decyzje, tożsamość*. Warszawa: PWE, 1999, s. 294.

do przeświadczenia, że informacja jest jakościowo dobra. Wiemy jednak, że statystycznie na pięciu ludzi w czterech z nich drzemie chęć wprowadzenie w błąd lub wykorzystania błędu, by osiągnąć korzyść, często majątkową. Ponieważ jednak nie wiemy, kim są ci czterej, trzeba przyjąć, że każdy jest potencjalnym oszustem, a dopiero po sprawdzeniu dawać wiarę uczciwości.

Eksperci z kanadyjskiego Instytutu Biegłych Rewidentów twierdzą na podstawie wielu wyników badań, iż 20% populacji to ludzie w pełni uczciwi, zawsze pozostający wierni zasadom moralnym tak w życiu prywatnym jak i w zawodowym. Następne 20% to ludzie z gruntu nieuczciwi, zawsze korzystający z okazji oszukania swojego klienta lub wykonania takiej manipulacji, by osiągnąć korzyść cudzym kosztem. Pozostałe 60% osób mieści się pomiędzy biegunowo różnymi postawami uczciwości i całkowitej nieuczciwości³⁶⁷.

Psychologowie sądzą, że najczęstszą przyczyną wiary jest uleganie autorytetom, a do najsilniejszych znamion autorytetu należą tytuły i odpowiednie ubranie³⁶⁸. Działają one jako automatyczne *wyzwalacze posłuszeństwa* powodujące oczekiwane reakcje. Mechanizm ten wykorzystywany jest dla kamuflażu i wykorzystywania znamion autorytetu dla oszustwa.

STUDIUM PRZYPADKU. *Dihydrogen monoxide*. Nierozpoznany zabójca³⁶⁹.

W 1996 roku Nathan Zohner, 14-letni uczeń szkoły średniej z Idaho Falls w stanie Idaho (USA) wystosował publiczną petycję z żądaniem zakazu stosowania substancji chemicznej o nazwie *dihydrogen monoxide*, DHMO, która w przypadku połknięcia jest powodem, śmierci corocznie tysięcy amerykańców, a w postaci lotnej może powodować poważne oparzenia. Wprowadzona do organizmu może być groźna dla zdrowia, np. wywołać silne pocenie się i wymioty. Substancja jest tak żrąca, że powoduje korozję wielu metali i jest składnikiem kwaśnych deszczów. Obecność tej substancji chemicznej została potwierdzona we wszystkich rzekach, strumieniach, jeziorach i zbiornikach wodnych Ameryki.

³⁶⁷ BOLOGNA G.J. LINDQUIST R.J. WELLS J.T.: *The Accountant's Handbook of Fraud and Commercial Crime*. John Wiley & Sons Inc. 1995. Zob także: WÓJCIK J.W.: *Przestępstwa w biznesie*. Warszawa: Centrum Informacji Menedżera, 1999, s. 60.

³⁶⁸ WOJCISZKE B.: *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: SCHOLAR, 2002, s. 254.

³⁶⁹ Na podstawie: GLASSMAN J.K. *Dihydrogen Monoxide: Unrecognized Killer*. Copyright 1997 The Washington Post Company. www.junkscience.com/news/glassman.html

Nathan Zohner zwrócił się do 50 kolegów o podpisanie petycji w sprawie zakazu stosowania DHMO. 43 osoby podpisały petycję (86% próby), sześć było niezdecydowanych, a tylko jedna wiedziała, że *dihydrogen monoxide* to chemiczna nazwa wody H₂O.

Wiarygodność jest przejawem uczciwości i moralności w życiu społecznym. **Francis Fukuyama**³⁷⁰ podkreśla, że zaufanie polega na przeświadczeniu jednostki, że inni członkowie społeczności, której ona sama jest częścią, cechują się uczciwością i chęcią kooperacji³⁷¹. Nieuczciwość jest nader wyraziście wyodrębniona spośród innych postaw; okoliczność ta dostarcza wystarczających przesłanek do odpowiedniego zdenominowania zespołu nieuczciwości, z którą z którymi spotykamy się w działalności gospodarczej.

Zaprezentowana niżej próba skonstruowania modelowej skali nieuczciwości nie jest ani wyczerpująca ani definitywna, ale może być przydatna do charakterystyki i dalszej analizy zjawiska.

Biorąc pod uwagę ujawniany zamiar, sposób postępowania i cechę ostrożności, można wyróżnić następujące rodzaje nieuczciwości w biznesie:

- **oszust** - świadomy swoich zamiarów, wykorzystujący naiwność ofiar i sprzyjające okoliczności, racjonalnie kalkulujący ryzyko,
- **fanatyk** - głosi szczytne wizje, zaślepiiony przekonaniem, że zawsze ma rację, nieelastyczny, inercyjny „walec” miażdżący wszystko po drodze, nie rozpoznający zagrożeń i nie zwracający uwagi na ryzyko,
- **awanturnik** - o wybujałych ambicjach, bez względu na koszt, „po trupach”, bez względu na ryzyko,
- **hazardzista** - wykwalifikowany, o wysokich umiejętnościach, bezwzględny, rozpoznający zagrożenia ale lubiący duże ryzyko,
- **dyletant** - nie ma oszukańczych zamiarów, „chce dobrze”, ale działa amatorsko, niezdarnie, nie potrafi nazwać ani ocenić ryzyka.

³⁷⁰ Francis Fukuyama (ur. w 1952 r. w Chicago) - amerykański politolog, filozof polityczny i ekonomista, wykładowca na Johns Hopkins University w Waszyngtonie.

³⁷¹ FUKUYAMA F.: *The Great Disruption*. London: PROFILE BOOKS, 1997, p. 37.

Cechami osób nieuczciwych, podatnych na pokusy chciwości, uzależnienia, życia ponad stan, poprawy trudnej sytuacji życiowej itp. są³⁷²:

- **Wylobryzmione poczucie własnego ego.** Taki człowiek pragnie wszystkiego co najlepsze i lubi wywyższać się nad innych lub przynajmniej wylobryzmiać znaczenie własnej osoby.
- **Uzależnienie** od jakiejś substancji lub hazardu. Taki człowiek wiedzie ostentacyjnie konsumpcyjny styl życia i żyje wyraźnie ponad stan.
- **Zaabsorbowanie własną osobą** i jednocześnie powierzchowność w kontakcie z innymi. Taki człowiek potrafi manipulować innymi.
- **Pracowitość** i niechęć pójścia na urlop. Taki człowiek może obawiać się, że w czasie nieobecności jego wykroczenie wyjdzie na jaw.
- **Trudna sytuacja finansowa.** Powodem mogą być np. rozpad małżeństwa lub wysokie długi.
- **Zmienność nastroju** lub osobowości.

Pamiętać należy, że *modus operandi*³⁷³ oszusta to nie tylko czynny w znaczeniu kryminalistycznym, ale także specyficzna gra psychologiczna zmierzająca do przekonania o uczciwości zamiarów. Czasem sprawca sam jest przekonany o swojej uczciwości, a czasem błąd powstaje we wzajemnej komunikacji.

Zaufanie jest potężną siłą. Przekonała się o tym największa światowa firma audytorska *Andersen*, która poddała się likwidacji, gdy utraciła wiarygodność po bankructwie innej firmy amerykańskiej *Enron*, a odpowiedzialnym za badanie ksiąg handlowych *Enronu* i ukrycie jej złej kondycji finansowej okazał się **Dawid Duncan** z *Andersena*³⁷⁴. Podobnie zaufanie wyniosło **Bernie Madoffa** na szczyty królestwa bogaczy, i z tych szczytów go zmiotło³⁷⁵.

³⁷² MOULTON G.: *Po czym poznać oszusta - charakterystyka typowego przestępcy*. /in:/ *Przestępczai oszustwa w biznesie. Jak się zabezpieczyć?* Materiały z konferencji. Warszawa 1996. /za:/ WÓJCIK J.W.: *Przestępstwa...* op. cit. s. 61.

³⁷³ *Modus operandi* (łac.) - sposób działania. KOPALIŃSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 279.

³⁷⁴ PRZYBYLSKI M.: *Andersen zniknie z rynku*. „Rzeczpospolita” 2002-04-10.

³⁷⁵ CIECHANOWICZ A. POTOCKI M.: *Nagły koniec króla bogaczy*. „Dziennik.pl” 2008-12-19. www.dziennik.pl

STUDIUM PRZYPADKU. Nagły koniec króla bogaczy³⁷⁶.

„ (...)Nimb tajemnicy został rozwiany, kiedy synowie Madoffa, którzy pracowali w jego firmie, zauważyli, że nie są w stanie wypłacić klientom 7 mld dolarów. Poprosili ojca o wyjaśnienie. Ten po krótkiej rozmowie przyznał, że cały interes to po prostu skomplikowana piramida finansowa. Kilka godzin później dwaj agenci FBI zakuwali Madoffa w kajdanki. (...)

Wcześniej podobnym schematem grał... albański prezydent Sali Berisza, który piramidami w połowie lat 90. wywołał małą wojnę domową na Bałkanach. W piramidach kochali się również Rosjanie. Oni też mieli swojego Madoffa: Siergieja Mawrodiego - właściciela i twórcę firmy MMM. On również potrafił działać na wyobraźnię. Początkowo nawet się udawało: 1000 proc. czystego zysku przyciągnęło w mgnieniu oka 2 mln inwestorów. MMM obracało miliardami rubli. Choć nienotowane na giełdzie, stało się głośnie w całym kraju dzięki swoim kampaniom społecznym. Np. takim jak wykupienie przez Mawrodiego na jeden dzień dla wszystkich moskwian przejazdów metrem. Sielanka skończyła się, gdy w 1994 r. prezydent Borys Jelcyn z dnia na dzień zakazał funkcjonowania piramid finansowych. MMM zamknięto za niepłacenie podatków. Co ciekawe, dla milionów Rosjan, którym Mawrodi był winny nawet 1,5 mld dolarów, stał się bohaterem. Wojownikiem walczącym ze złą władzą. Madoff nie może na to liczyć.

Po raz pierwszy w 1919 r. magiczny sposób pomnażania pieniędzy - dziś nazywany piramidą - opatentował mistrz stwarzania pozorów z Nowego Jorku - Carlo Ponzi (znany również jako Charles). Gdy włoski imigrant Ponzi w wieku 21 lat wylądował w Stanach Zjednoczonych z 2 dolarami i 50 centami w kieszeni nie przypuszczał, że stanie się żywą legendą, a niecałe sto lat później znajdzie naśladowców. Podobnie jak Madoff - Charles przez wiele lat miał się różnych, nie do końca ambitnych interesów. Ostatecznie wpadł na pomysł biznesu życia. Chodziło o tzw. IRC, czyli „kupon międzynarodowej odpowiedzi”. System polegał na tym, że nadawca listu mógł wysłać go za granicę ze specjalnym opłaconym kuponem, który w kraju adresata mógł posłużyć do zapłaty za usługę pocztową. W czasach drastycznego spadku wartości pieniądza w Europie IRC tanio kupiony we Włoszech mógł zostać z pokaźnym zyskiem odsprzedany w Ameryce. Ponziemu udało się przyciągnąć inwestorów - na początku w większości robotników - obietnicami 50 proc. zysku w ciągu 45 dni. Cwaniak z Nowego Jorku już w pierwszym miesiącu zarobił na czysto 50 tys. dolarów. W 1920 r. był milionerem.(...)

Bajka skończyła się, gdy sprawą zainteresowała się prasa. Jak ujawnili wścibscy reporterzy „Boston Post” analizujący operacje Charlesa, w obiegu powinno być 160 mln kuponów. Faktycznie ich ilość nie przekraczała jednak 30 tys. Obliczenia wywołały panikę. Pod siedzibą firmy Ponziego zaczęły ustawiać się kolejki. W ciągu kilku dni system runął niczym domek z kart, a właściciela interesu zamknęli agenci federalni. Pikanterii całej sprawie dodaje fakt, że wśród nabranych byli nawet stróże prawa. Niemal cała ekipa głównego posterunku policji w Bostonie uwierzyła w szybki

³⁷⁶ Ibidem.

zysk i powierzyła swoje pieniądze Charlesowi.

Po aresztowaniu i 14 latach spędzonych w amerykańskim więzieniu Ponzi wyszedł w końcu na wolność. Nigdy nie udało mu się stanąć na nogi i rozkręcić nawet skromnego interesu. Zmarł w 1948 r. w należącem do organizacji dobroczynnej szpitalu w brazylijskim Rio de Janeiro. Do końca próbował przekonać świat, że nic złego nie zrobił. - Dałem tym ludziom show, jakiego nie zaznali od przybycia ojców pielgrzymów pod koniec XVI wieku! - mówił amerykańskiej prasie w jednym ze swoich ostatnich wywiadów. Madoff odwrotnie. Nie udaje wyniosłego. Nie tłumaczy swojej biznesowej kreatywności potrzebą urządzenia show. Kaja się.

Bernie przez lata nie żerował tylko i wyłącznie na naiwności nie mających pojęcia o wolnorynkowej gospodarce ludzi. Nie obiecywał 1000 proc. jak Rosjanin, wystarczało, że obiecał 12 procent. Jego klientami były tuzy amerykańskiego establishmentu: Steven Spielberg, Elie Wiesel, czołowe gwiazdy spośród inwestorów z londyńskiego City. Bo Madoff oprócz wysokich zysków dawał ludziom jeszcze jedno - prestiż. (...) Gdy przyszedł kryzys, inwestorzy upomnieli się o swoje pieniądze. Właśnie wtedy mechanizm runął. Sen o milionowych zyskach skończył się. A nazwisko Madoff na Wall Street stało się synonimem oszustwa.”

Badania opinii społecznej potwierdzają, że wiarygodność jest ważną wartością w życiu, a uczciwość i bezpieczeństwo należą do najbardziej cenionych przy wyborze możliwości ubezpieczenia się od różnego rodzaju zagrożeń. Według raportu „Ubezpieczyciel – uczciwy i bezpieczny” przygotowanego przez firmę doradczą *On Board PR* na podstawie badań opinii społecznej PBS DGA³⁷⁷, wśród najczęściej wybieranych, na pierwszym miejscu znalazła się uczciwość (65,8% wskazań), a na drugim miejscu - bezpieczeństwo (48,8%).

3.2. Informacje w zarządzaniu.

W procesie zarządzania bezpieczeństwem niezmiernie ważnym jest wyjaśnienie i zrozumienie istoty informacji³⁷⁸. Jest to zagadnienie

³⁷⁷ Badanie opinii społecznej przeprowadzono przez PBS DGA w maju 2006 r. na ogólnopolskiej, reprezentatywnej, losowej próbie mieszkańców Polski w wieku 15 i więcej lat. *Kobiety wolą Wartę, mężczyźni ING NN*. „Dziennik Ubezpieczeniowy” 2006-05-30. Odsetek wskazań uwzględnia możliwość wyboru kilku czynników.

³⁷⁸ *Informatio* (łac.), wyobrażenie, wyjaśnienie, zawiadomienie.

studiowane od wielu lat przez specjalistów, dla których poznanie tajemnic przeciwnika i utajnienie własnych informacji stanowi doceniany czynnik zwycięstwa lub porażki. Waler informacji wyraża się na ogół w umożliwieniu zainteresowanemu podmiotowi gospodarczemu wyrobienia sobie poglądu na interesujący go problem gospodarczy w kontekście powiązań prawnych, ekonomicznych i organizacyjnych. Odpowiedniej analizy i wyciągnięcia wniosków musi dokonać sam podmiot zainteresowany informacją. W zarządzaniu biznesem nie chodzi jedynie o wyrobienie sobie poglądu ale o osiąganie celów, czemu służą właściwe decyzje. W działalności badawczo-naukowej, jak podkreśla **Igor Ryguła**, dzięki nowej informacji czyli informacji poznawczej uzyskujemy możliwość formułowania wyjaśnień naukowych, zaś informacje takie tworzą nowe lub doskonalą istniejące teorie naukowe, rozwijając w ten sposób wiedzę naukową³⁷⁹.

Informacja jest pojęciem złożonym i należy do wielu powszechnie stosowanych pojęć, które nie mają jednoznacznej definicji. **Leszek Kiełtyka** podkreśla, że pojęcie „informacja” ma charakter archetypu³⁸⁰ i ściśle zdefiniowanie go za pomocą pojęć prostych nie jest możliwe³⁸¹. Równocześnie zaś uzależnia informację od celowego działania, co miałyby oznaczać, że „informacja nie istnieje jeśli nie służy realizacji celowych działań”³⁸². Ten błędny - jak się wydaje - pogląd, wynika z przeoczenia przez autora tego poglądu dychotomicznego charakteru informacji występującej:

- jako odbicie tego, co istnieje w sensie materialnym – tzw. **relacja odbicia**,
- jako czynnik określający w pewnym stopniu formę (postać) przyszłych rzeczy i zjawisk – tzw. **relacja realizacji**.

Tak rozumiana informacja służy identyfikacji lub antycypacji i można ją traktować jako miarę zmniejszania stopnia nieokreśloności lub miarę stopnia zorganizowania systemów³⁸³.

Filozofowie na ogół przez informację rozumieją odbicie różnorodności cechującej rozpatrywany obiekt, zdarzenie, proces, zjawisko.

³⁷⁹ RYGUŁA I.: *Proces badawczy w naukach o sporcie*. Katowice: AWF, 2003, s. 42.

³⁸⁰ Archetyp – pierwowzór, prawzór, prototyp. Zob. KOPALIŃSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 36.

³⁸¹ KIEŁTYKA L.: *Komunikacja w zarządzaniu*. Warszawa: Placet, 2002, s. 17.

³⁸² Ibidem, s. 18.

³⁸³ CZEKAJ J.: *Metody zarządzania informacją w przedsiębiorstwie*. Kraków: AE, 2000, s. 16.

Twórca cybernetyki³⁸⁴, **Norbert Wiener** twierdzi, że „informacja jest nazwą treści zaczerpniętej ze świata zewnętrznego, w miarę jak dostosowujemy doń swe zmysły”³⁸⁵, jest czynnikiem, który zwiększa naszą wiedzę o otaczającej nas rzeczywistości³⁸⁶. Natomiast definicja pochodząca z teorii informacji podchodzi do informacji jako do miary niepewności zajścia pewnego zdarzenia spośród skończonego zbioru zdarzeń możliwych³⁸⁷, co prowadzi do wniosku, że tym więcej jest informacji, im mniej prawdopodobne jest wystąpienie danego zdarzenia.

W swobodnym ujęciu informacja to jakikolwiek materiał zawierający jakąś treść; jakakolwiek wiadomość, która jest przyjmowana, przetwarzana i rozumiana³⁸⁸.

Składający się z danych układ obiektu i jego atrybutów charakteryzujących się jakąś wartością w jakimś czasie możemy nazwać komunikatem. Dopiero treść przekazywaną przez komunikat, a więc zrozumiałą sens (znaczenie) danych i relacji między nimi możemy nazwać informacją³⁸⁹.

Tak dochodzimy do definicji, że **informacja jest to treść przekazywana przez komunikat, umożliwiającą zrozumienie sensu (znaczenia) danych i relacji między nimi**³⁹⁰.

Grażyna Szpor na gruncie filozofii, teorii informacji, informatyki i prawa sformułowała trafną, jak się wydaje, definicję, iż „informacja jest przenaszalnym dobrem niematerialnym zmniejszającym niepewność”³⁹¹. Można też określić, że „informacja jest zbiorem danych

³⁸⁴ Cybernetyka - sterowanie, dziedzina nauki oparta na idei zasadniczego podobieństwa między procesami sterowniczymi maszyn a przystosowawczymi organizmów żywych, podstawa teoretyczna do konstrukcji tzw. maszyn myślących, pośrednio - automatyki w przemyśle.

KOPALIŃSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 83.

³⁸⁵ KIEŻUN W.: *Sprawne...* op. cit. s. 349.

³⁸⁶ FLAKIEWICZ W.: *Podjęcie decyzji kierowniczych*. Warszawa: PWE, 1971, s. 37.

³⁸⁷ ZIELIŃSKI T.: *Informacja w procesie oceny banku*. "Bank" 1999, nr 8, s. 40.

³⁸⁸ Zob. REBER A.S.: *Słownik...* op. cit. s. 267.

³⁸⁹ Pojęcie informacji o określonej treści odpowiada potocznemu pojęciu "wiadomość", natomiast w cybernetyce informacja jest pojęciem czysto formalnym, beztreściowym, wyłącznie ilościowym, mierzalnym ale nie policzalnym. Zob. TOMASZEWSKI T.: *Główne idee współczesnej psychologii*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1986, s. 166.

³⁹⁰ KORZENIOWSKI L.: *Firma...* op. cit. 2002, s. 129.

³⁹¹ SZPOR G.: *Bezpieczeństwo danych osobowych a ochrona informacji niejawnych i biznesowych*. /in:/ GAJOS M. ZALEWSKI S. (red.): *Ochrona informacji niejawnych i biznesowych*. Katowice: KSOIN, 2005, s. 34.

zebranych w celu ich przetworzenia i otrzymania wyników (nowych informacji)³⁹².

W zarządzaniu podstawowe znaczenia ma dobra jakość informacji, a o dobrej jakości decyduje przede wszystkim kwestia prawdziwości informacji. **Prawda** - zgodnie z klasyczną definicją **Arystotelesa**³⁹³ – **jest to zgodność, adekwatność treści z rzeczywistym stanem rzeczy**³⁹⁴. Dla zweryfikowania prawdziwości przyjmuje się kryteria³⁹⁵:

- **intuicyjne**, powołujące się na „oczywistość”. Znaną są jednak przypadki złudzeń optycznych zanotowanych przez psychologów, a wykorzystywanych przez magików, świadczące o zawodności kryterium intuicyjnego,
- **sytuacyjne**, do których najczęściej zalicza się normalność sytuacji, w jakiej znajduje się obserwator postrzegającego przedmiotu,
- **strukturalne**, przez które rozumie się dobór i rozmieszczenie słów, albo też odwołanie się do zdań uznanych uprzednio za prawdziwe, po których poznać można prawdziwość wynikającego z nich zdania (logika formalna),
- **genetyczne**, odwołujące się do pochodzenia danego twierdzenia (z Pisma Świętego, od specjalisty itp).

Chociaż żadne z podanych kryteriów nie daje gwarancji prawdy, to jednak równoczesne ich uwzględnienie zwiększa jej szansę (prawdopodobieństwo). Zasadą w zarządzaniu powinno być, że **informacje będące podstawą ważnych decyzji muszą pochodzić z kilku źródeł i zostać zweryfikowane z uwzględnieniem różnych kryteriów**.

Analiza logiczna wskazuje, że na prawdę mają wpływ trzy podstawowe czynniki:

1. **Rzeczywistość** - takiej jaka ona jest, przedmiot poznawany. Są to te aspekty wszechświata fizycznego, które są poznawane przez człowieka. Rzeczywistość jest więc obiektywna i ograniczona do tego, co może być dostrzeżone a więc i zmierzone.

³⁹² NOWAKOWSKI Z. SIKORSKI W.: *Informatyka bez tajemnic*. Cz. I. Warszawa: EDU-MIKOM, 1977, s. 14.

³⁹³ Arystoteles (384-322 p.n.e.), filozof grecki.

³⁹⁴ *Mała encyklopedia*. Warszawa: PWN, 1996, s. 704

³⁹⁵ KOTARBIŃSKI T.: *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*. Warszawa: PWN, 1986, s. 118.

Jednakże można wyobrazić sobie sytuację, gdy treścią informacji jest spostrzeżenie dotyczące nie istniejącej, wymyślonej „rzeczywistości”. Obserwowany obiekt może wysyłać zniekształcone lub fałszywe bodźce, np. dla stworzenia wrażenia istnienia i aktywności podmiotu. Z taką sytuacją mamy do czynienia, gdy uczestniczymy w grze komputerowej a doskonała symulacja powoduje, iż nabieramy przekonania, że działamy w rzeczywistości realnej a nie tylko wirtualnej lub gdy podstawą ubiegania się o kredyt są spreparowane dokumenty nie istniejącej firmy.

2. **Podmiot poznający** – ten, który poznaje³⁹⁶, *subiectum*. Podmiot poznający uzyskujący wiedzę o rzeczywistości posługuje się narzędziami, którymi są zmysły: **wzrok, słuch, dotyk, węch i smak** – to najważniejsze³⁹⁷. „Życie oznacza spostrzeganie” jak zauważył **W. H. Ittelson**³⁹⁸, ale obserwator w mniejszym lub większym stopniu może podlegać zaburzeniom spostrzegania i oceny zjawisk.

Wszelkie doznania związane z przedmiotami lub zdarzeniami występują w czasie i przestrzeni, a ponadto odbiorca określonego komunikatu uświadamia sobie informację w zależności od takich czynników, jak³⁹⁹:

- a) czas do namysłu,
- b) dotychczas posiadana wiedza,
- c) kontekst⁴⁰⁰,
- d) stan emocjonalny odbiorcy,
- e) okoliczności odbioru informacji,
- f) metoda postępowania.

Psychologowie wskazują różnorodne zależne od podmiotu poznającego zniekształcenia rzeczywistości⁴⁰¹. Rzeczy bardziej oddalone widzimy jako mniejsze; wzrok częściej spoczywa na górnej lewej ćwiartce pola spostrzeżeniowego, a najrzadziej na dolnej lewej;

³⁹⁶ LIPIEC J.: *Wolność i podmiotowość człowieka*. Kraków: FALL, 1997, s. 11.

³⁹⁷ A także równowagi, temperatury i kinestetyczny.

³⁹⁸ ITTELSON W.H.: *Environment perception and contemporary perceptual theory*. /in:/ ITTELSON W.H. (red.) *Environment and Cognition*. New York: Academia Press, 1973, p. 1-19.

³⁹⁹ STEFANOWICZ B.: *Informacja*. Warszawa: SGH, 2004, s. 20-21.

⁴⁰⁰ Kontekst (łac. *contextus* - związek, łączność, zależność) - zależność znaczenia treści jakiejś wypowiedzi, słowa lub symbolu, od znaczeń słów poprzedzających (lub po nich następujących).

⁴⁰¹ Zob. BANKA A.: *Społeczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: SCHOLAR, 2002, s. 109-129.

ulegamy złudzeniom geometrycznym; spostrzeżenia są selekcyjne i zależą od nastawienia, natężenia uwagi, przyjętych hipotez, systemów wartości, kontekstu, posiadanej wiedzy, potrzeby oraz cech osobowości.

W procesie poznania czym innym jest wrażenie a czym innym spostrzeżenie. Wrażenie jest to wykrywanie lub bezpośrednio doświadczenie energii fizycznej przez podmiot, natomiast spostrzeżenie to proces, w którym mózg przetwarza i interpretuje te elementy w logiczną całość.

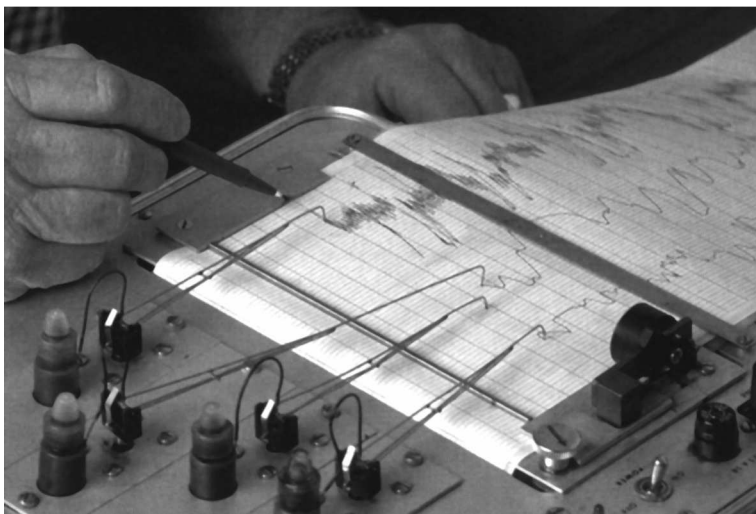
3. Przestrzeń fizyczna oddzielająca rzeczywistość i podmiot poznający, a także w środki techniczne wspomagające i zarazem rozłączające bezpośredni kontakt obserwatora z obiektem. Możliwe zniekształcenia prawdy zależą od rodzaju nośnika oraz metod postępowania.

Przykładem zagrożenia prawdziwego obrazu obiektu może być obraz pojawiający się wskutek załamania światła w warstwach o różnej temperaturze (fatamorgana), wrażenie, że prosty kij zanurzony w połowie w wodzie jest złamany, imitacja towaru na wystawie sklepowej, daltonizm i inne wady wzroku, wady i ograniczoność urządzeń technicznych. Równocześnie jednak urządzenia optyczne umożliwiają korektę wad wzroku, powiększenie obrazu i zwiększenie kontrastu obserwowanego obiektu, zwiększenie zakresu widma na fale podczerwone i nadfioletowe, dotarcie w miejsca niedostępne dla obserwatora.

Urządzeniami, którymi posługuje się obserwator, mogą być okulary, luneta, lornetka, peryskop, telewizja, radar a nawet poligraf⁴⁰². Poligraf monitoruje nieświadome reakcje organizmu na to, co mówi osoba obsługująca urządzenie i to, co odczuwa badany. Mogą to być: ciśnienie krwi, puls, częstotliwość oddechów, poruszenia rąk i nóg, pocenie się co wpływa na przewodnictwo elektryczne, a także zmiana barwy głosu, mocniejszego ukrwienia niektórych części twarzy, mikroekspresje twarzy itp. Żadne urządzenie nie daje całkowitej pewności prawdy uzyskanej w toku badania. Trafność badań poligrafem ocenia się na 75 - 95 %, a komputerowego programu *Handy Truster* - 82 %⁴⁰³.

⁴⁰² Poligraf, w Polsce jest nazywany „wariografem” lub „wykrywaczem kłamstw”. Urządzenie to wynalazł w 1921 r. John Larson, student medycyny na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley (USA). Zob. *Wielka Encyklopedia Świata*. Oxford: Oxford Educational Encyclopedia Ltd. 2004, tom VIII, s. 81.

⁴⁰³ *Truster* - program komputerowy oparty na analizie cech głosu, opracowany w 1997 r. przez izraelską firmę *Mahk-Shevet*. Przenośną wersję urządzenia o nazwie *Handy Truster* produkuje

Rys. 14. Poligraf analogowy

Źródło: *Wielka Encyklopedia Świata*, Oxford Educational Encyclopedia Ltd, Oxford 2004, tom VIII, s. 81.

Zawsze przy przekazywaniu informacji występuje niebezpieczeństwo zniekształcenia jej treści. Ponosząc dodatkowe nakłady można zwiększyć poziom bezpieczeństwa, przy czym nigdy nie ma absolutnej pewności dokonania przekazu informacji bez zniekształcenia.

STUDIUM PRZYPADKU. **Bankowe kryzysy**⁴⁰⁴.

Kryzys banku BCCI (Bank of Credit and Commerce International), który ostatecznie zakończył się jego zamknięciem w 1991 roku, był rezultatem zakrojonego na szeroką skalę przestępstwa finansowego. Przypadek ten do dziś pozostaje największym bankrutstwem banku, jakiego doświadczyła w swojej historii Wielka Brytania. BCCI był jednym z kilkuset oddziałów i filii zagranicznych banków działających w Londynie. (...) BCCI miał oddziały w 70 krajach świata (...).

Bezpośrednią przyczyną upadku BCCI było oszustwo księgowe. Bank rozwinął

południowokoreańska firma 911 Computer Co. Podstawą programu jest założenie, że kiedy człowiek kłamie, do jego strun głosowych dopływa mniej krwi, co wpływa na barwę głosu. Zob. KOŚCIELNIAK P. KANIEWSKI Ł.: *Kłamcy w pułapce*. „Rzeczpospolita” 2002-03-26.

⁴⁰⁴ Bankowe kryzysy. „Rzeczpospolita” 2005-11-10,11.

system, za pomocą którego ukrywał straty ponoszone na działalności kredytowej. Powszechny był również handel papierami wartościowymi na własny rachunek przy użyciu pieniędzy zdeponowanych przez klientów. Oszustwa odkryła firma audytorska PricewaterhouseCoopers i poinformowała o nich Bank Anglii. Ostatecznie BCCI został zamknięty 5 lipca 1991 roku(...).

W cztery lata później doszło do kolejnego poważnego kryzysu bankowego w Wielkiej Brytanii. Barings Brothers był jednym z najstarszych banków handlowych w Londynie. Cieszył się dobrą reputacją wśród klientów i innych komercyjnych. Przypadek ten stanowi kolejny przykład, po BCCI, jak defraudacja może doprowadzić do upadku banku. Oszustwo to, w przeciwieństwie do BCCI, nie było jednak spowodowane bezpośrednio działaniami zarządu Banku, lecz pojedynczego pracownika. Złe zarządzanie i nieskuteczna kontrola wewnętrzna doprowadziły do tego, że jeden diler – Nick Leeson, spowodował ogromne straty. W lutym 1995 roku ujawnione zostały operacje, jakie prowadził, operując na rynku instrumentów pochodnych w Singapurze. Otwierał on coraz bardziej ryzykowne pozycje w celu pokrycia strat z poprzednich operacji. Głównie zawierał niezabezpieczone transakcje opcyjne na japońskiej giełdzie. Niesprawność systemu kontroli w banku doprowadziła do tego, że działalność ta trwała relatywnie długo. Gdy transakcje zostały odkryte przez wewnętrzne organy kontroli banku, okazało się, że poniesione straty wynoszą około 1,4 miliarda dolarów, czyli trzy razy więcej niż kapitał własny banku. W końcu lutego 1995 roku Barings publicznie poinformował, że nie jest w stanie wywiązać się ze swoich zobowiązań i prowadzić operacji(...) Ostatecznie bank został przejęty za symbolicznego funta przez holenderską grupę ING(...).”

Należy zauważyć różnorodność cech, które będą miały wpływ na rolę informacji w zarządzaniu: informacja może być obiektywna lub subiektywna, potencjalna lub aktywna, pierwotna lub wtórna. Spośród wielu różnych informacji niektóre z nich będą bardziej przydatne, poprawne, użyteczne, dające zadowolenie i opłacalne dla użytkowników, niż inne, to znaczy że będą jakościowo lepsze. Przez **jakość informacji** należy tu rozumieć **ogół właściwości informacji wiążący się ze zdolnością zaspokojenia stwierdzonych lub przewidywanych potrzeb użytkownika informacji**.

Na jakość informacji składają się wszystkie pożądane cechy informacji; im informacja ma wyższą jakość, z tym większą pewnością menedżerowie będą mogli na niej polegać podejmując decyzję. Jednakże ze wzrostem jakości wzrasta również zazwyczaj koszt uzyskania informacji. Jeżeli wyższa jakość informacji nie przyczynia się w istotnym stopniu do zdolności podejmowania decyzji, to uzasadnionym jest zrezygnowanie z dodatkowych kosztów.

Informacja może być **obiektywna**, to znaczy, że istnieje niezależnie od odbiorcy. Cecha ta jest w szczególności zgodna z poglądem filozoficznym, iż informacja jest odzwierciedleniem różnorodności badanego obiektu. Stanowi ona potencjalną treść którą każdy użytkownik może zinterpretować i wykorzystać według swoich subiektywnych potrzeb i założeń. Informacja obiektywna jest więc równocześnie informacją potencjalną. Określenie informacja obiektyw-na oznacza wyłącznie fakt, że informacja nie jest obciążona subiektywną interpretacją ze strony odbiorcy. Jest ona jednakże obciążona subiektywizmem wynikającym z określonego, osobistego punktu widzenia nadawcy opisującego w komunikacie obiekt. Komunikat nie jest dowolnie ukształtowanym układem danych, lecz dobranych celowo przez nadawcę. Proces konstruowania komunikatu jest procesem ujawniania punktu widzenia nadawcy. Jest to więc proces o wyraźnym ładunku subiektywizmu.

Aspekt pragmatyczny wymaga jednak uwzględnienia procesu odbioru informacji przez jej użytkownika⁴⁰⁵. Informacja zawarta w komunikacie i odebrana przez użytkownika staje się w sensie pragmatycznym **subiektywna**, zależna od odbiorcy. Taką informację, która ze względu na zawartą w niej wiedzę może być przydatna odbiorcy, często nazywamy wiadomością.

Informacja ma zatem dwoisty charakter – obiektywny i zarazem subiektywny. Można także rozróżnić odpowiednio informację **potencjalną**, przydatną dla kogoś nieokreślonego i informację **aktywną**, przydatną dla konkretnego użytkownika.

Informacja jest **pierwotna**, gdy pozyskano ją w wyniku zgromadzenia i przetworzenia dla określonego celu oryginalnych, pierwotnych danych i informacji. Informacja **wtórna** jest wykorzystaną ponownie informacją pierwotną, pozyskaną uprzednio dla innych celów.

Aktualność informacji oznacza, że jest ona dostatecznie zgodna ze względu na czas ze stanem rzeczywistym obiektu. Na obniżenie się poziomu aktualności wpływa upływ czasu, który sprawia, że obiekt zmienia się czyli pojawiają się nowe, aktualne wartości cech będących przedmiotem informacji. Jeżeli różnica ta jest w danej sytuacji nieistotna, to informacja jest aktualna, w przeciwnym razie informacja

⁴⁰⁵ STEFANOWICZ B.: *Wybrane zagadnienia infologicznej analizy informacji*. Płock: NOVUM, 1999, s. 14.

jest nieaktualna. Aby działanie było skuteczne, trzeba podejmować działania korygujące, zanim odchylenie od planu, normy lub stanu pożądanego stanie się zbyt duże. Tak więc dane, komunikaty i **informacje muszą trafić do właściwej osoby we właściwym czasie**, żeby mogła ona podjąć odpowiednie działania. Ostateczna ocena zależy od pewnej wartości granicznej, którą może ustalić odbiorca informacji. Cecha ta ma więc charakter subiektywny.

Dokładność informacji jest to stopień bliskości uzyskanej fizycznej wielkości atrybutu z wielkością rzeczywistą. Wielkości rzeczywistej nie znamy, znamy tylko mniej lub bardziej dokładny wynik pomiaru, mniejszy lub większy stopień zgodności z rzeczywistym obiektem. Dlatego też dokładność ma charakter względny, zależny od oczekiwań odbiorcy, przyjętego miernika i techniki pomiaru.

Elastyczność informacji oznacza zdolność do zaspokajania obecnych i przyszłych potrzeb różnych użytkowników. Jest ona zależna od sposobu agregowania (czyli grupowania), poziomu uogólnienia, metody udostępniania i aktualności informacji. Najbardziej elastyczne są informacje jednostkowe, gdyż mogą być wykorzystywane przez różnych użytkowników i do różnych celów.

Przez **jednoznaczność** informacji rozumie się stosowanie języka i pojęć nie budzących wątpliwości, mających dokładnie określone znaczenie. Identyfikator obiektu, określenie atrybutu, jednostki miary, czasu i dodatkowych charakterystyk uniemożliwia pomylenie z innym obiektem, atrybutem, jednostką itp. Poprawie jednoznaczności sprzyjają normy i standardy językowe oraz nomenklatury i klasyfikacje.

Na **rzetelność** informacji składają się staranność, obiektywność, poprawność sporządzania danych i opracowywania komunikatu, którego treść stanowi informację. Rzetelność informacji może być obniżona zarówno przez uzupełnianie informacji w kierunku oczekiwanym przez odbiorcę jak i pomijanie niektórych danych. Charakteryzując rzetelność informacji należy opisać powody, dla których informacja ma lub nie ma cech poświadczonych.

Wartość informacji jest to odwrotność powszechnie znanego prawdopodobieństwa wystąpienia danego zdarzenia, którego dotyczy informacja. Jeżeli występuje pewność, (tzn. prawdopodobieństwo

wystąpienia danego zdarzenia równe 1), lub gdy wiadomość nie usuwa niepewności, to taka wiadomość nie ma żadnej wartości⁴⁰⁶.

Wystarczalność informacji oznacza takie jej właściwości, które umożliwiają racjonalne działanie (podejmowanie decyzji). Szerszym pojęciem jest kompletność informacji przez co rozumie się zbiór informacji należących do podzbioru luki informacyjnej, ale ze względu na koszty i czas kompletność informacji nie zawsze jest cechą najważniejszą. Menedżerowie często są zasypywani nieistotnymi i bezużytecznymi informacjami. Jeżeli otrzymają więcej informacji niż są w stanie efektywnie wykorzystać, to mogą przeoczyć te, które dotyczą poważnych problemów. Racjonalne działanie wiąże się z pomięciem niektórych danych i zastępowaniem ich doświadczeniem, intuicją, przeświadczeniem. W przeciwnym razie można narazić się na niebezpieczeństwo *redundacji* czyli nadmiarowości⁴⁰⁷, rozwlekłości informacji.

Struktura zbioru informacji

Ze względu na kryterium dostępności i ochrony, w strukturze zbioru informacji można wyodrębnić kategorie⁴⁰⁸:

- **Tajemnica państwowa**, czyli informacja niejawna, której nieuprawnione ujawnienie może spowodować istotne zagrożenie dla podstawowych interesów Rzeczypospolitej Polskiej, a w szczególności dla niepodległości lub nienaruszalności terytorium, interesów obronności, bezpieczeństwa państwa i obywateli, albo narazić te interesy na co najmniej znaczną szkodę⁴⁰⁹. Rodzaje informacji będących tajemnicą państwową są ściśle określone⁴¹⁰.
- **Tajemnica służbowa**, czyli informacja niejawna nie będąca tajemnicą państwową, uzyskana w związku z czynnościami służbowymi albo wykonywaniem prac zleconych, której nieu-

⁴⁰⁶ Wiadomość taka ma jednak znaczenie, gdyż umożliwia potwierdzenie posiadanej wiedzy. Ponadto gdy celowo przekazuje się komuś informację, np. w celach marketingowych, to właściciel nadal ją posiada a informacja taka staje się dla niego cenniejsza.

⁴⁰⁷ Nadmiarowość jest to procent danych, które nie są niezbędne - co nie znaczy, że są bezużyteczne. Zob. PECIAK J.: *O utajnianiu mowy bez tajemnic*. Warszawa: MON 1980, s. 21.

⁴⁰⁸ KORZENIOWSKI L.: *Polityka bezpieczeństwa informacji w zarządzaniu firmą*. „Państwo i Społeczeństwo” 2003, nr 1, s. 268-269.

⁴⁰⁹ Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. nr 11, poz. 95).

⁴¹⁰ Załącznik nr 1 do Ustawy z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. nr 11, poz. 95).

prawnione ujawnienie mogłoby narazić na szkodę interes państwa, interes publiczny lub prawnie chroniony interes obywateli albo jednostki organizacyjnej⁴¹¹. Pomimo, iż ustawa odwołuje się do treści wiadomości stanowiących tajemnicę służbową a nie do formalnego jej oznaczenia przez odpowiedni organ jako tajemnicy służbowej, to punktem wyjścia jest jednak fakt, że określona wiadomość jest na mocy kompetentnego organu utrzymywana w tajemnicy⁴¹².

- **Informacja zastrzeżona** to tajemnice określone odrębnymi ustawami⁴¹³ (np. skarbową, bankową, lekarską, handlową, statystyczna itp.) lub umowami pomiędzy stronami.
- **Dane osobowe** przez które rozumie się każdą informację dotyczącą osoby fizycznej, pozwalającą na określenie tożsamości tej osoby⁴¹⁴.
- **Informacje neutralne** z punktu widzenia prawa do ochrony lub obowiązku udostępniania.
- **Informacje publiczne** przez które rozumie się każdą informację o sprawach publicznych, do udostępniania których obowiązane są władze publiczne i inne podmioty wykonujące zadania publiczne⁴¹⁵.

Każdy system społeczny i ekonomiczny potrzebuje pewnego zakresu informacji, która powinna być powszechnie dostępna każdemu podmiotowi. Dla użytkowników ten zakres informacji stanowi **dobro publiczne**, dostępne w sposób nieograniczony. Ten zakres informacji daje się zdefiniować dla każdego obszaru działalności społecznej i ekonomicznej.

⁴¹¹ Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie... op. cit.

⁴¹² Por. GARDOCKI L.: *Prawo karne*. Warszawa: 1998, s. 290.

⁴¹³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (*Dz. U. nr 16, poz. 93 ze zm.*); Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (*Dz. U. nr 24, poz. 141, t. j. ze zm.*); Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (*Dz. U. nr 47, poz. 211 ze zm.*); Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (*Dz. u. nr 111, poz. 535 ze zm.*); Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej (*Dz. U. nr 88, poz. 439 ze zm.*); Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (*Dz. U. nr 140, poz. 939 ze zm.*); Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa (*Dz. U. nr 137, poz. 926 ze zm.*); Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (*Dz. U. nr 94, poz. 1037 ze zm.*) i inne.

⁴¹⁴ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (*Dz. U. nr 133, poz. 883 ze zm.*).

⁴¹⁵ Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, (*Dz. U. nr 112, poz. 1198*).

Tradycyjnie rozumiane dobra to przede wszystkim dobra wolne, zasoby naturalne powszechnie dostępne w nieograniczonym zakresie dla indywidualnego użytkownika⁴¹⁶. Rozwój technologii i cywilizacji spowodował, że zakres dóbr, które obecnie możemy traktować jako wolne, jest ograniczany. Klasycznym przykładem dobra wolnego jest powietrze, ale - jak się okazuje - także czyste powietrze przestaje być w niektórych regionach dobrem wolnym. Informacja jest zawsze wynikiem procesu informacyjnego, w którym bierze udział człowiek. Nie jest więc zasobem naturalnym, ale może być i często jest dobrem wolnym lub „prawie wolnym” dla odbiorcy, użytkownika informacji.

Informacja może być dobrem publicznym także wówczas, gdy dostęp do niej wiąże się z pewnymi kosztami, których celem jest wyłącznie eliminowanie bezzasadnego korzystania z informacji. Muszą więc to być koszty nie stanowiące żadnego ograniczenia ekonomicznego dla użytkownika. Jest to więc dobro, którego cena nie pozostaje w związku ani z sytuacją na rynku (popyt, podaż), ani z kosztem wytworzenia czy z wartością użytkową. Funkcją ceny jest ograniczenie żądania informacji, która nie jest użytkownikowi potrzebna.

Jeżeli jednak do tego, by użytkownik mógł uzyskać dostęp do informacji rzekomo bezpłatnej i mógł z niej skorzystać, niezbędne jest poniesienie kosztów ekonomicznie znaczących, to taka informacja nie jest już dobrem publicznym. Między informacją jako dobrem publicznym a innymi dobrami publicznymi postrzeganymi w ekonomii jako dobra wolne występuje zasadnicza różnica. Mówiąc o informacji, powinniśmy odróżnić dostępność źródeł i zasobów oraz usług informacyjnych.

W każdej gospodarce, w każdym systemie społecznym istnieje wiele źródeł informacji, które są dostępne bez ograniczeń wszystkim potencjalnym użytkownikom informacji. Od decyzji i aktywności potencjalnego użytkownika zależy to, czy i w jakim zakresie skorzysta on z danego źródła. Skorzystanie z informacji dostępnych poprzez dane źródło informacji może wiązać się z koniecznością podjęcia pewnych działań ze strony użytkownika. Jednak dostęp do tych źródeł nie może być uwarunkowany ograniczeniami prawnymi, organizacyjnymi ani ekonomicznymi (np. odpłatność za informacje). Takimi źródłami infor-

⁴¹⁶ OLEAŃSKI J.: *Ekonomika informacji*. Warszawa: PWE 2001, s. 316, przypis 10.

macji są postrzegane przez użytkownika zjawiska meteorologiczne, społeczne, gospodarcze. Mogą to być zarówno źródła pierwotne, wtórne jak i źródła pochodne.

Są też różnorodne zasoby informacji dostępne dla wszystkich zainteresowanych użytkowników na zasadach dóbr publicznych. Charakter dobra publicznego dla określonego rodzaju zasobów informacyjnych albo jest określany przez prawo, albo jest efektem praktyki podmiotów społecznych lub gospodarczych. Im wyższy jest poziom rozwoju ekonomicznego, tym większe zasoby informacyjne są dostępne jako dobro publiczne.

Informacja może być dobrem publicznym w formie usług informacyjnych, których uczestnikiem może być każdy zainteresowany użytkownik. Dobrem publicznym dla użytkownika są informacje powstające w procesach informacyjnych, które są dostępne w sposób nieograniczony i bezwarunkowy wszystkim zainteresowanym. Możliwość taką stwarzają systemy świadczące usługi informacyjne, przeważnie o charakterze infrastrukturalnym, administrowane przez państwo i finansowane ze środków publicznych.

Dobrem wolnym dla użytkowników jest także informacja, która jest im dostarczana w sposób aktywny, nieodpłatnie i bez ograniczeń przez niektóre systemy informacyjne. Tego rodzaju informacje określają w praktyce zakres realizacji obywatelskiego prawa do informacji. Zakres informacji i sposób ich udostępniania jest określany przez prawo lub decyzje administracyjne. Prawo obowiązujące w danym państwie nakłada na pewne systemy obowiązek dostarczania użytkownikom informacji albo zezwala na emitowanie pewnych informacji jako dobra publicznego. Do takich systemów zaliczamy np. znaki drogowe⁴¹⁷ lub systemy informacji miejskiej. Informacjami takimi są również podawane do wiadomości publicznej obwieszczenia, bezpłatnie rozdawane pisma wydawane przez administrację samorządową, informatory, bezpłatne programy radiowe i telewizyjne (ale żeby z nich skorzystać, należy opłacić obowiązkową opłatę abonamentową), prognozy pogody, niektóre dane statystyczne, informacje giełdowe, bankowe itp.⁴¹⁸. Zakres informacji, język, miejsce, czas, forma udostępniania powinny być dostosowane do potrzeb i możliwości ich odbioru oraz interpretacji

⁴¹⁷ Które przy okazji nader często zawierają fałszywe informacje.

⁴¹⁸ OLEAŃSKI J.: *Ekonomika...* op. cit. s. 264-267.

przez użytkownika finalnego. Dopiero taka informacja jest dobrem publicznym z punktu widzenia użytkownika⁴¹⁹.

Prawo dostępu do informacji publicznej przysługuje każdemu. Nie musi to być nawet obywatel polski. Nie ma także zamkniętego katalogu instytucji obowiązanych do udzielania informacji publicznych. Do udostępniania takich informacji zobligowane będą między innymi: organy władzy publicznej, organy samorządów gospodarczych i zawodowych, podmioty reprezentujące Skarb Państwa (zgodnie z odrębnymi przepisami), partie polityczne, związki zawodowe i ich organizacje.

Informacje mają być udostępniane między innymi w Biuletynie Informacji Publicznej, funkcjonującym jako internetowe strony WWW. Informacje, których nie zawarto w Biuletynie, mogą być udostępniane na wniosek, a także bez złożenia takiego wniosku, jeśli mogą być niezwłocznie udostępnione⁴²⁰.

3.3. Asymetria dostępu do informacji.

Jednym z najważniejszych następstw różnicy w poziomie wiedzy i możliwości pozyskania informacji jest zjawisko asymetrii dostępu do informacji polegającej na tym, że niektórzy uczestnicy życia gospodarczego wiedzą więcej i mają dostęp do ważnych, bieżących wiadomości, a inni są ich pozbawieni, bądź mają ograniczoną możliwość dostępu. Asymetria dostępu do informacji wpływa na sprawność mechanizmów gospodarczych⁴²¹, realizację podstawowych wartości Unii Europejskiej (swobodny przepływ kapitału, osób, towarów i usług) oraz konstytucyjnych zasad ustroju gospodarczego Polski, do których należą:

- wolność podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej,
- równość praw przedsiębiorców,
- uczciwa konkurencja,

⁴¹⁹ Ibidem, s. 267, przypis 11.

⁴²⁰ „Gazeta Prawna”, 2001-07-25.

⁴²¹ Za prace m.in. z zakresu asymetrii informacji otrzymali nagrodę Nobla w 2001 r. Joseph Stiglitz, George Akerlof i Andrew Spence (niektóre źródła informacji podają: Michael Spence).

- poszanowanie dobrych obyczajów w obrocie gospodarczym,
- ochrona słuszných interesów konsumentów.

Istnienie asymetrii dostępu do informacji niesie ze sobą wiele ważnych implikacji⁴²². Po pierwsze, menedżerowie muszą uświadomić sobie problemy związane z formułowaniem prawidłowych wniosków na podstawie zachowania innych. Po drugie, asymetria dostępu do informacji może być przyczyną zawodności rynku, tj. może utrudniać zawieranie opłacalnych transakcji kupna-sprzedaży. Po trzecie, może stwarzać problem niespójności bodźców: jedna ze stron uczestniczących w procesie decyzyjnym może podejmować działania, które są sprzeczne z interesami drugiej strony.

Zjawisko asymetrii dostępu do informacji szczególnie wyraźnie wpływa na działające na rynku finansowym banki, fundusze, biura maklerskie oraz osoby fizyczne i firmy prowadzące operacje na rynku walutowym, giełdzie papierów wartościowych lub na rynku towarowym⁴²³.

Szczególnie ważnymi wydają się trzy aspekty asymetrii informacji:

1. szybkość dostępu,
2. jakość,
3. cena.

Szybkość dostępu bezpośrednio wpływa na wyniki konkretnej osoby lub firmy w ten sposób, że mając dostęp do aktualnych wiadomości można podejmować lepsze decyzje, prowadzące do większych zysków lub zmniejszania strat.

Rynki, zwłaszcza finansowe, szybko i precyzyjnie odzwierciedlają całą dostępną publicznie informację napływającą do uczestników rynku. Aby uniknąć *szumu informacyjnego*, wyspecjalizowane serwisy informacyjne dokonują odpowiednich selekcji.

O efektywności rynku decyduje czas upływający od pojawienia się informacji do podjęcia właściwej decyzji (co wyraża się dostosowaniem kursów odpowiednich instrumentów finansowych rynku do pojawiających się na bieżąco informacji). Na najbardziej rozwiniętych rynkach,

⁴²² Por. SAMUELSON W.F. MARKS S.G.: *Ekonomia menedżerska*. Warszawa: PWE, 1998, s. 395.

⁴²³ Zob. także: BRZESZCZYŃSKI J.: *Kto wie lepiej, ten wygrywa*. "Rzeczpospolita", 2001-11-21.

np. w USA, reakcje takie liczy się w sekundach, co najwyżej w minutach, w Polsce – w godzinach a nawet w dniach⁴²⁴.

STUDIUM PRZYPADKU. Reakcja na informację⁴²⁵.

„Jednym z najbardziej spektakularnych przykładów reakcji kursu złotego do dolara na informację jest dzień 6 lipca tego roku (gdy okazało się, że tegoroczny budżet musi być nowelizowany). Wzrost kursu z poziomu 4,03 do 4,27, czyli najwyższej jego wartości w tym dniu, trwał kilka godzin, a do poziomu 4,40 kilka dni – do 11 lipca 2001 roku

Sytuacje takie są oczywistym efektem niskiej płynności oraz płytkości rynku, choć z drugiej strony oznaczają, że ci, którzy posiadają dostęp do bieżących informacji, zanim jeszcze rozprzestrzenia się one na cały rynek, mają więcej czasu na właściwą reakcję.”

Jakość informacji wpływa na podejmowanie właściwych decyzji. Wśród wielu cech składających się na jakość informacji do najważniejszych należy zaliczyć wiarygodność źródeł, wpływającą bezpośrednio na właściwe decyzje.

Wpływ asymetrii dostępu do informacji w sytuacji dwóch partnerów można rozpatrzeć na przykładzie prostej wymiany świadczeń między przedsiębiorcą *X* i jego partnerem *Y*⁴²⁶. Przedsiębiorca *X* dostarcza partnerowi *Y* pewne świadczenie *a*, w zamian *Y* dostarcza *X* pewne świadczenie *b*. Taka zależność jest treścią działalności gospodarczej w systemie gospodarki rynkowej.

Jeżeli w chwili zawarcia umowy o wymianie świadczeń a często nawet po dostarczeniu przez *X* świadczenia *a*⁴²⁷ przedsiębiorca *X* **nie posiada wiarygodnej informacji** dającej mu pewność, jakie świadczenie zwrotne *b* otrzyma od partnera *Y* w zamian za dostarczenie swojego świadczenia, to przedsiębiorca mający lepszą jakościowo wiedzę lub otrzymujący szybciej informację wie lepiej, jak zachowa się partner realizujący świadczenie zwrotne. Każdy z przedsiębiorców

⁴²⁴ Ibidem.

⁴²⁵ Ibidem.

⁴²⁶ Wykorzystano przykład: SPREMANN K.: *Agent and Principal*. /in:/ BAMBERG G. SPREMANN K. (red.) *Agency Theory, Information and Incentives*. Berlin-Heidelberg-New York: Springer Verlag, 1987, s. 3-37. /za:/ FORLICZ S.: *Niedoskonała wiedza podmiotów rynkowych*. Warszawa: PWN, 2001, s. 131.

⁴²⁷ Często występuje pewien okres czasu pomiędzy świadczeniami *a* i *b*.

może zachować się zgodnie z algorytmem zarządzania ryzykiem [KORZENIOWSKI 2002]⁴²⁸, jednakże przedsiębiorca dysponujący przewagą informacyjną ma większe szanse podjęcia lepszej, korzystniejszej dla siebie decyzji.

STUDIUM PRZYPADKU. Oscylacyjna akceleracja kapitału⁴²⁹.

Przykładem wykorzystania zjawiska asymetrii informacji dla osiągnięcia znacznych zysków jest przypadek „oscylacyjnej akceleracji kapitału” z lat 1989-90 zastosowany przez Bogusława Bagsika (z zawodu muzyka) i Andrzeja Gąsiorowskiego (lekarza). Pobrany w banku czek gwarantowany szybko realizowano w innym banku. Zanim do pierwszej placówki docierała informacja o zrealizowaniu czeku, naliczano odsetki od złożonej sumy. Opieszałość banków w przesyłaniu informacji stwarzała taką możliwość. Wspólnicy puścili w obieg 6200 takich wielokrotnie oprocentowanych czeków osiągając przeobrażenie spółki Art.-B wartej 100 tys. starych złotych w 1989 roku w holding 200 spółek zatrudniających 15 tys. ludzi w 1990 roku. Ale nie tylko banki działały opieszale. Prokuratura dopiero ponad pół roku od publicznego wystąpienia głównego inspektora nadzoru bankowego wszczęła śledztwo. Bagsik, któremu zarzucono m. in. zagarnięcie na szkodę Narodowego Banku Polskiego 424 mln zł. został pod koniec 2000 roku skazany na 9 lat pozbawienia wolności. Andrzej Gąsiorowski do dzisiaj bezpiecznie mieszka w Izraelu.

Nie zawsze przedsiębiorca mający przewagę informacyjną musi osiągać korzyść z tego faktu. Posiadając odpowiednio dużą przewagę wiedzy przedsiębiorca może być zainteresowany zmniejszeniem lub zniwelowaniem przewagi informacyjnej w określonym zakresie, nawet ponosząc znaczne, dodatkowe koszty. Może to osiągnąć budując i utrzymując wysoką reputację, oferując gwarancje i podobne zabezpieczenia, przedkładając w banku *biznes-plan*, zgadzając się na kary umowne w żądanej wysokości, dając zastaw gwarantujący wywiązanie się z umowy itp.

W sytuacji, gdy *ex post*⁴³⁰, po dostarczeniu świadczenia zwrotnego **przedsiębiorca może poznać i ocenić** zachowanie partnera, możliwe są dwa przypadki:

⁴²⁸ Więcej na ten temat w: KORZENIOWSKI L.: *Firma...* op. cit.

⁴²⁹ Opracowano na podstawie: PYTLAKOWSKI P. PAWLAK A.: *10 lat bez wyroku*. „Polityka”, 2002, nr 16.

⁴³⁰ Łac. *ex pos*, po (fakcie)

- a. „niepewności jakości”⁴³¹ lub „ukrytych własności”⁴³², gdy przedsiębiorca *X* nie może wpłynąć na postać świadczenia oferowanego przez partnera *Y*,
- b. „niepewności oszustwa”⁴³³ lub „ukrytej intencji”⁴³⁴, gdy partner *Y* ma możliwość zmiany swojego zachowania. Niedostateczne rozpoznanie tego przypadku może narazić na rynkowe straty firmę *X*, która na podstawie danych historycznych ustali cenę za świadczenie i nie uwzględni, iż dalsze zachowanie na rynku partnerów *Y* będzie się różnić od poprzedniego.

Gdy *ex post* **przedsiębiorca nie może poznać i ocenić** zachowania partnera:

- a. „ryzyko moralne”⁴³⁵, gdy partner może zmienić swoje zachowanie, a na postać świadczenia zwrotnego mają wpływ równocześnie zachowanie partnera oraz okoliczności zewnętrzne, o których przedsiębiorca *X* nie ma informacji, a więc nie może oceniać zachowania partnera *Y*. Brak informacji występuje zarówno *ex ante*⁴³⁶ jak i *ex post*. Świadomość braku informacji u *X* lub niemożliwości jej uzyskania jest pokusa dla *Y*, by wykorzystać to dla zmiany świadczenia zwrotnego. Jest to problem dla ubezpieczyciela mienia, który nie jest pewien, czy ubezpieczony będzie dbał po ubezpieczeniu o swoje mienie, problem dla mocodawcy, który nie jest pewien zachowania swojego agenta itp.
- b. partner nie może zmienić swojego zachowania ani świadczenia zwrotnego.

Asymetria dostępu do informacji jest przyczyną **autoselekcji** partnerów *Y*, a z punktu widzenia przedsiębiorcy *X* - **selekcji negatywnej**. Na przykład na rynku ubezpieczeń poszczególni partnerzy *Y* mają na ogół lepszą informację o prawdziwej naturze i wielkości ryzyka niż

⁴³¹ Zob. STIGLER G.J.: *The Economics of Information*. "Journal of Political Economy", 1987, nr 95, s. 1041-1061.

⁴³² Ang. *hidden characteristics*

⁴³³ Ang. *holdup*. Zob. GOLDBERG V.P.: *Regulation and Administered Contracts*. "Bell Journal of Economics and Management Science", 1976, nr 7, s. 439-441.

⁴³⁴ Ang. *hidden intention*

⁴³⁵ Ang. *moral hazard* lub *hidden action*.

⁴³⁶ Łac. *ante*, przed (faktem)

towarzystwo ubezpieczeniowe *X*. Dlatego też na ubezpieczenie decydują się przede wszystkim ci, którzy reprezentują największe ryzyko. Podobnie jest na innych rynkach

Cena informacji wpływa na szanse uzyskania informacji. W przypadku informacji lepiej oddaje ten aspekt problemu pojęcie oczekiwanej wartości informacji⁴³⁷, przez którą należy rozumieć różnicę pomiędzy wartością oczekiwaną przez decydenta, który dysponuje informacją, a wartością osiągniętą bez znajomości tej informacji. Uzyskanie informacji wiąże się też z **kosztami**, a w przypadku zakupu - z **ceną** informacji. Ekonomiczny sens informacji polega na tym, że oczekiwana wartość informacji powinna być większa niż koszt jej uzyskania. Ponieważ jednak jakość informacji zależy od licznych czynników ryzyka (aktualności, dokładności, elastyczności, jednoznaczności, rzetelności itp.), stąd **należy zdecydować się na pozyskanie informacji, gdy oczekiwana wartość informacji jest wyższa od kosztów jej uzyskania**⁴³⁸.

Specyfiką informacji jest to, że jej wartość możemy poznać dopiero po jej uzyskaniu i wykorzystaniu, dlatego cena nie jest kształtowana przez podaż i popyt lecz przez koszty poniesione na wytworzenie i wartości oczekiwaną informacji.

Z problemem asymetrii dostępu do informacji na rynku akcji spółek wiąże się pojęcie **efektywności rynku**⁴³⁹. Zostało ono wprowadzone przez **Rolla** w 1965 roku⁴⁴⁰ w odniesieniu do rynków finansowych i oznacza, że rynek jest efektywny, gdy cała dostępna informacja o instrumencie finansowym⁴⁴¹ jest natychmiast odzwierciedlana w jego cenie.

Pojęcie odzwierciedlania w cenie jest tu pewnym skrótem myślowym. W istocie efektywność rynku oznacza, że jeśli pojawia się informacja o akcji, to dociera ona jednocześnie do wszystkich inwest-

⁴³⁷ Ang. *expected value of information*, EVI.

⁴³⁸ Por. SAMUELSON W.F. MARKS S.G.: *Ekonomia...* op. cit. s. 373.

⁴³⁹ Ang. *market efficiency*

⁴⁴⁰ JAJUGA K. JAJUGA T.: *Inwestycje. Instrumenty finansowe, ryzyko finansowe, inżynieria finansowa*. Warszawa: PWN, 1998, s. 88.

⁴⁴¹ Instrument finansowy jest to kontrakt pomiędzy dwoma stronami regulujący zależność ich finansową. Najważniejszym wśród instrumentów finansowych jest papier wartościowy (akcje, obligacje, papiery wartościowe, instrumenty pochodne. Zob. JAJUGA K. JAJUGA T.: *Inwestycje...* op. cit. s. 17-22.

torów, którzy natychmiast dokonują jej przetworzenia w te same decyzje, które to decyzje spowodują działania tych inwestorów na rynku. Z kolei działania inwestorów na rynku wywołają efekt w postaci ceny akcji⁴⁴². Jeśli zatem rynek jest efektywny, to pojawienie się informacji spowoduje jej natychmiastowe odzwierciedlenie w cenie, przeto żaden inwestor nie osiągnie przewagi nad innymi inwestorami, nie może „pokonać rynku”⁴⁴³.

Pojęcie informacji o akcji jest dość szerokie, zatem istnieją różne zasoby informacji o akcji i różne formy aktywności rynku:

- **Słaba aktywność**, która oznacza, że za informacje o akcji uważa się ceny akcji w przeszłości. Jeżeli zatem rynek jest słabo efektywny, to informacje o cenach akcji w przeszłości są natychmiast odzwierciedlane w bieżącej ocenie akcji. W praktyce oznacza to, że analiza kształtowania się cen akcji w przeszłości i wypracowanie pewnych strategii obrotu nie daje ponadprzeciętnych efektów, gdyż te informacje są już odzwierciedlone w cenie.
- **Średnia efektywność** dotyczy sytuacji, gdy za informacje o akcji uważa się wszystkie publicznie dostępne informacje o tej akcji (a zatem m. in. ceny akcji w przeszłości). Jeśli zatem rynek jest średnio efektywny, to wszystkie publicznie dostępne informacje o akcji są natychmiast odzwierciedlane w bieżącej cenie akcji.
- **Mocna efektywność** dotyczy sytuacji, gdy za informacje o akcji uważa się wszystkie dostępne informacje o akcji (w tym publicznie dostępne informacje o akcji). Jeśli zatem rynek jest mocno efektywny, to wszystkie dostępne informacje o akcji są natychmiast odzwierciedlane w bieżącej cenie akcji.

Badanie efektywności rynku przeprowadza się za pomocą odpowiednich testów⁴⁴⁴.

Testy słabej efektywności polegają z reguły na sprawdzeniu, czy pewne proste strategie polegające na kupnie i sprzedaży akcji w zale-

⁴⁴² Ibidem, s. 88.

⁴⁴³ Ang. *beat the market*

⁴⁴⁴ JAJUGA K. JAJUGA T.: *Inwestycje...* op. cit. s. 89.

zności od kształtowania się cen tych akcji przynoszą dochód większy niż strategia zakupu i trzymania akcji.

Na początku przeprowadza się testy błędzenia losowego, które opierają się na hipotezie, że stopa zwrotu akcji (lub innego instrumentu finansowego) jest równa stopie zwrotu akcji w poprzednim okresie plus zmienna losowa o wartości oczekiwanej zero. Praktycznie oznacza to, że najlepszą prognozą stopy zwrotu jest zrealizowana ostatnio stopa zwrotu. Oznacza to również, że ceny akcji zachowują się w sposób losowy. Hipoteza błędzenia losowego jest mocniejsza od hipotezy słabej aktywności rynku. Jeśli zatem nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy błędzenia losowego, to również nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy o słabej efektywności rynku.

Testy weryfikujące hipotezę średniej efektywności rynku polegają najczęściej na stwierdzeniu, czy ogłoszenie informacji o wynikach finansowych spółki - emitenta akcji - przynosi bezpośredni efekt w postaci zmiany cen akcji.

Testy weryfikujące hipotezę mocnej efektywności rynku są trudne do przeprowadzenia. Rezultaty testów przeprowadzonych na rynkach światowych wskazują, że należy skłaniać się do akceptacji hipotezy słabej efektywności, a odrzucać hipotezę mocnej efektywności⁴⁴⁵.

Asymetria informacji wprowadza do procesów rynkowych element spekulacji. Spekulacje te są dokonywane przez osoby zawierające transakcje rynkowe, a nie będące ani producentami, ani użytkownikami kupowanych i sprzedawanych dóbr. Spekulacje są przeprowadzane dla zysku, przez wykorzystanie dostępu do informacji oraz różnic cen w ujęciu czasowym i przestrzennym.

Menedżer, który ma do czynienia z asymetrią informacji, powinien:

- po pierwsze, przewidywać możliwe efekty autoselekcji,
- po drugie, podjąć starania o uzyskanie lepszej informacji,
- po trzecie, identyfikować różne występujące rodzaje ryzyka,
- po czwarte, szacować prawdopodobieństwo ryzyka,
- po piąte, stosować odpowiednie procedury zarządzania ryzykiem

⁴⁴⁵ Ibidem.

STUDIUM PRZYPADKU. Zarobił inwestor z Wysp Dziewiczych⁴⁴⁶

„Załamanie kursu kontraktu terminowego FW20F4 na sesji 4 lutego było wynikiem manipulacji - wynika z ustaleń Komisji Papierów Wartościowych i Giełd. (...)

Według komisji w wyniku zamieszania na rynku kontraktów 4 lutego łączną stratę w wysokości 5,44 mln zł poniosło 307 inwestorów. Łączny zysk w identycznej wysokości zanotowało 777 inwestorów. Największy zysk 2,56 mln zł osiągnęła spółka z siedzibą na Brytyjskich Wyspach Dziewiczych.

(...) tego dnia dokładnie o godz. 15:16:38 gigantyczne zlecenie sprzedaży doprowadziło do nagłego spadku o 6,6 proc. ceny kontraktu terminowego FW20F4. Zaledwie 17 sekund później sytuacja odwróciła się o 180 stopni - kurs kontraktu wzrósł o 9,9 proc.

Ustalono, że do załamania kursu kontraktu przyczyniło się zlecenie sprzedaży 4 tysięcy kontraktów terminowych złożone za pośrednictwem Bankowego Domu Maklerskiego PKO BP. O godz. 15.15 pracownik tego biura nie posiadający licencji maklerskiej otrzymał od jednej z klientek zlecenie zakupu 4 kontraktów terminowych po każdej cenie (PKC). Następnie pracownik ten, korzystając z kodu dostępu do systemu giełdowego Warset, należącego do zatrudnionego w tym samym biurze maklera z licencją nr 607, wprowadził do systemu Warset zlecenie kupna 4 tysięcy kontraktów FW20H4.

Jeszcze w trakcie rozmowy z klientką pracownik biura zorientował się jednak, że zamiast zlecenia kupna 4 kontraktów złożył zlecenie sprzedaży 4 kontraktów. Natychmiast, bez dyspozycji klientki, wprowadził zlecenie kupna 4 kontraktów. Po chwili zorientował się jednak, że pierwsze zlecenie sprzedaży opiewało nie na 4 kontrakty, lecz na 4 tysiące. (...)

Pracownicy BDM PKO BP odpowiedzialni za sprawę zostali już w zeszłym tygodniu zawieszeni w czynnościach. KPWiG postanowiła zawiesić na pół roku maklera, który udostępnił kody. Biuro pokryło już stratę powstałą na rachunku inwestorki. Z powodu „Błédnego” zlecenia wyniosła ona 3,84 mln zł. Następnego dnia po zajęciu KPWiG złożyła zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa prania brudnych pieniędzy do generalnego inspektora informacji finansowej. Inwestorowi z Wysp Dziewiczych zablokowano rachunek. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego została zawiadomiona o podejrzeniu popełnienia przestępstwa manipulacji ceną papierów wartościowych i działania na niekorzyść klienta. Szef KPWiG wszczął postępowanie administracyjne przeciwko maklerowi Bartoszowi Janczy.(...)”

⁴⁴⁶ Zarobił inwestor z Wysp Dziewiczych. „Rzeczpospolita” 2004-02-11.

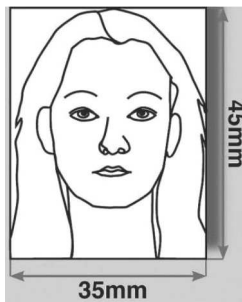
3.4. Źródła i metody pozyskiwania informacji.

Źródła informacji są tam, gdzie informacja powstaje, jest przekazywana, przetwarzana i magazynowana. Podstawowym warunkiem wysokiej jakości informacji z danego źródła jest jego identyfikacja, to znaczy stwierdzenie tożsamości ze znanym wzorcem⁴⁴⁷.

W praktyce można zauważyć dwa rodzaje identyfikacji:

1. Identyfikacja **grupowa**, która ma na celu określenie grupy (klasy, rodzaju, gatunku) obiektów, do których można zaliczyć konkretny, badany obiekt (osobę, przedmiot, dokument itp). Cechami identyfikacyjnymi są te cechy, które są charakterystyczne i wyróżniające daną grupę wśród innych grup (grupa krwi, płeć, nazwisko, forma organizacyjno-prawna przedsiębiorcy itp).
2. Identyfikacja **indywidualna**, która ma na celu jednoznaczne wskazanie tożsamości badanego obiektu jednostkowego z jednostkowym wzorcem. Cechami identyfikacyjnymi są cechy indywidualne, charakterystyczne tylko i wyłącznie dla danego obiektu jednostkowego (układ cech charakterystycznych odcisku palca tzw. *minucji*, numer PESEL, numer kolejny pisma z dziennika korespondencji, numer w Krajowym Rejestrze Sądowym itp). Tożsamość **osoby fizycznej** ustala się przede wszystkim poprzez wykorzystanie informacji biologicznej. U podstaw biometryki leży fakt, że człowiek posiada pewne niezmiennie cechy, które można wykorzystać dla jego identyfikacji:
 - cechy węzłowe twarzy,
 - układ linii papilarnych,
 - cechy tęczówki oka,
 - cechy głosu.

⁴⁴⁷ W kryminalistyce wynik takiego badania jest określany jako identyfikacja w węższym znaczeniu, natomiast proces badawczy, zespół czynności identyfikacyjnych nazywany jest identyfikacją w szerokim znaczeniu tego terminu. Zob. HOŁYST B.: *Kryminologia*. Warszawa: LexisNexis, 2004, s. 289.

Obowiązujące od 2006 roku przepisy wprowadziły tzw. paszport biometryczny.

Specjalny *chip* w paszporcie biometrycznym zawiera dane posiadacza i jego podpis oraz dane biometryczne właściciela w wersji elektronicznej - wizerunek twarzy i odciski palców. Uprawnione służby mogą odczytać informacje zawarte w chipie dzięki odpowiednim czytnikom.

Zazwyczaj identyfikacja indywidualna jest poprzedzona identyfikacją grupową.

Istotną rolę w identyfikacji źródeł informacji odgrywają wzorce, często zgromadzone w odpowiednich kartotekach lub rejestrach, jak na przykład:

- a) celowo uzyskane ślady porównawcze (np. odciski linii papilarnych),
- b) próbki różnych obiektów (np. materiałów, surowców, produktów),
- c) katalogi,
- d) rejestry (np. ewidencja ludności, ewidencja działalności gospodarczej, Krajowy Rejestr Sądowy, rejestr podmiotów gospodarki narodowej REGON).

Ze względu na bezpośredni **udział człowieka** w utrwaleniu i przechowywaniu informacji można wyróżnić:

- **osobowe źródła informacji**, czyli ludzie z ich mózgami wypełnionymi informacjami, z ich świadomością i podświadomością,
- **bezosobowe źródła informacji**, czyli dokumenty papierowe, elektroniczne bazy danych oraz stan materii.

OSOBOWE źródła informacji⁴⁴⁸ to ludzie posiadający wiedzę. W literaturze można spotkać wiele różnorodnych określeń charakteryzujących poszczególne typy osobników, będących potencjalnymi osobowymi źródłami informacji⁴⁴⁹.

⁴⁴⁸ Ang. *Human Intelligence*, HUMINT.

⁴⁴⁹ Por. RONIN R. (ros.) РОНИН Р.: *Своя разведка*. Минск: Харвест, 1999, s. 8-10.

Chiński filozof i strateg **Sun-Tzu** zwracał na to, że „mądrzy władcy i przebiegłi dowódcy pokonują przeciwników i dokonują wybitnych czynów, ponieważ z wyprzedzeniem zdobywają wiedzę o wrogu”⁴⁵⁰, określał pięć typów szpiegów: miejscowy, wewnętrzny, nawrócony, czyli podwójny agent, martwy, czyli rozgłaszający, oraz żywy.

Jeżeli wszystkich pięć typów współpracuje ze sobą i nikt nie zna ich *Tao*, to mamy do czynienia z *metodą duchów*. Dla władcy jest to istotny skarb. Sun Tzu podkreślał także, że dla szpiegów nie ma zbyt szczerzego wynagrodzenia ani tajniejszych spraw niż te, które dotyczą szpiegów.

„Szpiedzy miejscowi to zatrudnieni przez nas ludzie z lokalnego terenu.

Szpiedzy wewnętrzni to zatrudnieni przez nas ludzie, którzy piastują stanowiska w kraju przeciwnika.

Podwójni agenci to zatrudniani przez nas szpiedzy nieprzyjaciela.

Martwi czyli rozgłaszający szpiedzy to ludzie zatrudnieni, aby poza granicami państwa siać dezinformację. Trzeba im podsuwać fałszywe informacje, żeby do szpiegów przeciwnika docierała nieprawda.

Żywi szpiedzy to tacy, którzy wracają ze zdobytymi informacjami”⁴⁵¹.

STUDIUM PRZYPADKU. Szpieg z Białego Domu⁴⁵².

Jedną z najpoważniejszych afer szpiegowskich ostatnich lat ujawniła amerykańska telewizja ABC News. Były pracownik kancelarii wiceprezydenckiej. (...) analityk wywiadu w FBI (...) jest oskarżony o kradzież ściśle tajnych informacji.

Przez niespełna trzy lata, na przełomie kadencji Ala Gore’a i Dicka Cheney’a, dawny komandos Leandro Aragoncillo był przykładnym pracownikiem kancelarii. Tak przykładnym, że otrzymał dostęp do większości tajemnic państwowych, w tym do pilnie strzeżonej sieci komputerowej. Teraz okazuje się, że Aragoncillo, 46-letni naturalizowany Amerykanin urodzony na Filipinach, skorzystał ze swych przywilejów, by przekazać opozycji w tym kraju kompromitujące dane na temat filipińskiej pani prezydent. (...) Jednym z odbiorców był Michael Ray Aquino, były wiceszef filipińskiej policji, obecnie mieszkający w Nowym Jorku. Obaj zostali w połowie września aresztowani bez prawa wyjścia za kaucją”.

⁴⁵⁰ SUN TZU, SUN PIN: *Sztuka wojny*. Gliwice: HELION 2004, s. 134.

⁴⁵¹ Ibidem.

W tej grupie osobowych źródeł informacji można wyróżnić charakterystyczne typy (dla celów porządkowych ułożone alfabetycznie według nazw⁴⁵³:

Agent. Osoba nie będąca etatowym pracownikiem służby wywiadowczej, ale działająca pod kierunkiem pracownika lub współpracująca z nim i dostarczająca informacji dla celów wywiadowczych i kontrwywiadowczych. W niektórych agencjach – także własny etatowy pracownik.

Agent nieświadomy – dostarcza informacji nie wiedząc, że pracuje dla wywiadu lub też nie orientuje się, kto korzysta z jego informacji.

Agent urojony – osoba fikcyjna, wymieniana jako źródło informacji sfabrykowanych lub dostawca materiałów uzyskanych z innego źródła, którego nie chce się ujawnić.

Agent uśpiony – osoba zakonspirowana stanowiąca kadrową rezerwę wywiadu, która rozpocznie aktywność po otrzymaniu specjalnego wezwania.

Agent wpływu – agent, którego zadaniem jest dezinformacja i inspirowanie publikacji zgodnych z interesami zlecniodawcy.

Czarna owca. Osoba, która właśnie została zwolniona z pracy lub przypuszcza, że zostanie zredukowana. Jej rozgoryczenie i ogólny żal do świata łatwo wówczas zamienić w konkretną wiedzę.

Ekspert. To indywidualista, którego profesjonalna wiedza i kontakty (praca, hobby) zapewnia bardzo dobrą orientację w opracowywanym problemie. Ekspert pozwala po nowemu spojrzeć na problem, wydobyć podstawowe materiały, zwrócić uwagę na niedostrzeżone źródła informacji, przyspieszyć i podwyższyć pewność danych.

Gorący informator. Dowolny człowiek z grupy przeciwnika lub osoba utrzymująca z nim kontakty, przekazujący informacje pod wpływem aktywnych metod wpływania na niego w stylu twardego forsownego przesłuchania, tortur, hipnozy, szantażu itd. Ponieważ prawdziwość uzyskanej w danej sytuacji informacji nie jest gwarantowana, dlatego taka improwizacja bywa stosowana jedynie w okresie ostrej niezbędności, gdy występuje brak czasu, chęci lub możliwości

⁴⁵² GILLERT P.: *Szpieg z Białego Domu*. „Rzeczpospolita”, 2005-10-07.

⁴⁵³ Zob. także: JANICKI M.: *Tajne przez poufne*. „Polityka” nr 30, 2002-07-27. KORZENIOWSKI L.: *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*. Kraków: KTE 2001, s. 108-109; POLMAR N. ALLEN T. B.: *Księga szpiegów*. *Encyklopedia*. Warszawa: Magnum 2000, s. 13-14; RONIN R. (ros.) РОНИН Р.: *Своя...* op. cit. s. 8-10.

„niańczenia się” (jak mówią Rosjanie) z innymi źródłami. W odróżnieniu od informatora zwerbowanego, kontakt osobisty w tym przypadku bywa najczęściej jednorazowy.

Informator (wewnętrzny informator). To człowiek w organizacji przeciwnika zwerbowany i dostarczający dokumenty dla materialnych, moralnych i innych ważnych dla niego przyczyn. Waga dostarczanych przez niego danych zależna od jego możliwości i motywów wymaga oceny; ich pewność przy odpowiedniej kontroli może być zadawalająca.

Kontakt. Osoba, do której przekazują komunikaty wszelkimi sposobami ludzie pracujący z badanym obiektem (człowiekiem, grupą, organizacją itp.). To mogą być trwali lub przypadkowi partnerzy, rówieśnicy i przyjaciele, służący, konserwatorzy itp. Równocześnie z komunikowaniem określonych faktów, mogą oni uczestniczyć w organizowaniu dostępu do obiektu lub uczestniczyć w bezpośrednim pozyskaniu interesującej informacji.

Papla (gadula, lekkomyślny informator). To człowiek przeciwnika, kontakt lub dowolna osoba posiadająca informację, opowiadająca interesujące fakty na służbowym, koleżeńskim, alkoholowym lub intymnym spotkaniu. Wymśnięta przypadkowo informacja może być niezwykle cenna - co nie wyklucza, że może być fałszywa lub nawet może to być dezinformacja.

Przypadkowe źródło. Bywa, że nadarzy się indywiduum nie rozpatrywane jako potencjalny informator, który okaże się nagle nośnikiem unikalnych danych i informacji. Może też ujawnić się nieznany dotąd kontakt lub sojusznik. Okoliczności pozyskania takiego człowieka należy analizować, ale okazje - wykorzystać.

Respondent to informator udzielający odpowiedzi w formie ustnej (wywiad) lub pisemnej (ankieta), w sposób świadomy i jawny, choć czasem anonimowy.

Sojusznik. W danej sytuacji człowiek lub jakaś struktura (społeczna, państwowa, kryminalna itp.) występująca oficjalnie jako przeciwnik lub „nadzorca” obiektu. Poziom i pewność uzyskanych stąd materiałów zależy od wspólnoty interesów, osobistych więzi i znajomości źródła.

Szpieg koronny to osoba, którą służby danego kraju przyłapują na współpracy z obcym wywiadem. W zamian za uniknięcie wieloletniego wyroku lub śmierci ktoś taki zgadza się na udział w grze - udaje, że

nadal współpracuje, faktycznie zaś jego rola polega na dezinformowaniu swoich byłych mocodawców.

Szpieg uśpiony - szpieg który został zwerbowany i przeszkolony, jednak nie rozpoczyna swojej działalności, czekając na rozkaz dowództwa nawet kilka lat.

Źródło zewnętrzne. To swój człowiek, który w taki lub inny sposób dostał się do otoczenia obiektu. Często jest to osoba, która z racji wykonywanej pracy ma kontakt z obiektem - kelner, szatniarz, taksówkarz, konserwator, sprzedawca itp. Wartość uzyskanych przez niego danych w szczególności zależy od jego indywidualnych zalet i posiadanych umiejętności.

Korzystanie z agentów i informatorów ma wiele zalet ale nastrocza też wiele trudności. Poszukiwanie ich i werbunek wymaga wiele zabiegów skomplikowanych i czasu. Osoby prowadzące werbunek muszą działać ostrożnie ograniczając swe kontakty do niezbędnego minimum. W dodatku informacje ze źródeł osobowych docierają z opóźnieniem a opinie agenta mają często charakter subiektywny. Ponieważ agenci mogą być celowo wprowadzani w błąd przez obcy kontrwywiad, informacje uzyskiwane od nich muszą być starannie sprawdzane. Pomimo licznych zastrzeżeń do osobowych źródeł informacji i rozwoju innych środków uzyskiwania danych, nadal obserwuje się znaczące miejsce agenturalnych źródeł w działalności wywiadowczej większości państw.

BEZOSOBOWE źródła informacji są to nośniki informacji dostępne bez świadomego, bezpośredniego udziału człowieka w dostarczaniu informacji (co nie jest równoznaczne z brakiem udziału człowieka w pozyskaniu informacji). Są to najczęściej dane, komunikaty, informacje utrwalone na różnych nośnikach, którymi mogą być: papier, taśma maszyny do pisania, kalka, taśma filmowa, taśma audio, taśma wideo, dysk komputera, dyskietka, płyta CD, odczynnik chemiczny; może to być dowolne ciało fizyczne - woda, kamień, drewno itp. lub nawet zwierzę.

STUDIUM PRZYPADKU. Informator rosyjski w centrum amerykańskiego kontrwywiadu⁴⁵⁴.

„Robert Hansen, który sprzedał Rosjanom najcenniejsze tajemnice wywiadowcze Stanów Zjednoczonych, przyznał się (...) do winy.

Hansen pracował przez 25 lat w FBI i zaliczał się do głównych ekspertów od kontrwywiadu. Zajmował się przede wszystkim wywiadem najpierw ZSRR, potem Rosji i krajów Europy Wschodniej. Przez ostatnie 15 lat dostarczał Rosjanom najtajniejsze informacje o mechanizmach działaniach amerykańskiego wywiadu i kontrwywiadu oraz zabezpieczeniach obronnych, za co Moskwa zapłaciła mu co najmniej 1,4 mln dol. w gotówce i w brylantach.

Podejrzewa się, że Hansen zdradził Rosjanom m.in. tajniki funkcjonowania satelitów wywiadowczych, systemów wczesnego ostrzegania i innych zabezpieczeń przeciwko atakowi nuklearnemu, kody stosowane w komunikacji wywiadowczej oraz dane o lokalizacji i działaniach urzędów podsłuchowych. Najprawdopodobniej też podzielił się z Rosjanami niemal całą wiedzą Stanów Zjednoczonych o rosyjskich służbach wywiadowczych, siatkach agentów, miejscach spotkań czy sposobach przekazywania informacji, co umożliwiło np. Rosjanom identyfikację podwójnych agentów i stosowanie dezinformacji.

57-letniego Hansena aresztowano w lutym, gdy w parku przed domem zostawił rosyjskim agentom paczkę z kolejną porcją tajnych dokumentów.”

Dokumenty są źródłami informacji sporządzonymi w przepisanej prawem formie przez powołane do tego organy w zakresie ich działania. Dokumenty mogą być urzędowe lub prywatne.

Dokumentem urzędowym jest treść oświadczenia woli lub wiedzy, utrwalona i podpisana w dowolnej formie przez funkcjonariusza publicznego w rozumieniu przepisów Kodeksu karnego, w ramach jego kompetencji, skierowana do innego podmiotu lub złożona do akt sprawy⁴⁵⁵. Dokument urzędowy stanowi dowód tego, co zostało w nim urzędowo zaświadczone.

Dokument prywatny może występować w postaci oświadczenia, publikacji, zapisków itp. Dokument prywatny świadczy, że osoba która go podpisała złożyła oświadczenie woli zawarte w tym dokumencie⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ DAREWICZ K.: *USA. Były agent FBI przyznał się do winy*. „Rzeczpospolita”, 2001-07-7, 8.

⁴⁵⁵ Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie... op. cit. art. 6, ust. 2.

⁴⁵⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. nr 43, poz. 296 ze zm.).

lub też dokument taki potwierdza treść napisaną lub podpisaną przez autora lub decydenta⁴⁵⁷.

W przepisach prawa przyjmuje się, że dokumentem jest każda utrwalona informacja, w szczególności na piśmie, mikrofilmach, negatywach i fotografiach, nośnikach do zapisów informacji w postaci cyfrowej i na taśmach elektromagnetycznych, także w formie mapy, wykresu, rysunku, obrazu, grafiki, fotografii, broszury, książki, kopii, odpisu, wypisu, wyciągu i tłumaczenia dokumentu, zbędnego lub wadliwego wydruku, odbitki, kłiszy, matrycy i dysku optycznego, kalki, taśmy atramentowej, jak również informacja niejawna utrwalona na elektronicznych nośnikach danych⁴⁵⁸.

Informacja z dokumentu jest wysoce wiarygodna, choć nie można wykluczyć, że może być on fałszyfikatem. Ufność w wiarygodność dokumentu jest obarczona zawsze dużym ryzykiem i lekceważenie zasad podejmowania decyzji w warunkach takiego ryzyka może spowodować znaczne straty. Formalnie dokument może być skutecznie podważony jedynie po udowodnieniu przed sądem okoliczności niezgodności z prawdą.

STUDIUM PRZYPADKU. **Falszywe dokumenty zatrudnienia**⁴⁵⁹

„Kiedy Piotr Ch. rozpoczynał swoje osobliwe kontakty z bankami miał 21 lat. W 1996 roku w jednym z oddziałów PKO S.A. w Łodzi otworzył swoje pierwsze konto osobiste, realizując pięć czeków bez pokrycia na 1500 zł. Potem otwierał rachunki w kolejnych bankach: w Łodzi, Pabianicach, Warszawie, Kaliszu.

Wybierał zawsze duże placówki, do których zgłaszał się z fałszywymi zaświadczeniami o zatrudnieniu. Na fikcyjnego pracodawcę najczęściej wybierał towarzystwo ubezpieczeniowe *Commercial Union*. Ale także sfalszowane przez młodego człowieka zaświadczenie o zatrudnieniu w spółce „Autsajder” musiało budzić zaufanie, skoro IV oddział PBK w Warszawie wydał mu od ręki książeczkę czekową, co umożliwiło pobranie aż 40 tys. zł. W spółce tej Piotr Ch. widział się jako doradca do spraw sprzedaży markowych motocykli *Harley Davidson* i *Suzuki*. Z zaświadczenia wynikało, że zarabia ponad 4 tys. zł. miesięcznie. W rzeczywistości bezrobotny Piotr Ch. legitymuje się tylko podstawowym wykształceniem, a z instytucjami, których dokumenty fałszował, nie miał nigdy nic wspólnego.

⁴⁵⁷ Zob. Ibidem, art. 244 i 245.

⁴⁵⁸ Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie... op. cit. art. 2m pkt. 5).

⁴⁵⁹ ROMANOWSKI G.: *Wyłudził z banków 160 tysięcy złotych*. "Rzeczpospolita", 2000-08-30.

Według jego wyjaśnień bez kłopotu zamawiał pieczętunki firmowe, którymi opatrywał fałszywe papiery.

Tylko jeden z oddziałów Banku Śląskiego, gdzie Piotr Ch. usiłował wyłudzić kredyt, zadał sobie trud i ustalił, iż klient jest niesolidny, bo zadłużony z tytułu debetu w innych bankach. „

W zakresie obrotu gospodarczego w celu **identyfikacji przedsiębiorcy** najczęściej wykorzystywanymi dokumentami są:

- wypis z Krajowego Rejestru Sądowego (lub zaświadczenie o wpisie do ewidencji działalności gospodarczej),
- zaświadczenie o numerze identyfikacyjnym REGON.

Za **dowody tożsamości osoby fizycznej** uznaje się⁴⁶⁰:

- dowód osobisty,
- tymczasowy dowód osobisty,
- tymczasowe zaświadczenie tożsamości,
- dowód tożsamości cudzoziemca,
- paszport,
- inne, nie budzące wątpliwości dokumenty,
- oświadczenia osób, których tożsamość ustalono na podstawie dokumentów (pkt. 1-5),
- oświadczenie osoby, po telefonicznym lub osobistym porozumieniu się z osobami wskazanymi przez legitymowanego.

Rejestry urzędowe. Są to rejestry i ewidencje prowadzone na podstawie stosownych przepisów prawa i w zakresie prawem przewidzianym udostępniające treść zapisów. Będą to takie rejestry jak: Krajowy Rejestr Sądowy, rejestr handlowy, ewidencja działalności gospodarczej, krajowy rejestr urzędowy podmiotów gospodarki narodowej (REGON), ewidencja placówek oświatowych niepublicznych, ewidencja podatników, rejestr zastawów, księgi wieczyste, rejestr postanowień i wzorców umów uznanych przez sąd za niedozwolone⁴⁶¹, rejestry meldunkowe itp.

⁴⁶⁰ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (*Dz. U. nr 30, poz. 179 z późn. zm.*), § 4.1.

⁴⁶¹ Prowadzi go Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów na podstawie ustawy z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów oraz o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (*Dz. U. nr 22, poz. 271*).

Dokumenty statutowe, zawierają informacje o organizacji formalnej. Są one jawne i dostępne, choć nie zawsze dla każdego zainteresowanego. Zakres tych informacji jest zależny od formy organizacyjno-prawnej i rozmiaru prowadzonej działalności. Dla osoby fizycznej prowadzącej osobiście działalność gospodarczą będą to dokumenty wymagane do rozpoczęcia i prowadzenia działalności, dla osób prawnych umowa lub statut, schemat organizacyjny, regulaminy, instrukcje, system informacyjny i informatyczny i temu podobne dokumenty.

Dokumenty księgowe, wymagane ustawą o rachunkowości i innymi przepisami prawa, zawierają informacje o majątkowej i finansowej sytuacji przedsiębiorcy, jego wyniku finansowym i osiągniętej rentowności. Roczne sprawozdanie finansowe składa się z bilansu, rachunku zysków i strat oraz z informacji dodatkowej. Rachunkowość finansowa operuje miernikiem pieniężnym przy gromadzeniu i prezentacji informacji. Zakres jawności tych informacji ma charakter ograniczony – ich udostępnienie osobie trzeciej wymaga zgody kierownika jednostki⁴⁶².

Dokumenty podatkowe, zawierają informacje o przychodach finansowych, kosztach i dochodach, zobowiązaniach i zaległościach podatkowych oraz wiele innych. Indywidualne dane zawarte w dokumentach podatkowych objęte są tajemnicą skarbową. Jedynie za zgodą podatnika organy podatkowe są zobowiązane wydać zaświadczenie o wysokości zaległości podatkowych podatnika na żądanie kredytodawców, kontrahentów podatnika, małżonka podatnika, współnika spółki cywilnej, jawnej i komandytowej (komplementariuszowi)⁴⁶³.

Dokumenty techniczne i technologiczne, zawierają dane dotyczące wielkości, struktury i profilu podstawowej działalności, prac badawczo-rozwojowych, programów inwestycyjnych, perspektyw rozwojowych, stosowanych technologii, rozwiązań technicznych itp.

Zaświadczenie jest urzędowym potwierdzeniem określonych faktów lub stanu prawnego⁴⁶⁴, wydawanym przez właściwy organ administracji państwowej (w tym podatkowej) na żądanie zaintereso-

⁴⁶² Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz. U. Nr 121, poz. 591 ze zm.), art. 75.

⁴⁶³ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja... op. cit.

⁴⁶⁴ SZUBIAKOWSKI M. WIERZBOWSKI M. WIKTOROWSKA A.: *Postępowanie administracyjne*. Warszawa: C.H. BECK, 1999, s. 269.

wanego. Potwierdza ono stan faktyczny lub prawny istniejący w dniu jego wydania. Organa administracji państwowej są zobligowane do wydania zaświadczenia, jeżeli⁴⁶⁵:

- urzędowego potwierdzenia określonych faktów lub stanu prawnego wymaga przepis prawa,
- osoba ubiega się o zaświadczenie ze względu na swój interes prawny w urzędowym potwierdzeniu określonych faktów lub stanu prawnego.

Dokumenty firmowe, to różnorodne umowy, sprawozdania, memoranda, faksy, pisma, notatki rozmów i przeróżne „papiery” związane z pracą. Są one źródłem konfidennej informacji, pozwalającej orientować się w działaniach obiektu, rozszyfrowywać jego zamiary i metody pracy, prognozować postępowanie i możliwości, ujawniać funkcjonariuszy powiązania itp. Wiarygodność pochodzących z nich informacji jest stosunkowo wysoka.

Księgi wieczyste prowadzone przez sądy w celu ustalenia stanu prawnego nieruchomości. Księgi są jawne i dają rękojmię wiary publicznej domniemania, że wpis jest zgodny z rzeczywistością⁴⁶⁶. Są więc pewnym źródłem informacji, ale dostęp do nich jest ograniczony do podmiotów mających uzasadniony interes własny w stosunku do gruntów, których dotyczą zapisy.

Patenty, będące dokumentami potwierdzającymi prawo wyłączności w korzystaniu z wynalazku w określonym czasie, stanowią źródło wiarygodnej informacji, ale w zakresie ograniczonym, niezbędnym do objęcia ochroną.

Urzędowe publikacje. Będą to zarówno rządowe i samorządowe publikatory, biuletyny, raporty i ogłoszenia, wpisy i zmiany w rejestrach, sprawozdania, informacje, prospekty przedsiębiorców itp. Publikowane w „Monitorze Sądowym i Gospodarczym”⁴⁶⁷, i innych czasopismach urzędowych. Do takich publikacji przedsiębiorcy są

⁴⁶⁵ Ustawa z dnia 14 kwietnia 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (*J.t. Dz. U. z 1980 r. nr 9, poz. 26*), art. 217.

⁴⁶⁶ Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (*Dz. U. nr 19, poz. 147, ze zm.*), art.1-3.

⁴⁶⁷ „Monitor Sądowy i Gospodarczy” jest wydawany przez Biuro do spraw wydawania Monitora Sądowego i Gospodarczego Ministerstwa Sprawiedliwości. Koszt publikacji ponosi zlecający ogłoszenie lub obwieszczenie.

najczęściej zobligowani przepisami prawa. Oficjalnymi źródłami informacji o ustawach i decyzjach wykonawczych Rządu są „Dziennik Ustaw” i „Monitor Polski”, Sejm wydaje „Biuletyn Sejmowy” oraz „Diariusz Sejmowy”, Narodowy Bank Polski wydaje miesięczne „Biuletyny Informacyjne”. Organy władz publicznych i innych jednostek wykonujących zadania publiczne, związków zawodowych i ich organizacji oraz partii politycznych udostępniają informacje w wydawanym w sieci teleinformatycznej „Biuletynie Informacji Publicznej”⁴⁶⁸.

Miejsca ogólnie dostępne (np. tablice ogłoszeń), gdzie zwyczajowo wykładane lub wywieszane są informacje o sprawach publicznych.

Publikacje (książki i czasopisma) oraz tzw. mass media (prasa, radio, telewizja) to potężne źródło informacji, dominujące w wielu odmianach marketingu i wywiadu gospodarczego. Dominujące oddziaływanie mają czasopisma fachowe angielskojęzyczne o znaczeniu międzynarodowym, co nie pomniejsza znaczenia informacji możliwej do uzyskania z czasopism w językach narodowych. Korzystanie ze źródeł prasowych bywa nazywane „białym wywiadem”.

Opracowania statystyczne. Urzędy statystyczne publikują wiele opracowań statystycznych dających ogólną ale niezbędną orientację o danym problemie w skali kraju, regionu lub branży. Posługiwanie się tymi opracowaniami jest niezbędne dla punktu odniesienia i właściwej oceny uzyskanych danych lub informacji. Główny Urząd Statystyczny wydaje roczniki statystyczne ogólne i specjalistyczne oraz szczegółowe opracowania niektórych problemów.

Wyniki badań naukowych. Często nie są publikowane, a zatem trudno dostępne. Zaletą tych źródeł informacji jest wysoka wiarygodność i najczęściej bezpłatna dostępność. Wykorzystanie takich źródeł jest zależne od kompetencji w danej dziedzinie zarówno autora publikowanych lub prezentowanych na konferencji wyników, jak i zainteresowanego wywiadowcy. Przydatnym w dostępie do tych źródeł informacji może być Ośrodek Przetwarzania Informacji dysponujący systemem informacji o pracach naukowo-badawczych, rozprawach naukowych, ośrodkach decyzyjnych itp. Znaczna część tych

⁴⁶⁸ Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie... op. cit.

publikacji dostępna jest w tradycyjnych bibliotekach naukowych i w komputerowych bazach danych dostępnych w Internecie.

Raporty służb organizacji pozarządowych lub instytucji międzynarodowych. Swoje materiały publikuje Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, OECD⁴⁶⁹ itp.

Rejestry wewnętrzne. Są to rejestry i ewidencje prowadzone dla potrzeb danej organizacji. Na przykład od 1 stycznia 1992 roku działa bankowy rejestr dłużników, w którym są zgromadzone dane osób nie spłacających w terminie rat kredytu lub zobowiązań gwarancyjnych. Można także spotkać bankowe rejestry operacji bankowych i identyfikacji tożsamości klientów⁴⁷⁰, rejestry nieuczciwych dłużników prowadzone przez niektóre wywiadownie gospodarcze itp.

Sprawozdania z badań rynku. W większości są to prowadzone przez instytucje rządowe i pozarządowe wyniki rozpoznania mechanizmu rynkowego, jego struktury i rozwoju oraz opracowania strukturalne i koniunkturalne dotyczące przepływu towarów i usług od producenta do ostatecznego użytkownika. Państwowa Agencja Inwestycji Zagranicznych wydaje „Sectoral Bulletin”, zawierający profesjonalnie opracowane analizy poszczególnych przemysłów. Ministerstwo Gospodarki w „Tygodniowym Serwisie Prasowym” zamieszcza doniesienia z różnych branż przemysłu - itp. Firmy *Samar* prowadzi badania w zakresie sprzedaży samochodów, inne firmy prowadzą bazy danych osób indywidualnych wykorzystywanych w marketingu bezpośrednim⁴⁷¹.

Wykazy branżowe izb gospodarczych, spisy firm, katalogi teledresowe (czyli książki adresowe i telefoniczne). Służą ustaleniom adresu, dodatkowo mogą dostarczyć informacji o powiązaniach pomiędzy różnymi przedsiębiorcami. Zazwyczaj aktualizowane są raz w roku i zawierają zbiory uporządkowane według alfabetu lub branży.

Notatki osobiste. Są to notatniki, zapiski w kalendarzach, przyjacielskie i prywatne pisma, kartki pocztowe, fotografie, audio- i wideo-nagrania, dzienniki itp. Najczęściej zapychają one kosz na śmieci ale także mogą być przyczyną utraty tajemnic, do utraty których nie powinno się dopuścić. „Śmietnik”, czyli wyrzucone, porzutywane

⁴⁶⁹ Ang. *Organization for Economic Cooperation and Development* (OECD).

⁴⁷⁰ JASIŃSKI W.: *Pranie brudnych pieniędzy*. Warszawa: Poltext, 1999, s. 145.

⁴⁷¹ Ustawa o ochronie danych osobowych ogranicza możliwość budowania takich baz do osób, które wyrażą zgodę na umieszczenie ich w zbiorze. Zob. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie... op. cit. art. 23.

brudnopisy i rozpieczętowane koperty, pudełka po papierosach i papierowe skrawki z przeróżnymi notatkami, zepsute kopie, zużyte kalki pisarskie, taśmy maszynowe i wiele innych - wszystko to w rękach umiejętnego osobnika może przekształcić się w ważne źródło cennych informacji.

Elektroniczne źródła informacji są przebogate i dają niezwykle duże możliwości pozyskania z nich danych. Umożliwia to ogromna pamięć i szybkość przetwarzania oraz miniaturowe rozmiary urządzeń i systemów wykorzystujących emisję elektronów. Urządzenia te i systemy elektroniczne są też źródłem tzw. ulotu elektromagnetycznego, czyli naturalnej emisji promieniowania, które można przechwycić i następnie odtworzyć informacje zawarte w emitorze⁴⁷².

Internet⁴⁷³. Źródło informacji niezwykle szybko powiększające swoje zasoby informacyjne i co najważniejsze – dostępne bez ograniczeń. Internet jednakże jest obciążony znaczną dozą subiektywizmu - zawiera informacje, które ktoś chce upowszechnić o sobie lub o innych. Jakość uzyskanych informacji będzie pochodną wiarygodności autora danych i dysponenta informacji umieszczonej w internecie.

Środki łączności. Telefon - najpopularniejszy środek łączności. Stosunkowo łatwo udostępnia sekrety - i to nie tylko z rozmów telefonicznych, ale także odbytych w pomieszczeniu, w którym jest aparat telefoniczny, **telegraf, telefax, dalekopis, nadajnik, radiostacja, pejdżer, telefon komórkowy** i inne.

Stan materii⁴⁷⁴ jest powszechnie wykorzystywany jako źródło informacji, zwłaszcza że oddziałuje na nasze zmysły. Temperatura

⁴⁷² Por. WIDACKI J.: (red.) *Kryminalistyka*. Warszawa: C.H. Beck 1999, s. 114.

⁴⁷³ Ang. *World Wide Web* - Światowa sieć informacji komputerowej, dosł. „Światowa Szeroka Pajęczyna”. Internet powstał w latach siedemdziesiątych jako próba pełnego zintegrowania sieci komputerowej Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych, zwanej siecią ARPA (*Advanced Research Projects Agency*), ze współpracującymi z nią sieciami rządowymi i uczelnianymi. ARPA została zaprojektowana w taki sposób, aby nie przestała działać mimo uszkodzeń oraz zniszczenia dużej części komputerów, np. w wypadku wojny nuklearnej, co osiągnięto przez odejście od tradycyjnych, hierarchicznych systemów na rzecz sieci, w której każdy komputer jest zdolny do przesyłania i do odbierania danych.

⁴⁷⁴ Materia jest jedną z podstawowych kategorii filozoficznych oznaczającą obiektywnie istniejącą rzeczywistość poznawalną za pomocą zmysłów.

lub promieniowanie umożliwia stosunkowo dokładne odwzorowanie ciał fizycznych a także umożliwia podejmowanie wielu decyzji technologicznych.

Aby rozwiązać dowolny problem teoretyczny lub praktyczny trzeba dokonać wyboru odpowiedniej **metody**, czyli takich powtarzalnych i systematycznie uporządkowanych sposobów postępowania, które umożliwią realizację zamierzonego celu⁴⁷⁵. Tam, gdzie chodzi o szczegółowe zagadnienia dotyczące sposobu zbierania danych i ich opracowywania, stosowane bywa pojęcie **technika**. Pomimo stosowania wielu klasyfikacji nie wypracowano jednej, która spełniałaby wszystkie warunki stawiane podziałowi logicznemu metod. Ważna jest nie tylko znajomość metod zbierania informacji, ale także umiejętność agregowania, klasyfikowania, analizowania i wnioskowania.

Dobór właściwej metody umożliwiającej zrealizowanie celu badań jest bardzo trudną i niezmiernie istotną sprawą. Nieznajomość specyfiki poszczególnych metod może nie tylko zniekształcić, zafałszować prawdę⁴⁷⁶ ale też może uniemożliwić dalsze badania.

Na użytek tej pracy przyjęto, że **rodzaj źródła informacji będzie warunkował sposób jej pozyskania**. Mając na uwadze to kryterium wyróżniono metody:

- identyfikacji biometrycznej,
- odczytu dokumentów,
- obserwacji,
- wywiadu,
- badań ankietowych,
- operacyjno-rozpoznawcze.

Identyfikacja biometryczna posługuje się technikami porównawczymi i polega na wykorzystywaniu informacji biologicznej w celu ustalenia tożsamości osoby. Są to techniki:

- rozpoznawania twarzy,
- skanowania linii papilarnych,

⁴⁷⁵ Zob. NOWAK S.: (pol.) *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: PWN 1985, s. 19; SZTUMSKI J.: *Wstęp do metod i technik badań społecznych*. Warszawa: PWN 1984, s. 53.

⁴⁷⁶ Badania konsumpcji alkoholu metodą wywiadu okazały się tak drażliwe, że prawdziwsze wyniki uzyskano przez pomiar liczby i pojemności pustych butelek wyrzucanych do śmieci.

- skanowania tęczówki,
- identyfikacji głosu.

Metody odczytu dokumentów mogą być wystarczające dla uzyskania wartościowej informacji, bądź też mogą stanowić jedynie wstęp do dalszych badań. Odczytywanie informacji z dokumentów polega na reakcji receptorów wzrokowych w oku na bodźce oraz interpretowanie tych wrażeń (sposstrzeganie). Przed przystąpieniem do interpretacji informacji utrwalonych w postaci dokumentów powinno się dokonać ich klasyfikacji, to znaczy ocenić:

- typ informacji (dokument urzędowy, dokument prywatny, zaświadczenie itd),
- nośnik informacji, jego stan i ślady na nim pozostawione,
- obszar i zakres czasu objęty informacją,
- sposób przechowywania informacji,
- stopień przetworzenia informacji.

W zależności od rodzaju badanego podmiotu informacje utrwalone w postaci dokumentów mogą się znacznie różnić pod względem treści, formy, sposobu klasyfikacji. Inny charakter, wygląd i zasób informacji mają dokumenty osoby fizycznej, inne przedsiębiorcy będącego organizacją bez osobowości prawnej, jeszcze inny osoby prawnej.

STUDIUM PRZYPADKU. **Metody WSI analizy dokumentów**⁴⁷⁷.

„WSI dokonały m.in. analizy stempli pocztowych, przeprowadziły kryminalistyczne badania biologiczne znaczków pocztowych na obecność śliny nadawców listów, porównano też wzory pism maszyn do pisania. Uzyskano kopie dokumentów sporządzonych przez wojskowych, których wytypowano jako mogących uczestniczyć w akcji rozsyłania listów. Poddano też badaniom grafologicznym wzory ich pisma ręcznego (podjęto decyzję o uzyskanie od tych osób, bez ich wiedzy, pisma ręcznego)”.

⁴⁷⁷ Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67. ust. 1 pkt 1 – 10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. „Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego oraz ustawę o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego” oraz

Dokonując identyfikacji przedsiębiorcy na podstawie dokumentów należy sprawdzić oryginalność wpisów, pieczęci i podpisów a także sporządzić dla celów dowodowych kserokopię lub zażądać kserokopii od okaziciela dokumentów. W sprawach większej wagi należy sprawdzić treść wpisu w rejestrze wystawcy dokumentu (osobiście, telefonicznie lub poprzez wywiadownię gospodarczą). Niezbędnym jest sprawdzenie daty wystawienia dokumentu i ocenienie, czy nie została przekroczona granica czasu ustalonego dla aktualności dokumentu.

STUDIUM PRZYPADKU. Miliony dla nie istniejącej firmy⁴⁷⁸

Oto ujawniono, że z powodu niekorzystnych umów akceptowanych przez byłą zarząd PZU, z firmy wyprowadzono - w latach 1999-2000 - miliony złotych. Tylko na jednej transakcji zakupu ziemi w Bydgoszczy PZU stracił dwa miliony złotych. Właścicielem działki był znany w Bydgoszczy handlarz złotem Włodzimierz Bogucki, pośrednikiem powstała kilka tygodni przed transakcją spółka z odległego o 100 km Włocławka, której prezesem jest Grażyna Bończewska oraz pochodzący ze Śląska Wojciech Łukaszek. Zaproszony przez Łukasza niejaki Piotr Borkowski z Warszawy przywiózł fałszywe, jak się później okazało, umowy, zgodnie z którymi nieistniejąca firma niejakiego Władysława Haszczkiewicza z Drohojowa pod Przemysłem zleca Bończewskiej znalezienie działki pod planowane centrum likwidacji szkód w Bydgoszczy. W czasie kontroli Urzędu Kontroli Skarbowej okazało się, że umowa i faktura firmy Huszczakiewicza z Drohojowa są fałszywe. Firma od pewnego czasu jest wyrejestrowana, a pod jej adresem znajduje się zakład usług budowlanych, którego właściciel nie ma nic wspólnego z Haszczkiewiczem.

Techniki opisowe polegają na ocenie badanego podmiotu poprzez ustalenie i ocenę wskaźników mierzalnych i niemierzalnych na podstawie analizy dokumentów. **Techniki statystyczne** polegają na ocenie badanego podmiotu na podstawie cech i zachowań podmiotów podobnych. Dobór poszczególnych wskaźników następuje na podstawie badań empirycznych jednostek lub danych sprawozdawczych dużej liczby podmiotów, obejmujących jednostki pozwalające opisać dane zbiory w sposób zapewniający zadawalający poziom prawdopodobieństwa. Metody te wymagają określenia najpierw jednostki próby (np.

o innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Przewodniczący komisji weryfikacyjnej Antoni Macierewicz 2007.

⁴⁷⁸ KITTEL B.: *Ziemię drogo kupię*. „Rzeczpospolita” 2001-08-30.

osoba fizyczna, przedsiębiorca, firma państwowa, małe przedsiębiorstwo itp.) a następnie ustalenia wielkości próby, tzn. liczby przebadanych jednostek. Wielkość próby zależy od przyjętego *poziomu ufności*⁴⁷⁹ oraz akceptowanego *błędu próby*⁴⁸⁰. Dobór jednostek w próbie może być losowy lub celowy.

Metody obserwacji wykorzystują trzy fazy postrzegania otaczającej rzeczywistości: postrzeganie, zapamiętywanie, odtwarzanie⁴⁸¹. Spostrzeganie to proces aktywnego odbioru, analizy i interpretacji danych dostarczanych przez zmysły, w wyniku którego w umyśle człowieka powstaje obraz rzeczywistości. Dodajmy – subiektywny obraz rzeczywistości. Spostrzeżenia umożliwiają identyfikację (rozpoznanie, odpowiedź na pytanie, *co to jest?*) i dyskryminację (rozdzielenie, wyróżnienie spośród innych, odpowiedź na pytanie, *czy to jest to?*).

Identyfikacja jest procesem syntezy, wyróżnienia cech wspólnych, uchwycenia podobieństw między przedmiotem spostrzegany a innymi przedmiotami z danej klasy, przyporządkowania przedmiotu spostrzeganego do określonej kategorii, natomiast dyskryminacja jest procesem analizy, dostrzegania różnic, które pozwalają wyłączyć spostrzegany przedmiot z określonej klasy czy kategorii⁴⁸².

Obserwacja ma sens wówczas, gdy obserwowane fakty są w jakiejś formie dokumentowane: w formie notatek, zdjęć fotograficznych, techniki wideo.

⁴⁷⁹ W procentach.

⁴⁸⁰ Wielkość odchylenia parametrów próby od odpowiednich parametrów badanego zbioru.

⁴⁸¹ Używany czasem w piśmiennictwie polskim termin „postrzeganie”, zdaniem niektórych psychologów, nie ma żadnego uzasadnienia. Zob. TOMASZEWSKI T.: *Procesy spostrzegania* /in:/ TOMASZEWSKI T.: (red.) *Psychologia*. Warszawa: PWN 1977, s. 227.

⁴⁸² Ibidem.

STUDIUM PRZYPADKU. Obserwacja w celu kontroli wykorzystywania samochodu służbowego przedstawiciela handlowego⁴⁸³.

„6⁵⁰ - rozpoczęcie obserwacji przed miejscem zamieszkania Zenona S. Na ul. Dworcowej, od 6⁵⁰ do 7³⁰ - poszukiwanie miejsca postoju samochodu w.w., 9⁴⁵ - do samochodu wsiadł mężczyzna średniego wzrostu, łysiejący blondyn w wieku około 40 lat, ubrany w bordową koszulę i popielate spodnie. Podjechał pod klatkę schodową przy ul. Dworcowej i oczekiwał. 9⁵⁰ - do samochodu wsiada niewysoka, elegancko ubrana blondynka po trzydziestce, po czym odjeżdżają. 9⁵⁴ - parkują samochód nieopodal, na tej samej ulicy i udają się do przychodni rejonowej. 10²⁹ - odjazd opisanej pary z tej ulicy. 10³⁴ - 11⁰³ - oboje robią zakupy w hipermarkecie na Jelonkach. 11⁰⁶ - powrót obojga pod dom przy ul. Dworcowej. Zważywszy że w samochodzie nie było osoby o podanym przez zleceniodawcę rysopisie oraz na duże prawdopodobieństwo zdekonspirowania tak prowadzonej obserwacji, o godz. 11²⁰ przerwano kontrolę samochodu”.

Eksperyment jest odmianą obserwacji, polegającą na badaniu zjawisk wywołanych przez badającego w kontrolowanych przez siebie warunkach. Ze względu na sposób przeprowadzenia eksperymentu można wyróżnić dwa jego rodzaje:

- eksperyment laboratoryjny, polegający na tworzeniu sztucznej sytuacji w celu badania zachowań obserwowanego obiektu. Badający może zmieniać czynniki mające wpływ na zachowanie obiektu i oceniać, czy i w jaki sposób wpływają one na obiekt,
- eksperyment naturalny, polegający na badaniu związków przyczyn i skutków w naturalnych warunkach (np. zmiany poziomu sprzedaży w wyniku reklamy towaru lub zmiany ceny).

Metody wywiadu polegają na prowadzeniu rozmowy, w której uczestniczą co najmniej dwie osoby: wywiadowca i respondent. Nie jest to po prostu konwersacja, lecz taka rozmowa, w której toku prowadzący rozmowę chce uzyskać od respondenta dane określone celem badań. Wywiad jest więc pewnym procesem, w którym badający stara się oddziaływać na badanego stawianymi pytaniami i skłonić go do udzielenia odpowiedzi na temat będący celem badania.

⁴⁸³ RASZKOWSKA G.: *Sprawdzać czy ufać*. "Rzeczpospolita" 2000-08-30.

Forma wywiadu nie jest sprawą przypadku ani swobodnej decyzji prowadzącego rozmowę, lecz musi wynikać z celu badań, rodzaju rozmówcy, okoliczności rozmowy itp. Poprawne przeprowadzenie wywiadu zależy od wielu różnych czynników:

- a) przygotowania rozmowy, odpowiedniego umotywowania celu rozmowy, zachowywanie się w sposób nie budzący podejrzliwości,
- b) miejsca, by nie było krępujące dla respondenta ani nie wywoływało podejrzeń, że może być respondent podsłuchiwany lub obserwowany,
- c) umiejętności nawiązywania i prowadzenia rozmowy oraz stawiania pytań; unikanie pytań „czy” (lakoniczne odpowiedzi), powstrzymanie się od sugestywnych, a niezamierzonych gestów, intonacji, grymasów, ironii, pouczeń, krytyki itp., unikanie przejawiania własnych opinii innych niż respondenta, unikanie krytyki poglądów prezentowanych przez rozmówcę,
- d) rejestracji i dokumentacji treści wywiadu.

Nawet jeżeli możemy notować treść rozmowy, musimy pamiętać o skoncentrowaniu się na istotnych danych i zanotowaniu ich w sposób umożliwiający dokładne odczytanie. Ale nawet w trakcie wywiadu jawnego notowanie rozprasza rozmówcę i utrudnia osiągnięcie celu rozmowy. Przydatne są dziennikarskie niewielkie magnetofony (dyktafony) umożliwiające rejestrowanie rozmowy w sposób ukryty lub nie krępujący dla rozmówcy. Dostępne są nowoczesne urządzenia podsłuchowe umożliwiające rejestrację rozmowy na odległość – pamiętać jednak należy, że posługiwanie się nimi wymaga zgody respondenta, wprawy i doświadczenia.

Metoda panelu (badanie zogniskowane - *focus group research*) jest odmianą wywiadu polegającą na powołaniu zespołu kilku osób, które pod kierunkiem przeszkolonego specjalisty dyskutują o przedstawionym im projekcie, usłudze, organizacji, produkcji itp. Podczas spotkania zespołu przeprowadza się dwie lub więcej rozmów, których celem jest uzyskanie informacji o zjawiskach rynkowych w jakimś okresie.

Metoda sytuacji symulowanej (zakup pozorowany, zakup kontrolny) jest badaniem z przewagą wywiadu ale z uwzględnieniem technik obserwacji i innych.

STUDIUM PRZYPADKU. Tajemniczy klient⁴⁸⁴.

„Badania <Tajemniczy klient> stają się coraz bardziej popularne w Polsce. Interesują się nimi firmy niemal wszystkich branż, w tym i finansowej, dla których sprzedaż jest jednym z podstawowych elementów działalności. Ponieważ oferowane na naszym rynku produkty są już na bardzo zbliżonym poziomie, firmy szukają możliwości konkurowania jakością obsługi. W sprawdzeniu, jak wygląda ona w praktyce, pomagają właśnie tego typu badania. Przy czym nie zawsze są one prowadzone wyłącznie w sieci sprzedaży firmy, która je zamówiła. Bywa, że tajemniczy klient odwiedza również konkurencję. W ten sposób firma dowiaduje się, jakie rozwiązania stosuje konkurencja i które z nich może zastosować również u siebie.

Według umówionego scenariusza zakładają konta, biorą kredyty, kupują polisy lub pytają o wyliczenie składki. (...) Bywa, że w ich rolę wcielają się kobiety z kilkuletnim dzieckiem, które może nieźle marudzić, gdy mama pyta o trudne finansowe szczegóły. Za jedną wizytę takiego klienta, sprawdzającego standardy obsługi, instytucja finansowa płaci firmie badawczej około 100 zł.

Na początku roku na takie badania skusił się Bank BPH. – Pierwsze wyniki nie były zadowalające – przyznaje Jacek Balcer, rzecznik prasowy banku. Na sto możliwych punktów, placówki BPH zebrały 65. Po analizie wyników i dodatkowych szkoleniach lipcowe badanie przyniosło poprawę. Średnia ocena placówki banku skoczyła do 80 punktów.

Ergo Hestia zaczęła w listopadzie 2002 roku – Badania prowadzimy na dwa sposoby – opisuje Małgorzata Makulska, wiceprezes *Ergo Hestii*. – W jednym tajemniczy klienci dokonują tzw. zakupu pozorowanego, czyli proszą o rozwiązanie swojego problemu ubezpieczeniowego i nie kupują polisy. Inna grupa kupuje ubezpieczenie, by sprawdzić później jakość likwidacji szkody. Firma bada zarówno agentów własnych, jak i konkurencji. Sprawdzane są też infolinie.

Weteranem na tym rynku wydaje się *Lukas Bank*, który z usług tajemniczych klientów korzysta już od czterech lat. – Takie badania prowadzimy w sposób ciągły, po kilkanaście w roku – wyjaśnia Anna Woźniak, rzeczniczka *Lukas Banku*. *Lukas* również bada konkurencję. (...)

Z badań przeprowadzanych przy pomocy tajemniczego klienta korzystają również nadzory finansowe. Brytyjski zbadał właśnie, czy firmy udzielające kredytów hipotecznych dostarczają klientom wymaganych dokumentów. Chodzi o informacje o kosztach, podstawowych cechach i ryzyku związanym z danym kredytem hipotecznym, które według wymogów brytyjskiego nadzoru finansowego (*Financial Services Authority*), muszą być dostarczone klientowi już w chwili, gdy otrzymuje on propozycję zaciągnięcia kredytu. Wyniki badań okazały się mało zadowalające. W ponad połowie wizyt tajemniczych klientów brytyjskie firmy miały kłopoty z przekazaniem wymaganych informacji (nie dostarczały ich wcale, lub tylko część, albo też robiono to po czasie)”.

⁴⁸⁴ BIAŁY A.: *Tajemniczy klient zakłada konto*. „Rzeczpospolita” 2005-09-05.

Metoda badań ankietowych umożliwia gromadzenie informacji poprzez komunikowanie się ankietera z respondentem za pośrednictwem przekazu pisemnego. Podstawowym narzędziem pomiaru jest odpowiednio skonstruowany kwestionariusz. Należy pamiętać, że ankieta musi być:

- **rzetelna**, czyli wewnętrznie zgodna, pozwalająca uzyskać stałe wyniki bez względu na czas badania.
- **trafna**, czyli pozwalająca udowodnić hipotezę.
- **obiektywna**, czyli pozwalająca uzyskać wyniki niezależne od badacza.

Metody operacyjno-rozpoznawcze jest to zespół przedsięwzięć jawnych, poufnych i tajnych, podejmowanych w celu uzyskania, gromadzenia, sprawdzania, analizowania i przetwarzania informacji realizowanych w zakresie ustawowych zadań ABW⁴⁸⁵, AW⁴⁸⁶, CBA⁴⁸⁷, SWW i SKW⁴⁸⁸, ŻW⁴⁸⁹, Policji⁴⁹⁰. Uprawnienia do stosowania metod operacyjno-rozpoznawczych posiadają także Straż Graniczna⁴⁹¹, Biuro Ochrony Rządu⁴⁹² a także Służba Celna⁴⁹³ i wywiad skarbowy⁴⁹⁴.

Podkreślić należy, że **posługiwać się metodami operacyjno-rozpoznawczymi legalnie, to znaczy na podstawie przepisów prawa, mogą jedynie służby państwowe**, którym imiennie ustawodawca nadał stosowne upoważnienie i określił jego zakres. Nie mogą posługiwać się

⁴⁸⁵ Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, zob. Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (*Dz. U. nr 74, poz. 676 ze zm.*).

⁴⁸⁶ Agencja Wywiadu, zob. *Ibidem*.

⁴⁸⁷ Centralne Biuro Antykorupcyjne. Zob. Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (*Dz. U. nr 104, poz. 708*).

⁴⁸⁸ Do 2006 roku Wojskowe Służby Informacyjne, zob. Ustawa z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych (*Dz. U. nr 139, poz. 1326 ze zm.*). W 2006 roku zlikwidowano WSI i utworzono: Służbę Wywiadu Wojskowego i Służbę Kontrwywiadu Wojskowego. Zob. Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego (*Dz. U. nr 104, poz. 709*).

⁴⁸⁹ Żandarmeria Wojskowa, zob. Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (*Dz. U. nr 123, poz. 1353 ze zm.*).

⁴⁹⁰ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji... *op. cit.*

⁴⁹¹ Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (*Dz. U. nr 78, poz. 462 ze zm.*)

⁴⁹² Ustawa z dnia 16 marca 2001 r. o Biurze Ochrony Rządu (*j.t. Dz. U. z 2004 r. nr 163, poz. 1712*).

⁴⁹³ Ustawa z dnia 24 lipca 1999 r. o Służbie Celnej (*j.t. Dz. U. z 2004 r. nr 156, poz. 1641 ze zm.*).

⁴⁹⁴ HOC S.: (pol.) *Organizacja polskich służb specjalnych*. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 3, s. 41.

takimi metodami służby i osoby fizyczne, którym ustawodawca nie nadał takich uprawnień⁴⁹⁵.

STUDIUM PRZYPADKU. Posłanka Sawicka wpadła w sidła Romea z CBA?⁴⁹⁶

Posłankę Beatę Sawicką wciągnął w pułapkę młody, przystojny agent Centralnego Biura Antykorupcyjnego. Sama mówiła wczoraj, że była nim zauroczona. (...)

Funkcjonariusz CBA używał fałszywej tożsamości. Przedstawiał się jako Tomasz Piotrowski. Pojawił się na kursie z prawa handlowego (...). Udawał menedżera dużej austriackiej korporacji zainteresowanej wejściem na polski rynek nieruchomości. (...) Około 30 lat, przystojny, świetnie i drogo ubrany. (...) Przyciągał wzrok kobiet obecnych w restauracji.

Sawicka po wybuchu skandalu nie chciała oficjalnie wypowiadać się na temat akcji CBA, ale przyznała nam potem w rozmowie telefonicznej, że Piotrowskiego poznała w styczniu tego roku na kursie szkolącym członków rad nadzorczych Skarbu Państwa (...).

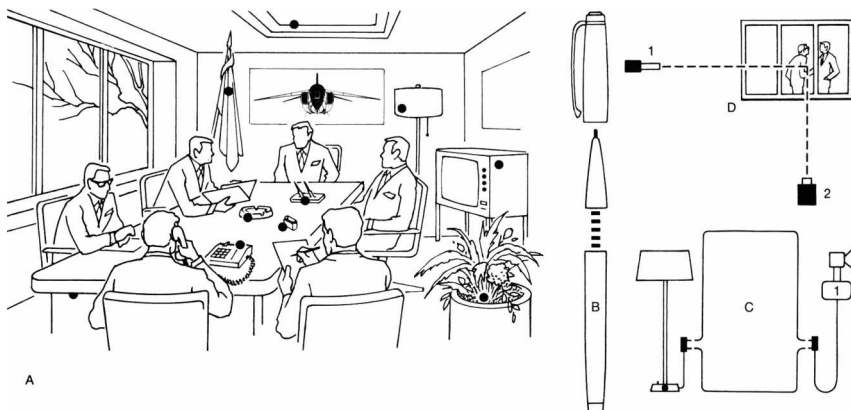
Jeden z przedsiębiorców wspomina: „Tomasz Piotrowski nie był zainteresowany wykładami. Egzamin poszedł mu zresztą fatalnie. Od początku był za to zainteresowany posłankami”. Tę obserwację potwierdza inny nasz rozmówca: „Sprawiał wrażenie macho, taki trzydziestolatek, ciemna karnacja z dłuższymi wyżełowanymi włosami. Modnie ubrany w obcisłe ciuchy. Obnosił się bogactwem, widziałem u niego złoty łańcuch oraz taką samą złotą bransoletkę. Mówił, że jeździ jakimś najnowszym modelem mercedesa i że pracuje dla firmy zagranicznej”. Jedna z uczestniczek zajęć potwierdza zainteresowanie Piotrowskiego Beatą Sawicką: „Byliśmy na obiedzie. Pojawił się alkohol. Namawiał ją do picia, zostali sami, gdy reszta postanowiła skończyć wieczór”.

(...) Samo CBA zdecydowanie wczoraj zaprzeczyło, aby ich agent nawiązał intymne stosunki z Sawicką.

⁴⁹⁵ Przykładem może być stosowanie fotoradarów do kontrolowania prędkości samochodów przez Straż Miejską. W marcu 2007 r. Trybunał Konstytucyjny uznał (sygn. U 1/07), że rozporządzenie MSWiA pozwalające strażnikom używać fotoradarów zostało wydane z przekroczeniem delegacji określonej w prawie o ruchu drogowym. Art. 170 § 1 pkt 1 kodeksu postępowania karnego przewiduje, że sąd nie może uwzględnić dowodu, gdy jest on niedopuszczalny. Art. 51 ust. 4 konstytucji daje także każdemu prawo do żądania usunięcia informacji o nim zebranych w sposób sprzeczny z ustawą. Tak więc zdjęcie z fotoradaru wykonane przez Straż Miejską zostało pozyskane nielegalnie i nie może być dowodem w postępowaniu sądowym. Zob. KOSIARSKI M.: *Do ukarania służy tylko legalnie zdobyty dowód*. „Rzeczpospolita” <http://www.rp.pl> odczyt z dnia 2007-10-30.

⁴⁹⁶ NISZTOR P. GRUCA R. ZIELIŃSKI R. BUTKIEWICZ T.: *Posłanka Sawicka wpadła w sidła Romea z CBA?* „Dziennik.pl” 2007-10-18. www.dziennik.pl

Informacje uzyskane w drodze czynności operacyjno-rozpoznawczych są przeznaczone dla wewnętrznego użytku policji lub danej służby i nie są ujawniane publicznie ani też nie mogą być wykorzystywane przeciwko obywatelowi bez procesowego potwierdzenia prawdziwości dowodu⁴⁹⁷.

Rys. 15. Pokój konferencyjny z urządzeniami podsłuchowymi.

Źródło: PIEKAŁKIEWICZ J.: *Dzieje szpiegostwa*. Warszawa: Czytelnik, 1999, s. 555.

Opis rysunku:

- A przykład możliwości ukrycia urządzeń podsłuchowych w pokoju konferencyjnym.
- B sprawny długopis z wbudowanym nadajnikiem.
- C mikrofon w podstawie lampy stojącej połączony przez obwód elektryczny z urządzeniem nasłuchowym (1).
- D metoda podsłuchowa z wykorzystaniem promieni laserowych (1) Szyba okienna służy jako modulator: lekka vibracja szyby jest akustycznie dostrojona do rozmowy prowadzącej w pomieszczeniu, dlatego działa jak membrana mikrofonu. Dzięki temu można odbierać rozmowę za pomocą specjalnego urządzenia (2).

Sposób przesyłania informacji ma podstawowe znaczenie dla realizacji celów prowadzonego badania. Od czasów najdawniejszych do

⁴⁹⁷ Por. WIDACKI J.: (red.) *Kryminalistyka...* op. cit. s. 116.

końca dwudziestego wieku systemy komunikacji opierały się na komunikacji bezpośredniej. Natomiast wiek dwudziesty pierwszy rozpoczyna się ekspansją transmisji sygnałów cyfrowych, którymi są pojedyncze impulsy elektryczne reprezentujące bity zgrupowane dla formowania znaków. Na razie dane zostają przekształcone w formę cyfrową, a następnie zostają one przesłane do miejsca przeznaczenia za pomocą sygnałów analogowych, możliwych do przesyłania na dalsze odległości⁴⁹⁸. Aby taka transmisja mogła mieć miejsce, konieczne są modemy.

W 2004 roku po raz pierwszy wykorzystano w praktyce przy przekazie informacji zjawisko splątanych fotonów⁴⁹⁹, które **Einstein** nazwał „upiornym działaniem na odległość”. Zjawisko to polega na tym, że w parach splątanych obiektów (fotonów, atomów lub ich zbiorów) zmiana stanu jednego z nich powoduje jednoczesną zmianę stanu drugiego, przy czym odległość nie ma znaczenia. Jeżeli fotony będą zawierać kluczowe informacje, to każda próba odczytania jej z jednego fotonu natychmiast ujawni się na drugim fotonie od pary. Oznacza to możliwość transmisji danych w czasie rzeczywistym.

Informacja jest zawsze przekazywana za pośrednictwem jakiegoś zjawiska w postaci dostosowanej do nośnika informacji. Informację można przekazać wraz z nośnikiem tej informacji (list) lub transformując kod informacji (np. wypowiedziane zdanie w zbiór impulsów analogowych (ciągłych) a nawet prostokątnych (cyfrowych), gdzie każdej wartości poziomu analogowego przypisana jest wartość cyfrowa 0 lub 1.

⁴⁹⁸ SHIM J.K. SIEGEL J.G. CHI R.. *Technologia informacyjna*. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC, 1999, s. 109.

⁴⁹⁹ Przekaz informacji odbył się pomiędzy ratuszem Wiednia oraz bankiem *Creditanstalt Austria* i dotyczył przelewu 3 tys. euro. Splątane fotony wyemitowane przez laser zawierały jednorazowy, losowo zakodowany klucz. Zob. KOŚCIELNIAK P.: *Splątane-zaszyfrowane*. „Rzeczpospolita”, 2004-04-27.

STUDIUM PRZYPADKU. Przesyłanie informacji z wykorzystaniem zjawiska splątanych fotonów⁵⁰⁰.

„Wiedeński ratusz i bank *Creditanstalt Austria* dzieli zaledwie 500 metrów. Ale to właśnie między tymi dwiema instytucjami dokonano najlepiej zabezpieczonego przelewu pieniędzy na świecie.

Z konta na konto powędrowało 3 tys. euro(...) Po raz pierwszy na świecie wykorzystano (...) do zabezpieczenia przelewu zjawisko tzw. splątania fotonów. Dzięki temu efektowi cała operacja była stuprocentowo bezpieczna.

System szyfrujący i zabezpieczający informacje o operacji bankowej opracował Anton Zeilinger z Uniwersytetu Wiedeńskiego oraz firma *Seibersdorf Research*. Wykorzystali oni fakt istnienia splątanych par fotonów, które stanowiły rodzaj klucza dla zaszyfrowania przesyłanej informacji.(...)

Zgodnie z teorią Alberta Einsteina nic w przyrodzie nie może poruszać się z prędkością większą niż prędkość światła. Nie może się też szybciej poruszać informacja. Tymczasem pary splątanych obiektów jakby porozumiewają się ze sobą na odległość, nic sobie przy tym nie robiąc z nałożonego ograniczenia prędkości.(...) Zmiana stanu (spinu) jednego z nich powoduje jednoczesną zmianę drugiego. Dzieje się to natychmiast, przy czym odległość między nimi nie ma najmniejszego znaczenia.(...)

Właśnie to zjawisko wykorzystano w Wiedniu. Fotony produkował laser, były dzielone na pary przez specjalny kryształ, a następnie jeden wysyłano światłowodem z banku do ratusza. Drugi pozostawał jako zabezpieczenie. Analizując stan (spin) fotonów (przyjmijmy, że było to 1 albo 0), obie strony dysponowały kluczem do zaszyfrowania transakcji. Gdyby ktoś po drodze chciał przechwycić klucz, jedna ze stron natychmiast by się o tym dowiedziała. Sam klucz jest zaś całkowicie losowy – zatem nie do podrobienia. Cała operacja jest zabezpieczona, pod warunkiem, że każdorazowo używa się nowego fotonowego klucza. Jedyne, co mogą zrobić włamywacze, to próbować zakłócić transmisję fotonów.”

Pamiętać jednak należy, że zawsze przy przekazywaniu informacji występuje niebezpieczeństwo zniekształcenia jej treści. Stopień bezpieczeństwa określa prawdopodobieństwo wystąpienia błędu liczonego jako stosunek liczby błędnych znaków do ogólnej liczby znaków przetworzonych (przesłanych). Najmniej bezpiecznym pod względem zniekształcenia komunikatu jest człowiek (prawdopodobieństwo od $1 \cdot 10^{-2}$ do $1 \cdot 10^{-3}$), następnie przekaz telefoniczny ($3 \cdot 10^{-4}$), przekaz teleksowy ($1 \cdot 10^{-4}$), przekaz dalekopisowy ($1 \cdot 10^{-6}$), transmisja danych (od $1 \cdot 10^{-6}$ do $1 \cdot 10^{-8}$), jednostka centralna komputera (od $1 \cdot 10^{-8}$

⁵⁰⁰ Ibidem.

do $1 \cdot 10^{-10}$)⁵⁰¹. Ponosząc dodatkowe nakłady można zwiększyć poziom bezpieczeństwa, przy czym nigdy nie ma absolutnej pewności dokonania przekazu informacji bez zniekształcenia.

Rewolucyjne zmiany prędkości przesyłania informacji wiążą się z rozwojem telefonii, a właściwie telefonii komórkowej. Znane są trzy standardy:

- pierwszej generacji (I G), analogowy; niekompatybilnych systemów analogowych jest kilkanaście,
- drugiej generacji (GSM)⁵⁰², cyfrowy, w którym sygnał przetwarzany jest przy użyciu technologii cyfrowej. Niekompatybilnych systemów cyfrowych jest kilka,
- trzeciej generacji Uniwersalny System Łączności Ruchomej (UMTS)⁵⁰³; jest jeden globalny system Międzynarodowej Unii Telekomunikacyjnej (ITU), Europejskiego Instytutu Standardów Telekomunikacyjnych (ETSI) i Europejskiego Komitetu Radiokomunikacji (ERC). Oznacza to połączenie wszystkich naziemnych i satelitarnych komponentów w jeden spójny system umożliwiający przekaz multimedialny, tzn. jednoczesną transmisję głosu, danych i obrazu z dużą prędkością w czasie rzeczywistym.

Rejestracja danych uzyskanych podczas analizy dokumentacji, obserwacji, wywiadów, ankietowania i stosowania metod operacyjno-rozpoznawczych wymaga znajomości i umiejętności posługiwania się wyrafinowanymi technikami zapisu i odczytu. Decydując się na utrwalanie wizerunku i dźwięku osób należy także pamiętać o przepisach chroniących dobra osobiste człowieka.

System informacyjny ma do spełnienia trzy podstawowe zadania:

- zapewnić sprawne przesyłanie informacji,
- przechować informacje,
- przetwarzać informacje dla celów zarządzania.

⁵⁰¹ KISIELNICKI J.: *Metody informatyczne*. Warszawa: PWE, 1981, s. 237.

⁵⁰² Ang. *Global System for Mobile communications* (GSM).

⁵⁰³ Ang. *Universal Mobile Telecommunications System* (UMTS).

STUDIUM PRZYPADKU. Zapis magnetyczny z karty płatniczej⁵⁰⁴.

„Sprawcy wpadli przy jednym z bankomatów na wrocławskim Starym Mieście. Dwaj młodzi mężczyźni mieli przy sobie 11 kawałków tworzywa (tzw. biały plastik) o wymiarach karty płatniczej zaopatrzonych w pasek magnetyczny oraz właśnie wybraną gotówkę. Trzeciego zatrzymano wkrótce.

Przestępcy skonstruowali urządzenie, które odczytywało zapis magnetyczny z karty. Dodatkowo - dzięki miniaturowej kamerze umieszczonej nad klawiaturą bankomatu w obudowie imitującej belkę reklamową - poznawali PIN właściciela karty. (...)

Urządzenie do kopiowania zapisu z karty magnetycznej nakładane było na wpust, przez który wkłada się kartę do bankomatu. Klienci nie zwracali uwagi na niewinnie wyglądający dodatek przy bankomacie. Odczytany zapis przesyłany był drogą radiową do auta przestępców, które stało w pobliżu. Jednocześnie kamera rejestrowała, jaki numer PIN wystukiwał klient na klawiaturze. Po godzinie - dwóch urządzenie zniknęło z bankomatu, tak że osoby wymieniające kasety z pieniędzmi niczego nie zauważały. Mając kopie zapisu, za pomocą specjalnego oprogramowania i sprzętu przestępcy „nagrywali” paski na plastikowe białe paski”.

Sprawność tak pomyślanego podsystemu jest funkcją wielu zmiennych, a zwłaszcza⁵⁰⁵ pełności, szybkości i wiarygodności materiału informacyjnego.

Informacje muszą przede wszystkim zostać uporządkowane, a następnie informacje bezspornie pewne (potwierdzone z co najmniej dwóch źródeł) - wyodrębnione. Informacje pewne a także niedostateczne lub niepewne, uzupełnione o spekulacje i przypuszczenia umożliwiają stworzenie wersji określających najbardziej prawdopodobny wynik.

Amerykańska Agencja Bezpieczeństwa Narodowego (NSA)⁵⁰⁶ przechwytuje i analizuje dane łączności radiowej, telefonicznej, modemowej oraz emisji wszelkiego rodzaju urządzeń radiolokacyjnych i systemów naprowadzania pocisków rakietowych. NSA koordynuje wszelkie działania Stanów Zjednoczonych w zakresie kryptoanalizy⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ GŁOWACKA E; RYBAK M.: *Transmisja z bankomatu*. „Rzeczpospolita”, 2001-08-30.

⁵⁰⁵ Ibidem.

⁵⁰⁶ National Security Agency (NSA) – powołana w 1952 r. głęboko utajniona najważniejsza agencja państwowa Stanów Zjednoczonych z siedzibą w Fort Meade w stanie Maryland.

⁵⁰⁷ Kryptoanaliza - proces przekładu tekstu zaszyfrowanego lub zakodowanego w tekst otwarty bez uprzedniej znajomości właściwego klucza, w celu złamania bezpieczeństwa łączności drugiej strony i ochrony własnego.

i krypto-bezpieczeństwa⁵⁰⁸. Ocenia się, że w Fort Meade zatrudnionych jest 20 tys. osób (największe skupisko matematyków inżynierów i programistów na świecie⁵⁰⁹) a na całym świecie – 100 tys. pracowników.

NSA jest w stanie prowadzić nasłuch lokalnych i zamiejskowych rozmów telefonicznych, przechwytywać depesze między stolicą i placówkami dyplomatycznymi, monitorować wzmianki pojawiające się w łączności innych krajów o danym państwie lub sprawach mogących mieć z nim związek. Na podstawie zgromadzonych danych i informacji agencja może sporządzać raporty we wszystkich dziedzinach, także za lata wcześniejsze oraz opracowywać portrety psychologiczne przywódców danego państwa i innych osobistości⁵¹⁰.

Stacje podsłuchowe NSA są rozmieszczone w różnych rejonach świata od Menewith Hill w angielskim Harrogate i Edzell w Szkocji po Pine Gap w pobliżu Alice Sprint w środkowej Australii⁵¹¹. Na terenie brytyjskiej miejscowości Menwith Hill funkcjonuje stacja nasłuchowa „F83”, która jest w stanie przejmować jednocześnie około 300000 połączeń i przekazywać je dalej do USA⁵¹².

W latach siedemdziesiątych XX w. powstał supertajny, kontrolowany przez NSA globalny szpiegowski system informacyjny *Echelon*. Pierwotnie służył on do walki z ZSRR i z terrorystami. W 1999 roku szkocki specjalista do spraw bezpieczeństwa, **Duncan Campbell** opublikował na zlecenie Parlamentu Europejskiego raport, z którego jednoznacznie wynika, że *Echelon* stał się globalnym systemem wywiadu gospodarczego działającym w interesie USA i wykorzystywanym do rywalizacji gospodarczej z Europą⁵¹³. Wśród potoku danych wyspecjalizowane skanery szukają słów-kluczy, na przykład „zamach”, „narkotyki”, „bomba” itp. Temu systemowi wywiadu gospodarczego przypisuje się porażkę *Airbusa* w Arabii Saudyńskiej (przetarg wart sześć milionów dolarów wygrały amerykańskie firmy *Boenigi McDonnell Douglas*), utratę 100 mln marek niemieckich w wyniku

⁵⁰⁸ Kryptobezpieczeństwo – metody i środki ochrony szyfrów, kodów, materiału i sprzętu do szyfrowania i dekrtyażu oraz procedur operacyjnych.

⁵⁰⁹ BAMFORD J.: *The Puzzle Palace*. A Report on America's Most Secret Agency, s. 56-124.

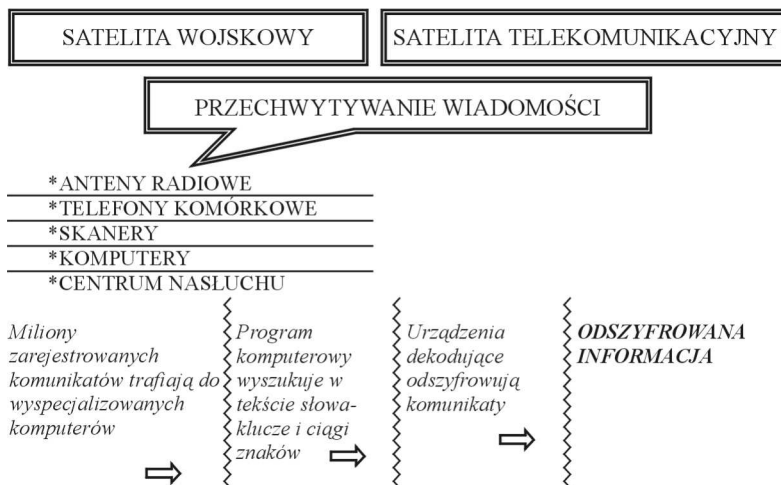
⁵¹⁰ POLMAR N. ALLEN T. B.: *Księga...* op. cit. s. 9.

⁵¹¹ SZYNDZIELORZ K.: *Wielkie ucho Ameryki*. „Przegląd Tygodniowy” 1989, nr 11, s. 15.

⁵¹² PAJĄK A.: *Oczy i uszy Wielkiego Brata*. „Enter” 2001, nr 12, s. 26.

⁵¹³ WOJCIECHOWSKI T.: *Testament Orwella*. „Wprost”, 2000-04-30.

przejęcia przez pewną amerykańską firmę danych patentowych niemieckiego przedsiębiorstwa *Enercon*, zajmującego się produkcją generatorów energii elektrycznej napędzanych siłą wiatru, europejski koncern *Volkswagen* został wyparty przez amerykańską firmę GM⁵¹⁴ i wiele innych.

Rys. 16. Globalny system wywiadowczy.

Źródło: KORZENIOWSKI L.: *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*. Kraków: KTE, 2001, s. 159.

Globalny System Pozycjonowania (GPS)⁵¹⁵ jest systemem nawigacji satelitarnej, składającym się z 24 satelitów Ministerstwa Obrony Stanów Zjednoczonych, rozmieszczonych w sześciu planach orbitalnych⁵¹⁶. Pierwotnie opracowany dla potrzeb nawigacji amerykańskich łodzi podwodnych, system GPS ma światowy zasięg sygnału satelitów i globalną jednorodność uzyskiwanych wyników. Dostarcza użytkownikom dokładnych informacji o czasie, położeniu i prędkości. Jednakże właścicielem systemu pozostaje Departament Obrony USA, co oznacza, że użytkownicy cywilni mają dostęp jedynie do zaniżonej dokładności pomiaru.

⁵¹⁴ PAJĄK A.: *Oczy...* op. cit. s. 26.

⁵¹⁵ Ang. *Global Positioning System (GPS)*

⁵¹⁶ KIEŁTYKA L.: *Komunikacja...* op. cit. s. 219.

Prawdopodobnie w 2010 roku – jeżeli plany zostaną urzeczywistnione – za cenę 3 mld euro w pełni ujawni swoje możliwości *Galileo*, europejski system nawigacji satelitarnej, zaprojektowany do cywilnego zastosowania. Pierwszy satelita *Giove A* został wystrzelony na orbitę okołoziemską 28 grudnia 2005 roku⁵¹⁷. *Galileo* ma obejmować całą kulę ziemską. Będzie wykorzystywał 30 satelitów krążących wokół Ziemi po trzech orbitach na wysokości 23 tys. km. System umożliwi określanie pozycji geograficznej i wysokość nad poziom morza z dokładnością do jednego metra.

Każdy z satelitów wyposażony będzie w bardzo dokładny zegar atomowy, mierzący czas z dokładnością 1 sekundy na 10 mln lat. Określanie dokładnej pozycji odbywać się będzie na podstawie czasu, jaki potrzebują fale radiowe na dotarcie od satelity do odbiornika. Odbiornik satelitarny otrzyma sygnał z kilku satelitów jednocześnie (najczęściej 4). Na podstawie czasu, jaki fale radiowe będą potrzebowały na dotarcie od satelitów do odbiornika, określana będzie odległość od satelitów. W pamięci odbiornika zapisane będzie położenie każdego z satelitów w czasie. Na tej podstawie procesor odbiornika określi pozycję geograficzną i wysokość nad poziom morza.

Gdy w 1949 roku ukazała się powieść **George’a Orwella** „Rok 1984”, mało kto przypuszczał, że nakreślona przez niego wizja przyszłości, w której Wielki Brat dzień i noc śledzi każdy krok swoich poddanych, tak szybko stanie się rzeczywistością.

3.5. Metody ochrony informacji.

W działalności kontrwywiadu występuje wiele ogólnych zasad wywodzących się ze sprawdzonych rozwiązań organizacyjnych i metod działania stosowanych przez służby wywiadowcze. Większość tradycyjnych przedsięwzięć z zakresu bezpieczeństwa informacyjnego obejmuje defensywne środki ochronne, które są „lustrzanym odbiciem” wywiadowczych środków i metod. Aby nie dopuścić do wykorzystania przez wywiad osobowych źródeł informacji, dużą wagę przywiązuje się

⁵¹⁷ URBĄSKI K.: *Co do metra i sekundy*. „Rzeczpospolita”, 2005-12-27.

do ochrony i obserwacji osób, fizycznego zabezpieczenia dokumentów, weryfikacji pracowników, kontroli ich podróży i kontaktów z obywatelami innych krajów, ograniczenia dostępu do określonych pomieszczeń, nadawania klauzul tajności poszczególnym dokumentom, kontroli sposobu przechowywania i przekazywania dokumentacji niejawnej według ogólnej zasady polegającej na udostępnianiu informacji w takim zakresie, w którym jest ona potrzebna do służbowego wykorzystania. Niezależnie od tego, w ograniczonym zakresie, mogą być podejmowane działania mylące mające na celu sprowokowanie określonych przedsięwzięć przez konkurenta. Powodzenie takich działań jest możliwe tylko w przypadku starannie przygotowanych, długofalowych przedsięwzięć. Są one czasami stosowane przez wywiad wspierany przez aparat propagandowy państwa. Powodzenie takich przedsięwzięć może wydanie przyczyniać się do poprawy ochrony własnych informacji⁵¹⁸.

Lekceważenie przez kadrę zarządzającą identyfikacji zagrożeń i podejmowanie decyzji dla ich zapobiegania jest powszechne⁵¹⁹. Jest to jedna z przyczyn wzrostu przestępczości gospodarczej, przy czym niektórzy podają, że tylko jedno na 1000 przestępstw gospodarczych jest ujawniane⁵²⁰.

Wyniki globalnego raportu *Ernst&Young* dotyczącego bezpieczeństwa informacyjnego⁵²¹ wskazują na alarmujące rozbieżności między deklarowaną przez firmy i organizacje znajomością tematu, a ich faktyczną odpornością na zagrożenia zewnętrzne i wewnętrzne. Wyniki badań wskazują, że choć świadomość potrzeby zapewnienia bezpieczeństwa informacyjnego wzrasta na całym świecie, kroki podejmowane przez firmy w celu zapewnienia tego bezpieczeństwa są niejednolite oraz często niewystarczające. Badania m. in. wykazały, że:

- Ponad 75% organizacji doświadczyło niespodziewanego ograniczenia dostępności swoich krytycznych systemów.
- Tylko 53% organizacji posiada plany kontynuacji działania.

⁵¹⁸ HERMAN M.: *Potęga wywiadu*. Warszawa: 2002, s.174-177.

⁵¹⁹ Do najgłośniejszych takich przykładów można zaliczyć bankructwo amerykańskiej firmy *Enron*, która pociągnęła za sobą upadek największej światowej firmy audytorskiej, *Andersen*. Odpowiedzialnym za to okazał się Dawid Duncan, jeden z najważniejszych menedżerów odpowiedzialnych za badanie ksiąg handlowych *Enronu*.

⁵²⁰ KOZDROWSKI S.: *Wybrane zagadnienia kryminologii*. Słupsk: AGOPOL, 2000, s. 54.

⁵²¹ *Bezpieczeństwo informacyjne*. "Biznes Trendy" Magazyn INFOR czerwiec 2002, s. 15.

- Poniżej 50% organizacji szkoli swoich pracowników w zakresie bezpieczeństwa informacyjnego.
- Tylko 41% organizacji obawia się ataków od wewnątrz na swoje systemy (mimo powszechnie dostępnych informacji o przewadze zagrożeń wewnętrznych nad zewnętrznymi).
- Przedstawiciele tylko 40% organizacji wyrazili przekonanie co do możliwości wykrycia ataku na swoje systemy informatyczne.
- 40% organizacji nie bada przypadków naruszenia swojego bezpieczeństwa.

Powtórzone w 2004 roku z udziałem Polski badania⁵²² wskazują, że wśród zagrożeń technologii informatycznych największy udział mają:

- 1) działania pracowników,
- 2) szkodliwe programy (wirusy, konie trojańskie, robaki),
- 3) utrata poufnych danych o klientach,
- 4) rozproszony atak DoS,
- 5) fizyczne uszkodzenie systemu.

Największym zagrożeniem dla bezpieczeństwa systemów informatycznych w przedsiębiorstwach w Polsce są ataki z wewnątrz firmy. Powodują je niezadowoleni, niestaránni pracownicy firmy, lub mający wciąż dostęp do firmowych systemów byli pracownicy. Badania wskazują, że już wszystkie firmy zdają sobie sprawę z głównych zagrożeń, a w tym z problemów, jakie mogą wywołać „niezadowoleni pracownicy”, a mimo to jedynie jedna trzecia firm systematycznie szkoli swych pracowników w celu poprawy bezpieczeństwa.

Praktycznie wszystkie firmy borykają się z awariami systemów informatycznych. Spowodowane one są najczęściej przez szkodliwe programy (70% badanych), awarie infrastruktury (67%) oraz awarie sieci telekomunikacyjnej (52%). Po terrorystycznym ataku 11 września 2001 roku na USA trzy czwarte firm uznaje potrzebę posiadania planów zapewnienia tzw. ciągłości działania firmy jako pilną.

⁵²² Raport ze światowego badania bezpieczeństwa IT. *Ernst&Young*. W badaniach brało udział 1225 przedsiębiorstw, w tym 44 polskie. Firmy reprezentowały różne branże, m. in. Bankowość i finanse, handel detaliczny, telekomunikację, przemysł. Zob. *Bezpieczeństwo informatyczne przedsiębiorstw. Zagrożenie tkwi wewnątrz*. „Rzeczpospolita” 2005-02-28.

Znikoma jest wykrywalność a także karalność przestępstw dotyczących manipulowania informacjami, w tym (co szczególnie groźne) - na rynku kapitałowym. Ponadto spośród klikuset zawiadomień o przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu informacyjnemu zaledwie jedna piąta jest przetwarzana przez prokuraturę na akty oskarżenia⁵²³. Przyczyną takiego stanu są wysokie koszty i niskie umiejętności prokuratorów, detektywów i specjalistów prowadzących dochodzenia i gromadzących dowody procesowe w sprawach dotyczących przestępstw informacyjnych.

Średnie straty amerykańskiego banku w przypadku klasycznego napadu z bronią wynoszą około 8 tysięcy dolarów podczas, gdy oszustwo komputerowe doprowadza do strat ponad 500 tysięcy dolarów. Jeżeli weźmie się pod uwagę, że wartość transakcji elektronicznych zawieranych codziennie na świecie osiąga poziom kilku bilionów dolarów, to skala zagrożeń sieci komputerowych i *Internetu* jest ogromna. Dzisiaj wykradanie tajemnic nie jest już tylko zajęciem dla niedoświadczonych szpiegów prowadzących wielodobowe obserwacje przez lornetkę, fotografujących dokumenty miniaturowymi aparacikami, nadstawiającymi ucha na *rautach* biznesmenów. Teraz **największym zagrożeniem są elektroniczni włamywacze, siedzący przed monitorami komputerów. Poznają tajemnice firm na odległość - bez śladów, pozostając anonimowymi i nieuchwytnymi.**

Internet doświadczył już wielu rodzajów działalności niezgodnej z prawem. Wykradano numery kart kredytowych, rozpowszechniano przez sieć fałszywe informacje, zmieniano wygląd stron internetowych, nie wyłączając serwerów *Pentagonu*, *NASA* i *CIA*⁵²⁴. Hakerzy włamują się do obcych komputerów PC i serwerów sieciowych, po czym polecają im ciągle wysyłanie milionów danych i zapytań do atakowanego serwera. Od czasu ataku Rosji na Gruzję w 2008 roku pojęcie wojny informacyjnej weszło także do podręczników strategii i taktyki prowadzenia wojen.

⁵²³ Zob. *Przestępcy czują się bezkarni*, „Rzeczpospolita”, 2002-02-23, 24.

⁵²⁴ We wrześniu 1996 r. do krajowej strony CIA włamali się szwedzcy dowcipnicy, zmieniając powitanie na: „Witajcie w Centralnej Agencji Idiotów”. Zob. POLMAR N. ALLEN T. B.: *Księga...* op. cit. s. 263.

STUDIUM PRZYPADKU. **Polski internet zagrożony**⁵²⁵.

DZIENNIK sprawdził bezpieczeństwo rządowych stron internetowych. Przejęcie serwisów Sejmu, ministerstwa obrony, czy MSWiA to kwestia kilku godzin. Niestety, administratorzy stron rządowych nie wyciągnęli żadnej lekcji z niedawnej cyberwojny rosyjskich hakerów z Gruzją.

Otwarte dla specjalistów są też strony Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Biura Bezpieczeństwa Narodowego i Centralnego Biura Śledczego. „To wygląda jak zaproszenie do cyberinwazji na Polskę” - mówią nam eksperci. Eksperyment DZIENNIKA był prosty. Wykorzystaliśmy ogólnodostępne narzędzie do testowania podatności serwisów na atak hakerski udostępnione przez Internet Assigned Numbers Authority (IANA) - amerykańską instytucję zarządzającą domenami. Strony BBN, MON, MSZ i kilku innych instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo otrzymały czerwone światło, czyli najwyższy stopień zagrożenia, i są wysoce narażone są na tzw. *cache poisoning* inaczej nazywany zatrutowaniem DNS. „Uogólniając: polega to na takim wykorzystaniu serwerów i zapamiętywanych przez nie informacji, by można było podmienić stronę na fałszywą wprowadzoną przez hakera” - mówi DZIENNIKOWI ekspert NASK Zbigniew Jasiński (Paweł Jabłoński, były haker znany jako „gorion”). Dziś pracuje jako specjalista od zabezpieczeń teleinformatycznych w firmie Infovide-Matrix).

O przykłady takich działań nietrudno. Rok temu rosyjski atak „nieznanych sprawców” sparaliżował na kilka dni Estonię, zaś w czasie niedawnej wojny gruzińsko-rosyjskiej hakerzy patrioci prawdopodobnie związani z organizacją Russian Business Network zaatakowali strony gruzińskiego MSZ, zamieszczając na nich portret Micheila Saakaszwilego ustylizowanego na Hitlera, i zablokowali główne serwisy informacyjne, w tym anglojęzyczny *civil.ge*.

Jak twierdzą eksperci, sposobów na prowadzenie cybernetycznej wojny jest wiele. „Można zablokować stronę, doprowadzić do wycieku strategicznych informacji, zniszczyć przechowywane na serwerach dokumenty, a nawet uniemożliwić funkcjonowanie danej instytucji. Jest w stanie dokonać tego zaledwie kilka osób” - twierdzi Zbigniew Engiel z firmy Mediarecovery.

Kilka innych krajów już dawno przekonało się, jak istotnym elementem w systemie bezpieczeństwa jest cyberprzestrzeń. W kwietniu tego roku NATO powołało Centrum Doskonalenia Cyberobronności. Swoją udział w budowie i rozwoju Centrum zgłosiły Stany Zjednoczone, Włochy, Hiszpania, Litwa, Łotwa, Słowacja i Estonia. Polska jak na razie nie okazała zainteresowania.

Globalizacja, szybkość przepływu danych, powszechność dostępu do informacji i totalny (wszechogarniający) charakter zasobów informacji zagrażający jednostkom ludzkim i organizacjom wywołuje konieczność zwiększania prawnej ochrony informacji niejawnych i zastrzeżo-

⁵²⁵ CZUBOWSKA S: *Polski internet zagrożony*. "Dziennik.pl" 2008-08-18. <http://www.dziennik.pl>

nych oraz danych osobowych. Wyraźnie powiększają się granice obszarów chronionych prawem publicznym przez instytucje i środki publicznoprawne. Wiedza o przepisach prawa regulującego ochronę i odpowiedzialność za brak lub niewystarczającą ochronę jest niezbędna menedżerom i pracownikom przedsiębiorstw, a także działającym w ich otoczeniu agencjom konsultingowym, wywiadowniom gospodarczym i indywidualnym detektywom.

W Polsce ochronę prawną informacji wywieść można z **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej**, która zapewnia⁵²⁶:

- prawo do nieujawniania informacji dotyczących danej osoby, z wyjątkiem wynikającym z ustaw,
- ograniczenie władz publicznych w prawie do pozyskiwania, gromadzenia i udostępniania informacji o obywatelach do zakresu niezbędnego w demokratycznym państwie prawa,
- prawo każdego do dostępu dotyczących danej osoby urzędowych dokumentów i zbiorów danych z ograniczeniami wynikającymi z ustaw,
- prawo każdego do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.

Konstytucyjne ograniczenie do pozyskiwania, gromadzenia i udostępniania informacji o obywatelach (a więc nie o każdym, czyli każdej osobie fizycznej, ale o obywatelach Rzeczypospolitej Polskiej) dotyczy władz publicznych tzn. podmiotów wykonujących zadania w zakresie władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej (Sejm i Senat, Prezydent RP, Rada Ministrów, sądy i trybunały, samorząd terytorialny i inne jednostki wykonujące władztwo publiczne).

Ustawowe zabezpieczenia prawne informacji wywodzą się z przepisów kodeksów prawa karnego, cywilnego, pracy, spółek handlowych oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych, ordynacji podatkowej, ustaw zwalczających nieuczciwą konkurencję, prawa bankowego, o statystyce publicznej, o ochronie zdrowia psychicznego, o ochronie danych osobowych i innych przepisów szczegółowych.

⁵²⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.... op. cit. art. 51.

Zasady ochrony informacji, które wymagają ochrony przed nieuprawnionym ujawnieniem jako stanowiące tajemnicę państwową lub służbową, określa **ustawa o ochronie informacji niejawnych**⁵²⁷.

Tajemnica państwowa jest to informacja określona w wykazie załączonym rodzajów informacji stanowiącym załącznik nr 1 do ustawy⁵²⁸, której nieuprawnione ujawnienie może spowodować istotne zagrożenie dla podstawowych interesów Rzeczypospolitej Polskiej, a w szczególności dla niepodległości lub nienaruszalności terytorium, interesów obronności, bezpieczeństwa państwa i obywateli, albo narazić te interesy na co najmniej znaczną szkodę.

Tajemnica państwowa zawiera informacje oznaczone klauzulą⁵²⁹.

„**Ścisłe tajne**” klauzula „00” - 29 rodzajów informacji niejawnych będących tajemnicą państwową, których nieuprawnione ujawnienie mogłoby spowodować istotne zagrożenie dla niepodległości, nienaruszalności terytorium albo polityki zagranicznej lub stosunków międzynarodowych Rzeczypospolitej Polskiej albo zagrażać nieodwracalnymi lub wielkimi stratami dla interesów obronności, bezpieczeństwa państwa i obywateli lub innych istotnych interesów państwa albo narazić je na szkodę w wielkich rozmiarach,

„**Tajne**” klauzula „0” - 59 rodzajów informacji niejawnych będących tajemnicą państwową, których nieuprawnione ujawnienie mogłoby spowodować zagrożenie dla międzynarodowej pozycji państwa, interesów obronności, bezpieczeństwa państwa i obywateli, innych istotnych interesów państwa albo narazić je na znaczną szkodę.

Informacje niejawne stanowiące tajemnicę państwową podlegają ochronie przez okres 50 lat od ich wytworzenia, przy czym „na zawsze” chronione są:

- dane identyfikujące funkcjonariuszy i żołnierzy służb wywiadu i kontrwywiadu wykonujących czynności operacyjno-rozpoznawcze,
- dane identyfikujące osoby, które udzieliły pomocy w zakresie czynności operacyjno-rozpoznawczych organom, służbom

⁵²⁷ Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie... op. cit.

⁵²⁸ Ibidem.

⁵²⁹ Ibidem, zał. nr 1.

- i instytucjom państwowym uprawnionym do ich wykonywania na podstawie ustawy,
- informacje niejawne uzyskane od innych państw lub organizacji międzynarodowych, jeżeli taki był warunek ich udostępnienia.

Rada ministrów po 20 latach od wytworzenia może określić dokumenty, które przestały stanowić tajemnicę państwową.

Tajemnica służbowa jest to informacja niejawna nie będąca tajemnicą państwową, uzyskana w związku z czynnościami służbowymi albo wykonywaniem prac zleconych, której nie uprawnione ujawnienie mogłoby narazić na szkodę interes państwa, interes publiczny lub prawnie chroniony interes obywateli albo jednostki organizacyjnej. Pomimo, iż ustawa odwołuje się do treści wiadomości stanowiących tajemnicę służbową a nie do formalnego jej oznaczenia przez odpowiedni organ jako tajemnicy służbowej, to punktem wyjścia jest jednak fakt, że określona wiadomość jest na mocy kompetentnego organu utrzymywana w tajemnicy⁵³⁰.

Tajemnica służbowa zawiera informacje oznaczone klauzulą:

„**Poufne**” klauzula „**Pf**”- w przypadku gdy ich nieuprawnione ujawnienie powodowałoby szkodę dla interesów państwa, interesu publicznego lub prawnie chronionego interesu obywateli,

„**Zastrzeżone**” klauzula „**Z**”- w przypadku gdy ich nieuprawnione ujawnienie mogłoby spowodować szkodę dla prawnie chronionych interesów obywateli albo jednostki organizacyjnej.

Informacje niejawne stanowiące tajemnicę służbową podlegają ochronie:

- oznaczone klauzulą „poufne” - 5 lat,
- oznaczone klauzulą „zastrzeżone” - 2 lata.

Odpowiedzialność karna przewidziana w **kodeksie karnym**⁵³¹ uregulowana została w rozdziale XXXIII „przestępstwa przeciwko ochronie informacji”. Art. 265 określa odpowiedzialność za ujawnienie lub wykorzystanie tajemnicy państwowej. Odpowiedzialność ponosi nie tylko ten, kto wbrew przepisom ustawy ujawnia tajemnicę państwową, ale i ten, kto ją wbrew przepisom ustawy wykorzystuje. Należy zwrócić

⁵³⁰ Por. GARDOCKI L.: *Prawo...* op. cit. s. 290.

⁵³¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks... op. cit. art. 265 i nast.

uwagę na karalność dziennikarzy za publikację dokumentów tajnych. Przepis o ochronie tajemnicy państwowej ma związek z przepisami ustawy o tajemnicy państwowej i służbowej, zgodnie z którą tajemnicę państwową obowiązany jest zachować każdy, do kogo ona dotarła.

Odpowiedzialność za ujawnienie informacji zastrzeżonej dotyczy tajemnicy innej niż państwowa – np. służbowej, zawodowej i innej tajemnicy powierzonej (art. 266). Odpowiedzialność dotyczy ujawnienia zastrzeżonej informacji wbrew ustawie lub przyjętemu zobowiązaniu.

Odpowiedzialność za nieuprawnione uzyskanie informacji (art. 267) dotyczy naruszenia tajemnicy korespondencji, np. przez otwarcie cudzego pisma, podłączenie się do przewodu służącego do przekazywania informacji, przełamując elektroniczne, magnetyczne albo inne szczególne zabezpieczenie informacji. Odpowiedzialność ponosi także ten, kto w celu uzyskania informacji, do której nie jest uprawniony, zakłada lub posługuje się urządzeniem podsłuchowym, wizualnym albo innym urządzeniem specjalnym a także ten, kto uzyskaną w ten sposób informację ujawnia innej osobie. Natomiast Policja przy wykonywaniu czynności operacyjno-rozpoznawczych, po uzyskaniu zgody Prokuratora Generalnego, może legalnie kontrolować korespondencję i stosować środki techniczne umożliwiające uzyskanie w sposób tajny informacji⁵³².

Odpowiedzialność za bezprawne „zepsucie” informacji (art. 268 i 269) dotyczy jej zniszczenia, uszkodzenia, usunięcia, utrudnienia osobie uprawnionej zapoznanie się z nią - zarówno zapisów tradycyjnych jak i na komputerowym nośniku informacji.

Oprócz przepisów kodeksu karnego odpowiedzialność karna została przewidziana w przepisach ustaw regulujących poszczególne dziedziny życia gospodarczego i wiąże się ona z bezprawnymi (to znaczy zabronionymi pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia) i zawinionymi czynami człowieka.

Odpowiedzialność na podstawie **kodeksu cywilnego**⁵³³ wynika ze szkody wyrządzonej przedsiębiorcy czynem niedozwolonym ze swej winy lub z treści umowy łączącej strony. Naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby

⁵³² Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji... op. cit. art. 19.

⁵³³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks... op. cit. zwłaszcza art. 415, art. 361, art. 483, § 1.

osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono. Natomiast odpowiedzialność umowna oparta jest na zasadzie swobody zawierania umów – strony mogą umówić się, że w przypadku nie zapewnienia ochrony informacji przedsiębiorcy zostanie mu zapłacona kara umowna. Wcześniej zawarta umowa powinna jednak określać rodzaje informacji, których zobowiązano się nie ujawniać innym osobom, czas trwania ochrony i wysokość kary umownej w przypadku nienależytej ochrony.

Cywilnoprawna ochrona sfery tajemnicy przedsiębiorcy (tajemnica korespondencji i tajemnica handlowa) skutkuje dopiero wówczas sankcjami, gdy dobra te zostały zagrożone⁵³⁴. Niezależnie od winy i subiektywnych celów naruszenia tajemnicy, sam fakt wkroczenia w sferę cudzej prywatności jest traktowany jako naruszenie dobra osobistego. Należy zauważyć, że osoba prawna, wykazując naruszenie tajemnicy przedsiębiorcy na podstawie przepisów art. 448 kodeksu cywilnego nie musi precyzyjnie określać rozmiaru uszczerbku (jak wymagają tego przepisy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji)⁵³⁵.

Odpowiedzialność z przepisów **kodeksu pracy**⁵³⁶ dotyczy pracownika wyrządzającego szkodę na skutek niezapewnienia ochrony informacji pracodawcy. Pracownik jest obowiązany wykonywać pracę sumiennie i starannie oraz stosować się do poleceń przełożonych, które dotyczą pracy, jeżeli nie są one sprzeczne z przepisami prawa lub umowy o pracę, w szczególności m. in. dbać o dobro zakładu pracy, chronić jego mienie oraz zachować w tajemnicy informacje, których ujawnienie mogłoby narazić pracodawcę na szkodę a także przestrzegać tajemnicy określonej w odrębnych przepisach⁵³⁷.

Jeżeli na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania obowiązków pracowniczych pracownik ze swej winy wyrządził pracodawcy szkodę, ponosi odpowiedzialność materialną. Wina pracownika może być umyślna, to znaczy gdy pracownik chce wyrządzić szkodę jak i wówczas, gdy wyrządzenie szkody przewiduje i z tym się godzi. Wina pracownika może być także nieumyślna, to znaczy gdy pracownik prze-

⁵³⁴ BIERĆ A.: *Ochrona prawna danych osobowych w sferze działalności gospodarczej w Polsce - aspekty cywilnoprawne*. /in:/ WYRZYKOWSKI Mirosław: (red.) *Ochrona danych osobowych*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 1999, s. 129.

⁵³⁵ Por. Ibidem, s. 131.

⁵³⁶ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks... op. cit.

⁵³⁷ Ibidem, art. 100.

widuje możliwość wyrządzenia szkody lecz bezpodstawnie przypuszcza, że tego uniknie, oraz gdy nie przewiduje możliwości wyrządzenia szkody choć mógł i powinien to przewidzieć.

Pracodawca może chronić swoje tajemnice na podstawie zakazu konkurencji⁵³⁸. Służy temu umowa w formie pisemnej, która może zostać podpisana w trakcie trwania stosunku pracy z każdym pracownikiem, a po rozwiązaniu umowy o pracę – z menedżerami, czyli osobami mającymi dostęp do szczególnie ważnych informacji. W takim przypadku w umowie musi być określony czas trwania zakazu oraz wysokość odszkodowania należnego pracownikowi od pracodawcy, nie mniejsza niż 25% wynagrodzenia otrzymanego przez pracownika przed ustaniem stosunku pracy przez okres odpowiadający okresowi obowiązywania zakazu konkurencji.

Odpowiedzialność na podstawie przepisów **kodeksu spółek handlowych**⁵³⁹ jest inna dla spółek osobowych a inna dla spółek kapitałowych. Ochrona informacji w spółkach osobowych (jawna, partnerska, komandytowa, komandytowo-akcyjna) może być wywieńczona z przepisu zobowiązującego współników do powstrzymania się od wszelkiej działalności, sprzecznej z interesami spółki (art. 56). W spółkach kapitałowych członek zarządu, rady nadzorczej, komisji rewizyjnej oraz osoba biorąca udział w tworzeniu spółki i likwidator odpowiada wobec spółki za szkodę wyrządzoną działaniem lub zaniechaniem sprzecznym z prawem lub postanowieniami umowy spółki, chyba że nie ponosi winy (art. 293, art. 483), co nie wyłącza dochodzenia naprawienia szkody na zasadach ogólnych. Przepięstwo zagrożone jest karą pozbawienia wolności do lat 5 i grzywną. Tej samej karze podlega ten, kto nakłania do działania na szkodę spółki lub udziela pomocyw popełnieniu tego przestęptwa.

Ordynacja podatkowa⁵⁴⁰ zapewnia ochronę tajemnicy skarbowej, przez którą rozumie indywidualne dane zawarte w deklaracji oraz innych dokumentach składanych przez podatników, płatników lub inkasentów a także informacje podatkowe, akta i dokumentację rachunkową

⁵³⁸ Ibidem, art. 101¹-101⁴.

⁵³⁹ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks... op. cit. Do 31 grudnia 2000 r. było to Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. Kodeks handlowy (*Dz. U. nr 57, poz. 502, ze zm.*).

⁵⁴⁰ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja... op. cit.

organów podatkowych i informacje uzyskane przez organy podatkowe z banków.

Zgodnie z ustawą o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji⁵⁴¹ tajemnica przedsiębiorstwa stanowi dobro chronione prawem. Zgodnie z art. 11 tej ustawy przedmiotem tego prawa są „cudze informacje stanowiące tajemnicę przedsiębiorstwa”, a treścią prawa przedsiębiorcy „prawo żądania, aby każda osoba nieuprawniona powstrzymała się od przekazywania, ujawniania lub wykorzystywania cudzych informacji, stanowiących tajemnicę przedsiębiorstwa” - ale pod warunkiem uprzedniego podjęcia przez przedsiębiorcę odpowiednich działań w celu utrzymania danej informacji w poufności⁵⁴².

Tajemnica, podobnie jak nazwa (firma) przedsiębiorstwa, jest prawem o charakterze osobisto-majątkowym⁵⁴³. Prawo do tajemnicy przedsiębiorcy jest bowiem związane zarówno z osobą przedsiębiorcy, jaki z przedsiębiorstwem. Punktem odniesienia tajemnicy jest w istocie przedsiębiorca, który tę tajemnicę ustanawia. Jednocześnie jest ona składnikiem przedsiębiorstwa, nieraz o znacznej wartości, i może być przedmiotem obrotu.

Naruszenie prawa do tajemnicy przedsiębiorstwa może być uznane za naruszenie prywatności przedsiębiorcy i podlegać ochronie na podstawie przepisów kodeksu cywilnego o ochronie dóbr osobistych (łącznie z możliwością domagania się zadośćuczynienia pieniężnego), a także może powodować odpowiedzialność cywilną (i karną) określoną w przepisach ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji.

Przepisy **prawa bankowego**⁵⁴⁴ chronią informacje objęte tajemnicą bankową⁵⁴⁵. Specyfiką tajemnicy bankowej jest ustanowienie szerokiego kręgu osób, które ze względu na swój statut są uprawnione do otrzymania informacji objętych tajemnicą bankową. Dodatkowo na mocy przepisów przeciwdziałających procederowi wprowadzania do

⁵⁴¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz. U. nr 47, poz. 211 ze zm.)

⁵⁴² Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu... op. cit. art. 11, ust. 4.

⁵⁴³ BIERĆ A.: *Ochrona...* op. cit. s. 131.

⁵⁴⁴ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo... op. cit.

⁵⁴⁵ Ibidem, art. 105.

obrotu finansowego pieniędzy pochodzących z nielegalnych źródeł⁵⁴⁶, banki i inne instytucje są obowiązane ujawniać informacje objęte tajemnicą generalnemu inspektorowi informacji finansowej, który na warunkach wskazanych w tejże ustawie może stać się wtórnym źródłem informacji dla uprawnionych organów i instytucji⁵⁴⁷.

Przepisy ustawy o statystyce publicznej⁵⁴⁸ określające tajemnicę statystyczną stanowią zakaz udostępniania jednostkowych dokumentów pozwalających na identyfikację osób lub podmiotów gospodarczych (tzw. jednostkowe dane) i danych statystycznych uzyskiwanych w procesie badań i analiz statystycznych, które mogą doprowadzić do identyfikacji osób lub podmiotów. Dane jednostkowe uzyskane w toku postępowania statystycznego mogą być **wykorzystywane wyłącznie dla celów statystycznych**.

Przepisy o rachunkowości⁵⁴⁹ nie określają wprost tajemnicy ksiąg rachunkowych, ale nakładają na przedsiębiorców obowiązek przechowywania i ochrony przed niedozwolonymi zmianami, nieupoważnionym rozpowszechnianiem, uszkodzeniem lub zniszczeniem: dokumentację przyjętych zasad rachunkowości, księgi rachunkowe, dowody księgowe, dokumenty inwentaryzacyjne i sprawozdania finansowe.

Przepisy ustaw: o zasadach ewidencji i identyfikacji podatników i płatników⁵⁵⁰, o komornikach sądowych i egzekucji⁵⁵¹, o działalności ubezpieczeniowej⁵⁵², o publicznym obrocie papierami wartościowymi⁵⁵³, o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych⁵⁵⁴, o funduszach inwestycyjnych⁵⁵⁵, o ochronie zdrowia

⁵⁴⁶ Ustawa z dnia 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzania do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nie ujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu (*Dz. U. nr 116, poz. 1216 ze zm.*)

⁵⁴⁷ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo... op. cit. art. 171.

⁵⁴⁸ Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce... op. cit.

⁵⁴⁹ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości... op. cit. art. 71.

⁵⁵⁰ Ustawa z dnia 13 października 1995 r. o zasadach ewidencji i identyfikacji podatników i płatników (*Dz. U. nr 142, poz. 702 ze zm.*)

⁵⁵¹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji (*Dz. U. nr 133, poz. 882 ze zm.*)

⁵⁵² Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (*Dz. U. nr 124, poz. 1151, ze zm.*)

⁵⁵³ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi (*j.t. z 2002 r. Dz. U. Nr 49, poz. 447 ze zm.*)

⁵⁵⁴ Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (*Dz. U. nr 159, poz. 1667 ze zm.*)

psychicznego⁵⁵⁶, o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym⁵⁵⁷, o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów⁵⁵⁸, o ochronie topografii układów scalonych⁵⁵⁹, o przeciwdziałaniu praktykom monopolistycznym i ochronie interesów konsumentów⁵⁶⁰, o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu⁵⁶¹, o zawodzie lekarza, o izbach aptekarskich⁵⁶², o adwokaturze⁵⁶³, o radcach prawnych⁵⁶⁴, o notariacie⁵⁶⁵, zobowiązują osoby wykonujące czynności wynikające z tych ustaw do zachowania w tajemnicy określonych kategorii wiadomości.

Tajemnica zawodowa dziennikarza wynikająca z **prawa prasowego**⁵⁶⁶ daje prawo autorowi materiału prasowego do zachowania w tajemnicy swego nazwiska, a dziennikarza zobowiązuje do zachowania w tajemnicy:

- danych umożliwiających identyfikację autora materiału prasowego, listu do redakcji lub innego materiału o tym charakterze, jak również innych osób udzielających informacji opublikowanych albo przekazanych do opublikowania, jeżeli te osoby zastrzegły nieujawnianie takich danych,
- wszelkich informacji, których ujawnienie mogłoby naruszać chronione prawem interesy osób trzecich.

⁵⁵⁵ Ustawa z dnia 27 maja 2004 r. o funduszach inwestycyjnych (Dz. U. nr 146, poz. 1546, ze zm.)

⁵⁵⁶ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie... op. cit. art. 50 ust. 1.

⁵⁵⁷ Ustawa z dnia 23 stycznia 2003 r. o powszechnym ubezpieczeniu w Narodowym Funduszu Zdrowia (Dz. U. nr 45, poz. 391, ze zm.)

⁵⁵⁸ Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz. U. nr 169, poz. 1411, ze zm.)

⁵⁵⁹ Ustawa z dnia 30 października 1992 r. o ochronie topografii układów scalonych (Dz. U. nr 100, poz. 498 ze zm.)

⁵⁶⁰ Ustawa z dnia 24 lutego 1990 r. o przeciwdziałaniu praktykom monopolistycznym i ochronie interesów konsumentów. (j.t. Dz. U. z 1999 r. nr 52, poz. 547 ze zm.)

⁵⁶¹ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. nr 155, poz. 1016 ze zm.)

⁵⁶² Ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich (Dz. U. nr 41, poz. 179 ze zm.)

⁵⁶³ Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (j.t. Dz. U. z 2002 r. nr 123, poz. 1058 ze zm.).

⁵⁶⁴ Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (j.t. Dz. U. z 2002 r. nr 123, poz. 1059, ze zm.).

⁵⁶⁵ Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (Dz. U. nr 22, poz. 91, ze zm.).

⁵⁶⁶ Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe (Dz. U. nr 5, poz. 24 ze zm.), art. 15.

Dziennikarz jest zwolniony od zachowania tajemnicy zawodowej, gdy informacja dotyczy przestępstwa określonego w art. 254 Kodeksu karnego.

Tajemnica głosowania określona w **ordynacji wyborczej**⁵⁶⁷ zobowiązuje obwodową komisę wyborczą do zapewnienia w lokalu wyborczym odpowiedniej liczby łatwo dostępnych miejsc zapewniających tajność głosowania.

Przepisy ustawy o **ochronie danych osobowych** obejmuje ochroną prawną dane osobowe, czyli każdą informację dotyczącą osoby fizycznej, pozwalającą na określenie tożsamości tej osoby, a także wszelkie informacje dotyczące zidentyfikowanej lub możliwej do zidentyfikowania osoby fizycznej⁵⁶⁸.

Oprócz omówionych wyżej katalog tajemnic obejmuje jeszcze⁵⁶⁹ tajemnice: archiwalną, celną (postępowania celnego), czynności operacyjno-rozpoznawczych Policji, doradcy podatkowego, ewidencji kierowców i pojazdów, funduszy inwestycyjnych, geologiczną; osób przebywających w zakładach karnych; pracownika; postępowania administracyjnego; postępowania antymonopolowego; postępowania karnego; rewidenta; rzecznika patentowego (wynałazcza); rzeczoznawcy majątkowego, pośrednika w obrocie i zarządcy nieruchomości; Służby Więziennej; ubezpieczeń społecznych; żołnierzy zawodowych a także⁵⁷⁰ takie jak: tajemnica diagnosty laboratoryjnego, tajemnica funduszy emerytalnych, tajemnica maklerska, tajemnica pielęgnarska, tajemnica spowiednika, tajemnica telekomunikacyjna, tajemnica weterynaryjna⁵⁷¹.

W obowiązującym w Polsce katalogu można się doliczyć co najmniej 40 tajemnic, chronionych na podstawie różnych przepisów prawa i w różnym zakresie. Tak duży katalog informacji chronionych na podstawie różnych przepisów prawa i zawierających niespójne określenia utrudnia ochronę informacji, ale także utrudnia wykorzystywanie informacji zgodnie z przepisami prawa.

⁵⁶⁷ Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do sejmiku Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. nr 46, poz. 499 ze zm), art. 61.1.

⁵⁶⁸ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie... op. cit.

⁵⁶⁹ TARADEJNA M.: TARADEJNA R.: *Tajemnica państwa i inne tajemnice chroniące interesy państwa i obywateli*. Warszawa: Minipress, 1998.

⁵⁷⁰ SZPOR G.: *Bezpieczeństwo...* op. cit. s. 36.

⁵⁷¹ Ibidem.

Zabezpieczenia organizacyjne informacji często są niedoceniane. Tego typu zabezpieczenia są realizowane przez instrukcje, procedury, upoważnienia, dokumentację i normy prawne. Podstawową zaletą zabezpieczeń organizacyjnych są niskie koszty, łatwość przyswojenia przez personel, brak ingerencji w zasadniczy proces przetwarzania danych i łatwość kontroli.

Za ochronę informacji niejawnych odpowiedzialny jest kierownik jednostki organizacyjnej, w której takie informacje są przetwarzane, przekazywane lub przechowywane. Do takich jednostek organizacyjnych należy także przedsiębiorca ubiegający się o zawarcie lub wykonujący umowę związaną z dostępem do informacji niejawnych, dotyczących zadań opłacanych w całości lub części ze środków publicznych⁵⁷².

Osoba, która jest upoważniona do podpisania dokumentu lub oznaczenia innego materiału, klasyfikuje informację pod względem poziomu niejawności i przyznaje nośnikowi informacji klauzulę tajności.

Stanowiska pracy lub rodzaje prac zleconych, z którymi może łączyć się dostęp do informacji niejawnych określa kierownik jednostki organizacyjnej, odrębnie dla każdej klauzuli tajności. Dopuszczenie do pracy lub pełnienia służby na stanowisku albo zlecenie czynności, z którą może się łączyć dostęp do informacji niejawnych, może nastąpić po przeprowadzeniu postępowania sprawdzającego oraz przeszkoleniu danej osoby. Materiały i dokumenty zawierające dane i informacje podlegające ograniczeniom w ich ujawnianiu mogą być udostępniane wyłącznie osobom upoważnionym.

Przedsiębiorca, jednostka naukowa lub badawczo-rozwojowa, zamierzający ubiegać się, ubiegający się o zawarcie lub wykonujący umowę związaną z dostępem do informacji niejawnych mają obowiązek zapewnienia warunków do ochrony informacji niejawnych. Dokumentem potwierdzającym zdolność do ochrony informacji niejawnych stanowiących tajemnicę państwową⁵⁷³ jest **świadectwo bezpieczeństwa przemysłowego**.

⁵⁷² W rozumieniu przepisów ustawy z dnia 10 czerwca 1994 r. o zamówieniach publicznych (*Dz. U. z 1998 r. nr 119, poz. 773*).

⁵⁷³ Oraz wtedy, gdy z umów międzynarodowych lub prawa wewnętrznego strony zlecającej umowę wynika obowiązek uzyskania świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego

Dostęp do informacji niejawnych stanowiących tajemnicę państwową mają osoby, którym służby ochrony państwa⁵⁷⁴ po przeprowadzeniu postępowania sprawdzającego i przeszkoleniu wydały **poświadczenie bezpieczeństwa**.

Postępowanie sprawdzające zwykle przeprowadza pełnomocnik ochrony na pisemne polecenie kierownika jednostki organizacyjnej, a postępowanie poszerzone – właściwa służba ochrony państwa.

Osoby te mogą zapoznać się z takimi materiałami i dokumentami po zaszeregowaniu do jednej z kategorii o określonym poziomie dostępu. Również pracownik ochrony, któremu mają być powierzone zadania pełnomocnika ochrony lub pracownika pionu ochrony informacji niejawnych, oprócz licencji pracownika ochrony musi posiadać poświadczenie bezpieczeństwa⁵⁷⁵. Stanowisko lub funkcje administratora systemu albo inspektora bezpieczeństwa teleinformatycznego mogą zajmować lub pełnić osoby posiadające poświadczenie bezpieczeństwa odpowiednie do klauzuli tajności, po odbyciu specjalistycznych szkoleń z zakresu bezpieczeństwa teleinformatycznego prowadzonych przez służby ochrony państwa.

Obowiązuje generalna zasada, że informacje niejawne mogą być udostępniane wyłącznie osobom dającym rękojmię zachowania tajemnicy i tylko w zakresie niezbędnym do wykonywania przez nią pracy lub pełnienia służby na zajmowanym stanowisku albo innej zleconej pracy. Przez „rękojmię zachowania tajemnicy” rozumie się spełnianie ustawowych wymogów dla zapewnienia ochrony informacji niejawnych przed ich nieuprawnionym ujawnieniem.

Poświadczenie bezpieczeństwa wydaje się na czas określony. Poświadczenie bezpieczeństwa dla klauzul tajemnicy państwowej („ściśle tajne”, „tajne”) uprawnia do dostępu do informacji niejawnych oznaczonych niższą klauzulą przez okres odpowiedni do okresu ważności poświadczenia bezpieczeństwa dla tej niższej klauzuli.

upoważniającego do wykonywania umów związanych z dostępem do informacji niejawnych oznaczonych klauzulą „poufne”. Zob. Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie... op. cit. 67.

⁵⁷⁴ Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Służba Kontrwywiadu Wojskowego.

⁵⁷⁵ Zob. art. 35a Ustawy z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia (*Dz. u. nr 114, poz. 740 ze zm.*).

Pion ochrony czyli wyodrębniona, wyspecjalizowana komórka organizacyjna do spraw ochrony informacji niejawnych jest kierowana przez pełnomocnika ochrony⁵⁷⁶.

Do podstawowych środków **ochrony fizycznej** informacji można zaliczyć⁵⁷⁷:

- w jednostce organizacyjnej, w której w której występują dokumenty zawierające informacje niejawne oznaczone klauzulami „ściśle tajne”, „tajne” lub „poufne” – kancelaria tajna umieszczona w wyodrębnionym pomieszczeniu, odpowiednio usytuowanym i zabezpieczonym dla przechowywania, wytwarzania, przetwarzania lub przekazywania dokumentów zawierających informacje niejawne,
- wydzielenie w części obiektów „strefy bezpieczeństwa” i poddanie szczegółowej kontroli wejść, wyjść oraz przebywania tam,
- wydzielenie wokół stref bezpieczeństwa strefy administracyjnej służącej kontroli osób lub pojazdów,
- wprowadzenie systemu przepustek lub innego systemu określającego uprawnienia wejścia, przebywania i wyjścia ze strefy bezpieczeństwa,
- wprowadzenie systemu przechowywania kluczy do pomieszczeń chronionych, szaf pancernych i innych pojemników służących do przechowywania informacji niejawnych,
- zapewnienie kontroli stref bezpieczeństwa i stref administracyjnych przez odpowiednio przeszkolonych pracowników pionu ochrony,
- stosowanie wyposażenia i urządzeń służących ochronie informacji niejawnych, które posiadają odpowiednie certyfikaty i świadectwa kwalifikacyjne.

Środki bezpieczeństwa systemu lub sieci teleinformatycznej obejmują środki ochrony⁵⁷⁸:

⁵⁷⁶ Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie... op. cit. art. 18.

⁵⁷⁷ Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie... op. cit. art. 57.

⁵⁷⁸ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 lutego 1999 r. w sprawie podstawowych wymagań bezpieczeństwa systemów i sieci teleinformatycznych. (Dz. U. 18, poz. 162).

- **Fizycznej**, to znaczy umieszczenie urządzeń systemu lub sieci w strefie bezpieczeństwa oraz instalację środków zabezpieczających pomieszczenie przed nieuprawnionym dostępem, podglądem i podsłuchem.
- **Elektromagnetycznej**, czyli umieszczenie urządzeń, połączeń i linii w strefach bezpieczeństwa gwarantujących spełnienie wymogów zabezpieczenia elektromagnetycznego lub zastosowanie urządzeń, połączeń i linii o obniżonym poziomie emisji lub ich ekranowanie i filtrowanie zewnętrznych linii zasilających i sygnałowych.
- **Kryptograficznej**, polegającej na stosowaniu metod i środków zabezpieczających informacje przez ich szyfrowanie oraz stosowanie innych mechanizmów kryptograficznych gwarantujących integralność i zabezpieczenie przed nieuprawnionym ujawnieniem tych informacji albo też uwierzytelnienie podmiotów lub uwierzytelnienie informacji. Do istotnych czynników zabezpieczenia należą algorytmy i klucze kryptograficzne oraz hasła dostępu.
- **Niezawodności transmisji.**
- **Kontroli dostępu** w sieciach lub systemach teleinformatycznych.
- Ponadto w odniesieniu do szczególnych wymagań bezpieczeństwa środki ochrony **technicznej i organizacyjnej**.

Ochrona informacji przesyłanej, gdy wielokrotnie wzmaga się niebezpieczeństwo jej przechwycenia i podsłuchania, wymaga wyrafinowanych zabezpieczeń technicznych, wspomagających metody organizacyjne i prawne. Urządzenia szyfrujące osłabiają równocześnie czujność osób przekazujących informacje, które wiedząc, że rozmowa jest zabezpieczona technicznymi urządzeniami szyfrującymi, nie zachowują należytej ostrożności. Techniczne środki zabezpieczające, klucze i szyfry utajnienia mają jednak ograniczoną odporność na złamanie⁵⁷⁹. Maszyny szyfrujące są wykorzystywane nie tylko przez

⁵⁷⁹ Przykładem jest złamanie przez polskich kryptoanalityków tajemnic systemu szyfrowego niemieckiej maszyny "Enigma", w przekonaniu Niemców doskonałej. Należy podkreślić, że przez cały czas pracy, tj. od 1928 do 1944 r. tajemnica rozpracowania niemieckiego systemu była chroniona skutecznie. Niemcy długo po zakończeniu wojny byli przekonani o niezawodności "Enigmy". Zob. PECIAK J.: *O utajnianiu...* op. cit. s. 197-204.

agencje wywiadu wewnętrznego (kontrwywiad) i zewnętrznego (wywiad) poszczególnych państw, ale także przez organizacje gospodarcze (banki, towarzystwa ubezpieczeniowe, agencje maklerskie, przedsiębiorstwa naftowe i kopalnie, instytuty badań chemicznych itp). Znane są także prywatne systemy kryptografii.

STUDIUM PRZYPADKU. Kolejna afera ze zgubą na Wyspach⁵⁸⁰.

„Gdyby informacje z tej pamięci USB trafiły do hakera, 12 milionów Brytyjczyków mogłaby czekać niemiła niespodzianka. Pracownik firmy informatycznej pracującej dla brytyjskiego rządu zgubił przed pubem pamięć z hasłami i innymi danymi podatników, którzy rozliczają się przez internet. Witrynę w internecie zamknęto.

To kolejna afera ze zgubieniem tajnych danych na Wyspach. W ciągu ostatniego roku już osiem razy Brytyjczykami wstrząsały informacje o lekkomyślności urzędników. Ostatnio kilka tygodni temu płytę z danymi 100 tysięcy żołnierzy zgubił minister obrony.

Tym razem winny jest 29-letni pracownik firmy informatycznej Atos Origin. Daniel Harrington zgubił przed pubem „The Orbital” w miejscowości Cannock pamięć USB z poufnymi danymi 12 mln Brytyjczyków.

Atos Origin od pół roku zajmowała się obsługą strony internetowej Government Gateway. Dzięki niej można firmy i zwykli Brytyjczycy mogą m.in. rozliczać się z podatków, występować o zasiłki oraz emerytury bez wychodzenia z domu. W tym roku prawie 2 mln Brytyjczyków rozliczyło się z podatków przez internet.

Żeby korzystać z możliwości witryny trzeba podać imię, nazwisko, adres, numer identyfikacji podatkowej, dane karty kredytowej oraz hasło do swojego konta. Te wszystkie dane były na nośniku. Ale nie tylko. Na pamięci USB zgrano także kod źródłowy całego systemu z instrukcją, jak się po nim poruszać(...)

Pamięć znaleziono dwa tygodnie temu. Potem trafiła do gazety „Daily Mail”, która przekazała ją policji. Kiedy tylko trafiła w ręce mundurowych, rząd zamknął stronę. Firma, której pracownik zgubił nośnik zajmuje się nie tylko stroną Government Gateway ale również odpowiada za system informatyczny Igrzysk Olimpijskich w Londynie w 2012 roku.”

⁵⁸⁰ WYSOCKI P.: *Kolejna...* op. cit.

ROZDZIAŁ 4. ZARZĄDZANIE BEZPIECZEŃSTWEM

4.1. Ryzyko.

Każdy człowiek, a także każdy przedsiębiorca, dążąc do osiągnięcia przyjętych celów, podejmuje mnóstwo decyzji. Dotyczą one przyszłości, która nigdy nie jest pewna, o ile nie liczyć takich zdarzeń, jak śmierć i podatki. Przedsiębiorca, niezależnie od swojej woli, nigdy nie jest pewien wyników swoich decyzji. Ogólnie biorąc, warunki podejmowania decyzji mieszczą się w granicach pomiędzy niepewnością, poprzez ryzyko, a pewnością.

Do niedawna, przynajmniej w Polsce, nie koncentrowano uwagi na rozległej problematyce ryzyka, które może występować i występuje w gospodarce rynkowej. Poziom współczesnych stosunków społeczno-ekonomicznych wymusza gruntowne poznanie ryzyka i bogatej skali jego rodzajów: ryzyk osobowych, organizacyjnych, prawnych, ekonomicznych, technicznych – żeby poprzestać na takich tylko egzemplifikacjach. O konkretnym i ostatecznym kształcie skali rodzajów ryzyk decydować będą indywidualne okoliczności oraz zasoby i otoczenie systemu.

Pojęcie ryzyka występuje na terenie wielu nauk i znane jest od pradziejów. Jak zauważa **Józef Lipiec**, w niektórych dziedzinach ma ono rangę kategorii pierwszoplanowej (tak jest na przykład w naukach ekonomicznych), gdzie indziej jest tylko narzędziem pomocniczym, często schowanym za innymi terminami, czasem wręcz nieobecne w postaci wyeksplikowanej⁵⁸¹. Można wnioskować, że stąd właśnie część analityków błędnie utożsamia ryzyko i niepewność lub uważa ryzyko za formę zagrożenia.

⁵⁸¹ LIPIEC J.: (pol.) *Ontologia ryzyka*, s. 13. /in:/ STACHARSKA-TARGOSZ J.: (red.) *Ryzyko w działalności banków komercyjnych*. Poznań: WSB 2000, s. 13-27.

Alan Willet w 1901 r. definiował, że „Ryzyko jest zobiektywizowaną niepewnością wystąpienia niepożądanego zdarzenia. Ryzyko zmienia się wraz z niepewnością, nie zaś ze stopniem prawdopodobieństwa”⁵⁸².

Joseph Sinkey określał ryzyko jako niepewność związaną z jakimś zdarzeniem lub dochodem w przyszłości. Niepewność zaś jest według niego odzwierciedlona przez nieoczekiwane zmiany wydarzeń⁵⁸³. **W.A. Rowe** twierdził, że „Ryzyko jest możliwością urzeczywistnienia się czegoś niepożądanego, negatywną konsekwencją pewnego zdarzenia”⁵⁸⁴. **Frank Reilly** definiuje ryzyko jako niepewność, czy inwestycja przyniesie oczekiwaną stopę zwrotu⁵⁸⁵. Według **L.N Tepmana** „ryzyko - to możliwość zaistnienia niekorzystnej sytuacji podczas realizacji planów i wykonywania budżetów przedsiębiorstwa”⁵⁸⁶. Autor ten podkreśla, że ryzyko jest kategorią, którą należy rozumieć jako potencjalna możliwość prawdopodobieństwo utraty zasobów lub nieuzyskania dochodów w porównaniu z wariantem uwzględniającym racjonalne wykorzystanie zasobów w określonym czasie działalności gospodarczej. Inaczej mówiąc, ryzyko jest tu rozumiane przez autora jako niebezpieczeństwo tego, że przedsiębiorca poniesie straty w zasobach lub uzyska dochody mniejsze od tych, na które liczył⁵⁸⁷. **William F. Samuelson** i **Stephen G. Marks** twierdzą, że niepewność (lub inaczej *ryzyko*) występuje wówczas, gdy istnieje więcej niż jeden możliwy wynik naszej decyzji. Autorzy ci pojęcia *ryzyko* i *niepewność* używają zamiennie⁵⁸⁸. Także w polskiej literaturze można też spotkać rozumienie ryzyka jako postaci niepowodzenia, straty, której nie można przewidzieć ani zapobiec. **Tadeusz T. Kaczmarek** twierdzi, że „Ryzyko jest definiowane jako możliwość niepowodzenia, a w szczegól-

⁵⁸² WILLET A.H.: (ang.) *The Economic Theory of Risk Insurance*. Filadelfia: 1951, s. 6. Powołują się też na tę definicję: DZIAWGO D.: *Credit-rating*. Warszawa: PWN 1998, s. 13; KACZMAREK T.: *Zarządzanie ryzykiem handlowym i finansowym dla praktyków*. Gdańsk: Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr 1999, s. 11.

⁵⁸³ SINKEY J.F.: (ang.) *Commercial Bank Financial Management*. New York: Macmillan Publishing Co. 1992, s. 391.

⁵⁸⁴ ROWE W.A.: (ang.) *An Anatomy of Risk*. Nowy York 1977, s. 24.

⁵⁸⁵ REILLY F.K.: *Investments*. London: The Dryden Press, International Edition, Collins 1988, s. 463-464.

⁵⁸⁶ ТЕРМАН Л.Н. (ros.) ТЭПМАН Л.Н.: *Риски в экономике*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА 2002, s. 8.

⁵⁸⁷ Zob. ТЕРМАН Л.Н. (ros.) ТЭПМАН Л.Н.: *Риски...* op. cit. s. 11.

⁵⁸⁸ SAMUELSON W.F. MARKS S.G.: *Ekonomia...* op. cit. s. 323.

ności możliwość zaistnienia zdarzeń niezależnych od działającego podmiotu, których nie może on dokładnie przewidzieć i nie może w pełni im zapobiec, a które - przez zmniejszenie wyników użytecznych i/lub przez zwiększenie nakładów - odbierają działaniu zupełnie lub częściowo cechę skuteczności, korzystności lub ekonomiczności”⁵⁸⁹. Podobnie **Maria Sierpińska** i **Tomasz Jachna** podkreślają, że ryzyko definiuje się zazwyczaj jako niebezpieczeństwo poniesienia straty⁵⁹⁰.

Ulrich Beck przez *społeczeństwo ryzyka* rozumie społeczeństwo zagrożone skutkami ubocznymi rozwoju naukowo-technicznego. Równocześnie widać wyraźnie, o co właściwie chodzi w publicznym sporze o definicję ryzyka: idzie nie tylko o konsekwencje zdrowotne dla człowieka i natury, lecz także o *społeczne, gospodarcze, polityczne konsekwencje skutków ubocznych tych skutków ubocznych*; należą do nich: załamanie rynku, dewaluacja kapitału, biurokratyczne kontrole decyzji przedsiębiorstw, otwarcie nowych rynków, gigantyczne koszty, procesy sądowe, utrata twarzy. W społeczeństwie ryzyka, stopniowo albo skokowo – przez alarm ostrzegający przed smogiem, wypadek z trującą substancją itd. – powstaje *polityczny potencjał katastrof*. (...) Społeczeństwo ryzyka jest społeczeństwem *katastrof*. Zagroza mu to, że stany wyjątkowe stają się normalnymi”⁵⁹¹.

Równocześnie z przedstawionymi poglądami, ukształtowały się koncepcje dotyczące istoty ryzyka i niepewności wyraźnie wskazujące na **konkretność i mierzalność ryzyka** i traktujące za tym ryzyko jako miarę zagrożenia, wyrażające niebezpieczeństwo potencjalne. Takie podejście daje możliwość zarządzania ryzykiem. **Ján Mikolaj** pisze, że „Ryzyko z reguły definiuje się jako coś niestałego, nieokreślonego, co wiąże się z przebiegiem zjawiska a co narusza jego celowe sprawstwo” i podkreśla, że ryzyko, niepewność i nieokreśloność są elementem działania człowieka w określonym środowisku. Ryzyko jest związane z działaniem człowieka, niepewność zaś ze stanem środowiska lub z ograniczonością systemu otoczenia⁵⁹². **Ladislav Šimák** ryzyko definiuje jako „ilościowe i jakościowe wyrażenie zagrożenia, stopień

⁵⁸⁹ KACZMAREK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 11.

⁵⁹⁰ SIERPIŃSKA M. JACHNA T.: *Ocena przedsiębiorstwa*. Warszawa: PWN, 1998, s. 232.

⁵⁹¹ BECK U.: *Społeczeństwo...* op. cit. s. 33.

⁵⁹² MIKOLAJ J.: (slo.) *Rizikový...* op. cit. s. 17.

lub miara zagrożenia. Jest to prawdopodobieństwo powstania negatywnego zjawiska i jego skutków⁵⁹³.

Holenderski inżynier i psycholog społeczny **Geert Hofstede** odwołując się do przedstawiania ryzyka jako stopnia prawdopodobieństwa, że dane zajście czy sytuacja będą miały miejsce podkreśla, że nie należy mylić unikania niepewności z awersją do podejmowania ryzyka⁵⁹⁴. Niepewność ma się do ryzyka tak, jak niepokój do strachu. Strach i ryzyko są nakierowane na coś konkretnego: przedmiot lub osobę w przypadku strachu lub jakieś wydarzenie w przypadku ryzyka, natomiast niepokój i niepewność są uczuciami mało sprecyzowanymi. Niepokój jest bezprzedmiotowy, a niepewność nie ma przypisanego prawdopodobieństwa. Jest to sytuacja, w której wszystko może się zdarzyć i nie mamy pojęcia, co to może być. Gdy tylko sprowadzi się niepewność do postaci konkretnie istniejącego ryzyka, to przestaje ona być źródłem niepokoju. Ryzyko może wtedy co prawda stać się przyczyną strachu, ale najczęściej zostaje zaakceptowane jako część rutyny, na przykład jazdy samochodem, uprawiania sportu, sprawowania funkcji menedżerskich.

Odnosząc się do przedstawionych poglądów należy za właściwe uznać rozumienie terminu „niepewność” jako stanu, w którym możliwe alternatywy i szanse ich wystąpienia nie są znane⁵⁹⁵.

Natomiast termin „**ryzyko**” powinno być konsekwentnie stosowane, gdy:

- **rezultat możliwy do osiągnięcia w przyszłości jest przewidywalny** oraz,
- **prawdopodobieństwo wystąpienia określonego wyniku jest znane** lub możliwe do oszacowania.

Ryzyko można więc zdefiniować jako iloczyn prawdopodobieństwa p wystąpienia negatywnego zjawiska lub wyniku i oraz negatywnej wartości lub użyteczności tego zjawiska bądź wyniku u_i . Jeżeli negatywne zjawisko opisywane jest przez wiele negatywnych konsekwencji, to ryzyko może być zdefiniowane jako suma iloczynu p_i oraz u_i ⁵⁹⁶.

⁵⁹³ ŠIMÁK L.: (slo.) *Krízový...* op. cit. s. 39.

⁵⁹⁴ HOFSTEDE G.: *Kultury...* op. cit. s. 184.

⁵⁹⁵ Por. DZIAWGO D.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 351.

⁵⁹⁶ MANSTEAD Antony S.R. HEWSTONE Miles i inni (red.): *Psychologia...* op. cit. s. 518.

Tatiana Varcholova rozróżnia⁵⁹⁷:

- ryzyko czyste które oznacza możliwość otrzymania ujemnego lub zerowego rezultatu,
- ryzyko przedsiębiorcy (spekulacyjne) które oznacza możliwości otrzymania zarówno pozytywnego jak i negatywnego rezultatu.

Wzór na ryzyko przedsiębiorcy⁵⁹⁸:

$$R = \{S_i, H_i, p_i\}$$

gdzie:

R - ryzyko,

S_i - sytuacja przedsiębiorstwa i jego otoczenia,

H_i - wartości wskaźników opisujących sytuację,

p_i - prawdopodobieństwo wartości wskaźników opisujących sytuację,

i = 1, 2, ... , *n*, gdzie *n* jest liczbą ryzykownych sytuacji.

Prawdopodobieństwo jakiegoś zdarzenia (wyniku) to szansa wystąpienia tego zdarzenia (wyniku). Zwykle mówimy, że prawdopodobieństwo zawiera się w przedziale od 0 do 1. Zdarzenie, któremu przypisujemy prawdopodobieństwo równe 1, oznacza całkowitą pewność; zdarzenie o prawdopodobieństwie równym 0 jest uznawane za niemożliwe.

Niezależnie od tego, ile wynosi prawdopodobieństwo, podstawowe pytanie brzmi: na czym opiera się ocena prawdopodobieństwa? Mogą istnieć obiektywne podstawy takiej oceny, którymi np. będzie częstość wystąpienia danego zdarzenia w długim okresie, lub ocena może być subiektywna, wynikająca z przekonania osoby podejmującej decyzję o szansie wystąpienia zdarzenia.

Co do ogólnej definicji w zasadzie panuje w literaturze zgodność, natomiast w poszczególnych dyscyplinach naukowych lub dziedzinach gospodarczych akcentuje się różne jej składniki. Na przykład w literaturze ekonomicznej ryzyko oznacza najczęściej okoliczności, w których zyski nie są pewne, w medycynie mianem ryzyka określa się możliwość wystąpienia pewnych niekorzystnych zjawisk jak zgon lub

⁵⁹⁷ VARCHOLOVÁ T. DUBOVICKÁ L.: (slo.) *Nový...* op. cit. s. 19. Zob. także: TEPMAN L.N. (ros.) ТЭПМАН Л.Н.: *Пуски...* op. cit. s. 33.

⁵⁹⁸ VARCHOLOVÁ T. DUBOVICKÁ L.: (slo.) *Nový...* op. cit. s. 16.

zachorowanie, w przemysłowym zastosowaniu energii atomowej jako prawdopodobieństwo zwiększenia liczby zgonów powodowanych działaniem reaktora w jednym roku⁵⁹⁹.

Wydaje się jednak, że należy odrzucić zdarzenia zaliczane do kategorii niepewności a uwzględniać przewidywalność rezultatu (czyli określenie możliwej, chociażby mało prawdopodobnej wersji przyszłego zdarzenia) oraz mierzalność (możliwość poznania prawdopodobieństwa wystąpienia tego zdarzenia). Wydaje się uzasadnionym, że co najmniej mogą zostać wzięte pod uwagę:

- kryterium organizacyjne, związane z działalnością człowieka,
- kryterium finansowe, związane z rezultatem finansowym lub dającym się przeliczyć na pieniądze.

Ryzyko towarzyszy wszystkim działaniom poszczególnych ludzi i każdego przedsiębiorcy. Na decyzje dotyczące działalności obciążonej ryzykiem będą miały wpływ dwa czynniki:

- przyjemność towarzysząca działaniu ryzykownemu,
- przymus podjęcia działalności ryzykownej,

Te to dwa czynniki, łącznie rozpatrywane, w języku ekonomicznym nazywane są krańcową użytecznością danego dobra⁶⁰⁰. Za czynnik obojętny uznać należy dobrowolność podjęcia ryzyka.

Paweł Boesler używa, jak się wydaje odpowiednio do opisanych czynników, pojęć „ryzykowanie” dzieląc je na zbędne, czyli ryzykanctwo oraz ryzyko konieczne⁶⁰¹, a także wymienia pięć sytuacji presji skłaniających ludzi do ryzyka⁶⁰²:

- naciski rówieśników (które motywują nastoletnich kierowców do nadmiernego ryzyka, by zaimponować pasażerom),
- presje współzawodnictwa (wszyscy podziwiamy ryzykowne zachowania sportowców),

⁵⁹⁹ Por. MANSTEAD Antony S.R. HEWSTONE Miles i inni (red.): *Psychologia...* op. cit. s. 518.

⁶⁰⁰ Por. BEGG D. DORNBUSCH R. *Ekonomia*. T. 1. Warszawa: PWE, 1993, s. 399.

⁶⁰¹ BOESLER P.: *Przeciwdziałanie sytuacjom ryzyka urazów niezamierzonych*. /in:/ PRZYBYSZ P.: (red.) *Edukacja wobec różnorodności*. Gdynia: Akademia Marynarki Wojennej 2001, s. 137-150, s. 149.

⁶⁰² BAKER S.P.: *Where have we been and where we are going with injury control?* /in:/ *Injury prevention and control*. London and New York: Taylor & Francis, 2000, s. 23-24. /za:/ BOESLER P.: *Przeciwdziałanie...* op. cit. s. 148.

- presje produkcji (rolnicy spieszą się, by sprzątnąć siano przed deszczem),
- presje ekonomiczne (które skłaniają ubogiego człowieka do godzenia się na ryzyko związane z niebezpieczną pracą, by wyżywić rodzinę),
- presje czasu (nikt nie chce tracić czasu, z tego powodu widzimy pieszych, którzy przecinają jezdnię w poprzek pasa ruchu i kierowców jadących na czerwonych światłach, większość osób wybiera drogę najkrótszą nawet wtedy, gdy nie jest ona najbezpieczniejsza).

Indywidualna postawa wobec ryzyka, na którą składają się motywacje, wiedza i emocje, może polegać na:

- unikaniu ryzyka (asekuranctwo),
- neutralności wobec ryzyka,
- zamiłowaniu do ryzyka (ryzykanctwo).

Postawy te warunkują wybór metody postępowania wobec ryzyka. Badania empiryczne wskazują, że szacunki prawdopodobieństwa dokonywane przez ludzi są w przybliżeniu trafne, ale w ocenie niektórych zjawisk występują znaczne różnice pomiędzy subiektywnie szacowanym a obiektywnym prawdopodobieństwem zajścia zjawiska⁶⁰³:

- *po pierwsze*, w większości nie doceniają wysokiego ryzyka i przeceniają małe.
- *po drugie*, ulegają tendencji do uzależniania oceny zjawiska pod wpływem jego psychologicznej dostępności, to znaczy do zawyżania oceny powszechności lub prawdopodobieństwa zjawiska pod wpływem dramatyczności i sensacyjności i do zaniżania oceny zjawisk mniej spektakularnych.

⁶⁰³ Zob. MANSTEAD Antony S.R. HEWSTONE Miles i inni (red.): *Psychologia...* op. cit. s. 518.

4.2. Metody oceny ryzyka

Audyt bezpieczeństwa pomaga zidentyfikować różne typy ryzyk i za pomocą matrycy korelacji zbadać wzajemne ich oddziaływanie, zmierzyć i zgrupować wszystkie lub wybrane rodzaje ryzyka⁶⁰⁴.

Ujęcie tradycyjne uwzględnia trzy klasy systemów pomiaru ryzyka⁶⁰⁵:

- 1) systemy eksperckie,
- 2) systemy klasyfikacyjne,
- 3) systemy ilościowej oceny jakości kredytobiorcy.

Metody stosowane w praktyce można zakwalifikować jako:

- intuicyjne⁶⁰⁶,
- wskaźnikowe,
- punktowe,
- statystyczne,
- dyskryminacyjne⁶⁰⁷,
- uproszczone,
- symulacyjne.

METODY INTUICYJNE

Metody intuicyjne polegają na ocenie ryzyka i prognozowaniu wyników przez ekspertów. Intuicję nabywa się w drodze wieloletnich studiów i doświadczeń inteligentnego obserwatora życia gospodarczego. Doświadczenie eksperta, subiektywna ocena i umiejętność ważenia kluczowych czynników determinują decyzję.

Liczba czynników, które może wykorzystać ekspert, jest nieograniczona. W Stanach Zjednoczonych Ameryki (USA) eksperci podejmu-

⁶⁰⁴ Więcej na ten temat: KORZENIOWSKI L.: *Firma...* op. cit. 2001, 2002.

⁶⁰⁵ SAUNDERS A.: *Metody pomiaru ryzyka kredytowego*. Kraków: Dom Wydawniczy ABC, 2001, s. 19.

⁶⁰⁶ łac. *intuitio*, wejrzenie. Intuicja - wycucie, przeczucie; akt albo proces bezpośredniego uzyskiwania wiedzy albo pewności w jakiejś sprawie bez rozumowania albo wnioskowania. KOPALIŃSKI WŁ.: *Słownik...* op. cit. s. 194.

⁶⁰⁷ łac. *discriminatio*, rozróżnienie. Dyskryminacja - pozbawienie równouprawnienia. Ibidem, s. 108.

jący decyzje kredytowe uwzględniają najczęściej system „pięciu C kredytu”, do których należą:

1. Charakter⁶⁰⁸ - ocenienie reputacji firmy, jej gotowości do spłaty kredytu oraz jej historii kredytowej. Anthony Saunders podaje, że stwierdzono empirycznie, iż szczególnie wiek jest dobrym kryterium oceny jej reputacji kredytowej⁶⁰⁹.
2. Kapitał⁶¹⁰ - udział właścicieli w majątku firmy i stosunek tego udziału do długu (poziom dźwigni finansowej). Elementy te uważa się za dobre wskaźniki prawdopodobieństwa bankructwa firmy. Duża dźwignia (mały udział kapitału własnego w strukturze kapitałowej) sugeruje większe prawdopodobieństwo bankructwa niż dźwignia mała.
3. Zdolność kredytowa⁶¹¹ - zdolność do spłaty kredytu odzwierciedlająca zmienność zysków pożyczkobiorcy. Jeśli umowa kredytowa przewiduje spłaty równomiernie rozłożone w czasie, a zyski pożyczkobiorcy są zmienne (czyli charakteryzują się dużym odchyleniem standardowym), mogą wystąpić okresy, w których zdolność firmy do obsługi kredytu będzie ograniczona.
4. Zabezpieczenie⁶¹² - w razie odmowy obsługi kredytu bank wysuwa roszczenie w stosunku do zabezpieczenia udzielonego przez pożyczkobiorcę. Im większy jest priorytet tego roszczenia w stosunku do innych roszczeń i im większa jest wartość rynkowa zabezpieczenia, tym mniejsza ekspozycja kredytowa banku na ryzyko wynikająca z udzielonej pożyczki.
5. Faza cyklu lub warunki ekonomiczne⁶¹³ - cykl koniunkturalny jest istotnym elementem, który należy uwzględnić przy ocenie ekspozycji kredytowej; dotyczy to zwłaszcza pożyczkobiorców z branż wrażliwych na cykliczność gospodarki.

Metodami intuicyjnymi, opartymi na decyzjach eksperckich, posługują się niektóre organizacje a nawet banki i instytucje finansowe.

⁶⁰⁸ ang. *character*

⁶⁰⁹ SAUNDERS A.: *Metody...* op. cit. s. 19.

⁶¹⁰ ang. *capital*

⁶¹¹ ang. *capacity*

⁶¹² ang. *collateral*

⁶¹³ ang. *cycle, economic conditions*

Metody te są jednak zawodne i rodzą niespójność decyzyjną. Do głównych problemów wiążących się z korzystaniem z tych metod można zaliczyć:

- niesprawdzalność albo przynajmniej duże trudności w przedstawieniu rozumowania stanowiącego podstawę prognozowania wyniku,
- prognozy wyniku są niedokładne lub zawierają systematyczne błędy przewidywań.

W rezultacie może się okazać, że w podobnych warunkach i sytuacjach zostaną podjęte różne decyzje, niekoniecznie trafne.

METODY WSKAŹNIKOWE

Metody wskaźnikowe pozwalają ocenić sukces zarządzania firmą i ocenić zdolność przynoszenia zysku w przyszłości. Oceniając ryzyko metodą analizy porównawczej należy znaleźć poziom odniesienia, który będzie podstawą porównania i wnioskowania. Obliczone wskaźniki należy porównać z obliczeniami za wcześniejsze okresy, z wynikami innych przedsiębiorstw i całej branży oraz z wartościami granicznymi. Nie ma jednak obowiązku trzymania się bezkrytycznie wcześniejszych obliczeń, średniej branżowej lub wskaźników konkurencji. Jeżeli odchylenie jest zbyt duże w stosunku do przyjętego kryterium, to niezbędnym jest pogłębienie analizy i ustalenie przyczyn takiej sytuacji.

Metody wskaźnikowe są bardzo rozbudowane, w literaturze można spotkać ponad sześćdziesiąt wskaźników ilustrujących działalność przedsiębiorstwa⁶¹⁴. Wskaźniki służące do oceny ryzyka powinny być określone precyzyjnie. Należy ograniczyć się do kilku wskaźników, by nie powiększać kosztów i nie tworzyć nadmiaru informacji.

W zasadzie brak jednolitej konwencji klasyfikacji wskaźników. Ze względu na przedmiot analizy wskaźniki finansowe można pogrupować w kategorii⁶¹⁵:

- rentowności,

⁶¹⁴ Zob.: *Financial Analysis and Planing*. New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1989. /za:/ KACZMAREK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 192; RIEBELL V.: *Die Praxis der Bilanzauswertung*. Stuttgart: 1996. /za:/ ZAWADZKA Z.: *Zarządzanie ryzykiem w banku komercyjnym*. Warszawa: Poltext, 1999, s. 32.

⁶¹⁵ Por. klasyfikacje: KACZMAREK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 187; JAJUGA K. JAJUGA T.: *Inwestycje...* op. cit. s. 86.

- produktywności,
- płynności,
- aktywności,
- zadłużenia,
- wartości rynkowej.

WSKAŹNIKI RENTOWNOŚCI (zyskowności) służą do oceny wielkości zysku osiągniętego z poniesionych przez firmę nakładów. Wskaźniki te mają największe znaczenie, jako że ostatecznym celem działalności gospodarczej jest osiąganie zysku. Pomiar zysku zajmuje się nie tylko zarząd ale także analitycy zewnętrzni w stosunku do firmy.

Rentowność przedsiębiorstwa charakteryzują grupy wskaźników:

1. wskaźnik rentowności majątku, odnoszący dochody do aktywów i mierzący efektywność wykorzystania aktywów,
2. wskaźnik rentowności kapitałów, odnoszący dochody do kapitałów własnych i mierzący efektywność zaangażowanych kapitałów własnych,
3. wskaźnik rentowności handlowej, odnoszący dochody do wielkości sprzedaży i mierzący efektywność operacyjną.

Wskaźnik rentowności majątku ROA^{616} (wskaźnik zyskowności aktywów) jest to stosunek zysku przed opodatkowaniem do aktywów ogółem.

$$ROA = \frac{\text{zysk przed opodatkowaniem}}{\text{aktywa ogółem}} \cdot 100\%$$

Wskaźnik ten wyraża zdolność przedsiębiorstwa do efektywnego gospodarowania majątkiem tj. wszystkimi zasobami, bez względu na sposób ich sfinansowania. Zdaniem Tadeusza T. Kaczmarska typowa wartość mieści się w przedziale od 5 do 8%⁶¹⁷. Poziom wskaźnika mówi o efektywności wykorzystania majątku firmy. Zbyt niski poziom wskaźnika świadczy o przeinwestowaniu. Wartość wskaźnika w przemysłach

⁶¹⁶ ang. *Return on Assets*

⁶¹⁷ KACZMAREK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s 191.

kapitałochłonnych, np. w przemyśle ciężkim, jest niska, w handlu i usługach - relatywnie wysoka.

Wzór ten w liczniku zawiera zysk przed opodatkowaniem, co wskazuje iż nie traktuje się tutaj podatku jako elementów kosztów i podnosi on wartość wskaźnika.

Można również zastosować w liczniku zysk operacyjny.

Wskaźnik rentowności kapitału ROE⁶¹⁸ jest najważniejszym wskaźnikiem ze względu na kryterium celu prowadzonej działalności gospodarczej. Informuje on o efektywności kapitału użytego do finansowania działalności, który zgodnie z regułami gospodarki rynkowej powinien być kierowany tam, gdzie można osiągnąć najwyższą stopę zwrotu. Wskaźnik ten bywa też nazywany wskaźnikiem zwrotu na kapitałach własnych lub stopą zysku kapitału własnego⁶¹⁹. Dla właścicieli przedsiębiorstwa oznacza zysk z zainwestowanego w firmę kapitału. Wskaźnik można zinterpretować jako oprocentowanie kapitału własnego. Powinien on znacząco przekraczać długookresową stopę oprocentowania, gdyż zaangażowany kapitał powinien przynosić wyższy zysk, niż wynosiłyby odsetki bankowe. Syntetyczność wskaźnika rentowności kapitału wyraża się w tym, iż ukazuje on skutek wszystkich czynności realizowanych w przedsiębiorstwie, stanowi miarę skuteczności wykorzystania kapitału własnego.

Dzięki temu wskaźnikowi można zorientować się co do ogólnego sensu inwestowania w daną firmę. Ocena efektywności zarządzania powinna uwzględniać porównanie tego wskaźnika ze wskaźnikami osiąganymi w firmach konkurencyjnych, a także porównanie ze wskaźnikiem innych możliwości inwestowania o podobnym poziomie ryzyka.

Wskaźnik rentowności kapitału własnego netto określa się jako stosunek zysku netto po opodatkowaniu do kapitału własnego:

$$ROEn = \frac{\text{zysk netto}}{\text{kapitał własny}} \cdot 100\%$$

⁶¹⁸ang. *Return on Equity*

⁶¹⁹Zob. NOWAK K.: *Polski rynek kapitałowy*. Poznań: WSB, 1997, s. 170.

Powszechnie uznaje się, że jest to najważniejszy spośród wszystkich wskaźników rentowności, mówi bowiem właścicielom firmy, jak efektywnie „pracuje” ich kapitał. Ponieważ przedsiębiorstwo działa, a przynajmniej powinno działać w interesie swoich właścicieli, oczywiście staje się nadrzędne znaczenie tego wskaźnika. Właściciele mogą, analizując wartość wskaźnika ROE zorientować się, czy zainwestowanie kapitału w przedsiębiorstwo było trafną decyzją, czy też może lepiej sprzedać swoje udziały a odzyskane pieniądze zaangażować w inne, bardziej efektywne przedsięwzięcia. Zarządy spółek w krajach o wysokiej kulturze korporacyjnej, gdzie właściciele są świadomi swojej roli i interesów, analizują wnikliwie i na bieżąco wskaźnik ROE. Wiadomo bowiem, że nie satysfakcjonująca właścicieli wartość ROE spowoduje zmiany na stanowiskach kierowniczych.

Tadeusz Kaczmarek uważa, że typowa wartość wskaźnika rentowności kapitału własnego netto waha się w przedziale od 15 do 25%⁶²⁰, co w warunkach gospodarki w okresie stagnacji i warunkach stosunkowo niskiej inflacji jest trudno osiągalne. Wartość tego wskaźnika ocenia się poprzez porównanie z wartościami osiąganymi przez spółki konkurencyjne, ale dobrym sposobem jest porównanie z innymi możliwościami lokowania kapitału, np. lokaty bankowe lub lokaty w obligacje. Stopa zwrotu z kapitału własnego w długim przedziale czasu powinna być zdecydowanie wyższa od stopy inflacji, w przeciwnym razie następowałaby degradacja firmy.

Wskaźnik rentowności kapitału własnego brutto określa się jako stosunek zysku brutto przed opodatkowaniem do kapitału własnego:

$$ROEb = \frac{\text{zysk netto}}{\text{kapitał wasny}} \cdot 100\%$$

Sposób liczenia rentowności kapitału własnego brutto umożliwia porównanie rentowności firm prowadzących działalność gospodarczą w wielu krajach, w których obowiązują różne wysokości stóp podatkowych. Można również porównać wyniki osiągane w dłuższym przedziale czasu, gdy wystąpiła zmiana stóp opodatkowania podatkiem dochodowym. Ponadto w polskich warunkach takie podejście pozwala

⁶²⁰ KACZMAREK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 190.

oczyszczyć wartość wskaźnika z korzyści osiąganych z tytułu ulg inwestycyjnych.

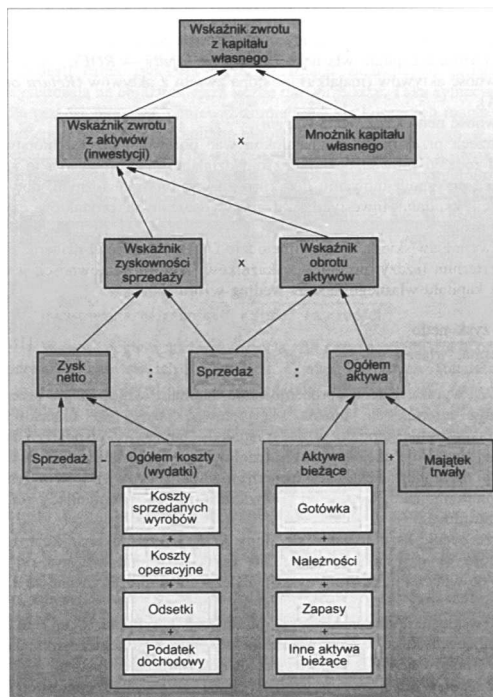
Na rentowność zaangażowanych kapitałów wpływa wiele czynników: efektywność operacyjna wyrażana przez zyskowość sprzedaży, efektywność wykorzystania aktywów oraz zaangażowanie kapitału obcego w celu zwiększenia zysku przypadającego na jednostkę kapitału własnego (dźwignia finansowa). Można zatem wskaźnik ROE rozbić na czynniki mające wpływ na jego wartość w sposób następujący:

$$ROE = \frac{\text{zysk netto}}{\text{sprzedaż}} \cdot \frac{\text{sprzedaż}}{\text{aktywa}} \cdot \frac{\text{aktywa}}{\text{kapitał własny}}$$

Jest to tzw. **tożsamość Du Ponta**, której nazwa pochodzi od znanego koncernu chemicznego, w którym została po raz pierwszy wykorzystana do celów zarządzania finansami. Później została powszechnie zaakceptowana przez inne przedsiębiorstwa. W latach dwudziestych dwudziestego wieku firma Du Pointa po raz pierwszy zastosowała metodę kompleksowej oceny rentowności opartej na układzie piramidalnym, w którym czołową rolę odgrywają ROE, ROA oraz rentowność netto⁶²¹.

Obecnie istnieją także bardziej rozbudowane systemy wskaźników oparte na tożsamości Du Ponta. Dzięki rozbiciu wartości ROE na czynniki uzyskujemy znacznie więcej informacji, możemy zidentyfikować słabe ogniwa, co może pomóc w poprawie rentowności zaangażowanych kapitałów.

⁶²¹ Zob. SZCZEPANKOWSKI P.: *Kontrola i controlling*. /in:/ KOŹMIŃSKI A.K. PIOTROWSKI W. (red.): *Zarządzanie. Teoria i praktyka*. Warszawa: PWN 1999, s. 278-279.

Rys. 17. Piramidalny układ wskaźników rentowności według Du Ponta.

Źródło: *Finanse firmy*. Warszawa: Wyd. Międzynarodowej Szkoły Zarządzania, 1993, s. 32.
 /za:/ SZCZEPANKOWSKI P.: *Kontrola i controlling*, s. 280. /in:/ KOZMIŃSKI A.K.
 PIOTROWSKI W. (red.): *Zarządzanie. Teoria i praktyka*. Warszawa: PWN 1999.

Jeżeli na przykład wartość ROE spadła w porównaniu z rokiem poprzednim, to można zidentyfikować przyczynę: mogła nią być mniejsza marża na sprzedaży, gorsze wykorzystanie posiadanego majątku lub zbyt niskie wykorzystanie dźwigni finansowej.

Identyfikacja przyczyn pozwala na podjęcie odpowiednich działań. Najłatwiejsze jest oddziaływanie na dźwignię finansową, nazywane mnożnikiem kapitałowym. Stosunkowo łatwo można bowiem zwiększyć zadłużenie, co pozwala na szybką i łatwą poprawę wartości ROE. Sposób ten jest jednak zbyt często nadużywany. Zarządy niektórych firm próbują, wykorzystując opisywaną tożsamość, pójść „na skróty” znacznie zwiększając udział długu i zapominając przy tym, że

angażowanie kapitału obcego jest uzasadnione tylko wtedy, gdy siła zarobkowa aktywów jest wyższa od kosztu (oprocentowania) długu. Ponadto pamiętać też należy o tym, że każde zwiększenie zadłużenia zwiększa ryzyko utraty płynności i wypłacalności przedsiębiorstwa.

Wskaźnik zyskowności sprzedaży⁶²² (marża, rentowność sprzedaży) pokazuje, jaką część ze sprzedaży stanowi zysk netto producenta (handlowca), jaka część utargu zmienia się w zysk pozostający w firmie.

$$WZs = \frac{\text{zysk netto}}{\text{sprzedaż ogółem}} \cdot 100\%$$

Zmienność tego wskaźnika obserwuje się w przekroju czasowym, dla różnych lat, lub w przekroju sektorowym, dla różnych przedsiębiorstw tego samego sektora. Wzrost wskaźnika obrazuje poprawę efektywności funkcjonowania przedsiębiorstwa (ograniczenie kosztów lub szybszy wzrost cen niż kosztów).

Wskaźnik zysku brutto (marża zysku brutto) jest wyliczany przez podzielenie zysku brutto przed opodatkowaniem przez przychody netto ze sprzedaży towarów i usług.

$$WZb = \frac{\text{zysk brutto}}{\text{sprzedaż netto}} \cdot 100\%$$

Wskaźnikiem tym mierzy się rentowność sprzedaży z uwzględnieniem wszystkich czynników mających wpływ na poziom wyniku finansowego przed opodatkowaniem, w tym salda strat i zysków nadzwyczajnych. Wskaźnik informuje, na ile opłacalne jest prowadzenie działalności bez uwzględnienia kosztów sprzedaży, zarządu i kosztów finansowych.

Wskaźnik zysku netto (marża zysku netto) jest wyliczany przez podzielenie zysku netto po opodatkowaniu przez przychody netto ze sprzedaży towarów i usług.

⁶²²Ang. *net profit margin*

$$WZn = \frac{\text{zysk netto}}{\text{sprzedaż netto}} \cdot 100\%$$

Jest to najważniejszy wskaźnik z grupy wskaźników rentowności sprzedaży. Określa on, jaka część przychodów netto ze sprzedaży stanowi zysk po opodatkowaniu.

Wskaźnik zyskowności gospodarczej⁶²³ (marża z działalności gospodarczej) jest to stosunek zysku na działalności gospodarczej do przychodów netto ze sprzedaży.

$$WZg = \frac{\text{zysk na działalności gospodarczej}}{\text{sprzedaż netto}} \cdot 100\%$$

Wskaźnik ten pozwala zmierzyć efektywność działalności ekonomicznej firmy z uwzględnieniem wyniku na operacjach finansowych.

Wskaźnik zyskowności operacyjnej⁶²⁴ (marża zysku operacyjnego) pokazuje, jaki jest udział zysku z działalności podstawowej przedsiębiorstwa w całkowitej wartości sprzedaży.

$$WZo = \frac{\text{zysk z działalności operacyjnej}}{\text{sprzedaż netto}} \cdot 100\%$$

Wskaźnik ten uwzględnia zysk z działalności podstawowej bez obsługi zadłużenia lub dochodów z papierów wartościowych, gry na giełdzie itp. i służy do mierzenia efektywności działalności ekonomicznej firmy, wynikającej z produkcji i sprzedaży. Wskaźnik uwzględnia koszty sprzedaży, ogólne koszty zarządu i salda pozostałych przychodów oraz kosztów operacyjnych.

WSKAŹNIKI PRODUKTYWNOŚCI pokazują stopień wykorzystania majątku firmy, jego produktywność oraz sprawność gospodarowania składnikami majątku obrotowego.

⁶²³ Ang. *operating profit margin*

⁶²⁴ Ang. *operating profit margin*

Wskaźnik produktywności aktywów ogółem jest to stosunek przychodów ze sprzedaży do wartości aktywów ogółem.

$$WP_{ao} = \frac{\text{przychody ze sprzedaży}}{\text{aktywa ogółem}}$$

Wskaźnik ten określa, ile złotych sprzedaży osiągnęte jest z każdej złotówki zaangażowanej w aktywa firmy, czyli jaka jest produktywność aktywów. Na tej podstawie można wyciągnąć wnioski o zdolności majątku do generowania przychodów. Ponieważ majątek produkcyjny ma charakter trwały, często właściwsza jest analiza wskaźnika produktywności odnoszącego się wyłącznie do aktywów trwałych:

Wskaźnik produktywności aktywów trwałych jest to stosunek przychodów ze sprzedaży do wartości aktywów trwałych

$$WP_{ao} = \frac{\text{przychody ze sprzedaży}}{\text{aktywa trwałe}}$$

Wskaźnik ten informuje, ile złotych sprzedaży generuje każda złotówka zaangażowana wyłącznie w składniki majątku trwałego.

Obliczone wartości wskaźników analizuje się pod kątem zmian w czasie oraz poprzez porównanie z innymi przedsiębiorstwami tej samej branży. Niska produktywność w porównaniu z podobnymi firmami może świadczyć o niewłaściwym zarządzaniu, przeinwestowaniu lub niewłaściwej strukturze majątku. Produktywność majątku trwałego niższa niż u konkurencji nie powinna skłaniać do dodatkowych inwestycji a raczej do poszukiwania i wykorzystania rezerw tkwiących wewnątrz samego przedsiębiorstwa. Dokładniejsza analiza może wykazać, że występują tzw. wąskie gardła i będą konieczne inwestycje dla usunięcia przeszkód, tym niemniej niska produktywność świadczy, że inne składniki są wykorzystywane gorzej niż w firmach konkurencyjnych. Może to prowadzić też do wniosków co do sprzedaży niektórych aktywów dla uzyskania środków na konieczne inwestycje.

WSKAŹNIKI PŁYNNOŚCI mierzą zdolność spółki do wywiązywania się z krótkoterminowych zobowiązań, ilustrują stopień pokrycia

zobowiązań bieżących aktywami (majątkiem obrotowym). Płynność finansowa to zdolność do terminowego regulowania zobowiązań i oznacza zdolność do regulowania zobowiązań krótkoterminowych, czyli natychmiastowego dostępu do gotówki. Utrzymanie płynności finansowej należy do głównych zadań operacyjnego zarządzania finansami w każdej firmie. Utrata płynności jest często początkiem drogi do bankructwa, bowiem przedsiębiorstwo, które nie jest w stanie wywiązywać się ze swoich zobowiązań, traci zaufanie zarówno kontrahentów jak i banków. Dlatego też wskaźniki te będą przedmiotem szczególnego zainteresowania analityków kredytowych oraz kontrahentów dostarczających firmie towary i usługi z odroczonym terminem płatności.

Badanie płynności finansowej może zostać przeprowadzone przy zastosowaniu:

- a) podejścia statycznego,
- b) podejścia dynamicznego.

Podejście statyczne bazuje na wielkościach zasobowych, opisuje aktualny stan pokrycia zobowiązań aktywami o różnym stopniu płynności. Wskaźniki płynności obliczane są w większości przypadków na podstawie danych zawartych w bilansie i w związku z tym mają charakter statyczny, czyli informują o stopniu pokrycia bieżących zobowiązań aktywami i różnym stopniu płynności w danym momencie - konkretnie w dniu sporządzenia bilansu.

Wskaźnik płynności bieżącej CR⁶²⁵ (wskaźnik płynności III stopnia) liczony jest jako relacja aktywów bieżących (majątku obrotowego) do zobowiązań krótkoterminowych (czyli przypadających do zapłacenia w analizowanym okresie):

$$CR = \frac{\text{aktywa bieżące}}{\text{pasywa bieżące}}$$

Wskaźnik ten jest najczęściej stosowaną miarą wypłacalności krótkookresowej, ponieważ informuje, w jakim stopniu zobowiązania krótkookresowe pokryte są przez aktywa, które zgodnie z przewidywaniami w najbliższej przyszłości zostaną zamienione na środki

⁶²⁵ ang. *Current Ratio*

pieniężne. Wskaźnik bieżącej płynności dostarcza informacji o tym, ile razy bieżące aktywa pokrywają bieżące zobowiązania, czyli zobowiązania wobec dostawców, pracowników, budżetów, instytucji publiczno-prawnych, kredyty krótkoterminowe i bieżącą ratę kredytu długoterminowego.

Trudno o jednoznaczną ocenę, jaki poziom tego wskaźnika uznać można za optymalny. Należy porównać wielkości wskaźnika w innych przedsiębiorstwach tej samej branży oraz tego samego przedsiębiorstwa w różnych latach. Ogólnie biorąc przyjmuje się, że powinien on zawierać się pomiędzy 1 a 2⁶²⁶. Jednakże pamiętać należy, że wartości poniżej 1 nie muszą oznaczać katastrofy finansowej a wartości powyżej 2 niekoniecznie muszą oznaczać niegospodarność i nieefektywność zarządzania (ale w sytuacji dużej inflacji najprawdopodobniej tak właśnie będzie).

Wskaźnik płynności podwyższonej CRq⁶²⁷ (wskaźnik płynności II stopnia, wskaźnik szybki) liczony jest jako relacja aktywów bieżących skorygowanych o zapasy i o czynne rozliczenia międzyokresowe (RMC do zobowiązań krótkoterminowych:

$$CR = \frac{\text{aktywa bieżące} - \text{zapasy} - RMC}{\text{pasywa bieżące}}$$

Wskaźnik ten jest wyrazem bardziej rygorystycznego spojrzenia na płynność aktywów bieżących, w szczególności wyklucza on zapasy jako najmniej płynne elementy majątku obrotowego. Za bezpieczny uważa się wskaźnik na poziomie 1, a w warunkach wysokiej inflacji lub przy szybkiej rotacji zapasów także poniżej 1⁶²⁸.

Wskaźnik płynności natychmiastowej CRc⁶²⁹ (wskaźnik płynności I stopnia, wskaźnik kasowy) liczony jest jako relacja aktywów bieżących o najwyższym stopniu płynności (papiery wartościowe do obrotu i środki pieniężne) do zobowiązań bieżących:

⁶²⁶ NOWAK K.: *Polski rynek kapitałowy*. Poznań: WSB, 1997, s. 168.

⁶²⁷ ang. *Quick Ratio* lub *acid test*

⁶²⁸ Zob. NOWAK K.: *Polski rynek kapitałowy*. Poznań: WSB, 1997, s. 169.

⁶²⁹ ang. *Cash Ratio*

$$CR = \frac{\text{papiery wartościowe do obrotu} + \text{środki pieniężne}}{\text{pasywa bieżące}}$$

Wskaźnik ten uwzględnia aktywa obrotowe o stopniu płynności równym 1 (doskonałym). W praktyce jest ograniczony do szczególnych przypadków, w których jest on niezbędny.

Podejście dynamiczne opiera się na historycznych lub prognozowanych przepływach pieniężnych i określa pokrycie wydatków wpływami pieniężnymi. Analiza dynamiczna wykorzystywana jest do celów prognozowania płynności finansowej i określania przyszłej wypłacalności firmy. Wskaźniki opisujące płynność w ujęciu dynamicznym są w praktyce rzadko wykorzystywane, szczególnie w małych i średnich przedsiębiorstwach, gdyż niewiele podmiotów sporządza sprawozdanie z przepływów pieniężnych niezbędne w dynamicznej analizie płynności.

W podejściu dynamicznym można spotkać wskaźniki:

Wskaźnik struktury przepływów pieniężnych liczony jako relacja zysku netto do środków pieniężnych z działalności operacyjnej.

$$\text{Udział zysku netto w przepływach pieniężnych} = \frac{\text{zysk netto}}{\text{środki pieniężne z działalności operacyjnej}}$$

Wskaźnik ten pozwala na ustalenie źródeł pochodzenia środków pieniężnych i informuje, w jakim stopniu zysk netto wpłynął na wielkość operacyjnych przepływów pieniężnych.

Wskaźnik amortyzacji w przepływach pieniężnych liczony jako relacja amortyzacji do środków pieniężnych z działalności operacyjnej.

$$\text{Udział zysku netto w przepływach pieniężnych} = \frac{\text{zysk netto}}{\text{środki pieniężne z działalności operacyjnej}}$$

Wskaźnik ten, podobnie jak poprzedni, pozwala na ustalenie źródeł pochodzenia środków pieniężnych i informuje, w jakim stopniu amortyzacja wpłynęła na wielkość operacyjnych przepływów pieniężnych.

Bardzo duży udział amortyzacji, w porównaniu z zyskiem netto, nie jest zjawiskiem pozytywnym, gdyż może w dłuższej perspektywie czasowej doprowadzić do zużycia posiadanego majątku produkcyjnego,

zwłaszcza gdy towarzyszą mu ujemne przepływy z działalności finansowej związane z wypłatą dywidendy. Sytuacja taka może świadczyć o „przejadaniu” przez firmę posiadanego majątku, a co za tym idzie, zagraża trwałości przedsiębiorstwa.

Wskaźnik wystarczalności gotówkowej liczony jako relacja środków pieniężnych z działalności operacyjnej do zakupów aktywów trwałych, spłat zobowiązań i wypłat dywidend.

$$\text{Ogólna wystarczałość gotówki operacyjnej} = \frac{\text{środki pieniężne z działalności operacyjnej}}{\text{zakupy aktywów trwałych} + \text{spłata zobowiązań} + \text{wypłata dywidendy}}$$

Wskaźnik ten informuje, jaka część wydatków może zostać pokryta z wpływów operacyjnych bez sięgania po zewnętrzne źródła gotówki czy np. sprzedaż środków trwałych.

Wskaźnik okresu spłaty zobowiązań z wpływów operacyjnych liczony jako relacja zobowiązań ogółem do środków pieniężnych z działalności operacyjnej.

$$\text{Okres spłaty zobowiązań z wpływów operacyjnych} = \frac{\text{zobowiązania ogółem}}{\text{środki pieniężne z działalności operacyjnej}}$$

Wskaźnik ten, mówi, w jakim okresie aktualne zobowiązania mogłyby zostać spłacone z wpływów operacyjnych przedsiębiorstwa. Jeżeli operujemy przepływami rocznymi, to wartość 0,5 oznacza, że w ciągu pół roku. Wartość tego wskaźnika można też obliczać dla zobowiązań krótkoterminowych.

Obydwa wyżej przedstawione wskaźniki informują, czy środki pieniężne z działalności operacyjnej są wystarczające na pokrycie różnego rodzaju wydatków i spłat zobowiązań.

Wskaźnik wydajności gotówkowej sprzedaży jest to relacja środków pieniężnych z działalności operacyjnej do przychodów ze sprzedaży netto.

$$\text{Wydajność gotówkowa sprzedaży} = \frac{\text{środki pieniężne z działalności operacyjnej}}{\text{przychody ze sprzedaży netto}}$$

Wskaźnik ten informuje, jaka część obrotu danego okresu osiągniętego ze sprzedaży w danym okresie zostaje w firmie w formie gotówkowej.

Wskaźnik wydajności gotówkowej zysku jest to relacja środków pieniężnych z działalności operacyjnej do zysku ze sprzedaży.

$$\text{Wydajność gotówkowa sprzedaży} = \frac{\text{środki pieniężne z działalności operacyjnej}}{\text{zysk ze sprzedaży}}$$

Wskaźnik ten informuje, jaka część zysku osiągniętego ze sprzedaży w danym okresie zostaje w firmie w formie gotówkowej.

Pogarszająca się wydajność gotówkowa może świadczyć o wysokim stopniu kredytowania odbiorców lub nieefektywnej windykacji należności. Sytuacja taka może stanowić zagrożenie dla przyszłej płynności finansowej przedsiębiorstwa.

WSKAŹNIKI AKTYWNOŚCI (rotacji) informują o wykorzystaniu bieżących zasobów firmy i pokazują jak szybko firma zamienia swoje zapasy i należności na rachunkach na gotówkę, jak szybko reguluje swoje zobowiązania i jak efektywnie wykorzystuje aktywa w celu pozyskania przychodów ze sprzedaży.

Wskaźnik rotacji aktywów ogółem WR_{ao} , nazywany też wskaźnikiem obrotowości aktywów, jest liczony jako stosunek przychodów z całokształtu działalności do wartości aktywów ogółem.

$$WR_{ao} = \frac{\text{przychody z działalności}}{\text{aktywa ogółem}}$$

Wskaźnik rotacji aktywów WR_{ap} , jest liczony jako stosunek przychodów z działalności podstawowej do wartości aktywów ogółem.

$$WR_{ap} = \frac{\text{przychody z działalności podstawowej}}{\text{aktywa ogółem}}$$

Obydwa przedstawione wyżej wskaźniki dostarczają informacji o tym, jaką wielkość sprzedaży firma może wygenerować ze swoich

aktywów albo ile razy w skali roku obraca swoim majątkiem. Wskaźnik ten powinien być jak najwyższy.

Wskaźnik rotacji należności WRN, nazywany też wskaźnikiem ściągania należności, ilustruje sprawność, skuteczność egzekwowania należności.

$$WRN = \frac{\text{przeciętny stan należności}}{\text{sprzedaż}} \cdot 365 (\text{w dniach})$$

Wskaźnik określa, za jaki okres czasu (ile dni) firma nie otrzymała jeszcze zapłaty w gotówce w sytuacji kredytu kupieckiego, to znaczy sprzedaży z odroczonym terminem zapłaty. Wskaźnik ten świadczy o sytuacji finansowej; im jest niższy, tym sytuacja finansowa firmy jest lepsza. Wysoki wskaźnik oznacza niską rotację należności, a to oznacza, że firma zbyt dużo sprzedaje na kredyt z odroczonym terminem płatności.

WSKAŹNIKI ZADŁUŻENIA, nazywane także analizą struktury finansowej, oznaczają stosunek długu do kapitału własnego (lub, w innej wersji, do całkowitych aktywów), pokazują poziom i strukturę zadłużenia firmy oraz informują o zdolności do obsługi tego długu. Umożliwia ocenę zadłużenia w kontekście zdolności firmy do obsługi długu. Potencjalni kredytodawcy oceniają kapitał własny kredytobiorcy jako najważniejsze zabezpieczenie dla udzielanego kredytu. Mogą również zaistnieć sytuacje finansowania działalności firmy kapitałem obcym; odpowiednio wysokie ryzyko ponoszą wówczas wierzyciele.

Wskaźnik zadłużenia⁶³⁰ **ogółem** WZo jest to stosunek zobowiązań ogółem do aktywów własnych.

$$WZo = \frac{\text{zobowiązania ogółem}}{\text{aktywa ogółem}} \cdot 100\%$$

Wskaźnik długu względem kapitału własnego WDkw jest to stosunek zobowiązań ogółem do kapitału własnego.

⁶³⁰ Ang. *debt/ equity ratio*.

$$WD_{kw} = \frac{\text{zobowiązania ogółem}}{\text{kapitał własny}} \cdot 100\%$$

Wskaźnik zadłużenia WZ jest to stosunek kredytów do kapitału własnego.

$$WZ = \frac{\text{kredyty}}{\text{kapitał własny}} \cdot 100\%$$

Wskaźnik pokrycia WP jest jednym z podstawowych wskaźników zadłużenia, służący do oceny wiarygodności kredytowej wnioskodawcy.

$$WP = \frac{\text{kapitał własny}}{\text{majątek trwały}} \cdot 100\%$$

Wymienione wskaźniki pokazują, w jakim stopniu przedsiębiorstwo finansuje posiadany majątek pożyczonym kapitałem oraz jaka jest proporcja pomiędzy kapitałami własnymi a obcymi.

Często można spotkać się z opinią, że wartość wskaźników zadłużenia powinna być jak najmniejsza, a analizując je - za pozytywną okoliczność uznaje się spadek zadłużenia i wzrost udziału kapitałów własnych. Niski poziom zadłużenia jest korzystny z punktu widzenia kredytodawców, którzy nie są zainteresowani maksymalizacją rentowności przedsiębiorstwa, lecz terminowym i niezawodnym odzyskaniem zaangażowanego kapitału wraz z należnymi odsetkami. Natomiast z punktu widzenia właścicieli lub potencjalnych inwestorów wykorzystanie kredytów ma sens ekonomiczny, jeżeli aktywa, których sfinansowaniu posłużą, wygenerują większy dochód niż koszt kredytu, którym zostały sfinansowane. W takiej sytuacji korzystają oni z efektu dźwigni finansowej i uzyskują z zainwestowanego kapitału wyższą stopę zwrotu. Ponadto odsetki stanowią koszt, co zmniejsza faktyczny koszt kredytu.

Dlatego optymalnym może być utrzymywanie zadłużenia na stałym, odpowiednio skalkulowanym poziomie bez finansowania całego majątku własnym kapitałem. W małych firmach obowiązuje zazwyczaj

tradycyjne podejście do wskaźników zadłużenia, co wiąże się także z polityką instytucji finansowych negatywnie oceniających kredytobiorców, w których wskaźnik zadłużenia ogółem przekracza 50%.

Ponadto firmy o wysokim wskaźniku zadłużenia są w większym stopniu narażone na ryzyko i gorzej radzą sobie w przypadku pogorszenia koniunktury gospodarczej.

Zasada znana jako „złota reguła bilansowa” mówi, że własny kapitał musi pokrywać co najmniej wartość majątku trwałego przedsiębiorstwa i część majątku obrotowego. Im większa jest nadwyżka kapitału własnego nad kapitałem obcym, tym solidniejsze i pewniejsze jest przedsiębiorstwo jako kredytobiorca.

Wskaźnik pokrycia zobowiązań odsetkowych WPzo jest jednym ze wskaźników zadłużenia, służący do oceny wiarygodności kredytowej wnioskodawcy.

$$WPzo = \frac{\text{zysk operacyjny}}{\text{koszty finansowe (odsetki)}} \cdot 100\%$$

Ponieważ odsetki od kredytów płacone są z wypracowanego zysku operacyjnego (EBIT), nie jest dopuszczalna wartość tego wskaźnika mniejsza od 100%, bowiem świadczyłoby to, że wypracowane zyski nie są wystarczające do zapłacenia odsetek od kredytów. Utrzymywanie się takiej sytuacji przez dłuższy czas świadczy o „przejadaniu” majątku i prowadzi nieuchronnie do utraty wypłacalności i upadłości.

Wskaźnik pokrycia obsługi długu WPod jest modyfikacją poprzedniego wskaźnika polegającą na uwzględnieniu amortyzacji w obsłudze zadłużenia.

$$WPod = \frac{\text{zysk operacyjny} + \text{amortyzacja}}{\text{koszty finansowe (odsetki)} + \text{splata kredytów}} \cdot 100\%$$

Wskaźnik ten pokazuje zdolność przedsiębiorstwa do obsługi zadłużenia - spłat rat kredytów wraz z odsetkami z uwzględnieniem odpisów amortyzacyjnych jako źródła spłaty kredytów. Wartość tego wskaźnika musi przekraczać 100%, co świadczy o zdolności do terminowej obsługi zadłużenia.

Wskaźnik udziału jest to stosunek kapitału własnego do kapitału całkowitego. Charakteryzuje on strukturę i ilustruje stopień samofinansowania posiadanego majątku oraz zakres odpowiedzialności finansowej przedsiębiorstwa za efekty gospodarowania.

$$W_u = \frac{\text{kapitał własny}}{\text{kapitał ogółem}} \cdot 100\%$$

Wskaźnik ten wskazuje na stopień pokrycia majątku przedsiębiorstwa kapitałem własnym (finansowanie aktywów z własnych środków). Im wyższy jest ten wskaźnik, tym mniejsze ryzyko i pewniejsza stabilizacja przedsiębiorstwa. Wskaźnik ten powinien być analizowany wraz ze wskaźnikami: zadłużenia, rentowności, kapitałów obcych, zdolności kredytowej itp.

Ze względu na źródło danych wskaźniki można usystematyzować w grupy⁶³¹:

1. Wskaźniki **bilansowe**, obliczane na podstawie danych zawartych w bilansie przedsiębiorstwa (bieżący wskaźnik płynności CR, wskaźnik podwyższonej płynności, wskaźnik płynności kasowy, wskaźnik udziału kapitałów własnych w kapitałach ogółem, wskaźnik zadłużenia).
2. Wskaźniki **rachunku wyników** (wskaźnik zyskowności sprzedaży, wskaźnik zyskowności operacyjnej).
3. Wskaźniki **mieszane**, wyrażające stosunek wielkości pochodzących z różnych rodzajów sprawozdań finansowych (zwrot na aktywach ROA, zwrot na kapitałach własnych ROE, wskaźnik zyskowności kredytów i pożyczek, wskaźnik wykorzystania majątku trwałego, wskaźnik wykorzystania aktywów, wskaźnik rotacji zapasów, wskaźnik rotacji należności, wskaźnik zysku netto, wskaźnik cena-zysk, wskaźnik cena-wartość księgową, stopa dywidendy, wskaźnik kapitalizacji - sprzedaży).

⁶³¹ Zob. NOWAK K.: *Polski...* op. cit. s. 168-172.

METODY PUNKTOWE

Metody punktowe polegają na przypisaniu określonym wielkościom wskaźników charakteryzujących działalność podmiotów gospodarczych, określonych wartości punktów (co spełnia rolę wag tych wskaźników)⁶³². Procedura metody punktowej składa się z trzech etapów. W pierwszym etapie następuje wybór kryteriów opisujących sytuację ekonomiczną podmiotu⁶³³, w drugim określonym wielkościami wskaźników przypisuje się wielkości punktów. W trzecim etapie punkty są sumowane i tworzą ocenę, która w sposób syntetyczny i wymierny obrazuje ryzyko. W ostateczności, w zależności od aktualnej sytuacji ekonomiczno-finansowej i liczby punktów przedsiębiorcy, np. starający się o kredyt, jest zaliczany do jednej z kategorii zdolności kredytowej.

Jeden z najstarszych systemów klasyfikacji punktowej dla oceny wielkości rezerw w stosunku do rozmiarów udzielanych pożyczek, został wypracowany przez amerykańskie Biuro Kontrolerów Waluty⁶³⁴.

System klasyfikacyjny OCC przewiduje podział aktualnego portfela pożyczek instytucji finansowej na pięć kategorii:

Tab. 12. Rezerwy na pokrycie strat w systemie OCC

<i>Kategoria</i>	<i>poziom rezerw w %</i>
Kategorie dobrej jakości	
pożyczki spłacone (spłacane)	0
Kategorie gorszej jakości	
inne konkretnie wymienione aktywa	0
aktywa substandardowe	20
aktywa wątpliwe	50
aktywa utracone	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie: SAUNDERS A.: *Metody...* op. cit. s. 22.

⁶³² ZAWADZKA Z.: *Zarządzanie...*, op. cit. s. 40; JAWORSKI W.L. KRZYŹKIEWICZ Z. KOSIŃSKI B.: *Banki, rynek, operacje, polityka*. Warszawa: Poltext, 1997, s. 222.

⁶³³ PBK S.A. dla oceny sytuacji ekonomiczno-finansowej kredytobiorcy stosuje siedem kryteriów: 1. Rentowność (0-10 pkt), 2. Płynność finansowa (0-10 pkt), 3. Sprawność finansowa (0-8 pkt), 4. Poziom zadłużenia (0-10 pkt), 5. Ocena firmy (0-6 pkt), ocena zarządzania (0-6 pkt), ocena zabezpieczenia spłaty (0-8 pkt). Zob. WIATR M.S.: *Ograniczenie indywidualnego ryzyka kredytowego*. /in:/ *Polskie banki w drodze do Unii Europejskiej*. Warszawa: Poltext, 1997.

⁶³⁴ *Office of the Comptroller of the Currency, OCC*

Stosowane są również systemy klasyfikacyjne pożyczek oparte na skali dziesięciostopniowej oraz odpowiadającej im klasyfikacji obligacji. Klasyfikacja pożyczek dobrej jakości z klasyfikacji OCC została tu podzielona na sześć kategorii (ocena od 1 do 6), a czterem kategoriom gorszej jakości odpowiadają kategorie mające oceny od 7 do 10.

Tab. 13. System wskaźników pożyczek i odpowiadających im obligacji

Ocena	ryzyko	klasyfikacja agencji ratingowej		
		Standard & Poor's ⁶³⁵	Moody's Investor's Service	
1	minimalne	AAA	Aaa	Najwyższa ocena wiarygodności firmy, ponadprzeciętna jakość pożyczki, znakomita zdolność kredytowa, doskonale pokrycie długu. Świetne zarządzanie na wszystkich poziomach. Firma jest liderem rynku i ma dostęp do rynków kapitałowych.
2	umiarkowane	AA	Aa	Ocena wysoka. Dobra wiarygodność firmy, bardzo dobra jakość pożyczki i płynność finansowa, duża zdolność kredytowa i dobre pokrycie długu. Dobre zarządzanie na wszystkich stanowiskach. Firma wysoko ceniona w swojej branży i mająca bardzo poważny udział w rynku.
3	średnie	A	A	Przeciętna wiarygodność firmy, zadowalająca jakość aktywów, zadowalająca płynność, dobra zdolność pożyczkowa i dobre pokrycie długu. Dobre zarządzanie na wszystkich najważniejszych stanowiskach. Firma przeciętnej wielkości i zajmująca przeciętną pozycję w branży.
4	akceptowalne	BBB	Baa	Akceptowalna wiarygodność firmy, lecz ryzyko ponadprzeciętne. Akceptowalna jakość pożyczki, niewielka nadwyżka płynności, umiarkowana zdolność kredytowa. Znaczna dźwignia finansowa. Wymaga ponadprzeciętnego nadzoru i uwagi ze strony pożyczkodawcy. Firma niewystarczająco silna, by mogła oprzeć się poważnym

⁶³⁵ Identyczne lub w podobne zestawienia kodów stosują Fitch Investors Service, Canadian Bond Rating Service, Duff & Phelps Credit rating Co., Mikuni Co., Ltd., International Bank Credit Analysis (IBCA), Thomson Bank Watch - BREE, A. M. Best Company i aśrodkowouropejski Centrum Ratingu i Analiz S.A. CERA. Por. *Dictionary of Financial Risk Management*. New York: 1996, s. 249.

				zagrożeniom. Udzielane pożyczki - ze względu na ograniczenia regulacyjne - są transakcjami opartymi na silnej dźwigni.
5	ostrożnie akceptowalne	BB	Ba	Akceptowalna wiarygodność firmy, lecz ryzyko znaczne. Akceptowalna jakość pożyczki, mniejsza i (lub) słabiej zdywersyfikowana jakość aktywów, bardzo niewielka płynność, ograniczona zdolność kredytowa. Umowy pożyczkowe skonstruowane w sposób zapewniający odpowiednią ochronę. Wysoki poziom dźwigni finansowej. Firma mała lub średniej wielkości, konkurująca w dole rynku. Pożyczka wymaga znacznego nadzoru i uwagi ze strony pożyczkodawcy. Firma niewystarczająco silna, by mogła się oprzeć poważnym zagrożeniom. Ze względu na status finansowy pożyczkobiorcy umowy pożyczkowe są transakcjami opartymi na silnej dźwigni.
6	wymagające uwagi kierownictwa	B	B	Wiarygodność kredytowa niepewna. Ogólnie akceptowalna jakość pożyczki, płynność nieco ograniczona, bardzo znaczna dźwignia finansowa. Widoczne pewne słabości zarządzania. Pożyczka wymaga stałego nadzoru i uwagi ze strony pożyczkodawcy.
7	szczególne	CCC	Caa	Wiarygodność kredytowa ledwo akceptowalna. Pożyczka generalnie niepożądana z punktu widzenia pożyczkobiorcy, stwarzająca niepotrzebne i nieuzasadnione ryzyko kredytowe - nie tak dalece jednak, by konieczne było zaklasyfikowanie jej jako substandardowej. Pożyczka obecnie chroniona, lecz ochrona potencjalnie słaba. Nie przewiduje się strat kwoty głównej ani odsetek. Potencjalne słabości mogą obejmować pogarszającą się sytuację finansową, nierealistyczny program spłat zadłużenia, nieadekwatne źródło finansowania lub brak odpowiedniego zabezpieczenia, informacji kredytowej albo dokumentacji. Firma niczym się nie wyróżnia, całkowicie przeciętna.
8	substandardowe	CC	Ca	Nieakceptowalna wiarygodność kredytowa. Zagrożona spłata pożyczki w zwykłym trybie. Nie przewiduje się utraty kwoty głównej ani odsetek, jednak wyraźnie widoczne są trudności przy ściąganiu długu. Pożyczka niezadowalająco chroniona obecną rzeczywistą wartością netto

				pożyczkobiorcy, jego zdolnością płatniczą czy zabezpieczeniem. Może być już odnotowana częściowa utrata odsetek.
9	pożyczka wątpliwa	C	C	Pełna spłata pożyczki wątpliwa. Problemy ze ściąganiem należności na tyle poważne, że prawdopodobna staje się częściowa utrata kwoty głównej. Słabości pożyczkobiorcy są tak wyraźne, że na podstawie obecnych informacji, warunków i wartości niezmienne trudno przewidywać pełne ściągnięcie należności.
10	strata	D	D	Oczekiwana całkowita strata. Pożyczka nieściągalna lub ściągalna w tak niskim stopniu, że nic nie uzasadnia zaklasyfikowania jej do rzeczywistych aktywów. Może wprowadzić pewną wartość umorzeniową, nie dość jednak znaczną, by należało zwlekać ze spisaniem jej na straty - choć w przyszłości być może uda się coś odzyskać..

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Dictionary of Financial Risk Management*. New York: 1996, s. 306-307; DZIAWGO D.: *Credit-ratin*. Warszawa: PWN, 1998, s. 109-110; DZIAWGO D.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 377-378 /in:/ GŁUCHOWSKI J. SZAMBELAŃCZYK J.: (red.) *Bankowość...* op. cit. s. 351-398; KACZMAREK T.T.: *Zarządzanie ryzykiem*. „Nowe życie gospodarcze”, 1999, nr 49, s. 30; ZAWADZKA Z.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 62-64; SAUNDERS A.: *Metody...* op. cit. s. 23-24.

Metoda punktowa jest stosowana przez banki do oceny zdolności kredytowej, uwzględniającej⁶³⁶:

- Ocenę sytuacji ekonomiczno-finansowej kredytobiorcy, opierającej się na następujących kryteriach kwalifikowanych punktowo:
 - 1) rentowność (aktywów, kapitału) 0-10
 - 2) płynność finansowa 0-10
 - 3) sprawność zarządzania 0-8
 - 4) poziom zadłużenia 0-10
 - 5) ocena firmy 0-6
 - 6) ocena zarządzania firmą 0-6
 - 7) ocena zabezpieczenia
(ryzyko odzyskania należności w wyniku egzekucji) . 0-8.

⁶³⁶ Przykład Powszechnego Banku Kredytowego S.A. podany za: WIATR M.S.: *Ograniczenie indywidualnego ryzyka kredytowego*. /in:/ *Polskie banki w drodze do Unii Europejskiej*. Warszawa: Poltext, 1997, s. 262.

- Ocenę terminowości regulowania w przeszłości przez kredytobiorcę należności bankowych, ujętą opisowo:
 - należności normalne A
 - należności poniżej standardu B
 - należności wątpliwe C
 - należności utracone..... D

Matryca klasyfikacyjna zawiera w kolumnach pionowych przedziały oceny sytuacji ekonomiczno-finansowej (zdolności kredytowej), a w wierszach poziomych - przedziały oceny regulowania w przeszłości przez kredytobiorcę należności bankowych.

Tab. 14. Model klasyfikacyjny oceny ryzyka

Regulowanie należności	Sytuacja ekonomiczno-finansowa					
	Kategoria zdolności kredytowej (liczba punktów)					
	I 58-51	II 50-41	III 40-31	IV 30-21	V 20-11	VI 10-0
A. Normalne	I A	II A	III A	IV A	V A	VI A
B. Poniżej standardu	I B	II B	III B	IV B	V B	VI B
C. Wątpliwe	I C	II C	III C	IV C	V C	VI C
D. Utracone	I D	II D	III D	IV D	V D	VI D

Źródło: KORZENIOWSKI L.: *Firma...* op. cit. 2002, s. 123.

W przyjętym modelu klasyfikacyjnym poszczególne grupy oznaczają klientów obciążonych ryzykiem:

IA, IIA, IIIA - nie wymagającym tworzenia rezerw celowych, (decyzja: kredyt dostępny).

IB, IIB, IIIB, IVA - wymagającym utworzenia 20% rezerw celowych, (decyzja: kredyt dostępny dla dotychczasowych klientów banku pod określonymi warunkami).

IC, IIC, IIIC, IVB, IVC - wymagającym utworzenia co najmniej 50% rezerw celowych, (decyzja: kredyt niedostępny).

ID, IID, IIID, IVD, VC, VD, VIA, VIB, VIC, VID - wymagającym utworzenia co najmniej 100% rezerw celowych, (decyzja: kredyt niedostępny).

Co kwartał banki dokonują przeglądu kredytów, gwarancji i poręczeń spłaty klasyfikując je według stopnia ryzyka do jednej z kategorii⁶³⁷:

- należności normalneA
- należności poniżej standarduB
- należności wątpliweC
- należności utraconeD

METODY STATYSTYCZNE

Metody statystyczne (statystyczno-matematyczne, empiryczno-indukcyjne), polegają na ocenie cech i zachowań podmiotu na podstawie cech zbioru, do którego należy dany podmiot oraz wcześniejszych zachowań tegoż podmiotu. Dobór poszczególnych wskaźników następuje na podstawie badań empirycznych danych sprawozdawczych dużej liczby przedsiębiorstw, obejmujących jednostki o zadowalającej płynności oraz zagrożone upadłością⁶³⁸.

Na podstawie analizy dokumentów identyfikacyjnych, dokumentacji finansowej oraz informacji dotyczącej planowanego przedsięwzięcia ocenia się stopień ryzyka i wynikające stąd konieczne zabezpieczenia. Na przykład gwarancją spłaty kredytu jest dobra sytuacja finansowa kredytobiorcy i dotychczasowe wywiązywanie się z zobowiązań⁶³⁹ oraz prawne zabezpieczenia osobiste i rzeczowe.

Stosowane zabezpieczenia osobiste polegają na odpowiedzialności osobistej osoby dającej zabezpieczenie (poręczenie, awal czyli poręczenie wekslowe, gwarancja bankowa, przelew wierzytelności), natomiast zabezpieczenia rzeczowe – na odpowiedzialność z majątku osoby dającej zabezpieczenie (zastaw rzeczowy, przewłaszczenie na zabezpieczenie, hipoteka, blokada środków na rachunku bankowym).

Opierając się na danych zgromadzonych przez Standard & Poor's, Moody's, KMV i inne firmy specjalizujące się w analizie danych historycznych o obligacjach (czyli pożyczkach) podlegających obrotowi publicznemu, można oszacować prawdopodobieństwo, czy pożyczkobiorca zaliczany do kategorii BBB utrzyma się w niej przez najbliższy

⁶³⁷ Zarządzenie nr 13/94 Prezesa NBP z dnia 10 grudnia 1994 r.

⁶³⁸ ZAWADZKA Z.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 46.

⁶³⁹ Należy pamiętać o możliwości odtworzenia historii kredytowej potencjalnego kredytobiorcy poprzez zakup informacji z Biura Informacji Kredytowej S.A.

rok - wynosi ono 86,93 %⁶⁴⁰. Istnieje również pewne prawdopodobieństwo, że jego klasyfikacją się poprawi (np. pożyczkobiorca przejdzie do kategorii A) albo się pogorszy (np. przejdzie do kategorii CCC lub nawet D - niewypłacalność). Możliwe jest osiem **migracji klasyfikacji** pożyczkobiorcy w ciągu najbliższego roku, a więc tyle, ile jest klas pożyczkobiorców:

Tab. 15. Prawdopodobieństwo migracji klasyfikacji pożyczkobiorcy kategorii BBB zachodzących w ciągu jednego roku

<i>kategoria</i>	<i>prawdopodobieństwo w %</i>
AAA	0,02
AA	0,33
A	5,95
BBB	86,93 najbardziej prawdopodobne jest utrzymanie się w tej samej kategorii
BB	5,30
B	1,17
CCC	0,12
D	0,18

Źródło: CreditMetrics, dokumentacja techniczna. New York: J.P.Morgan, 1997, s. 11. /za:/ SAUNDERS A.: *Metody...* op. cit. s. 49.

METODY DYSKRYMINACYJNE

Metody dyskryminacyjne po raz pierwszy znalazły zastosowanie w Stanach Zjednoczonych w psychologii i biologii, a później w zarządzaniu finansami. Jednym z powodów stosowania analizy dyskryminacyjnej była duża zawodność analizy wskaźnikowej w prognozowaniu przyszłej kondycji finansowej i zdolności kredytowej firmy. Analiza dyskryminacyjna umożliwia zbudowanie systemu wczesnego ostrzegania, który łączy tradycyjną analizę wskaźnikową z ekonometrią⁶⁴¹.

W przypadku metod wskaźnikowych występuje zazwyczaj trudność w interpretacji wyników, gdy niektóre wskaźniki oceniane są jako dobre a inne jako złe. Jaka będzie ocena firmy, gdy ma ona dobrą płynność ale złą strukturę kapitału?

⁶⁴⁰ SAUNDERS A.: *Metody...* op. cit. s. 49.

⁶⁴¹ KACZMAREK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 207.

Metoda analizy dyskryminacyjnej może łączyć tradycyjną analizę wskaźników finansowych z metodą statystyczną określaną jako wielowymiarowa analiza dyskryminacyjna.

Jeżeli wartość wskaźnika jest mniejsza od pewnej wartości krytycznej, to pożyczkobiorca jest klasyfikowany jako zły i wniosek kredytowy zostaje odrzucony. Wyliczony tą metodą wskaźnik może być stosowany w stosunku do jednej firmy jak i do grupy przedsiębiorstw. Może zostać wykorzystany do zbadania ewentualności bankructwa oraz zagrożenia dla innej, związanej z zagrożonym przedsiębiorstwem, firmy (dostawcy, odbiorcy, pożyczkodawcy). Wskaźnik ten umożliwia stosunkowo trafną i dokładną prognozę wejścia firmy na drogę rosnących trudności finansowych. W takiej sytuacji właściciel lub wspólnicy mogą podjąć określone środki i zaradzić krytycznej sytuacji.

Metoda ta nie jest wystarczająco uzasadniona teoretycznie i wykazuje braki praktyczne. Droga do bankructwa niekoniecznie musi być liniowa, dane księgowe historyczne niekoniecznie tak samo muszą wyglądać w przyszłości, a złożone i konkurencyjne otoczenie stwarza ciągle inne, odmienne od przeszłości warunki.

Metoda analizy dyskryminacyjnej w formie znanej jako **model Altmana**⁶⁴² i podanej przez **T. Kaczmarka**, łączy tradycyjną analizę wskaźników finansowych z metodą statystyczną określaną jako wielowymiarowa analiza dyskryminacyjna. W praktyce metoda polega na nadawaniu wag wskaźnikom finansowym w celu umożliwienia najlepszego rozróżnienia pomiędzy przedsiębiorstwami, które przetrwały i przedsiębiorstwami, które upadły. Po zbadaniu ponad dwudziestu wskaźników ostatecznie w modelu pozostało 5 wskaźników:

$$Z = 0,012A + 0,014B + 0,033C + 0,006D + 0,999E$$

gdzie:

Z = wskaźnik Altmana w wersji podanej przez T. Kaczmarka,

A = kapitał obrotowy netto/aktywa,

B = zysk zatrzymany/aktywa,

C = EBIT (zysk przed opodatkowaniem + odsetki zapłacone)/aktywa,

D = rynkowa wartość kapitału akcyjnego/aktywa,

⁶⁴² Edward I. Altman (ur. 1941), profesor finansów na Uniwersytecie Nowojorskim. Zob. też: ALTMAN E.I.: *Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy*. "Journal of Finance", September 1968, p. 589-609.

E = sprzedaż/aktywa.

Według pierwotnej interpretacji swojego modelu Altman uważał, że spółka zbankrutuje, jeżeli wskaźnik Z osiągnie wartość mniejszą od 2,675. Obecnie można spotkać inne interpretacje wskaźnika Z , przy czym precyzyjne obliczenia wcale nie muszą prowadzić do precyzyjnych wniosków. Uważa się, że wskaźnik Z umożliwia wskazanie 90% trafnych prognoz upadku spółki w okresie najbliższego roku i ok. 80% trafnych prognoz w sytuacji dwuletniego wyprzedzenia⁶⁴³.

Co ciekawsze, przywołujący to samo źródło⁶⁴⁴ **Anthony Saunders**⁶⁴⁵ podaje **model Altmana** w nieco innej postaci, różniącej się praktycznie jedynie wagą dla współczynnika X_5 :

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5$$

gdzie:

Z = wskaźnik Altmana,

X_1 = stosunek wielkości kapitału obrotowego do wielkości aktywów ogółem,

X_2 = stosunek wielkości zysków niepodzielonych do wielkości aktywów ogółem,

X_3 = stosunek wielkości zysków, bez uwzględnienia kosztów odsetkowych i przed opodatkowaniem, do wielkości aktywów ogółem,

X_4 = stosunek wartości rynkowej kapitału własnego do wartości księgowej zobowiązań ogółem,

X_5 = stosunek wielkości sprzedaży do wielkości aktywów ogółem.

Jeżeli wartość wskaźnika jest mniejsza od pewnej wartości krytycznej (Anthony Saunders podaje, że w swej pierwotnej pracy Altman przyjął wartość krytyczną na poziomie 1,81)⁶⁴⁶, pożyczkobiorca jest klasyfikowany jako zły i wniosek kredytowy zostaje odrzucony.

Spotyka się także postać:

$$Z = 1,2A + 1,4B + 3,3C + 0,6D + 0,999E$$

gdzie:

⁶⁴³ KACZMAREK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 208.

⁶⁴⁴ czyli: ALTMAN E.I.: *Financial...* op. cit. s. 589-609.

⁶⁴⁵ SAUNDERS A.: *Metody...* op. cit. s. 27.

⁶⁴⁶ Ibidem.

A = majątek obrotowy/aktywa ogółem
B = zysk netto/aktywa ogółem
C = EBIT/aktywa ogółem
D = kapitalizacja rynkowa spółki/zobowiązania ogółem
E = przychody netto ze sprzedaży/aktywa ogółem

Z dużym prawdopodobieństwem (70-80%) można stwierdzić, że firma, dla której można ustalić wartość rynkową, przy uzyskaniu wskaźnika Z:

- powyżej 2,99 - ma dobrą sytuację finansową a ryzyko bankructwa jest niewielkie,
- poniżej 1,81 - ma trudną sytuację finansową a ryzyko bankructwa jest bardzo prawdopodobne.

Do każdego z zaprezentowanych wskaźników składowych przypisany jest pewien stały mnożnik. Ostateczną wartość wskaźnika otrzymujemy przez zsumowanie wskaźników składowych. Wskaźnik ten w sposób syntetyczny określa aktualną kondycję finansową firmy, odnosząc ją do zaproponowanych przez Altmana wartości krytycznych.

Należy jednak pamiętać, że analiza metodą Altmana może mieć tylko i wyłącznie charakter orientacyjny, dlatego musi być uzupełniona wielowymiarową analizą finansową. Wartość wskaźnika Altmana dla danego roku może mieć charakter przypadkowy, dlatego warto przeprowadzić wyliczenia dla kilku lub kilkunastu lat, by ustalić tendencję zmiany. Poza tym pojedynczy wskaźnik Z odnoszący się do danego przedsiębiorstwa musi być porównany z wartościami średnimi uzyskanymi przez daną branżę lub przeciętnymi dla danego rodzaju działalności.

Wskaźnik Z Altmana umożliwia podjęcie środków zaradczych np. ograniczenie inwestycji, zmianę źródeł finansowania, obniżenie dywidendy. Z samego modelu wynika dominujące znaczenie zwiększenia poziomu wskaźnika rotacji aktywów.

METODY UPROSZCZONE

Metody uproszczone stosowane są w rozlicznych wariantach, mają jednak tę wadę, że są zbyt syntetyczne i nie pozwalają na wyciąganie jednoznacznych wniosków. Ponadto dla stosowania tych metod niezbędna jest wycena rynkowa wartości przedsiębiorstwa, co jest możliwe

praktycznie wyłącznie w stosunku do spółek giełdowych. Znane są metody⁶⁴⁷: Williama Blaszkę, Model CA-Score Uniwersytetu Quebecu w Montrealu w Kanadzie, Metoda Fulmera, Metoda Springate'a, Model Quick test i inne.

METODA SYMULACYJNA MONTE CARLO

Metoda symulacyjna Monte Carlo⁶⁴⁸ należy do zaawansowanych metod analizy ryzyka i po raz pierwszy została użyta do analizy ryzyka przedsięwzięć inwestycyjnych w 1964 roku przez **D.B. Hertza**⁶⁴⁹. Jako kryterium decyzyjne służą najczęściej korzyści netto obliczone metodą wartości zaktualizowanej netto⁶⁵⁰, a zatem zmiennymi modelu symulacyjnego są czynniki determinujące te korzyści (np. przychody ze sprzedaży, koszty operacyjne, całkowite nakłady inwestycyjne).

Cykl symulacyjny w analizie Monte Carlo składa się z pięciu podstawowych etapów⁶⁵¹:

1. Konstrukcji modelu finansowego przedsięwzięcia inwestycyjnego, w którym definiowane są zmienne zdeterminowane i losowe (pewne i obciążone ryzykiem), następnie określone są zależności i wzajemne powiązania pomiędzy zmiennymi losowymi i przedsięwzięcia.
2. Ustalenia hipotetycznego rozkładu prawdopodobieństwa wartości dla każdej zmiennej losowej (obciążonej ryzykiem).
3. Losowego wyboru wartości z hipotetycznego rozkładu danej zmiennej losowej i oszacowanie dla niej wartości zmiennej objaśniającej.
4. Przeprowadzenia określonej serii symulacji w celu uzyskania jak największej ilości różnych wartości zmiennej objaśniającej.
5. Wyznaczenia empirycznego rozkładu wartości zmiennej objaśniającej otrzymanego w wyniku powtórzeń symulacji i estymacja tego rozkładu.

⁶⁴⁷ KACZMAREK T.: *Zarządzanie...* op. cit. s. 210-211.

⁶⁴⁸ Ang. *Monte Carlo simulation*.

⁶⁴⁹ *Leksykon zarządzania*. Warszawa: Difin, 2004, s. 33.

⁶⁵⁰ Ang. *Net Present Value*, NPV

⁶⁵¹ *Leksykon zarządzania*. Warszawa: Difin, 2004, s. 33.

4.3. Metody i modele zarządzania bezpieczeństwem

Menedżerowie poświęcają część posiadanych zasobów swoich firm, by zmniejszyć ryzyko, czyli na przyszłość ograniczyć niebezpieczeństwo poniesienia straty. W zamian za uzyskany wzrost poziomu bezpieczeństwa ponoszą koszty, dzielą się z innymi częścią dochodu lub nawet rezygnują z określonej działalności. Równocześnie za ryzyko przedsiębiorca otrzymuje zysk - wynagrodzenie za przedsiębiorczość i prowadzenie działalności gospodarczej. Ryzyko i rentowność są podstawą wszelkiej działalności gospodarczej: im wyższe ryzyko związane z daną działalnością, tym wyższa rentowność przedsięwzięcia; im wyższa oczekiwana rentowność, tym większe ryzyko.

W działalności gospodarczej nie można uniknąć ryzyka, gdyż w momencie podejmowania decyzji nie dysponuje się pełną informacją i nie zawsze można przewidzieć dalszy bieg wydarzeń. Mogą też zdarzyć się nieświadome zniekształcenia i świadome zafałszowania informacji i błędne ich interpretacje. Wyeliminowanie ryzyka nie jest możliwe, ale w praktyce gospodarczej dąży się do ograniczenia samego ryzyka i jego skutków. Ograniczenie to jest możliwe poprzez zarządzanie ryzykiem, które jest definiowane jako identyfikacja, mierzenie, sterowanie i kontrolowanie ryzyka w celu jego maksymalnego ograniczenia oraz zabezpieczenia się przed skutkami ryzyka⁶⁵². Przez zarządzanie ryzykiem rozumie się też przedsięwzięcia mające na celu planową i celową analizę, sterowanie ryzykami występującymi w działalności (bankowej) oraz kontrolę podejmowanych przedsięwzięć⁶⁵³. Wydaje się jednak, że lepiej po prostu określić, że **zarządzanie ryzykiem jest to identyfikacja, kwantyfikacja, decydowanie oraz kontrolowanie w celu ograniczenia ryzyka oraz ochrony przed zagrożeniami**⁶⁵⁴.

W zarządzaniu ryzykiem można wyróżnić etapy:

⁶⁵² DZIAWGO D.: *Zarządzanie ryzykiem w banku komercyjnym*. /in:/ GŁUCHOWSKI J. SZAMBELAŃCZYK J.: (red.) *Bankowość. Podręcznik dla studentów*. Poznań: WSB 1999, s. 351-398, s. 354.

⁶⁵³ JAWORSKI W. L. ZAWADZKA Z.: (red.) *Bankowość. Podręcznik akademicki*. Warszawa: POLTEXT 2002, s. 607.

⁶⁵⁴ Por. KORZENIOWSKI L.: (pol.) *Firma...* op. cit. 2002, s. 95.

1. identyfikacja ryzyka,
2. kwantyfikacja ryzyka,
3. decydowanie,
4. kontrolowanie.

Etap **identyfikacji** ryzyka polega na określeniu, jakimi rodzajami ryzyka i w jakim okresie jest zagrożony dany podmiot. Wymaga to przeanalizowania sytuacji związanych z ryzykiem i dokonania ich klasyfikacji. Najogólniej ryzyko ma swoje źródło w otoczeniu podmiotu, w samym podmiocie oraz w informacjach łączących podmiot z otoczeniem (ogólna klasyfikacja źródeł zagrożeń i ich charakterystyka została przedstawiona w rozdz. 1.5).

Kwantyfikacja czyli pomiar ryzyka wykorzystuje różne metody zależne od rodzaju ryzyka i wielkości potencjalnej szkody. Mogą to być proste, opisowe metody lub skomplikowane modele ekonometryczne. Na przykład w ocenie ryzyka kredytowego banki stosują m.in. metody punktowe, *credit scoring*, analizę dyskryminacyjną, natomiast do szacunków wielkości ryzyka stopy procentowej - metodę luki, durację lub analizę elastyczności.

Na tym etapie celowe jest także przeanalizowanie tendencji m.in. w zakresie:

- kształtowania się sytuacji gospodarczej w danym kraju i na świecie,
- otoczenia makroekonomicznego i możliwych kierunków zmian,
- wielkości przychodów, dochodów i zysków (strat) możliwych do zrealizowania przy scenariuszach uwzględniających poszczególne typy ryzyka (w tym również najgorszy),
- oceny możliwości zmian długookresowych strategii w obszarze działalności,
- korekt, które należy przeprowadzić, by zmienić pozycję podmiotu pod względem przychodów i ryzyka.

Na tej podstawie można ocenić różne scenariusze rozwoju sytuacji (od optymistycznej do pesymistycznej) oraz zbadać możliwe dla każdego scenariusza przychody i wydatki⁶⁵⁵.

⁶⁵⁵ Por. JAWORSKI W. L. ZAWADZKA Z.: (red.) *Bankowość...* op. cit. s. 608.

Przy analizie ryzyka istotne jest odróżnienie ryzyka jednostkowego (pojedynczej transakcji) od ryzyka całkowitego (łącznego). Łączne ryzyko jest określane przez wielkość poszczególnych pojedynczych zagrożeń, prawdopodobieństwo ich wystąpienia i stopień wzajemnej zależności (korelacji) między nimi⁶⁵⁶.

Ryzyko jest ściśle związane z **podejmowaniem decyzji** w warunkach ryzyka, tzn. gdy możliwe jest określenie zagrożeń dla oczekiwanego rezultatu i gdy prawdopodobieństwo wystąpienia określonego wyniku jest znane lub możliwe do oszacowania.

Z tej konstatacji wynika, że źródłem powstawania ryzyka jest podejmowanie decyzji. Dla podejmowania decyzji konieczne są właściwe przesłanki do ich podejmowania, wśród których za najważniejszą należy uznać wiedzę o procesie, która pozwala na stawianie prognoz.

Hugon Steinhaus badając w 1960 r. związki pomiędzy prognozą, błędem prognozy i funkcją straty udowodnił, że minimum funkcji straty występuje, gdy prognozę stawia się na poziomie średniej arytmetycznej a funkcja straty zależy od błędu prognozy i ma postać paraboli⁶⁵⁷.

Andrzej Stanisław Barczak stawia zatem tezę, że funkcja straty jest poziomem ryzyka, więc ryzyko jest funkcją błędu prognozy - i najprecyzyjniej definiuje się jako zmienną losową⁶⁵⁸. Zatem centralnym problemem jest mierzenie ryzyka.

W przypadku ryzyka rynkowego **Krzysztof Jajuga** wyróżnia trzy główne grupy miar ryzyka:

- miary zmienności, gdzie pod uwagę bierze się rozkład i wyznacza miary rozproszenia tego rozkładu. Do najpopularniejszych miar zmienności należą odchylenie standardowe, odchylenie przeciętne, rozstęp, odchylenie międzykwartylowe,
- miary wrażliwości, które odzwierciedlają wpływ pewnych zmiennych (często zwanych czynnikami ryzyka) na wynik,
- miary zagrożenia, wśród których do najpopularniejszych zalicza stratę wartości rynkowej o prawdopodobieństwie osiągnięcia jej

⁶⁵⁶ Ibidem, s. 608;. Zob. także: VARCHOLOVÁ T. DUBOVICKÁ L.: (slo.) *Nový... op. cit.* s. 16.

⁶⁵⁷ STEINHAUS H.: *O prognozie*. Zastosowania Matematyki. 1960. /za:/ BARCZAK A.S.: *Ryzyko - kategoria obiektywna czy subiektywna?* s. 30. /in:/ *Ryzyko w działalności banków komercyjnych*. Poznań: WSB, 2000, s. 29-33.

⁶⁵⁸ BARCZAK A.S.: *Ryzyko... op. cit.* s. 30.

lub przekroczenia w zadanym przedziale czasowym równym zadanemu poziomowi tolerancji (bliskiemu 0)⁶⁵⁹.

Kontrolowanie ma na celu zbadanie efektywności podejmowanych przedsięwzięć w zakresie ograniczenia ryzyka.

Należy zauważyć, że szacowanie ryzyka i zarządzanie ryzykiem zawiera zarówno elementy subiektywne jak i obiektywne. Subiektywizm bierze się z przyjmowanych założeń *apriorycznych* o rozkładach i ich parametrach, a także metod szacowania (lub symulowania procesów rzeczywistych), natomiast obiektywizm zawarty jest w fakcie *consensusu* w środowisku zarządzających finansami, co do przyjmowanych powszechnie założeń o rozkładach, w praktycznie stosowanych procedurach i algorytmach decyzyjnych⁶⁶⁰.

Decyzje obarczone są ryzykiem wynikającym z faktu, że warunki podejmowania decyzji mieszczą się pomiędzy niepewnością a pewnością.

Obecnie w warunkach pewności podejmuje się niewiele decyzji organizacyjnych. Jest to skutek zmienności i różnorodności otoczenia, niepewności warunków prawno-ekonomicznych, zawodności urzędów i ludzi.

Rys. 18. Warunki podejmowania decyzji.

Źródło: KORZENIOWSKI L.: *Menedżment. Podstawy zarządzania*. Wydanie drugie. Kraków: EAS, 2005, s. 158 (zmienione).

⁶⁵⁹ ang. *Value at Risk (VaR)*

⁶⁶⁰ BARCZAK A.S.: *Ryzyko...* op. cit. s. 32.

Umiejętne zarządzanie ryzykiem zapewnia podejmowanie trafnych decyzji i skuteczne osiąganie celów - pod warunkiem, że zostały one właściwie określone. Podejmowanie decyzji to rozpoznawanie i wybór określonego kierunku pojawiającej się okazji⁶⁶¹, akt wyboru jednego wariantu spośród ich zestawu⁶⁶² z uwzględnieniem czasu i stosunków między ludźmi. Podejmowanie decyzji łączy sytuację, w jakiej organizacja gospodarcza lub pojedynczy człowiek znajduje się obecnie, z działaniami, które zaprowadzi w przyszłość. Podejmowanie decyzji sięga też w przeszłość – doświadczenia z przeszłości, dobre i złe, wpływają na uznanie możliwości wyboru za realne lub pożądane. Cele na przyszłość są więc w pewnym stopniu oparte na doświadczeniach z przeszłości.

Daniel Katz i Robert Kahn rozpatrując przebieg procesu decyzyjnego dochodzą do wniosków, że podejmowanie decyzji jest kategorią podrzędną w stosunku do formułowania polityki czyli stawiania celów, wytyczania zadań. Proces decydowania rozpatrują jako trójwymiarowy⁶⁶³:

- poziom generalizacji czy abstrakcyjności decyzji,
- zakres organizacji przestrzeni wyznaczany decyzjami,
- czas decyzji.

Wybór najlepszego wariantu jest istotą procesu decyzyjnego. W zależności od przyjętych priorytetów może to być wybór preferujący:

- minimalizację nakładów,
- maksymalizację efektów,
- optymalizację decyzji.

⁶⁶¹ STONER J.A.F. FREEMAN R.E. GILBERT D.R. JR.: *Kierowanie...* op. cit. s. 238.

⁶⁶² GRIFFIN R. W.: *Podstawy...* op. cit.s. 267.

⁶⁶³ KATZ D. KAHN R.L.: *The Social...* op. cit.

STUDIUM PRZYPADKU. Kultura a podejmowanie decyzji⁶⁶⁴.

W niektórych kulturach stosunki między ludźmi mają większe znaczenie przy podejmowaniu decyzji o interesach niż w USA. Na przykład Chińczycy uważają, że nawet najwzschodniejszą plan zawsze napotka nieoczekiwane problemy. Aby je rozwiązać, trzeba polegać na sieci wzajemnych stosunków między ludźmi. Chińczycy bardziej się zatem interesują długoletnim i szczerym zaangażowaniem we wzajemną współpracę niż pozornie doskonałymi kontraktami, w których nie widać żadnych luk. Chińczycy uważają, że podpisanie kontraktu kończy pierwszy etap pertraktacji handlowych, ale nie stanowi ostatecznej umowy. Podpis oznacza, że podpisujący staje się tym samym „przyjacielem”, który w razie wystąpienia trudności ma obowiązek pomagać w utrzymaniu w mocy umowy korzystnej dla obu stron. Jest to uważane nie tylko za konieczność w interesach, ale także za sprawę osobistej reputacji i zachowania twarzy.

Model efektywności aksjologicznej bezpieczeństwa

Uwzględniając filozoficzne i socjologiczne rozważania na temat istoty wartości, jaką jest bezpieczeństwo, należy zauważyć, że konstrukcyjna moc wartości odnosi się do czterech podstawowych układów odniesienia (podmiotowych nośników wartości):

1. człowieka,
2. małej grupy społecznej,
3. społeczeństwa (wielkiej grupy społecznej),
5. ludzkości (gatunku ludzkiego).

Ponieważ związki pomiędzy podmiotem, małą grupą, społeczeństwem i ludzkością w kategoriach wartości bezpieczeństwa mogą być zgodne, rozbieżne lub sprzeczne, to konflikt interesów w kategoriach bezpieczeństwa można przedstawić w postaci modelu. Oznaczmy przez **P** dany podmiot, który jest równocześnie inicjatorem (realizatorem) wartości bezpieczeństwa i jej pierwszym odbiorcą. Symbolem **G** oznaczmy małą grupę społeczną (w domyśle: tę, do której należy P), symbolem **S** - społeczeństwo, a **L** - ludzkość, gatunek ludzki. Tym czterem podmiotowym nośnikom (**m**) wartości (**W**) przypisujemy dwa

⁶⁶⁴ CHEN Min: *Chinese and Japanese Negotiating Styles*. „The International Executive”, marzec-kwiecień 1993, s. 148. /za:/ STONER J.A.F.: *Kierowanie...* op. cit. s. 238.

skrajne wskaźniki efektywności aksjologicznej bezpieczeństwa (**e**), oznaczając odpowiednio: znak $^+$ (plus) to konstruktywność wartości („bezpieczeństwo”), $^-$ (minus) to jej destrukcyjność („zagrożenie”⁶⁶⁵). Neutralność, obojętność ze względu na rozumienie pojęcia bezpieczeństwa (brak zagrożeń), zaliczona jest tutaj do wskaźnika konstruktywnego. Otrzymujemy w ten sposób następującą listę typów wartości bezpieczeństwa:

$$W_1(P^+, G^+, S^+, L^+), W_2(P^+, G^+, S^+, L^-) \dots W_n(P^-, G^-, S^-, L^-)$$

W podanym modelu, gdy wykorzystamy cztery podmiotowe nośniki wartości bezpieczeństwa (P, G, S, L) i dwa wskaźniki efektywności aksjologicznej ($^+$, $^-$), to otrzymujemy 16 typów wartości bezpieczeństwa (**n**). Tylko dwa skrajne typy wartości (**W₁** i **W_n**) odpowiadają przekonaniu że dana wartość bezpieczeństwa jest jednakowo konstruktywna lub destruktywna dla wszystkich, to znaczy, że podmiot jest absolutnie bezpieczny lub że jest totalnie zagrożony. Pozostałe wyrażają sytuacje konfliktową, w której czynniki bezpieczeństwa i zagrożenia osłabiają lub wzmacniają się wzajemnie.

Liczbę typów wartości dla dowolnej liczby wskaźników efektywności aksjologicznej dowolnej liczby podmiotowych nośników danej wartości można obliczyć przy pomocy wzoru

$$n = e^m$$

gdzie:

n - liczba typów wartości,

e - liczba wskaźników efektywności aksjologicznej,

m - liczba podmiotowych nośników danej wartości

W podanym przykładzie, gdy $e = 2$ oraz $m = 4$ można wyliczyć, że liczba typów wartości 2^4 wynosi 16.

W podanym modelu, gdy uwzględnimy inny zbiór podmiotowych nośników wartości bezpieczeństwa (a każde zagrożenie może stanowić

⁶⁶⁵ Już Franz-Xaver Kaufmann określał zagrożenie jako „możliwość wystąpienia jednego z negatywnie wartościowanych zjawisk”. Zob. KAUFMANN F.X.: *Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem*, Georg Thieme Verlag, Stuttgart: 1970, s. 167.

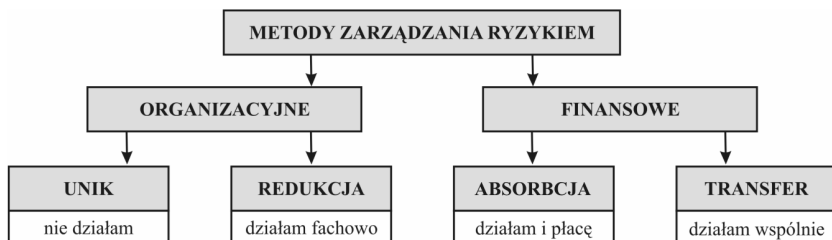
odrębny nośnik) i wskaźniki efektywności aksjologicznej uwzględniające wagę, to otrzymamy odpowiednio dużą liczbę typów wartości bezpieczeństwa (**n**)⁶⁶⁶. Model ten umożliwia takie zmiany w zakresie niwelowania zagrożeń, żeby osiągnąć optymalny poziom wartości bezpieczeństwa.

Zarządzanie ryzykiem

Metody postępowania wobec ryzyka, nazywane także **metodami zarządzania ryzykiem**, mogą mieć **charakter organizacyjny lub finansowy**.

Metody organizacyjne⁶⁶⁷, polegają na **unikaniu** ryzyka przez zaniechanie działalności obciążonej ryzykiem lub na **redukcji** ryzyka przez zabezpieczenia fizyczne, edukację, procedury ochronne, odpowiednie technologie, dywersyfikację itp.

Metody finansowe, polegają na **akumulacji**⁶⁶⁸ (zatrzymaniu) ryzyka i ewentualnym pokryciu strat w wypadku ich wystąpienia, lub na **transferze** ryzyka przez przeniesienie odpowiedzialności na inny podmiot.

Rys. 19. Metody zarządzania ryzykiem

Źródło: KORZENIOWSKI L.: *Firma...* op. cit. s. 97.

⁶⁶⁶ Józef Lipiec, przy uwzględnieniu 4 podmiotowych nośników wartości i 3 wskaźników efektywności aksjologicznej wylicza 81 typów wartości.

⁶⁶⁷ Niektórzy autorzy stosują określenie „fizyczne”. Por. DZIAWGO D.: *Zarządzanie ryzykiem w banku komercyjnym*. /in:/ GŁUCHOWSKI J. SZAMBELAŃCZYK J.: (red.) *Bankowość. Podręcznik dla studentów*. Poznań: WSB 1999, s. 351-398, s. 355. Autor tej monografii nie neguje poprawności tego określenia, ale określenie "organizacyjne" wydaje się bardziej właściwe.

⁶⁶⁸ We wcześniejszych publikacjach stosuję określenie „zatrzymanie”, lecz ze względu na kapitał i inne zasoby gromadzone jako rezerwa na wypadek strat, określenie „absorpcja” wydaje się właściwsze.

Unik poprzez świadomą rezygnację z działania jest decyzją wymagającą niezbędnej wiedzy, a często także odpowiedniej motywacji. Decyzja taka może być także odzwierciedleniem postawy asekuranckiej, działającej bez przymusu. Postawy i zachowania unikowe polegają na tym, że potrzeba bezpieczeństwa posiada w strukturze wartości danej osoby najwyższą rangę. Zachowania unikowe są najbardziej skuteczne i nie wymagają ani specjalnych umiejętności, ani funduszy. Wystarczy być osobą roztropną, ostrożną i konsekwentną oraz orientować się w zagrożeniach. W sytuacjach profesjonalnych, dla zmniejszenia zagrożenia, osoby lub organizacje stosujące unik planują odpowiednie procedury działania.

Mądrość postawy unikowej i tego zachowania polega na tym, że nie igramy z losem⁶⁶⁹. Niestety, nawet postawy i zachowania unikowe nie zapewniają pełnego bezpieczeństwa, co najwyżej pozwalają uniknąć konkretnego zagrożenia, zmniejszają skalę i rodzaj niebezpieczeństwa.

Osoby unikające ryzyka, ale będące pod przymusem, a także część osób skłonnych do ryzyka poświęcą część swoich zasobów lub zmniejszą dochody, by dokonać **redukcji** czyli zmniejszyć ryzyko. Ograniczanie zagrożeń wymaga wiedzy, określonych środków materialnych i finansowych oraz nakładów pracy.

Można zmniejszyć ryzyko ponosząc nakłady na kształtowanie umiejętności, nawyków i postaw pracowników i zarządu, inwestując w procedury ochronne, instalując zabezpieczenia fizyczne, bądź też różnicując środki działania. W społecznie uzasadnionym zakresie stosowanie kosztownych procedur bezpieczeństwa wymuszają przepisy prawa⁶⁷⁰. Mając do czynienia z wieloma aktywami o różnym ryzyku, można zmniejszyć zagrożenie stratami bez obniżania przeciętnych dochodów poprzez tzw. zróżnicowanie portfela aktywów. Taka strategia zmniejszania ryzyka przez łączenie kilku różnych aktywów o odmiennym rozkładzie dochodów nosi nazwę dywersyfikowania aktywów⁶⁷¹.

⁶⁶⁹ BOESLER P.: *Przeciwdziałanie...* op. cit. s. 146.

⁶⁷⁰ Nie należy jednak nazywać „prawem” idiotyzmów biurokracji w Polsce zobowiązujących od 2009 r. każdego przedsiębiorcę, nawet jednoosobowego, do zatrudniania etatowego strażaka przeciwpożarowego.

⁶⁷¹ Za pracę m. in. na temat wyboru portfela, czyli jak sam tłumaczył: za odkrycie zasady, że nie należy wkładać wszystkich jajek do jednego koszyka, otrzymał w 1981 r. Nagrodę Nobla

Absorpcja polega na zatrzymaniu ryzyka u siebie i akumulacji rezerw na pokrycie strat w wypadku ich wystąpienia. Akumulacja rezerw może polegać na zapewnieniu odpowiednich przychodów i przepływu gotówki (*cash flow*⁶⁷²), sprzedaży aktywów, tworzeniu funduszy specjalnych, zaciąganiu pożyczek. Również prawo wymusza takie działania - banki muszą tworzyć fundusze rezerwowe, państwo i samorządy gromadzić rezerwy na wypadek stanu wyjątkowego itp. Zapasy zmniejszają rentowność działania, ale zmniejszają też niebezpieczeństwo jeszcze większej klęski.

Transfer ryzyka polega na uspołecznieniu ryzyka poprzez udział innych partnerów lub przeniesieniu ryzyka za odpłatnością do firm wyspecjalizowanych w tego typu usługach - do towarzystw ubezpieczeń. Podstawą ich działania jest łączenie niezależnego od siebie ryzyka różnych podmiotów. Łączenie ryzyka polega na agregowaniu niezależnych od siebie rodzajów ryzyka w celu zwiększenia bezpieczeństwa całej zbiorowości. Dzięki połączeniu indywidualnego ryzyka w dużej i zróżnicowanej grupie cena jednostkowa za ubezpieczenie jest niska. Takie łączenie ryzyka jest możliwe jedynie wówczas, gdy ryzyka ponoszone przez poszczególne osoby nie zależą od siebie. Łączenie ryzyka nie byłoby możliwe, gdyby wszyscy tworzący pulę byli narażeni na to samo niebezpieczeństwo, gdyż wówczas nie istniałaby możliwość obniżenia ryzyka całej grupy. Gdyby zaszło zdarzenie przytrafiające się wszystkim, to zbiorowość zachowała by się jak jednostka - i dlatego wiele firm ubezpieczeniowych nie oferuje ubezpieczeń na wypadek klęsk żywiołowych (powódzie, trzęsienia ziemi, epidemie). Natomiast firmy ubezpieczeniowe także mogą dokonać transferu ryzyka na inne firmy ubezpieczeniowe dzieląc się przyjętym na siebie ryzykiem z innymi firmami ubezpieczeniowymi⁶⁷³.

w dziedzinie ekonomii. James Tobin (1918-2002) - ekonomista amerykański, profesor Uniwersytetu w Yale, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii w 1981 roku.

⁶⁷² *Cash Flow* (ang.), przepływ gotówki, przychody pieniężne: suma zysków przed opodatkowaniem i odliczeniem rat amortyzacyjnych.

⁶⁷³ Na tej zasadzie funkcjonuje Towarzystwo ubezpieczeń Lloyd'a działające w Londynie.

Tab. 16. Instrumenty ochrony przed zagrożeniami
w działalności gospodarczej

Instrument ochrony	%*
Ubezpieczenia ruchomości i nieruchomości firmy	39
Ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej	23
Systemy alarmowe i monitoringowe	17
Usługi agencji ochrony mienia	8
Ubezpieczenie ryzyka niewypłacalności kontrahenta	1
Usługi wywiadowni handlowych	1
Instrumenty finansowe zabezpieczające przed skutkiem zmiany stopy procentowej	1
Brak ubezpieczenia	10

* Procenty nie sumują się do 100 gdyż można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: KORZENIOWSKI L.: *Firma...* op. cit. s. 100.

Jeżeli za miernik świadomości ubezpieczeniowej przyjąć porównanie przypisu składki ubezpieczeniowej brutto całego sektora ubezpieczeniowego do wartości Produktu Krajowego Brutto (PKB), to Polska charakteryzuje się znacznie niższym wskaźnikiem niż inne kraje⁶⁷⁴. Co piąty przedsiębiorca z grupy małych i średnich przedsiębiorstw nie korzysta w swojej działalności z żadnej ochrony ubezpieczeniowej⁶⁷⁵. Pozostali preferują ubezpieczenia składników majątkowych firmy oraz ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej.

Klasyfikacja Haddona.

Wartość bezpieczeństwa zmienia się w czasie, bowiem warunki otoczenia ulegają zmianie, a człowiek i całe społeczeństwo też się zmienia. To znaczy, że zmiany te muszą być obserwowane i muszą wpływać na zmianę poziomu bezpieczeństwa⁶⁷⁶. W szczególności

⁶⁷⁴ Polska 3%, Wielka Brytania 14%. Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2000-2001. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, 2002, s. 280, s. 280.

⁶⁷⁵ w) Badania przeprowadzone przez Vademecum Doradczo-Szkoleniowe sp. z o.o. na zlecenie PARP w styczniu i lutym 2002 r. w 602 małych i średnich firmach w skali całego kraju wskazują, że 20,1% tych firm nie korzysta z ochrony ubezpieczeniowej. Zob. Ibidem, s. 280.

⁶⁷⁶ WELANDER G. SVANSTRÖM L. EKMAN R.: *Safety...* op. cit. s. 10.

poprzez promowanie trwałego bezpieczeństwa pracy możliwe jest stworzenie dostatecznie bezpiecznego społeczeństwa⁶⁷⁷.

Wypadki i urazy podobnie jak inne problemy zdrowotne zależne są od społecznych i technicznych warunków pracy a tym samym są przewidywalne i można im zapobiegać⁶⁷⁸. W 1970 roku **William Haddon Jr.** przedstawił klasyfikację fizycznych metod zapobiegania zagrożeniom. Podstawą tej koncepcji jest możliwość przeciwstawienia się niszczącemu działaniu różnym formom energii⁶⁷⁹.

1. **Zapobieganie** wytwarzaniu i gromadzeniu energii. Przykładem takich form będzie ograniczanie produkcji i magazynowania broni palnej, budowanie domów ze spadzistymi dachami, itp.
2. **Zmniejszanie** ilości zgromadzonej energii. Przykładem takich form będzie odśnieżanie płaskich dachów, ograniczanie prędkości samochodów itp.
3. **Zapobieganie niekontrolowanemu uwalnianiu** się energii, na przykład konstruowanie systemów bezpieczeństwa w elektrowniach atomowych, instalowanie poręczy nad przepaścią, stosowanie bezpieczników w broni palnej, itp.
4. **Zmniejszanie prędkości** uwalniania się energii i modyfikowanie jej rozmieszczenia. Przykładem mogą być kaskady i śluzy na rzece, reduktory na butli gazowej, falochrony w portach morskich itp.
5. **Oddalenie** w czasie i w przestrzeni źródła energii od zagrożonych podmiotów. Przykłady: magazynowanie śmieci na wysypiskach, umieszczanie przewodów elektrycznych wysoko na słupach, karencja w dostępie do dokumentów zawierających tajemnice państwowe, ewakuacja mieszkańców przed powodzią, itp.
6. **Izolowanie** źródła energii od zagrożonych podmiotów. Przykłady: umieszczanie groźnego psa w ogrodzeniu, umieszczanie przewodów elektrycznych w izolowanych przewodach, mechaniczne i budowlane zapory przed złodziejami, itp.

⁶⁷⁷ Ibidem, s. 11.

⁶⁷⁸ Ibidem, s. 17.

⁶⁷⁹ HADDON W.: The basic strategies for preventing damage from hazards of all kinds. (pol.) Podstawowe strategie zapobiegania szkodom od wszelkiego rodzaju zagrożeń. "Hazard Prevention" 1080;16:8-11; WELANDER G. SVANSTRÖM L. EKMAN R.: Safety... op. cit. s. 17; BOESLER P.: Przeciwdziałanie... op. cit. s. 137-150.

7. **Modyfikacja** podstawowych cech źródła zagrożenia, na przykład zamiana wysokiego napięcia energii elektrycznej na niskie, zmiana konstrukcji samochodu na bezpieczną, zmiana konstrukcji budowli w terenach sejsmicznych, itp.
8. **Odpowiednia konstrukcja** narażonego obiektu. Przykład: skafandry strażaków, kamizelki kuloodporne, ochraniacze roweryzistów, amortyzatory w samochodach.
9. Przeciwdziałanie spowodowanym szkodom, gdy już wystąpią (**ratownictwo**).
10. **Stabilizacja, naprawa i odnowa** uszkodzonego obiektu.

Matryca Haddona.

William Haddon Jr. jest także autorem, powszechnie stosowanego w praktyce, modelu środków zapobiegawczych zwłaszcza w zakresie ubezpieczeń⁶⁸⁰. Model ten uwzględnia dychotomiczny (dwudzielny) charakter bezpieczeństwa:

- a) Kolumny: człowiek, sprzęt, środowisko. Kolumna „środowisko” może zostać podzielona na dwie: środowisko fizyczne, i środowisko społeczno-ekonomiczne.
- b) Poziomy: etap przed zdarzeniem, w czasie zdarzenia, po zdarzeniu.

Tab. 17. Matryca Haddona

<i>Czynnik/etap</i>	<i>Człowiek</i>	<i>Pojazd i sprzęt</i>	<i>Środowisko</i>
Przed zdarzeniem			
Zdarzenie			
Po zdarzeniu			

Źródło: opracowanie własne na podstawie: HADDON W.: *The basic...* op. cit.; WELANDER G. SVANSTRÖM L. EKMAN R.: *Safety...* op. cit.

Pierwsza koncepcja matrycy przedstawiona przez Haddona na początku lat 60. XX w. dotyczyła dychotomicznej profilaktyki poprzez aktywne i pasywne sposoby zapobiegania wypadkom drogowym i ich

⁶⁸⁰ HADDON W.: *The basic...* op. cit. s. 8-11; WELANDER G. SVANSTRÖM L. EKMAN R.: *Safety...* op. cit. s. 17; BOESLER P.: *Przeciwdziałanie...* op. cit. s. 137-150.

skutkom⁶⁸¹. Pomiędzy dwoma stronami matrycy jest przestrzeń konkretnych sytuacji bezpieczeństwa.

Użyteczność matrycy polega na tym, że każdy segment ilustruje inny zakres, w którym mogą być podejmowane interwencje w celu poprawy bezpieczeństwa na drogach. Na przykład, lewy górny segment, reprezentujący kierowcę w okresie przed wypadkiem, dotyczy zakresu, gdzie modyfikacja zachowania kierowcy może doprowadzić do zmniejszenia prawdopodobieństwa wypadku. Będzie to konieczność dopasowania okularów dla poprawy wzroku, wypoczynek przed podróżą i abstynencja od alkoholu dla poprawy czasu reakcji, zapinanie pasów bezpieczeństwa, ograniczenie prędkości, rezygnacja z zaufania do drogi niewidocznej (dziura w kałuży wody?), trening w warunkach pierwszego śniegu, itp. Natomiast lewy środkowy segment będzie dotyczył zachowania kierowcy w czasie wypadku w celu zmniejszenia jego skutków, a lewy dolny - zachowania po wypadku dla ratowania życia, zachowania optymalnej sytuacji poszkodowanych, zapobieżeniu wtórnych zagrożeń.

Ta klasyfikacja działań prewencyjnych zawiera z jednej strony aktywny udział osoby podejmującej decyzję o zastosowaniu możliwej procedury lub wyposażenia technicznego, na przykład zapięcia pasów bezpieczeństwa w samochodzie, ograniczenia prędkości, hamowania w sposób przeciwpślizgowy, stosowania właściwej odległości od poprzedzającego pojazdu itp. Z drugiej strony klasyfikacja zawiera środki pasywne (tzn. niezależne od decyzji podmiotu w konkretnej sytuacji), na przykład poduszki powietrzne w samochodzie, system antypoślizgowy ABS.

Haddon podkreśla, że chociaż trzy poziomy dotyczą etapów przed, w czasie i po zdarzeniu, to interwencje w tych sytuacjach muszą być planowane z dużym wyprzedzeniem. Działania przed zdarzeniem mają na celu uniknięcie wypadku, a w skali społecznej - zmniejszenie liczby takich zdarzeń. Działania planowane w fazie zdarzenia nie spowodują uniknięcia wypadku, ale przyczynią się do zmniejszenia liczby poszkodowanych i skali obrażeń. Natomiast działania planowane na

⁶⁸¹ HADDON W.: *Strategy in preventive medicine: passive vs. active approaches to reducing human wastage*. (pol.) *Strategia prewencyjna w medycynie: pasywne albo aktywne podejście do zmniejszenia urazów człowieka*. "Trauma" 1974;14:353-354. /za:/ HADDON W.: *The basic...* op. cit. s. 8-11; WELANDER G. SVANSTRÖM L. EKMAN R.: *Safety...* op. cit. s. 18.

etap po zdarzeniu nie spowodują uniknięcia wypadku ani zmiany zakresu obrażeń będących bezpośrednim skutkiem wypadku, ale mogą uratować życie, zachować poszkodowanych w optymalnej sytuacji i zapobiec powstaniu wtórnych szkód.

Zaletą matrycy Haddona jest to, że uświadamia konieczność planowego działania w zakresie wszystkich 9 (lub 12) segmentów, a także na konieczność współpracy wszystkich osób i organizacji działających w każdym segmencie.

	Human	Vehicle/Equipment	Physical Environment	Social/Economic
Pre-Crash	Poor vision or reaction time, alcohol, speeding, risk taking	Failed brakes, missing lights, lack of warning systems	Narrow shoulders, ill-timed signals	Cultural norms permitting speeding, red light running, DUI
Crash	Failure to wear seat belt	Malfunctioning seat belts, poorly engineered air bags	Poorly designed guardrails	Lack of vehicle design regulation
Post-Crash	High susceptibility, alcohol	Poorly designed fuel tanks	Poor emergency communication systems	Lack of support for EMS and trauma systems

Rys. 20. Matryca Haddona.

Źródło: Traffic Safety Center 2005, volume 3, Number 1. www.tsc.berkeley.edu

Matryca taka jest stosowana przez firmy ubezpieczeniowe w celu kontroli zastosowania środków zapobiegawczych przez ubezpieczonego. Jest także nadal bardzo przydatnym i skutecznym narzędziem do ujawniania, gdzie i kiedy najlepiej interweniować dla poprawy sytuacji epidemiologicznej i **bezpieczeństwa ruchu** drogowego. Matryca w różnej konfiguracji jest powszechnie stosowana od lat 60. XX w. dla

promocji aktywnego i bezpiecznego życia, zwłaszcza przez Karolinska Institute w Szwecji.

Statyczny model bezpieczeństwa.

Definicje pojęcia bezpieczeństwa koncentrują się na jego obiektywnych i subiektywnych aspektach. **Obiektywny stan bezpieczeństwa** należy odnosić do istnienia lub nie istnienia zagrożeń realnych, niezależnych od czyichkolwiek postrzeżeń. Natomiast **poczucie bezpieczeństwa** jest wyrazem aspektu subiektywnego i odnosi się do świadomości istnienia zagrożeń, braku takiej świadomości lub braku wiedzy o możliwościach zapobieżeniu niebezpieczeństwu.

Niektórzy zauważają obiektywny⁶⁸² i subiektywny charakter potrzeb. Jednak próba wyjaśnienia związku pomiędzy obiektywnym i subiektywnym brzmi nieprzekonywująco. „Obiektywny charakter potrzeb wynika głównie z tego, że zależność człowieka od naturalnych warunków otoczenia ma również charakter obiektywny. Jest to korelacja (zależność) nie tylko w sensie biologicznym, ale również społeczno-ekonomicznym. Obiektywność potrzeb odnosi się również do warunków historycznego rozwoju społeczeństwa, podkreślając, że są one wytworem kultury danego społeczeństwa. Natomiast subiektywne źródła powstawania potrzeb są związane ze stanem świadomości i stanami emocjonalnymi jednostki. Potrzeby, które są subiektywnie odczuwane, nabierają cech obiektywnych poprzez ich masowe występowanie w społeczeństwie”⁶⁸³. Podobnie twierdzi M. Pohorille: „nawet subiektywnie odczuwane potrzeby ludzkie obiektywizują się poprzez fakt ich masowego występowania”⁶⁸⁴.

Należy podkreślić, że wyjaśnienie obiektywizacji potrzeb nie jest możliwe przez odwołanie się do masowości występowania, lecz poprzez dynamikę zależności pomiędzy obiektywną sytuacją a decyzją podjętą na podstawie subiektywnego poznania tej sytuacji. „Obiektywny” oznacza „istniejący niezależnie od czyjejkolwiek świadomości”⁶⁸⁵, a „subiektywny” - uwarunkowany przeżyciami i poglądami danego człowieka (podmiotu)⁶⁸⁶.

⁶⁸² Obiektywny - bezstronny, wolny od uprzedzeń,

⁶⁸³ ZALEGA T.: *Hierarchizacja...* op. cit. s. 59.

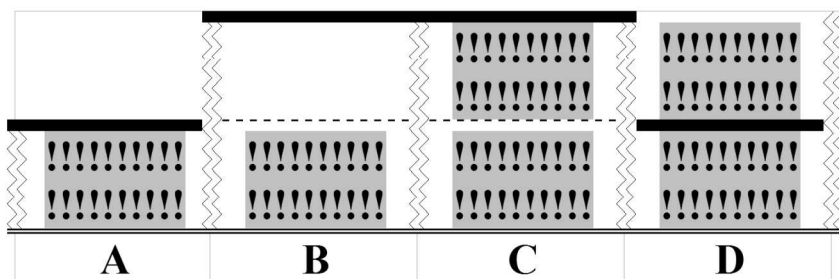
⁶⁸⁴ POHORILLE M.: *Mechanizmy...* op. cit. s. 47.

⁶⁸⁵ KOPALIŃSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 402.

⁶⁸⁶ Ibidem.

Wylania się z tego układ kategorii obiektywnych i subiektywnych, który można przedstawić w postaci uproszczonego, statycznego modelu zawierającego cztery segmenty⁶⁸⁷ (czarna linia oznacza poziom zagrożeń, pole wykrzykników – poziom percepcji):

- A. Stan bezpieczeństwa**, gdy poziom zagrożeń jest mały i postrzegany jest jako niewielki.
- B. Fałszywe bezpieczeństwo**, gdy poziom zagrożeń jest duży a postrzegany jest jako mały.
- C. Stan zagrożenia**, gdy poziom zagrożeń jest duży a postrzeganie tych zagrożeń jest prawidłowe (adekwatne).
- D. Fałszywe zagrożenia**, gdy zagrożenia są małe ale są postrzegane jako duże.

Rys. 21. Model statyczny bezpieczeństwa

Źródło: opracowanie własne.

Warto zauważyć, że szwajcarski politolog Daniel Frei już w 1977 roku zaproponował podobne czteroskładnikowe ujęcie tych zależności⁶⁸⁸. Fałszywe zagrożenia w modelu Daniela Freja zostały określone jako „stan obsesji”⁶⁸⁹, co jednak nie charakteryzuje poprawnie tej fobi⁶⁹⁰.

⁶⁸⁷ KORZENIOWSKI L.: (ang.) *Securitology...* op. cit. s. 20-23.

⁶⁸⁸ FREI D.: *Sicherheit. Grundfragen der Weltpolitik*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer 1977.

⁶⁸⁹ Obsesja, łac. *obsessio* - zamknięcie; otoczenie; opętanie. KOPALINSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 298. Zob. także: FREI D.: *Sicherheit...* op. cit. 17-21; STAŃCZYK J.: *Współczesne...* op. cit. 5. s. 17.

⁶⁹⁰ Fobie, (gr.) *phobos* - strach. Uporczywy, chorobliwy lęk przed określonymi sytuacjami, zjawiskami albo przedmiotami. KOPALINSKI Wł.: *Słownik...* op. cit. s. 144.

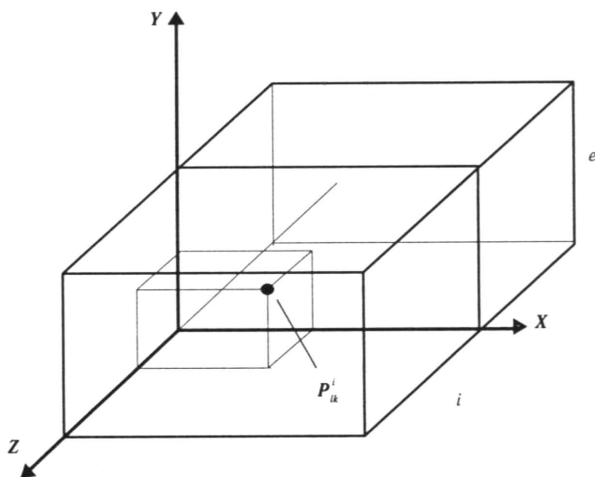
Sferyczny model bezpieczeństwa.

Klasyfikacja V.S. Gusyeva z Rosji uwzględnia trzy sfery przestrzennego modelu bezpieczeństwa:

Sfera X - źródeł zagrożeń aktywności człowieka (obiektywne, subiektywne; wewnętrzne, zewnętrzne)

Sfera Y - skutków zagrożeń (indywidualne, lokalne, powszechne)

Sfera Z - aktywności człowieka (polityczna, ekonomiczna, socjalna, prawna, wojenna, stosunków międzynarodowych, ekologiczna, demograficzna, genetyczna, naukowo-techniczna, technologiczna, ideologiczna, psychologiczna, intelektualna, informacyjna, surowcowa).

Rys. 22. Model sferyczny bezpieczeństwa.

Źródło: GUSYEV V.S. i inni (ros.) ГУСЕВ В.С. и др.: *Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов*. Санкт-Петербург: ИД Очарованный странник 2001, s. 25.

Dla większej pogładowości tego modelu V.C. Gusiev i współpracownicy wyodrębnili przestrzeń i identyfikującą zagrożenia wewnętrzne oraz przestrzeń e identyfikującą zagrożenia zewnętrzne⁶⁹¹. Każdy punkt trójwymiarowej przestrzeni będzie wyrażał prawdopodobieństwo ujawnienia właściwego zagrożenia $P_{ik}(t)$, zmieniającego się w czasie, przy

⁶⁹¹ GUSYEV V.S. i inni (ros.) ГУСЕВ В.С. и др.: *Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов*. Санкт-Петербург: ИД Очарованный странник 2001, s. 25.

czym prawdopodobieństwo zagrożenia wewnętrznego $P_{lk}^i(t)$ oraz zagrożenia zewnętrznego $P_{lk}^e(t)$ będą od siebie zależne, co można przedstawić jako funkcję⁶⁹²:

$$P_{lk}^i(t) = f[P_{lk}^i(t, t-1), P_{lk}^e(t, t-1)]$$

Dynamiczny model bezpieczeństwa.

Należy zauważyć, że określenie „stan” w podanej wcześniej definicji bezpieczeństwa jest pojęciem zbliżonym do pojęcia sytuacji, którą nazywa się układ wzajemnych stosunków człowieka z innymi elementami jego środowiska w określonym momencie czasu⁶⁹³. O sytuacji mówimy wtedy, gdy rozpatrujemy tego rodzaju układ ze względu na człowieka, będącego jednym z jej elementów, natomiast „stan” oznacza tu, że podmiotem sytuacji może być także nie-człowiek.

Pojęcie sytuacji jest bardzo złożone. Jak zauważa Tadeusz Tomaszewski, każda sytuacja określona jest przede wszystkim przez jej **elementy** składowe oraz ich **cechy**, przez **stan** poszczególnych elementów składowych w określonym momencie czasu oraz przez wzajemne **stosunki**, jakie w tym momencie zachodzą między jej elementami⁶⁹⁴. Sytuacja obejmuje:

1. **układ**, w którym występuje podmiot sytuacji (człowiek, grupa, społeczeństwo),
2. **aktywność** podmiotu, zwłaszcza aktywność podstawowa, ze względu na którą rozpatrujemy aktywność podmiotu⁶⁹⁵.

Biorąc pod uwagę dwa zasadnicze aspekty sytuacji - rodzaje aktywności człowieka - można rozróżnić dwie zasadnicze sytuacje:

- **egzystencjalne** (życiowe). Życie oznacza procesy o istotnym znaczeniu dla utrzymania się przy życiu (przede wszystkim procesy biologiczne, odżywianie się, oddychanie, rozmnażanie) i zaspokajaniem potrzeb (Tadeusz Tomaszewski określa je jako

⁶⁹² Ibidem, s. 26.

⁶⁹³ TOMASZEWSKI T.: (red.) *Psychologia...* op. cit. s. 17.

⁶⁹⁴ Ibidem, s. 18.

⁶⁹⁵ Szczegółne zaakcentowanie aktywności w rozumieniu sytuacji człowieka występuje w pracach socjologów, np. F. Znanieckiego, T. Parsona i innych. Zob. Ibidem, s. 18, przypis 2.

w nieco ciaśniejszym znaczeniu procesy związane z mieszkaniem, ubieraniem się, spędzaniem czasu, konsumpcja, zaspokajaniem potrzeb kulturalnych itp)⁶⁹⁶.

- **behawioralne** (czynnościowe). Działalność oznacza aktywność podmiotu, dzięki której reguluje on swoje stosunki z otoczeniem przekształcając otoczenie lub samego siebie: wychowywanie, terapia, rozwiązywanie problemu, podejmowanie decyzji, realizowania zadania, diagnozowanie sytuacji itp.

Behawioryści definiują sytuacje jako układ bodźców. W rzeczywistości istnieją dwa różne poziomy zachowywania się:

- a) reaktywny na poziomie elementarnym,
- b) celowy na poziomie wyższym.

Dlatego też sytuację człowieka można wprawdzie opisywać jako układ stymulacyjny bodźców, na które on **reaguje**, ale trzeba pamiętać, że jest to opis uproszczony, pomijający fakt wyższej organizacji zachowania się ludzi. Oznacza to, że sytuacja jest polem, w którym człowiek rozwija jakąś działalność, **realizuje** określone zadanie.

Stymulacyjny⁶⁹⁷ charakter sytuacji człowieka określony jest przez wrażliwość i reaktywność. Wrażliwością nazywa się zdolność organizmów żywych do odbioru określonych bodźców (np. wrażliwość wzrokowa, słuchowa, dotykowa itd. natomiast reaktywnością nazywa się charakterystyczny dla różnych ludzi stosunek siły reakcji do siły wywołujących ją bodźców. Oznacza to, że reakcja różnych ludzi na podobne bodźce jest różna a więc i zachowanie się różnych ludzi w tym samym otoczeniu może być różne⁶⁹⁸.

Również sytuacja zadaniowa określona jest przez cechy otoczenia jak i podmiotu, w tym przez to, jak człowiek spostrzega ten układ i jak go rozumie⁶⁹⁹.

Udział świadomości człowieka w kształtowaniu jego sytuacji stał się punktem wyjścia trzech koncepcji teoretycznych:

⁶⁹⁶ Por. Ibidem, s.19.

⁶⁹⁷ *stimulatio* (łac.) - pobudzenie

⁶⁹⁸ Por. MERLIN W.S.: *Związek cech społecznych i indywidualnych w osobowości*. /in:/ *Zagadnienia psychologii różnic indywidualnych*. Warszawa: PWN 1971, s. 277 i nast.

⁶⁹⁹ Zob. TOMASZEWSKI T.: (red.) *Psychologia...* op. cit. s. 21.

- **fenomenologicznej**, w której elementem sytuacji są tylko zjawiska bo tylko te są dostępne poznaniu, odczuwane i rozumiane (podczas, gdy istota rzeczy, „rzecz sama w sobie”, jest niepoznawalna)⁷⁰⁰. Według **Kurta Lewina** istnienie rzeczywistości jest zawsze istnieniem dla kogoś i dlatego sytuacja człowieka jest zawsze taka, jak on sam ją spostrzega (odczuwa i rozumie)⁷⁰¹.
- **dualnej**, dwóch przeciwstawnych sytuacji: „obiektywnej” i sytuacji „subiektywnej”. Przywołany przez Tadeusza Tomaszewskiego **Henry Murray** rozróżnia sytuację obiektywną, która istnieje niezależnie od tego, jak ją ktoś spostrzega (sytuacja alfa), i sytuację subiektywną, taką jaką ktoś określony spostrzega w określonej chwili (sytuacja Beta)⁷⁰².
- **holistycznej**⁷⁰³, całościowej, obejmujące otoczenie człowieka wraz z nim samym, takimi jakimi są one obiektywnie i w obiektywnych stosunkach wzajemnych oraz jakimi je spostrzega podmiot i jakimi je odbierają inni uczestnicy sytuacji.

W rzeczywistości często mamy do czynienia z sytuacją, gdy zachowanie się człowieka, nawet jeśli jest zgodne z percepcją rzeczywistości, a nie z cechami obiektywnymi, to jednak **wywołuje skutki zgodne z cechami obiektywnymi** a nie percypowanymi czy wyobrażonymi.

Obiektywne cechy kształtują zachowanie człowieka zależnie od tego, jak on sam spostrzega swoją sytuację, przy czym spostrzeganie sytuacji przez człowieka samo jest zależne od tego

- a) jakie są obiektywne cechy otoczenia,
- b) jaki jest on sam
- c) co on sam w tej sytuacji robi.

Co więcej, niektóre elementy sytuacji działają na człowieka bezpośrednio, bez pośrednictwa jego świadomości, np. jeżeli widząc

⁷⁰⁰ „Rzecz sama w sobie”, noumen, z gr. rzecz wyobrażona, od *nous* - rozum, duch – termin wprowadzony do filozofii przez Immanuela Kanta, oznaczający rzeczywistość, która istnieje niezależnie od świadomości i która jest absolutnie niepoznawalna, o której nic nie wiemy. Immanuel Kant (1724-1804) urodzony w Królewcu filozof niemiecki.

⁷⁰¹ LEWIN K.: (ang.) *Principles of Topological Psychology*. New York: 1936, s. 66.

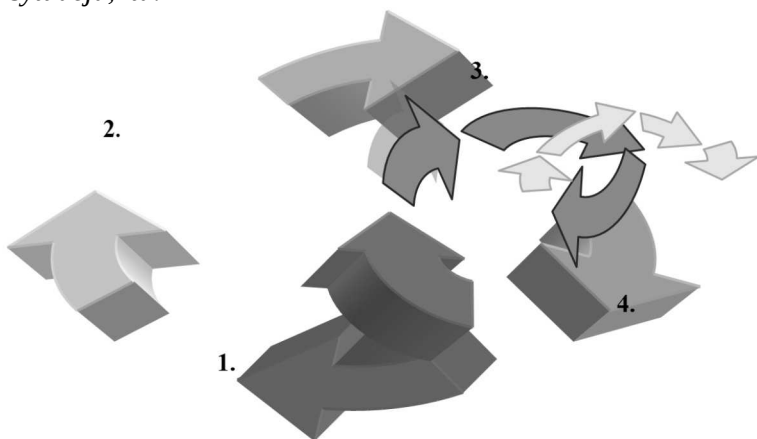
⁷⁰² TOMASZEWSKI T.: (red.) *Psychologia...* op. cit. s. 21.

⁷⁰³ *holizm*, pogląd, że całość jest czymś więcej niż sumą składających się na nią części.

w sytuację bezpieczną nie zareaguje, to dozna uszczerbku, odpowiednio do obiektywnych właściwości zagrożenia a nie do wyobrażonych właściwości otoczenia.

Analiza prowadzi do **dynamicznego modelu bezpieczeństwa**, który składa się z czterech zależnych od siebie elementów⁷⁰⁴:

1. obiektywna sytuacja (zagrożenia),
2. subiektywne spostrzeżenie,
3. zachowanie (decyzja, działanie) na podstawie subiektywnego spostrzeżenia,
4. skutki zależne od obiektywnej sytuacji. → 1. nowa obiektywna sytuacja, itd.

itd... itd... itd...

Rys. 23. Model dynamiczny bezpieczeństwa.

Źródło: opracowanie własne.

Obiektywna sytuacja (1) ujawnia występujące zagrożenia o obiektywnych lub subiektywnych cechach.

Te cechy znajdują odzwierciedlenie w świadomości człowieka (2), przy czym to spostrzeżenie jest zależne od tego:

⁷⁰⁴ KORZENIOWSKI L.: (sło.) *Objektívno-subjektívny charakter bezpečnosti ako podmienky služieb v poľsku.* s. 376. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí.* Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2007, s. 373-377; KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia...* op. cit. s. 188-189.

- a) jakie są obiektywne cechy zagrożenia,
- b) jaki jest on sam, to znaczy, czy sam posiada cechy umożliwiające adekwatne spostrzeganie,
- c) co on sam w tej sytuacji robi, by spostrzeżenie się dokonało.

Dopiero w tym momencie dochodzi do decyzji (3), która może uwzględniać reakcje instynktowne, wytrenowane wcześniej zachowania wynikające z racjonalnych przesłanek lub procedury opracowane dla konkretnej sytuacji. Skutki (4) tej decyzji będą zależne od obiektywnych, a nie od subiektywnie spostrzeżonych, właściwości zagrożenia, i będą równocześnie stwarzać nową sytuację obiektywną (1').

Zaprezentowane modele, a także inne, które można znaleźć w literaturze, dają możliwość szczegółowej charakterystyki oddziaływania poszczególnych zagrożeń i ich percepcji, a nawet umożliwiają prognozę bezpieczeństwa na przyszłość i zbudowanie systemu wczesnego ostrzegania. Znajomość tych modeli daje szansę opracowania właściwych procedur i ukształtowania umiejętności i nawyków identyfikacji zagrożeń i uniku lub zmniejszenia szkody. Przedsiębiorca i menedżer dysponujący odpowiednimi informacjami ma szansę podjąć odpowiednie decyzje przeciwdziałające zagrożeniom. W zamian za uzyskany wzrost poziomu bezpieczeństwa płaci składki ubezpieczeniowe, finansuje podnoszenie kwalifikacji pracowników, gromadzi rezerwy lub nawet rezygnuje z określonej działalności. Podobnie liderzy i przywódcy mogą sprzyjać szczęśliwemu życiu i bezpieczeństwu jednostek, społeczności lokalnych, społeczeństwom i całej ludzkości.

ZAŁĄCZNIKI

ZEGAR ZAGŁADY

Im mniej minut do północy,

tym wyższe prawdopodobieństwo katastrofy unicestwiającej ludzkość.

Rok	Poz. min.	Czas	Zmiana	Powód
1947	7	11:53	—	Początkowe ustawienie Zegara Zagłady.
1949	3	11:57	-4	Związek Radziecki testuje swoją pierwszą bombę atomową.
1953	2	11:58	-1	W przeciągu dziewięciu miesięcy Stany Zjednoczone i Związek Radziecki testują broń termojądrowe. <u>Zegar jest najbliższej północy w historii.</u>
1960	7	11:53	+5	W odpowiedzi na zauważenie zwiększonej kooperacji naukowej i publicznego zrozumienia zagrożenia pochodzącego od broni nuklearnej.
1963	12	11:48	+5	USA i ZSRR podpisują porozumienie częściowo zakazujące prób przeprowadzania prób broni jądrowej, ograniczając testy broni nuklearnej w powietrzu.
1968	7	11:53	-5	Francja i Chiny zdobywają i testują broń nuklearną (odpowiednio 1960 i 1964), wojny na Bliskim Wschodzie, w Indiach i w Wietnamie.
1969	10	11:50	+3	Senat USA podpisuje Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (NPT).
1972	12	11:48	+2	USA i ZSRR podpisują SALT I i układ o niestosowaniu broni balistycznej.
1974	9	11:51	-3	Indie testują broń nuklearną o nazwie <i>Smiling Buddha</i> , SALT II utyka w martwym punkcie.
1980	7	11:53	-2	Nadal impas w stosunkach USA-ZSRR, więcej wojen domowych i akcji terrorystycznych.
1981	4	11:56	-3	Nasila się wyścig zbrojeń, konflikty w Afganistanie, RPA i Polsce.
1984	3	11:57	-1	Dalsza eskalacja wyścigu zbrojeń podczas rządów Ronalda Reagana.
1988	6	11:54	+3	USA i ZSRR podpisują traktat o eliminacji broni nuklearnych średniego zasięgu, poprawiają się wzajemne stosunki obu

				państw.
1990	10	11:50	+4	Upadek Muru Berlińskiego, sukces ruchów antykomunistycznych we Wschodniej Europie, zimna wojna zbliża się do końca.
1991	17	11:43	+7	USA i ZSRR podpisują START I. <i><u>Zegar jest najdalej od północy w historii.</u></i>
1995	14	11:46	-3	Globalne wydatki wojskowe stanowią przedłużenie zimnej wojny; niepokoje związane z możliwością rozprzestrzeniania się posowieckich broni i wiedzy.
1998	9	11:51	-5	Indie i Pakistan testują broń jądrową w pokazie agresji wet za wet; USA i Rosja natrafiają na problemy w dalszym zmniejszaniu ilości uzbrojenia.
2002	7	11:53	-2	Powolny postęp w globalnym rozbrojeniu nuklearnym; USA odrzuca serię traktatów kontrolujących uzbrojenie i informuje o planach wycofania się z układu o niestosowaniu rakiet balistycznych; obawy o możliwość zdobycia i użycia przez terrorystów broni nuklearnej, z uwagi na stopień rozprzestrzenienia materiałów nuklearnych, które mogą być niezabezpieczone i nieodnotowane.
2007	5	11:55	-2	Korea Północna testuje broń jądrową, przypuszczalne ambicje nuklearne Iranu, odnowienie nacisku USA na przydatność wojskową broni nuklearnej, porażka we właściwym zabezpieczaniu materiałów nuklearnych, ciągła obecność 26000 sztuk broni nuklearnych w USA i Rosji. Eksperci oceniają, że do zagrożeń dla cywilizacji dochodzi globalne ocieplenie.

REJESTR NAJWIĘKSZYCH KATASTROF NA ŚWIECIE

Grupa 1.

PRZYCZYNA SPRAWCZA: Przyroda nieożywiona (np. obiekty kosmiczne, ruchy płyt tektonicznych Ziemi, wulkany, huragany, powódzie, pożary).

<i>data</i>	<i>miejsce</i>	<i>charakterystyka</i>
2008-09-03	USA - Teksas, Bahama, Republika Dominikany, Haiti, Kuba.	Huragan Ike powstał 3 września 2008 na pełnym morzu i szybko wzrósł w sile do IV kategorii w ciągu zaledwie trzech godzin. Po przejściu nad Turks i Caicos (90% domów zostało poważnie uszkodzonych), huragan wzmocnił się do IV kategorii w skali Saffira-Simpsona i zmierzał w linii prostej w kierunku zachodnim, nawiedzając kolejno południowe Bahamy, Republikę Dominikany (1 ofiara śmiertelna), Haiti (75 ofiar śmiertelnych, katastrofalne powódzie i erozja), Kubę (4 ofiary śmiertelne, milion ewakuowanych). 8 września 2008, nad górzystą Kubą, huragan Ike osłabł do II kategorii, z wiatrami stałymi o prędkości 165 km/h. Oko huraganu znajdowało się wtedy 65 km ESE od miasta Camaguey. Huragan Ike przemieszczał się na zachód z prędkością 24 km/h. Oko huraganu przemieściło się nad ląd kontynentalny przed świtem w sobotę 13 września 2008, jako huragan kategorii II, gdzie zagroził wyspie Galveston (5 ofiar śmiertelnych). Huragan powybijał szyby w niektórych wieżowcach centrum Houston, i spowodował zalanie terenów przybrzeżnych na granicy Teksasu z Luizjaną przez ujście rzeki <i>Sabine</i>. Straty w Teksasie szacowane są w miliardach dolarów. Ok. 4 mln osób doznało utraty prądu. Przemysł rafineryjny i porty w nadmorskim regionie Teksasu i Luizjany zostały zniszczone. Po południu 13 września 2008 huragan Ike, zdegradowany już do rangi sztormu tropikalnego, przemieszczał się nad w kierunku NNW nad stanem Arkansas.
2008-04-27.	Birma, Zatoka Bengalska.	Cyklon Nargis uformował się 27 kwietnia 2008 roku nad Zatoką Bengalską. Nad Birmą prędkość wiatru osiągała 190-240 km/h. W wyniku niszczycielskiego żywiołu zginęło 146 tys. osób, w tym w najbardziej

		dotkniętym przez żywioł mieście Bogalaj zginęło 15 tys. osób. Według różnych danych liczba ofiar może przekroczyć 100 tysięcy. Bez dachu nad głową zostało ponad milion osób. Działanie żywiołu spowodowało również ogromne straty materialne, które sięgnęły 10 mld dol.
2005-08-25	USA, Nowy Orlean.	Huragan Katrina - potężny cyklon tropikalny, jedenasty sztorm z nazwą własną, czwarty huragan i trzeci duży huragan na Atlantyku w roku 2005. Po przejściu nad Florydą, huragan wzmocnił się nad Zatoką Meksykańską do najwyższej 5 kategorii na skali Saffira-Simpsona i skręcił na północ. Rano 29 sierpnia 2005 huragan dotarł do wybrzeża stanu Luizjana i następnie jego środek przeszedł niedaleko na wschód od Nowego Orleanu. Dzień wcześniej ewakuowano mieszkańców miasta. 30 sierpnia woda przerwała wały przeciwpowodziowe, odgradzające miasto od Jeziora Pontchartrain oraz sieci kanałów, i zalała około 80% powierzchni miasta. Po przejściu nad ląd huragan szybko stracił na sile i po południu 29 sierpnia 2005 jego wiatry osłabły na tyle, że został przeklasyfikowany na sztorm tropikalny. Huragan zdewastował wybrzeża stanów Luizjana, Missisipi i Alabama (USA), Kuby, wyspy karaibskie. Największa prędkość wiatru - 280 km/h. Zginęło 1209 osób, głównie w Nowym Orleanie. Towarzystwa ubezpieczeniowe wstępnie oceniły ubezpieczone straty spowodowane przez huragan na 24 mld dolarów. Całkowity koszt poniesionych strat wyniósł 200 miliardów dolarów US.
2004-12-26.	Indonezja, Sri Lanka ⁷⁰⁵ , Indie, Tajlandia.	Fale tsunami spowodowane trzęsieniem ziemi. Liczbę ofiar śmiertelnych w ludziach szacuje się na 200 tys. a poszkodowanych na kilka milionów. Za zaginionych uznano 7 tys. zagranicznych turystów z 40 państw ⁷⁰⁶ .
1900 r.	USA, Teksas, Galvestone.	Huragan IV kategorii, znany jako huragan w Galvestonie, jeszcze przed epoką obdarzania cyklonów imionami. Zginęło ok. 6 tys. osób.
1887 r.	Chiny	Powódź na terenach Chin (Żółta Rzeka), która pochłonęła 1 mln. ofiar.

⁷⁰⁵ Syngaleskie *Śrī Lankā*. Od 22 maja 1972 republika na wyspie Ceylon na Oceanie Indyjskim, wcześniej dominium z gubernatorem reprezentującym brytyjskiego monarchę.

⁷⁰⁶ "Rzeczpospolita" 2005-01-03.

Grupa 2.

PRZYCZYNA SPRAWCZA: organizmy żywe (mikroorganizmy, rośliny i zwierzęta).

<i>data</i>	<i>miejsce</i>	<i>charakterystyka</i>
2004 r.	świat	39,4 mln ludzi na świecie żyjących z HIV ⁷⁰⁷ lub AIDS ⁷⁰⁸ , z tego zmarło 3 mln osób. Całkowita liczba zgonów w latach 1985-2003 wynosi 20 mln osób. Najwięcej osób z tą chorobą żyje w Afryce Subsaharyjskiej – 25,4 mln osób i w Południowej i Południowo-wschodniej Azji – 7,1 mln osób. Najmniej ludzi zarażonych wirusem bądź będących już zakażonych jest w Oceanii – 0,035 mln, w Europie Zachodniej i Centralnej – 0,61 mln ludzi.
2002 r.	Chiny.	Pod koniec roku epidemia spowodowana przez nieznany dotychczas wirus SARS ⁷⁰⁹ nawiedziła prowincję Guangdong, na południu Chin. Od listopada 2002 do końca kwietnia 2003 zachorowały 6234 osoby z których 435 zmarło.
1348-1352 r.	Europa.	Epidemia dżumy , która w niektórych rejonach Europy zmniejszyła populację nawet o 80% ludności i spowodowała daleko idące konsekwencje demograficzne, kulturowo-społeczne i polityczne.

Grupa 3.

PRZYCZYNA SPRAWCZA: wytwory człowieka (np. budowle, maszyny, urządzenia, substancje chemiczne, materiały wybuchowe).

<i>data</i>	<i>miejsce</i>	<i>charakterystyka</i>
2006-01-28.	Polska, Chorzów.	Zawalił się pawilon wystawienniczy nr 1 na terenie Międzynarodowych Targów Katowickich (hala o konstrukcji stalowej o wymiarach w rzucie 97,36 m x 102,875 m i maksymalnej wysokości 13,2 m). Zginęło 65 osób i rannych zostało ponad 170 osób. Konstrukcja hali była wadliwa, a projektanci dopuścili się wielu zaniedbań. Była to największa katastrofa budowlana w historii Polski. Bezpośrednią przyczyną katastrofy hali była utrata nośności wiązarów (płatwi) oraz głównych podciągów kratowych i słupów w części środkowej hali, a także przeciążenie jej konstrukcji śniegiem. Halę zaprojektowano z licznymi błędami

⁷⁰⁷ (ang.) Human Immunodeficiency Virus, HIV - Ludzki wirus niedoboru odporności.

⁷⁰⁸ (ang.) Acquired Immune Deficiency Syndrome, AIDS - Zespół nabytego niedoboru odporności.

⁷⁰⁹ (ang.) Severe Acute Respiratory Syndrome – Zespół ostrej ciężkiej niewydolności oddechowej.

		konstrukcyjnymi, w tym w zakresie nośności elementów konstrukcji hali. Konstrukcja hali nie spełniała wszystkich wymagań norm projektowania. Gwałtowny przebieg katastrofy wynikał z: - wadliwego rozwiązania konstrukcyjnego hali – dźwigarów i głowic słupów, - wad spoin łączących przewiązki słupów z gałęziami, - dużego wyężenia wielu elementów dachu, jak: płatwi, podciągów, połączeń między elementami, - braku stężeń połączowych i pionowych konstrukcji dachowej hali, - pseudo-przestrzennego charakteru konstrukcji, w której wszystkie dachowe płatwie – kratowe i belkowe były powiązane między sobą zastrzałami. Na miejscu katastrofy stwierdzono m.in. niestaroanność montażu konstrukcji hali oraz nadmierne wyężenie podciągów. Już w trakcie budowy hali oraz po jej awarii w 2002 r. projektant informował właściciela hali o konieczności odśnieżania dachu. Dach nie był jednak odśnieżany z należytą starannością. O małej nośności przekrycia hali sygnalizowała awaria w styczniu 2002 r. Po takiej awarii cała stalowa konstrukcja przekrycia powinna być ponownie obliczeniowo sprawdzona, czego nie uczyniono. Nie sprawdzono wtedy również jakości spoin w głównych elementach nośnych, pomimo uzyskania negatywnych wyników badań.
2000-10-12.	Jemen.	Wybuch na amerykańskim niszczycielu. Zginęło 17 marynarzy.
1995-10-28.	Azerbejdżan, Baku.	Płomienie pochłonęły 291 osób w ogromnym pożarze metra. Rannych zostało 296 osób, którym udało się uciec.
1995-03-20.	Japonia, Tokio.	Szałeńcy z sekty <i>Najwyższa Prawda Aum</i> zaatakowali metro w Tokio, w Japonii. W wyniku zatrucia gazem sarin zginęło 12 osób, tysiące osób zostało zatrutych.
1987-11-08.	Wielka Brytania, Londyn.	Pożar stacji metra <i>King's Cross</i>. Zapaliły się drewniane schody. Zginęły 34 osoby uduszone dymem i poparzone.
1987-05-09.	Polska, Warszawa.	Katastrofa lotnicza w warszawskim w Lesie Kabackim - rozbił się lecący do Nowego Jorku samolot (lot nr 5055) Polskich Linii Lotniczych LOT Il-62M „Tadeusz Kościuszko”. Na pokładzie znajdowały się 183 osoby – wszystkie zginęły. Bezpośrednią przyczyną katastrofy była awaria łożyska podpory pośredniej wału silnika. Na skutek zatarcia łożyska i spowodowanego tym miejscowego przyrostu temperatury doszło do pęknięcia wału podczas zwiększenia mocy silnika. Przyczyną zatarcia łożyska były „modyfikacje” niezgodne z normami technologicznymi wprowadzone przez producenta

		łożysk w ZSRR. Producenta łożysk podjął decyzję, aby w łożyskach stosować połowę wymaganej liczby wałeczków, a dla lepszego przepływu smaru wywiercono dodatkowy otwór w panewce. Podczas eksploatacji silnika przeciążone wałeczki toczne szybciej się zużywały (i malała ich średnica), a równocześnie wskutek zużycia rosła średnica otworu w panewce. W końcu jeden wałeczek toczny utkwił w otworze i zablokował toczenie się reszty wałeczków, co doprowadziło do zwiększenia siły tarcia i zatarcia łożyska. Na wysokości 8200 m. nad miejscowością Warlubie niedaleko Grudziądza, w 23 minucie lotu, wobec braku mechanicznego połączenia turbiny ze sprężarką doszło do rozkręcenia się i rozpadnięcia turbiny silnika nr 2 na lewej burcie samolotu. Uszkodzenie to wywołało eksplozję i pożar tego silnika, który – ze względu na konstrukcję samolotu (po dwa silniki umieszczone blisko siebie po obu stronach kadłuba) – spowodował zniszczenie również sąsiadującego z nim silnika nr 1, oraz uszkodzenie przewodów elektrycznych, steru wysokości, steru kierunku, a także pożar w samym kadłubie. Załoga samolotu podjęła decyzję o powrocie na lotnisko Okęcie. W czasie podejścia do lądowania o godzinie 11:12:13, z zarejestrowaną prędkością 480 km/h, 6 kilometrów od lotniska, 32 minuty po pierwszej awarii, samolot rozbił się na setki fragmentów na południowym skraju warszawskiego Lasu Kabackiego. Wypadku nikt nie przeżył.
1986-04-26.	Ukraina, Czarnobyl ⁷¹⁰ .	Wybuch w elektrowni atomowej w spowodowany błędną decyzją o przeprowadzeniu doświadczenia, polegającą na znacznym zmniejszeniu mocy reaktora, wyłączeniu automatycznych systemów zabezpieczających, zablokowaniu dopływu pary do generatorów i mierzeniu czasu ich pracy po odcięciu zasilania. O godzinie pierwszej dwadzieścia trzy minuty i czterdzieści sekund reaktor stukrotnie przekracza dopuszczalną moc, następują dwie eksplozje, zerwana zostaje ważąca 2 tys ton płyta pokrywająca reaktor i zostaje zniszczony budynek czwartego reaktora. Wybuch pożar, do atmosfery dostaje się radioaktywny pył. Bezpośrednio w wyniku choroby popromiennej zmarło 28 osób, w wyniku ran mechanicznych - 10 osób, z powodu raka tarczycy - 3 dzieci. Przesiedlono 167 tysięcy osób z miejscowości w promieniu 30 km. Raport Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej

⁷¹⁰ ukr. *Чорнобиль*, ros. *Чернобыль* – miasto na Ukrainie, w obwodzie kijowskim, u ujścia rzeki Usz do Prypeci.

		z 2005 roku podaje ⁷¹¹ , że z powodu awarii ucierpiał (chodzi o utratę zdrowia lub życia) 4 000 osób – 50 likwidatorów zmarło od razu na chorobę popromienną, 9 dzieci na raka tarczycy (w ogóle odnotowano 4 000 przypadków raka tarczycy u dzieci i dorosłych), 3 940 osób umarło lub umrze na raka, będącego skutkiem napromieniowania, i białaczkę – spośród ok. 600 000 narażonych (200 000 likwidatorów z lat 1986-1987, 116 000 ewakuowanych i 270 000 zamieszkujących tereny skażone). Liczba ta zawiera znane przypadki chorób i zgonów, spowodowanych podwyższonym poziomem radiacji, oraz statystyczne wyliczenia, wykonane na podstawie analizy dawek otrzymanych przez populację. Szacuje się jednak, że około 25% tych chorób będzie wywołane przyczyną niezwiązaną z wybuchem.
1984-12-03.	Indie, Bophal.	Katastrofa przemysłowa , w której doszło do uwolnienia 40 ton gazu izocyjanianu metylu z fabryki pestycydów firmy <i>Union Carbide</i> . Według władz rządowych stanu Madhya Pradesh, w momencie katastrofy zmarło około 3800 osób, a kilka tysięcy doznało trwałego uszczerbku na zdrowiu. Według ocen organizacji <i>Greenpeace</i> , zmarło 20 tys. osób.
1979-02-15.	Polska, Warszawa.	W gmachu Powszechnej Kasy Oszczędności (PKO) w Warszawie o godz. 12.37 nastąpił wybuch gazu ziemnego. Na miejscu zginęło 45 osób, 4 kolejne zmarły w szpitalach. Ponad 110 osób było rannych. W akcji ratunkowej trwającej sześć dni wzięło udział ponad 2 tysiące osób. Poszukiwania zasypanych ludzi utrudniała bardzo niska temperatura dochodząca do - 20 st. C. Bezpośrednią przyczyną było pęknięcie korpusu żeliwnego zaworu gazociągu, umieszczonego obok jezdni, na głębokości 1,5 m pod powierzchnią chodnika, na skutek skurczu termicznego, spowodowanego niską temperaturą i ruchów gruntu wywołanych przez komunikację naziemną i podziemną. Gaz ziemny wydobywający się szczeliną 77 centymetrów powstałą w uszkodzonym zaworze przeniknął przez grunt i dotarł do równoległe ułożonych kanalików obudowy kabli telekomunikacyjnych, a stamtąd przedostał się do archiwum w podziemiach Rotundy.
1280	Chiny, Weiyang.	W magazynach prochu w mieście Weiyang (Chiny) w 1280 roku w wyniku samozapłonu siarki zapaliły się ogniste włócznie a następnie skład bomb. Domy trzęsły się w odległości 30 kilometrów od płonącego składu, a odłamki były wyrzucane na odległość 3 km. Życie straciło ok 100 strażników.

⁷¹¹ Czarnobyl - nowy raport Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej.
http://www.atomowe.kei.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=124&Itemid=2

Grupa 4.

PRZYCZYNA SPRAWCZA: człowiek i społeczeństwo
(działając celowo, z powodów prawdziwych lub urojonych,
w szczególności terroryzm)⁷¹².

<i>data</i>	<i>miejsce</i>	<i>charakterystyka</i>
2008-11-26 do 29.	Indie, Bombaj.	Atak terrorystyczny w południowych punktach 16-milionowego miasta, centrum handlowego i finansowego Indii: na <i>dworcu kolejowym Chhatrapati Shivaji</i>, w restauracji <i>Leopold Café</i>, w wielkich hotelach <i>Taj Mahal</i> i <i>Oberoi</i>, w dokach portowych, na komisariacie głównym dla Bombaju Południowego, na plaży, w szpitalu <i>Cama</i>, oraz w miejscowym centrum kultury żydowskiej <i>Nariman House</i>. Do zamachów, wymierzonych w przebywających w Indiach cudzoziemców przynależała się nieznana dotąd organizacja <i>Mudzahedini Dekanu</i>. W serii 10 zamachów zginęło co najmniej 195 osób, 327 zostało rannych. Pięciu zakładników centrum kultury żydowskiej <i>Nariman House</i> w <i>Nariman House</i> znaleziono zastrzelonych po jego odbiciu 28 listopada 2008. Wśród zabitych jest wielu cudzoziemców, Brytyjczycy, Japończycy, Włosi, Niemcy, a także Australijczyk. Zginęło także 14 policjantów, w tym szef sił antyterrorystycznych w Bombaju. Wszyscy islamiści, którzy okupowali hotel <i>Taj Mahal</i> w Bombaju, zostali zabici przez indyjską policję i siły specjalne. Przedstawiciele indyjskiej policji poinformowali, że udało im się zatrzymać tylko jednego napastnika. Zeznał on, iż należy do grupy pakistańskich rebeliantów stacjonujących w Kaszmirze. W hotelu <i>Taj Mahal</i> podczas ataku przebywała jedna Polka oraz w hotelu <i>Oberoi</i> jeden polski poseł do Parlamentu Europejskiego. Polacy nie zostali poszkodowani.
2008-10-21	USA, Kalifornia.	Pożary trawią Kalifornię od kilku tygodni. Ogień zabił 14 osób, 60 jest rannych, spłonęło ponad dwa tysiące domów - od Los Angeles po granicę z Meksykiem. Gubernator stanu Arnold Schwarzenegger poinformował, że co najmniej dwa pożary zostały wzniecone umyślnie, a dwa inne wzbudzają takie

⁷¹² Terror - (łac.) dosłownie: strach, groza - stosowanie przemocy, gwałtu, ucisku, okrucieństwa w celu zastraszenia, zniszczenia przeciwnika; okrutne, krwawe rządy.

		podejrzania. Zatrzymano pięć osób podejrzanych o podpalenia. Jeden z pożarów został wywołany przez chłopca bawiącego się zapalnikami.
2008-08-04.	Indie, Bilaspur.	W wyniku paniki zginęło 150 pielgrzymów (większość ofiar to kobiety i dzieci), gdy dziesiątki tysięcy wiernych w popłochu zaczęły uciekać ze świątyni Naina Devi w mieście Bilaspur w północnych Indiach. Panika wybuchła, gdy pod naporem tłumu runęła metalowa balustrada oddzielająca zbrocze od drogi prowadzącej do świątyni. Ludzie myśleli, że oberwał się fragment zbrocza. Uciekający tratowali się nawzajem.
2008-07-27.	Turcja, Stambuł.	Do ataku doszło na przedmieściu Gungoren, w europejskiej części dawnej stolicy Turcji. Późnym wieczorem niewielki ładunek eksplodował w koszu na śmieci w popularnym pasażu handlowym. Na miejscu zaczął się gromadzić tłum. W kilka minut później nieopodal miejsca pierwszego wybuchu wybuchła druga, silniejsza bomba. 18 zabitych, ponad 150 rannych. O zamachach podejrzewani są Kurdowie.
2007-07-07.	Irak, miasteczko Amirli w prowincji Kirkuk.	Rankiem na terenie załoczonego, popularnego w okolicy targu zamachowiec-samobójca zdetonował ciężarówkę wypełnioną materiałami wybuchowymi. 105 zabitych i 240 rannych. Część ofiar została poszkodowana bezpośrednio na skutek wybuchu, część ugrzęzła pod zawalonymi przez eksplozję konstrukcjami pobliskich budynków. Jak doniosła agencja ANSA akcję zorganizowała grupa związana z <i>Al-Kaidą</i> . Powód zamachu był najprawdopodobniej związany z referendum dotyczącym statusu (w większości zamieszkałej przez turkmeńską mniejszość) prowincji Kirkuk, należącej do tzw. „Północnej strefy” kontroli armii amerykańskiej.
Lipiec 2007.	Francja, Grenoble.	Polski autokar uderzył na zakręcie w barierkę, stoczył się w dolinę rzeki i stanął w płomieniach . Zginęło 26 osób, 24 zostały ranne. Wycieczka podróżowała po europejskich sanktuariach maryjnych.
2006-07-11.	Indie, Bombaj.	Wybuch siedmiu bomb. Bomby eksplodowały w pociągach i na peronach stacji kolejowych. Zginęło około 200 osób, około 700 zostało rannych.
2006-07-03.	Hiszpania, Walencja.	Pociąg prowadzony przez maszynistę zbyt szybko wypadł z torów w tunelu. Zginęło 41 osób.
2006-04-24.	Egipt, kurort Dahab.	W trzech wybuchach w egipskim kurorcie Dahab - dwie w nadmorskich restauracjach (Nalson i Alladin), jedna w supermarkecie Ghazala. 23 osoby zginęły a 160 zostało rannych.

2005-07-23.	Egipt, kurort Szarm el-Szejk.	Trzy zamachy bombowe w samochodach pułapkach., dokonane w nocy z piątku na sobotę w egipskim kurorcie Szarm el-Szejk nad Morzem Czerwonym. Zostało zabitych 63 osoby a ok. 130 zostało rannych. Wśród ofiar zamachów byli zagraniczni turyści między innymi Brytyjczycy i Holendrzy. Polskich turystów nie było wśród ofiar tego zamachu.
2005-07-07.	Wielka Brytania, Londyn.	Trzy eksplozje w metrze (pierwsza o godz. 8,49) i jedna eksplozja w miejskim autobusie sparaliżowały centrum Londynu. W wyniku eksplozji zginęły 52 osoby, a co najmniej 700 osób zostało rannych. Wśród ofiar były trzy Polki. Trzech innych Polaków zostało lekko rannych. Po zamachach w mieście zapanował potężny paraliż komunikacyjny – zarówno kursy metra, jak i autobusów zostały zawieszone. Zamach przeprowadziło 4 terrorystów obywateli brytyjskich, w wieku 18, 19, 22 i 30 lat. Trzej zamachowcy przyjaźnili się ze sobą i mieszkali w Leeds, czwarty pochodził z Luton. Mężczyźni nie byli wcześniej notowani ani przez policję, ani służby specjalne.
2005-kwiecień.	Kair.	W zamachu pod Muzeum Kairskim śmierć poniosło trzech turystów.
2004-10-07.	Egipt, Taba.	W ataku na hotel bomby zabiły 34 osoby w miejscach uczęszczanych przez turystów izraelskich, głównie w hotelu Taba Hilton i dwóch sąsiednich kurortach blisko granicy Izraelско - Egipskiej nad Morzem Czerwonym.
2004-09-01.	Federacja Rosyjska, Republika Północnoosetyjska ⁷¹³ , Biesłan.	Podczas rozpoczęcia roku szkolnego uzbrojeni napastnicy opanowali szkołę biorąc kilkuset zakładników. 3 września rosyjskie służby specjalne odbiły szkołę. Według oficjalnych danych podczas akcji zginęło 322 zakładników, w tym 155 dzieci. Zabito także 30 terrorystów.
2004-03-11.	Hiszpania, Madryt.	W pociągach dowożących ludzi z okolic podmiejskich do pracy wcześniej rano ekspłodowało 10 bomb odpalanych przy pomocy telefonów komórkowych (z 13 podłożonych w plecakach). Zginęły 192 osoby, a ponad 1800 zostało rannych. Wśród ofiar jest czworo Polaków. Szczątki pociągów, części ciał i rzeczy osobiste były porzucane po dworcach, ulicach i torach. Za atak odpowiada ugrupowanie islamskich ekstremistów powiązanych z Al-Kaida. 15 lutego 2007 r. rozpoczął się proces 29 oskarżonych

⁷¹³ Republika Północnoosetyjska (ros.) Республика Северная Осетия-Алания.

		o te zamachy, w większości Marokańczyków. Zamachów dokonano na trzy dni przed wyborami parlamentarnymi w Hiszpanii zaplanowanymi na 14 marca i miały wpływ na wynik wyborów.
2004-03-02.	Irak, Bagdad i Karbala.	Podczas ważnego dla szytów święta Aszura doszło do serii wybuchów w obu miastach. Zginęło ponad 180 osób, a ponad 500 zostało rannych.
2004-02-06.	Federacja Rosyjska, Moskwa.	Eksplzja w metrze, bomba rozerwała wagon. Zginęło 41 osób, a 122 zostały ranne. O zamach podejrzewani są czeczeńscy terroryści.
2004-01-18.	Irak, Bagdad.	Eksplzja samochodu pułapki. Zginęło co najmniej 25 osób, a ponad 130 zostało rannych.
2003-11-15.	Turcja, Stambuł.	Zamach na dwie synagogi. Zginęły 23 osoby.
2003, październik.	Egipt.	Przewrócił się autobus wiozący polskich turystów do Hurghady z wycieczki z Kairu. Na miejscu zginęło sześciu Polaków oraz egipski kierowca i przewodnik. 21 osób zostało rannych.
2003-08-19.	Irak, Bagdad.	Eksplzja przed siedzibą ONZ ciężarówki wyładowanej materiałami wybuchowymi. Zginęło 17 osób, w tym szef misji ONZ. Brazylijczyk Sergio Vieira de Mello. Rannych ponad 80.
2003-08-19.	Izrael, Jerozolima.	Samobójczy atak na autobus. Do zamachu przyznał się Islamski Dżihad. Zginęło 20 osób, ponad 100 rannych.
2003-08-07.	Irak, Nadżaf.	Przed meczetem, w pobliżu bazaru, wybuchł samochód-pułapka . Zginął ajatollah al-Hakim i ponad 80 osób.
2003-08-01.	Federacja Rosyjska, Republika Północnoosetyjska ⁷¹⁴ , Mozdok.	Eksplzja ciężarówki z materiałem wybuchowym na dziedzińcu szpitala Północnokaukaskiego Okręgu Wojskowego. Zginęło 50 osób.
2003-06-11.	Izrael, Jerozolima.	Wybuch w pobliżu bazaru. Do zamachu przyznaje się Hamas. Zginęło 17 osób, ponad 100 rannych.
2003-02-18.	Korea Południowa, Taeg.	Szaleniec, który chciał popełnić samobójstwo, podpałił pociąg metra. 180 pasażerów straciło życie.
2003-01-05.	Izrael, Tel Awiw.	Dwa wybuchy bombowe . Zginęły 23 osoby, ponad 100 rannych.
2000 - 2003.	Polska.	Oszustwa na szkodę biura turystycznego <i>Big Blue</i> . Jednemu z członków zarządu postawiono aż siedem zarzutów dotyczących oszustw popełnianych w latach 2000 - 2003 oraz zarzut nieogłoszenia upadłości, pomimo że firma przynosiła straty [Prezsi 2007] ⁷¹⁵ .
2002-10-23.	Federacja Rosyjska, Moskwa.	Okupacja Centrum Teatralnego na Dubrowce w dniach 23-26.10.2002 r. przez czeczeńskich

⁷¹⁴ Republika Północnoosetyjska (ros.) Республика Северная Осетия-Алания.

⁷¹⁵ Prezsi upadających biur podróży nie będą bezkarni. 2007-05-24. www.tur-info.pl

		terrorystów z około 870 zakładnikami. W wyniku akcji rosyjskiego oddziału specjalnego zginęło 170 osób, w tym 41 terrorystów.
2002-10-12.	Indonezja, wyspa Bali, Kuta.	Zamach bombowy w dwóch klubach nocnych w miejscowości Kuta. W wyniku eksplozji samochodu-pułapki i ataku samobójczego zginęły 202 osoby (88 z nich było Australijczykami), a ponad 200 zostało rannych. Wśród zabitych była polska dziennikarka Beata Pawlak.
2002, lipiec.	Rumunia.	W wypadku autokaru , który wioził dzieci na kolonie, zginęło sześć osób: pięcioro dzieci i jedna dorosła. Kilkanaście osób zostało rannych.
2002, lipiec.	Austria.	Wypadek w Austrii polskiego autokaru, jadącego na wycieczkę do Włoch i San Marino! wypadek . Dwie osoby zginęły, pięć zostało ciężko rannych.
2002-05-09.	Federacja Rosyjska, Republika Dagestanu, Kaspijsk.	W czasie parady z okazji Dnia Zwycięstwa ekspłodowała bomba . Zginęło 40 osób - głównie żołnierzy, dzieci i kombatantów. 150 ludzi zostało rannych.
2001-09-11.	USA, Nowy Jork, Washington, Pensylwania.	Zamach terrorystyczny na Stany Zjednoczone Ameryki zorganizowany przez Al-Kaidę, terrorystyczną organizację Usamy bin Ladena ⁷¹⁶ , a bezpośrednio dokonało go 19 porywaczy, którzy kupili bilety na 4 samoloty wewnętrznych linii amerykańskich. We wszystkich zamachach przeprowadzonych tego dnia zginęły 2973 osoby, a 24 uznano za zaginione. Oprócz tych ofiar zginęło także 19 zamachowców. • godz. 8,45 samolot Boenig 767 uderza w pierwszą wieżę World Trade Centrum (WTC) (o godz. 10.05 budynek zawalił się). • godz. 9,03 samolot Boenig 757 uderza w drugą WTC (o godz. 10.28 budynek zawalił się). • godz. 9,43 samolot Boenig 767 uderza w Pentagon w Washingtonie - siedzibę ministerstwa obrony USA (o godzinie 10.10 część budynku zawaliła się). • godz. 10,48 samolot Boenig 747 rozbija się w Pensylwanii.
2001-08-10.	Angola, Luanda.	Zamach w pociągu pasażerskim. Zginęły 252 osoby.
2001-08-09.	Izrael, Jerozolima.	Zamach w pizzerii. Zginęło 15 osób, 90 zostało rannych.
2001-06-01.	Izrael, Tel Awiw.	Zamach w nocnym klubie. Zginęły 22 osoby.

⁷¹⁶ Usama bin Laden, (arab.) szajch Usamah bin Muhammad bin Ladin, بن لادن، znany także jako Osama bin (ben) Laden, ur. 10 marca 1957 w Dżudda. Saudyjski milioner, przywódca *Al-Kaidy*.

2000-08-08.	Federacja Rosyjska, Moskwa.	Eksplzja bomby w ruchliwym przejściu podziemnym pod placem Puszkina w centrum Moskwy. Zginęło 13 osób, ponad 90 zostało rannych. Władze sugerowały, że to dzieło Czeczenów, niektórzy milicjanci utrzymywali, że to porachunki gangów.
2000-02-25.	Filipiny.	Eksplzja na promie płynącym do Ozamis. Zginęło 45 osób.
1999-10-21.	Federacja Rosyjska, Czeczenia.	Atak rakietowy na plac w Groznm. Zginęło 110 osób.
1999-09-16.	Federacja Rosyjska, Wołgodońsk.	Bomba zniszczyła doszczętnie dziewięciopiętrowy blok. Zginęło 18 osób.
1999-09-13.	Federacja Rosyjska, Moskwa.	Wybuch bomby zniszczył dom w południowej części Moskwy. Zginęło 118 osób. O ten zamach oskarżono Czeczenów.
1999-09-04.	Federacja Rosyjska, Republika Dagestanu, Bujnask.	Samochód-pułapka eksplodował przed domem zamieszkanym przez rosyjskich wojskowych i ich rodziny. Zginęły 64 osoby.
1999-05-31.	Białoruś, Mińsk.	Thum zadeptał 54 osoby w metrze. Większość ofiar to nastolatki, którzy chcieli schronić się w metrze przed deszczem.
1999-03-19.	Federacja Rosyjska, Władykaukaz.	Wybuch bomby. Zginęło 50 osób.
1998-08-15.	Irlandia, Omagh.	Wybuch bomby. Do zamachu przyznała się Real IRA. Zginęło 29 osób.
1998-08-07.	USA; Tanzania; Kenia;	Wybuchy w ambasadach. Zginęły 224 osoby, tysiące rannych.
1997-11-17.	Egipt, Luksor, świątynia Hatszepsut.	Atak bojówki 6 islamskich fundamentalistów przebranych za policjantów. O godzinie 9.15 zabito 58 zagranicznych turystów oraz 4 Egipcjan przed wejściem do świątyni Hatszepsut. Policja zlikwidowała 6 zamachowców (zginęło 3 policjantów). Głównym celem muzułmańskich ekstremistów w Egipcie jest doprowadzenie do upadku gospodarki poprzez zastraszenie turystów, aby doprowadzić do obalenia świeckiego rządu prezydenta Hosni Mubaraka i wprowadzenia rządów religijnych. W wyniku wprowadzenia środków bezpieczeństwa (uzbrojona policja turystyczna, kontrolowanie przechodniów przy wejściach do obiektów turystycznych, wojskowa eskorta podróżnych) do 2004 roku w Egipcie nie zanotowano zamachów terrorystycznych.
1997-09-18.	Egipt, Kair.	Zamach przed muzeum w centrum Kairu. Zginęło 9 niemieckich turystów i ich kierowca.
1996-12-30.	Indie.	Zbombardowanie pociągu przez separatystów z ugrupowania Bodo. Zginęło 300 osób.

1996-11-23.	Komorory ⁷¹⁷ .	Porwany Boeing 767 etiopskich linii lotniczych spada do morza w pobliżu Komorów. Zginęło 125 osób na pokładzie.
1996-11-16.	Federacja Rosyjska, Dagestan.	64 osoby zginęły w zniszczonym przez bombę bloku, gdzie mieszkali rosyjscy wojskowi wraz z rodzinami. O zamach oskarżono Czeczenów.
1996-07-28.	USA, Atlanta.	Wybuch bomby w czasie koncertu <i>Atlanta Olympic Games</i> . Zginęło 110, rannych 110 osób.
1996-07-24.	Sri Lanca, Colombo.	Eksplzja bomb w pociągu. Zginęło 78 osób, rannych 450.
1996-04-18.	Egipt, Kair.	Islamiści zastrelili w pobliżu piramid w Gizie 18 greckich turystów, których wzięli za Izraelczyków.
1996-02-09.	Wielka Brytania, Londyn.	Wybuch w londyńskich dokach. Zginęły 2 osoby, 100 rannych.
1996-01-31.	Sri Lanka, Colombo.	Wybuch w Central Banku. Zginęło 90 osób.
1995-07-25.	Francja, Paryż.	W wyniku wybuchu w metrze zginęło 8 osób, a 86 zostało rannych. Sprawcami byli algerscy ekstremiści.
1995-06-14.	Federacja Rosyjska, Budionnowsk.	200 Czeczenów pod wodzą Szamila Basajewa zajęło szpital wraz z 1500 zakładnikami. W czasie szturm rosyjskich sił specjalnych zginęło ok. 150 zakładników. Po ataku terroryści dostali gwarancje bezpieczeństwa i wraz z częścią zakładników wrócili do Czeczenii. Po ataku na Budionnowsk rozpoczęły się negocjacje pokojowe między Rosją i Czeczenami.
1995-04-19.	USA, Oklahoma City.	O godz. 9.02 na parkingu przed rządowym budynkiem eksplodował samochód. Wybuch zabił 169 osób, a ponad 500 ranił. Ratownicy przez sześć dni wydobywali poszkodowanych z ruin budynku. Za atak skazani zostali dwaj amerykańscy ekstremiści.
1994-07-18.	Argentyna, Buenos Aires.	Wybuch bomby w Jewish Community Center. Zginęło 96 osób.
1993-02-26.	USA, Nowy Jork.	Wybuch samochodu z bombą w 110 piętrowym wieżowcu World Trade Center. Zginęło 6 osób a ponad tysiąc zostało rannych.
1988-12-21.	Wielka Brytania (Szkocja), Lockerbie.	Eksplzja nad Lockerbie amerykańskiego samolotu Boeing 747 (<i>Jumbo Jet</i>) linii <i>Pan American World Airways</i> (lot 103), lecącego z Londynu do Nowego Jorku. Bombę na pokładzie podłożyło dwóch agentów libijskiego wywiadu. Zginęło 259 pasażerów samolotu i 11 mieszkańców miasta. 16 sierpnia 2003 rząd libijski podpisał ugodę i wziął na siebie odpowiedzialność za

⁷¹⁷ Związek Komorów od 2001 r. wcześniej Federalna Islamska Republika Komorów, (fr.) République Fédérale et Islamique des Comores, (arab.) Dżumhurija al-Kumur al-Ittihadija al-Islamiya. Państwo wyspiarskie położone na Oceanie Indyjskim, między Madagaskarem a wybrzeżem Afryki.

		zamach nad Lockerbie oraz zobowiązał się wypłacić rodzinie każdej z ofiar po 10 milionów dolarów w efekcie czego sankcje ONZ zostały zniesione. Pośrednio skutkiem zamachu był również upadek w 1991 r. linii <i>Pan American World Airways</i>, na które Federalny Zarząd Lotnictwa USA nałożył karę w wysokości 630 000 dolarów za luki w systemie bezpieczeństwa na lotnisku we Frankfurcie. Efektem tego było ok. 300 spraw sądowych, które przewoźnikowi wytoczyły rodziny ofiar katastrofy, co doprowadziło firmę do bankructwa.
1972-09-05.	RFN, Monachium.	Zamach na izraelskich sportowców w czasie XX Igrzysk Olimpijskich. Palestyńscy terroryści z organizacji „Czarny Wrzesień”, ubrani w dresy przedostali się przez mur do wioski olimpijskiej około godziny 4:00; zostali zauważeni przez pracowników poczty, którzy sądząc, że to sportowcy, nie włączali alarmu. Palestyńczycy weszli do budynku zamieszkiwanego przez izraelskich sportowców, których wzięli za zakładników. Terroryści domagali się uwolnienia Palestyńczyków, przetrzymywanych w Izraelu. W trakcie akcji Policji zostało zabitych 11 sportowców izraelskich, 5 terrorystów oraz jeden niemiecki policjant.
1945-08-09.	Japonia, Nagasaki.	Bomba plutonowa zrzucona o godzinie 11:02 z amerykańskiego samolotu na miasto. Bomba spadła dwa kilometry obok planowanego miejsca wybuchu. Śmierć poniosło 42 tysiące, zburzono 39% budynków.
1945-08-06.	Japonia, Hiroszima.	Bomba uranowa zrzucona o godzinie 8:15 z amerykańskiego samolotu na miasto. Eksplozja nastąpiła na wysokości 600 metrów, tak by fala uderzeniowa wywołała jak największe zniszczenia. Śmierć poniosło 78 tysięcy mieszkańców, 38 tysięcy odniosło obrażenia, zburzono 70% budynków.

SPIS PRZYPADKÓW

Apokalipsa św. Jana	17
Konfucjusz. <i>Wielka nauka</i>	21
Tragedia szyickich pielgrzymów	72
Konfucjusz: księga <i>Daxue (Wielka nauka)</i>	88
<i>Dihydrogen monoxide</i> . Nerozpoznany zabójca	120
Nagły koniec króla bogaczy	123
Bankowe kryzysy	130
Reakcja na informację	140
Oscylacyjna akceleracja kapitału	141
Zarobił inwestor z Wysp Dziewiczych	146
Szpieg z Białego Domu	149
Informator rosyjski w centrum amerykańskiego kontrwywiadu ...	153
Fałszywe dokumenty zatrudnienia	154
Metody WSI analizy dokumentów	162
Miliony dla nie istniejącej firmy	163
Obserwacja w celu kontroli wykorzystywania samochodu służbowego przedstawiciela handlowego	165
Tajemniczy klient	167
Posłanka Sawicka wpadła w sidła Romea z CBA?	169
Przesyłanie informacji z wykorzystaniem zjawiska splątanych fotonów	172
Zapis magnetyczny z karty płatniczej	174
Polski internet zagrożony	181
Kolejna afera ze zgubą na wyspach	196
Kultura a podejmowanie decyzji	240

SPIS RYSUNKÓW

Rys. 1.	Apollo razi grotami pomoru	18
Rys. 2.	Zegar Zagłady „Bulletin of the Atomic Scientists„	20
Rys. 3.	Milicjant - włościanin z 1767 r.	26
Rys. 4.	Cholera	28
Rys. 5.	<i>Securitas</i> na rewersach monet rzymskich	34
Rys. 6.	Fala <i>tsunami</i>	64
Rys. 7.	Bakterie <i>Yersinia pestis</i> powodujące dżumę	65
Rys. 8.	Zawalony most autostrady w stanie Minneapolis, USA ...	66
Rys. 9.	Nagasaki po wybuchu bomby wodorowej	68
Rys. 10.	Dynamika poczucia bezpieczeństwa w Polsce w latach 1987-2008	85
Rys. 11.	Hierarchia potrzeb Abrachama Maslowa	89
Rys. 12.	Filary Unii Europejskiej	106
Rys. 13.	Firmy kontynuujące działalność a zmiana PKB	116
Rys. 14.	Poligraf analogowy	130
Rys. 15.	Pokój konferencyjny z urządzeniami podsłuchowymi	170
Rys. 16.	Globalny system wywiadowczy	176
Rys. 17.	Piramidalny układ wskaźników rentowności według Du Ponta	211
Rys. 18.	Warunki podejmowania decyzji	238
Rys. 19.	Metody zarządzania ryzykiem	242
Rys. 20.	Matryca Haddona	228
Rys. 21.	Model statyczny bezpieczeństwa	251
Rys. 22.	Model sferyczny bezpieczeństwa	252
Rys. 23.	Model dynamiczny bezpieczeństwa	256

SPIS TABEL

Tab. 1.	Jaki będzie świat ze względu na bezpieczeństwo?	73
Tab. 2.	Postrzeganie Polski jako kraju, w którym żyje się bezpiecznie (w %)	76
Tab. 3.	Poczucie bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu badanych (w %)	77
Tab. 4.	Zależność poczucie bezpieczeństwa lokalnego i w Polsce (w %)	78
Tab. 5.	Poczucie bezpieczeństwa - rodzina (w %)	79
Tab. 6.	Poczucie bezpieczeństwa rodziny a wielkość miasta w 2006 roku (w %)	80
Tab. 7.	Zależność poczucia bezpieczeństwa lokalnego i o rodzinę (w %)	81
Tab. 8.	Poczucie bezpieczeństwa indywidualnego (w %)	82
Tab. 9.	Poczucie bezpieczeństwa indywidualnego a wielkość miasta w 2006 roku (w %)	83
Tab. 10.	Zależność poczucia bezpieczeństwa lokalnego i indywidualnego (w %)	84
Tab. 11.	Poczucie bezpieczeństwa indywidualnego a wcześniejsze doświadczenia (w %)	85
Tab. 12.	Rezerwy na pokrycie strat w systemie OCC	224
Tab. 13.	System wskaźników pożyczek i odpowiadających im obligacji	225
Tab. 14.	Model klasyfikacyjny oceny ryzyka	228
Tab. 15.	Prawdopodobieństwo migracji klasyfikacji pożyczkobiorcy kategorii BBB zachodzących w ciągu jednego roku	230
Tab. 16.	Instrumenty ochrony przed zagrożeniami w działalności gospodarczej	245
Tab. 17.	Matryca Haddona	247

BIBLIOGRAFIA

Publikacje zwarte i czasopisma naukowe

- ABRAMOWSKI A. KONIECZNY J.: *Justycjariusze-humani-policjanci. Z dziejów służb ochrony porządku w Polsce*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk” 1987.
- ADAMSKI A.: *Nowoczesne techniki inwigilacji*. „Państwo i Prawo” 1996, nr 2.
- ADAMSKI A.: *Przestępczość gospodarcza z perspektywy Polski i Unii Europejskiej*. Toruń: „Dom Organizatora” 2003.
- ALEJZIAK Wiesław: *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*. Kraków: Albis 2000.
- ALEKSANDROWICZ T. R.: *Niektóre uwarunkowania prawne prowadzenia wywiadu gospodarczego w Polsce* /w:/ BOROWIECKI R. KWIECIŃSKI M. (red.): *Informacja w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Pozyskiwanie, wykorzystanie i ochrona (wybrane problemy teorii i praktyki)*. Zakamycze: Kantor Wydawniczy 2003, s. 277-326.
- ALESHENKOV M. RODIONOV B. (ros) АЛЕШЕНКОВ М. РОДИОНОВ Б. *Секьюритология*. Москва: МГУЛ 2000.
- ALTMAN E.I.: *Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy*. „Journal of Finance”, September 1968, p. 589-609.
- AMBROŻY T.: *Trening holistyczny. Wpływ aktywności fizycznej na realizację potrzeby bezpieczeństwa osobistego i społecznego*. Kraków: EAS 2005. 272 s. ISBN 83-919932-8-0.
- ANDROSTCHUK G.A. KRAYNIEV P.P. (ros) АНДРОЩУК Г.А. КРАЙНЕВ П.П.: *Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны*. Киев: Издательский Дом Ин Юре 2000.
- ANTALA B.: (slo.) *Pripravenosť študentov FTVŠ UK k hodnoteniu žiakov na školách*. /in:/ *Vzdelávanie odborníkov pre telesnú výchovu a šport v tradícii a perspektívach*. Bratislava: Fakulta telesnej výchovy a športu Univerzita Komenského v Bratislave a Slovenská vedecká spoločnosť pre telesnú výchovu a šport 2006.
- ANTUŠÁK E.: *Strategie a ekonomika v bezpečnostní systému České republiky*. Praha: AVIS 2002.

- Apokalipsa św. Jana. Biblia Tysiąclecia Online*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 2003. ISBN 83-7014-218-4
- AREFEVA O.V. (ukr.) АРЕФ'ЄВА О.В.: *Наукові основи формування економічної безпеки підприємств. /в:/ Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України*. Київ: Європейський університет, 2001, с. 49-53.
- ARNOLD V.I.: *Teória katastrof*. Bratislava: ALFA 1986.
- AUGUSTYN: *Wyznania*. Kraków: 1994.
- BACH A.: *Podstawy detektywistyki*. Lublin: O'CHIKARA 1999.
- BACZYŃSKI M. LISIECKI M.: *Stan świadomości społeczeństwa w zakresie zagrożeń i bezpieczeństwa w świetle wyników badań ankietowych, /in:/ Bezpieczeństwo obywateli w świetle reformy administracji rządowej i samorządowej - co dalej?* Warszawa: Katedra Nauk Organizacyjno-Prawnych Szkoły Głównej Służby Pożarniczej 2001, s. 122-128.
- BAGIŃSKI Z.: *Wywiad gospodarczy*. Warszawa: KAW 1975.
- BAJER L.: *Wywiad gospodarczy*. Warszawa: 1979.
- BAKER S.P.: *Where have we been and where we are going with injury control? /in:/ Injury prevention and control*. London and New York: Taylor & Francis 2000.
- BAKHISHEV H.N. ORLOV I.I. LAZARENKO S.JH. (ros.) БАХИШЕВ Г.Н. ОРЛОВ И.И. ЛАЗАРЕНКО С.Ж.: *Защита от пси - и технотронных полевых воздействий. От мифов к реалиям*. Донецк: АПЕКС, 2004.
- BALCEROWICZ B. (red.) *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*. Warszawa: 1996.
- BAMBERG G., SPREMANN K.: *Agency Theory, Information and Incentivs*. Berlin-Heidelberg-New York: Springer Verlag 1987.
- BAMFORD J.: *The Puzzle Palace. A Report on America,s Most Secret Agency*.
- BANACH W.: *Czy możliwy jest „marketing wartości społecznych”?* „Człowiek i społeczeństwo”, 2003, t. XXI, s. 49-68.
- BAŃKA A.: *Spółeczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: SCHOLAR 2002.
- BARCZAK A.S.: *Ryzyko - kategoria obiektywna czy subiektywna? /in:/ Ryzyko w działalności banków komercyjnych*. Poznań: WSB, 2000, s. 29-33.
- BAY Ch.: *Koncepcje bezpieczeństwa indywidualnego, narodowego i zbiorowego*. „Studia Nauk Politycznych” 1989, nr 4, s. 83-91.

- BECK U.: *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa: Wyd. Naukowe SCHOLAR 2002.
- BEGG D. DORNBUSCH R. *Ekonomia*, t. 1 i 2. Warszawa: PWE, 1993.
- BERFENSTAM R. JACKSON H. ERIKSSON B. (eds). *The healthy community. Child Safety as a Part of Health Promotion Activities*. (pol. *Zdrowe społeczeństwo. Bezpieczeństwo dzieci jako część aktywnej promocji zdrowia*). Stockholm, Folksam: Vetenskap & Forskning, 1987.
- BENČO Jozef : (slo) *Metodológia vedeského výskumu*. Bratislava: IRIS, 2001.
- BEREZUTSKIY V.V. (ros.) БЕРЕЗУЦКИЙ В.В.: *Безопасность жизнедеятельности с позиции теории хаоса*. „Securitologia /Securitology/Секьюритология” 2008, nr 7. ISSN 1898-4509.
- Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPORT LFK&PATRON 2001.
- Bezpeka* (ukr.) *Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика*. Київ: Саммі-Книга 2007.
- Bezpeka* (ukr.) *Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика*. Науковий вісник Академії безпеки та основ здоров'я. Київ: Наше небо 2007.
- BIERĆ A.: *Ochrona prawna danych osobowych w sferze działalności gospodarczej w Polsce – aspekty cywilnoprawne*. /in:/ WYRZYKOWSKI Mirosław: *Ochrona danych osobowych*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 1999, s. 111-153.
- BOCHENSKI J.: *ABC tomizmu*. „Znak” 1950, nr 23
- BOESLER P.: *Przeciwdziałanie sytuacjom ryzyka urazów niezamierzonych*. /in:/ PRZYBYSZ P.: (red.) *Edukacja wobec różnorodności*. Gdynia: Akademia Marynarki Wojennej 2001, s. 137-150.
- BOGOMOLOV V.A. (ros.) БОГОМОЛОВ В.А.: *Экономическая безопасность*. Москва: ЮНИТИ 2006.
- BOJARSKI Tadeusz: *Przestępstwa przeciwko państwu. Uwagi na tle kodeksu karnego*. /in:/ *Prace ofiarowane Profesor Oktawii Górniok*. Katowice, 1996.
- BOLTIVETS S.I. (ukr.) БОЛТІВЕЦЬ С.І.: *Педагогічна психогігієна: теорія та методика*. Київ: Редакція “Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України” 2000.
- BOLTIVETS S.I. (ukr.) БОЛТІВЕЦЬ С.І.: *Родино-діалектна генеза психогігієни навчання учнів та студентів*. /в:/ *Актуальні проблеми психології*. Збірник наукових прац. Том IX. Частина 2. Київ: Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України 2007.

- BOLOGNA G.J. LINDQUIST R.J. WELLS J.T.: *The Accountant's Handbook of Fraud and Commercial Crime*. John Wiley & Sons Inc. 1995.
- BOROWIECKI R. KWIECIŃSKI M. (red.): *Informacja w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Pozyskiwanie, wykorzystanie i ochrona (wybrane problemy teorii i praktyki)*. Zakamycze: Kantor Wydawniczy 2003.
- BOSTAN L. (rom.) *Securitatea în procesele de dezvoltare: analiză filosofico-metodologică*. Chişinău: Centrul Editorial al UASM, 2008.
- BOŽEK F. BUMBOVÁ A.: (cze.) *Dlouhodobé účinky neionizujícího záření polimních hodnot. /in:/ Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 13. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2008, s. 69-76.
- BULLER J. Leszek: *Zarządzanie bezpieczeństwem*. „Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa” 2008, nr 10, s. 21-28.
- BUZALKA J.: (slov.) *Vybrané otázky teórie krízového manažmentu a civilná ochrana*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru 2001.
- BUZAN, B. WAEVER, O. WILDE de J.: *Bezpečnost. Nový rámec pro analýzu*. Brno: Centrum strategických studií, 2005.
- CARROLL, J. S.: *Safety culture as an ongoing process: Culture surveys as opportunities for enquiry and change*. (pol. Kultura bezpieczeństwa jako ciągły proces). „Work & Stress” 1998, No 12, p. 272-284.
- ČECH L.: (slo.) *Civilno-vojenská spolupráca (CIMIC) a jej miesto v príprave príslušníkov ozbrojených síl Slovenskej republiky. /in:/ Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 13. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2008, s. 99-104.
- CHEN Min: *Chinese and Japanese Negotiating Styles*. „The International Executive”, marzec-kwiecień 1993, s. 148.
- CIECIERSKI M.: *Wywiad gospodarczy w walce konkurencyjnej przedsiębiorstw*. Warszawa: PAT 2007.
- CIEŚLARCZYK M.: *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa i obronności*. Towarzystwo Wiedzy Obronnej, „Zeszyt Problematyczny” 2001, nr 3, s. 5-19.
- COOPER, M. D.: *Towards a model of safety culture*. (pol. W kierunku modelu bezpieczeństwa). „Safety Science” 2000, No 36, p. 111-136.
- COX, S. COX, T.: *The structure of employee attitudes to safety: A European example*. (pol. Struktura nastawienia pracownika do bezpieczeństwa: przykład europejski) „Work & Stress” 1991, No 5, p. 93-104.

- COX, S. & FLIN, R.: *Safety culture: Philosopher's stone or man of straw?* (pol. *Kultura bezpieczeństwa: Kamień filozoficzny lub słomiany zapał?*) „Work & Stress” 1998, No 12(3), p.189-201.
- CreditMetrics, dokumentacja techniczna. New York: J.P.Morgan, 1997.
- ČUKAN K. POLONSKÝ D. ŠKVRNDA F.: *Sociologické pohľady na úplnú profesionalizáciu ozbrojených síl*. Bratislava: VIA MO SR 2005.
- CZAPSKA J. WÓJCIKIEWICZ J.: *Policja w społeczeństwie obywatelskim*. Zakamycze: 1999.
- CZEKAJ J.: *Metody zarządzania informacją w przedsiębiorstwie*. Kraków: AE 2000.
- CZEKUNKOWA L.: *Uczestnictwo w kulturze narodowej poprzez układ wartości uczniów zdolnych*. /in:/ PAJAŁ K. ZDUNIAK A.: (red.) *Edukacyjne zagrożenia początku XXI wieku*. Warszawa: ELIPSA 2003.
- DADAK W.: *Prywatne firmy ochrony osób i mienia a zapobieganie przestępczości*. /w:/ *Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPORT LFK 2001, s. 148-152.
- Dictionary of Financial Risk Management*. New York: 1996
- DJHIGIREY V.C. JHIDETSRIY (ukr.) ДЖИГИРЕЙ В. С. ЖИДЕЦЬКИЙ: *Безпека життєдіяльності*. Львів: Афіша, 1999.
- „Doomsday Clock” Moves Two Minutes Closer To Midnight. „Bulletin of the Atomic Scientists”, 2007-01-17. ISSN 0096-3402. www.thebulletin.org
- DUDNIKOVA I.I. (ukr). ДУДНИКОВА І.І.: *Безпека життєдіяльності*. Київ: Видавництво Європейського університету 2003.
- DWORECKI S.: *Wybrane problemy kształtowania bezpieczeństwa narodowego*. Warszawa: Zeszyty Naukowe AON 1995, nr 1.
- DZIAWGO D.: *Credit-rating*. Warszawa: PWN 1998.
- DZIAWGO D.: *Zarządzanie ryzykiem w banku komercyjnym*. /in:/ GŁUCHOWSKI J. SZAMBELAŃCZYK J.: (red.) *Bankowość. Podręcznik dla studentów*. Poznań: WSB 1999, s. 351-398.
- Encyklopedie světový terorismus*. Praha: Svojtka&Co 2001.
- Евтух М.Ъ., *Про науково-організаційні проблеми ступеневої професійної підготовки педагогів* /в:/
- Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*, Видавничий центр Міжнародного університету РЕГІ ім. Академіка Степана Дем'янчука, Рівне 2003, частина I, с. 267-270.

- FISCHER B.: *Przestępstwa komputerowe i ochrona informacji*. Kraków: Zakamycze 2000.
- Financial Analysis and Planing*. New York: Addison-Wesley Publishing Company 1989.
- FLAKIEWICZ W.: *Podjmowanie decyzji kierowniczych*. Warszawa: PWE, 1971.
- FORLICZ S.: *Niedoskonała wiedza podmiotów rynkowych*. Warszawa: PWN 2001.
- FRANKFORT-NACHMIAS CH. NACHMIAS D.: *Metody badawcze w naukach społecznych*. Poznań: Zysk i S-ka 2001.
- FREI D.: *Sicherheit. Grundfragen der Weltpolitik*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer 1977, s. 17-21.
- FUKUYAMA F.: *The Great Disruption*. London: PROFILE BOOKS, 1997.
- GAJOS M. ZALEWSKI S. (red): *Ochrona informacji niejawnych i biznesowych*. Katowice: KSOIN 2005.
- GARDOCKI L.: *Prawo karne*. Warszawa: 1998.
- GARTVITH O.G. i inni (ukr.) ГАРТВІЧ О.Г. та ін: Фізкультурно-оздоровча та спортивна діяльність з рукопашного бою. (pol. Sport i zajęcia sportowe sportów walki) Київ: МАУП 2005.
- GAŠPIERIK L.: (slo) *Kriminológia*. Žilina: ŠEVT, 2003.
- GELLER, E. S.: *The Psychology of Safety*. Radnor, PA: Chilton Book Company, 1996.
- GERASIMTHUK Andrij Andrijovith, TIMOSHENKO Olena Ivanivna, DASZKIEWICZ Jakub (ukr.) ГЕРАСИМЧУК Андрій Андрійович, ТИМОШЕНКО Олена Іванівна, ДАШКЕВИЧ Якуб: *Етика й етикет сучасного бізнесу - запорука економічної безпеки підприємств*. (pol. *Etyka i etykieta współczesnego biznesu - rękojmia bezpieczeństwa przedsiębiorstwa*). Київ: Европейський Университет, 2007.
- GERTSMAN S.: *Psychologia na co dzień*. Warszawa: KiW 1975.
- GLADKAYA L.A. (ukr.) ГЛАДКАЯ Л.А.: *Управління ризиком, можливі шляхи його зменшення*. /в:/ *Безпека Життя і діяльності людини - освіта, наука, практика*. Київ: Самміт-Книга, 2007 с. 36.
- GLASSMAN James K. *Dihydrogen Monoxide: Unrecognized Killer*. Copyright 1997 The Washington Post Company.
www.junkscience.com/news/glassman.html
- GLEUCHOWSKI J. SZAMBELANČZYK J.: (red.) *Bankowość. Podręcznik dla studentów*. Poznań: WSB 1999.

- GOLDBERG V.P.: *Regulation and Administered Contracts*. „Bell Journal of Economics and Management Science”, 1976, nr 7, s. 439-441.
- GOLKA M.: *Kultura jako system*. Poznań: OWN 1992.
- GOZORA V.: (slo.) *Indikátory udržateľného rozvoja podnikateľských subjektov. /in:/ Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 13. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2008, s. 179-185.
- GRIFFIN R. W.: *Podstawy zarządzania organizacjami*. Warszawa: PWN 1997.
- GRUSZECKI T.: *Przedsiębiorca*. Warszawa: CEDOR 1994.
- GUSYEV V.S. i inni (ros.) ГУСЕВ В.С. и др.: *Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов*. Санкт-Петербург: ИД Очарованный странник 2001.
- GYMERSKÁ J.: (slo.) *Mechanické prostriedky a systémy technickej ochrany objektov*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru 2003.
- HADDON W.: *Strategy in preventive medicine: passive vs. active approaches to reducing human wastage. (pol.) Strategia prewencyjna w medycynie: pasywne albo aktywne podejście do zmniejszenia urazów człowieka. „Trauma” 1974;14:353-354*
- HADDON W.: *The basic strategies for preventing damage from hazards of all kinds. (pol.) Podstawowe strategie zapobiegania szkodom od wszelkiego rodzaju zagrożeń. „Hazard Prevention” 1080;16:8-11.*
- HANAUSEK T.: (pol.) *Element bezpośredniości jako znamię niektórych typów przestępstw. „Państwo i Prawo” 1964, nr 12, s. 905-914.*
- HANAUSEK T.: (pol.) *Zarządzanie bezpieczeństwem – nowa dziedzina nauki. /in:/ Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPORT LFK 2001, s. 36-39.
- HAYEK F.A.: *Law, Legislation and Liberty*. Chicago and London: The University of Chicago Press, vol. 1, 1979.
- HERMAN M.: *Potęga wywiadu*. Warszawa: 2002.
- HERVAINE SZABÓ G.: (mag.) *A tudományos parkok a globalizációs és regionalizációs folyamatokban*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola 2002.
- HOC S.: *Organizacja polskich służb specjalnych. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 3, s. 41.*
- HOFREITER L.: (slov.) *Bezpečnosť a bezpečnostné prostredie. Bezpečnostné riziká a ohrozenia. /in:/ REITŠPÍS J. a kol.: (slo.) Manažérstvo bezpečnostných rizík*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2004, s. 9-43.
- HOFREITER L.: (slov.) *Bezpečnostný manažment*. Žilina: FŠI ŽI 2002.

- HOFREITER L.: (slov.) *Securitológia*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M.R. Štefánika, 2006.
- HOFREITER Ladislav: *Teória a riešenie konfliktov*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M.R. Štefánika, 2008.
- HOFSTEDE G.: *Kultury i organizacje*. Warszawa: PWE 2000.
- HOŁYST B.: *Kryminologia*. Warszawa: LexisNexis, 2004.
- IHNATOWICZ I. MACZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988.
- IHNATOWICZ I. *Od rozbiórów do pierwszej wojny światowej*. /in:/ IHNATOWICZ I. MACZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988, s. 427-589.
- IRKHIN B.Ju. (ukr.) ІРХІН Б.Ю.: *Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України*. Київ: РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут 2005.
- ITTELSON W.H.: *Environment perception and contemporary perceptual theory*. /in:/ ITTELSON W.H. (red.) *Environment and Cognition*. New York: Academia Press, 1973, p. 1-19.
- ITTELSON W.H. (red.) *Environment and Cognition*. New York: Academia Press, 1973.
- IWANOW A. JANOWICZ E. ZIÓŁKOWSKI Z.: *Inwestycyjny rating przedsiębiorstwa*. Słupsk: WHSZ 2008.
- JAJUGA K. JAJUGA T.: *Inwestycje. Instrumenty finansowe, ryzyko finansowe, inżynieria finansowa*. Warszawa: PWN 1998.
- JANEČEK V.: *Kvalifikačný modulárny systém odborného vzdelávania pre systémovo špecializovaný manažment*. /in:/ NOGALSKI B. TOMASZEWSKI J. (red): *Bezpieczeństwo, administracja i biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej*. Gdynia: WSAiB 2005, s. 345-351.
- JANOŠEC Josef a kolektiv: (cze.) *Bezpečnost a obrana České republiky 2015-2025*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky 2005. Ročník 16 (48), s. 3-14
- JANOŠEC Josef: (cze.) *Bezpečnostní realita zemí V-4 z pohledu sekuritologie*. /In:/ *Bezpečnost' krajín V - 4 v rozšírenom priestore NATO*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Skalica: Stredoeurópska vysoká škola v Skalici, 2008.

- JANOŠEC Josef: (cze.) *Diskuze základních problémů bezpečnostní vědy*. /in:/ „Science & Military” 2006, č. 2, s. 19 – 31. ISSN 1336-8885.
- JANOŠEC Josef: (cze.) *Od teorie obrany k sekuritologii*. /in:/ LUPTÁK Lubomír: *Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia: 2006-2007*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2007, s. 487-495.
- JANOŠEC Josef: (cze.) *Sekuritologie – nauka o bezpečnosti a nebezpečnosti*. „Vojenské rozhledy” 2007, nr 3, s. 3-14.
- JANOWICZ E.: (red.) *Edukacja ekologiczna oraz determinanty rozwoju regionalnego i bezpieczeństwa biznesu w jednoczącej się Europie*. Słupsk: Wyższa Szkoła Zarządzania 2004.
- JARRA E.: *Socjologia katolicka*. Londyn: 1953.
- JAŠEK R.: (cze.) *Informační bezpečnost a ochrana zdraví při práci s výpočetní technikou*. Ostrava: Ostravská Univerzita 2003.
- JAŠEK R. BENDA R.: (cze.) *Průzkum informační bezpečnosti malých a středních firem středomoravského regionu*. /in:/ *Internet a konkurenceschopnost podniku*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati 2003, s. 60-65.
- JASIŃSKI W.: *Pranie brudnych pieniędzy*. Warszawa: Poltext, 1999.
- JAWORSKI W. L. ZAWADZKA Z.: (red.) *Bankowość. Podręcznik akademicki*. Warszawa: POLTEXT 2002.
- JHELIVO E.P. ZATSARNIY V.V. (ukr.) ЖЕЛИВО Є.П. ЗАЦАРНИЙ В.В. *Безпека життєдіяльності*. Київ: Університет „Україна” 2005.
- JHURAVEL Valeriy Petrovith, TIMOSHENKO Elena Ivanovna, DITNEK Aleksandr Ivanovith (ros.) ЖУРАВЕЛБ Валерий Петрович, ТИМОШЕНКО Елена Ивановна, ДИЧЕК Александр Иванович: *Противодействие рейдерству*. (pol. *Przeciwdziałanie wrogietu przejęciu*). Київ: Европейский Университет, 2009.
- JURCZAK W. (ukr.) Юрчак В. *Знання в області безпеки - складова частина університетської освіти*. „Безпека життєдіяльності” 2007, № 5, с. 12. Реєстраційний № 63600-КВ ндекс 01237.
- KACZMAREK J. SKOWROŃSKI A.: *Bezpieczeństwo - świat - Europa – Polska*. Wrocław: 1998.
- KACZMAREK T.: *Zarządzanie ryzykiem handlowym i finansowym dla praktyków*. Gdańsk: Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr 1999.
- KAGANEK K.: *Bariery uprawiania turystyki w opinii osób niepełnosprawnych*. /in:/ MIDURA F. ŻBIKOWSKI J.: *Krajoznawstwo i turystyka osób niepełnosprawnych*. Biała Podlaska: PWSZ 2005, s. 115-121.

- KAGANEK K.R. KORZENIOWSKI L.F.: *Jakość i bezpieczeństwo usług hotelarskich*. Kraków: EAS 2008.
- KALASHNIK N.G. (ros.) КАЛАШНИК Н.Г.: *Эстетические вкусы: их истоки и формирование*. (pol. *Estetyczne smaki: pochodzenie i kształtowanie*). Киев: Типография МВД Украины, 2007.
- KALASHNIK N.G. (ukr.) КАЛАШНИК Н.Г.: *Соціалізація особистості засобами естетичного виховання та фізичної культури*. (pol. *Socjalizacja osobowości środkami wychowania estetycznego i kultury fizycznej*). Сімферополь: БАТ Сімферопольська міська друкарня, 2008.
- KAMLIK M.I. (ukr.) КАМЛИК М. І.: *Економічна безпека підприємницької діяльності*. Київ: Атіка, 2005.
- KARAŞAHİN M.: *Which safety level is enough for railway companies?* GRZYBOWSKI M. TOMASZEWSKI J.: (red.) *Bezpieczeństwo w administracji i biznesie*. Gdynia: WSAiB, 2007, s. 366-370.
- KATORIN Y.F. KURENKOV E.V. LYSOV A.V. OSTAPENKO A.N. (ros.) КАТОРИН Ю.Ф., КУРЕНКОВ Е.В., ЛЫСОВ А.В., ОСТАПЕНКО А.Н.: *Большая энциклопедия промышленного шпионажа*. Санкт-Петербург: Издательство Полигон 2000.
- KATZ D. KAHN R.L.: (ang.) *The Social Psychology of Organizations*. New York: 1966.
- KAUFMANN F.X.: *Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem*, Georg Thieme Verlag. Stuttgart: 1970.
- KHALMURADOV B.D. (ukr.) ХАЛМУРАДОВ Б.Д.: *Безпека життєдіяльності - галузь науки /в:/ Безпека Життя і діяльності людини - освіта, наука, практика*. Київ: Самміт-Книга, 2007 с. 21.
- KIEŁTYKA L.: *Komunikacja w zarządzaniu*. Warszawa: Placet 2002.
- KIEŻUN W.: *Sprawne zarządzanie organizacją*. Warszawa: SGH 1997.
- KISIELNICKI Jerzy: *Metody informatyczne*. Warszawa: PWE, 1981.
- KŁOSKOWSKA A.: *Socjologia kultury*. Warszawa: PWN 1983.
- KOCZKOWSKI M.T. RYSZKOWSKI M.P. WILUŚ J.: *Bezpieczeństwo zasobów materialnych i informacyjnych firmy*. Katowice: KSOIN 2007.
- KONFUCJUSZ (Kong Fuzi): *Daxue*. (b.m; b.r.)
- KONOVALOV O.A. (ukr.) КОНОВАЛОВ О. А.: *Севітологія. Концептуальні основи безпечної життєдіяльності*. Київ: 2004.
- KOPALIŃSKI Wł.: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wydanie 14. Warszawa: Wiedza Powszechna 1983.

- KORZENIOWSKI L.: *Administrowanie bezpieczeństwem. Program kształcenia w szkole wyższej - przedmioty specjalizacyjne*. Kraków: EAS, 2005.
- KORZENIOWSKI L.: *Bezpieczeństwo europejskie. Program kształcenia w szkole wyższej - przedmioty specjalizacyjne*. Kraków: EAS, 2005.
- KORZENIOWSKI L.: *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*. Kraków: KTE 2001.
- KORZENIOWSKI L.: *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*. Wydanie drugie. Kraków: EAS 2002.
- KORZENIOWSKI L.: (pol.) *Menedżment. Podstawy zarządzania*. Kraków: EAS 2003.
- KORZENIOWSKI L.F.: *Nadużycia menedżerów w warunkach ryzyka gospodarczego*. /in:/ GRZYBOWSKI M. TOMASZEWSKI J.: (red.) *Bezpieczeństwo w administracji i biznesie*. Gdynia: WSAiB 2007, s. 113-119.
- KORZENIOWSKI L.: (slov.) *Objektívno-subjektívny charakter bezpečnosti ako podmienky služieb v poľsku*. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2007, s. 373-377.
- KORZENIOWSKI L. PEPŁOŃSKI A.: *Wywiad gospodarczy. Historia i współczesność*. Kraków: EAS 2005.
- KORZENIOWSKI L.: *Polityka bezpieczeństwa informacji w zarządzaniu firmą*. „Państwo i Społeczeństwo” 2003, nr 1, s. 265-280.
- KORZENIOWSKI L.: (red.) „Prace edukacyjne” Zeszyt Nr 1. Kraków: Krajowa Izba Edukacji 2000.
- KORZENIOWSKI L.: *Przyczynek do teorii zarządzania bezpieczeństwem*. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Žilina: Žilinská univerzita 2002, s. 241-245.
- KORZENIOWSKI L.F.: *Securitologia na początku XXI wieku*. „Securitologia/Securitology/Секьюритология” 2007, nr 6, s. 181-192.
- KORZENIOWSKI L.: (ang.) *Securitology. The concept of safety*. “Comunikations” 2005, No 3, s. 20-23.
- KORZENIOWSKI L.: (cze.) *Sekuritologie v procesu stávání se vědou*. „Obrana a strategie” 2008, № 1, s. 113-123. Ústav strategických studií, Univerzita obrany, Brno, Česká republika. ISSN 1214-6463 (print) a ISSN1802-7199 (on-line (on-line www.defenceandstrategy.eu)).
- KORZENIOWSKI L. (ros.) КОЖЕНЕВСКИЙ Л.: *Управление безопасностью*. „Безопасность жизнедеятельности”, 2003, № 12, с. 2-5.

- KORZENIOWSKI L. (ukr.) КОЖЕНЬОВСКИ Л.: *Управління безпекою „Актуальні проблеми економіки”* 2004, № 1(31), с. 147-154.
- KORZENIOWSKI L.: *Zarządzanie bezpieczeństwem. Od ryzyka do systemu.* /in:/ KORZENIOWSKI L. (red): *Zarządzanie bezpieczeństwem. Prace Edukacyjne.* Kraków: LIPORT LFK 2001, s. 21-26.
- KORZENIOWSKI L.: *Zarządzanie bezpieczeństwem. Program kształcenia w szkole wyższej - przedmioty specjalizacyjne.* Kraków: EAS, 2004.
- KORZENIOWSKI L.: *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona.* /in:/ *Zarządzanie bezpieczeństwem.* Kraków: PSB 2000, s. 437-444.
- KORZYCKI St.: *Bezpieczeństwo polityczne.* /in:/ *System bezpieczeństwa Polski.* Warszawa: AON 1993.
- KOSIEWICZ J.: *Filozoficzne aspekty kultury fizycznej i sportu.* Warszawa: BK 2004.
- KOSZKIN V.I. i inni (ros.) КОШКИН В.И. и др.: *Антикризисное управление.* Москва: ИНФРА-М. 2000.
- KOTARBIŃSKI T.: *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk.* Warszawa: PWN 1986.
- KOTLER PH. ARMSTRONG G. SAUNDERS J. WONG V.: *Marketing. Podręcznik europejski.* Warszawa: PWE 2002.
- KOZDROWSKI S.: *Wybrane zagadnienia kryminologii.* Słupsk: AGOPOL 2000.
- KOZDROWSKI S.: *Wybrane elementy securitologii - jako nauki o bezpieczeństwie.* „Securitologia/Securitology/Секьюритология” 2007, nr 6, s. 193-206.
- KOŹMIŃSKI A.K. PIOTROWSKI W. (red.): *Zarządzanie. Teoria i praktyka.* Warszawa: PWN 1999.
- KOŹMIŃSKI A.K.: *Zarządzanie w warunkach niepewności.* Warszawa: PWE 2004.
- KREDISOV A.I. BEREZOVENKO S.M. VOLOSHIN V.V. i inni, (ukr.) КРЕДИСОВ А.І. БЕРЕЗОВЕНКО С.М. ВОЛОШИН В.В. та ін.: *Управління зовнішньоекономічною діяльністю.* Київ: ВІРА-Р 2002.
- KŘÍŽ Z. MAREŠ M. SUCHÝ P.: *Sekuritologie – pavěda, nikoliv metavěda. “OBRANA A STRATEGIE”* 2/2007, s. 117-124.
<http://www.defenceandstrategy.eu/en/current-issue-2-2007/forum/securitology-pseudoscience-no-metascience.html>

- KRUTOV V. DICHEK O.: (edit.) *Society resists terrorism: Forums materials (2004-2006)*. Kiev: International Antiterrorism Unity, 2007.
- KRYNOJEWSKI F. BASIAGA J.: *Kryzys – zagrożenie czasu pokoju i czasu wojny*. /in:/ MAZUR S.: (red.) *Edukacja dla bezpieczeństwa*. Katowice: AWF 2006, s. 189-214.
- KRZYŻANOWSKI L.J.: *O podstawach kierowania organizacjami*. Warszawa: PWN, 1999.
- KRZYŻANOWSKI L.: *Podstawy nauki zarządzania*. Warszawa: PWN, 1985.
- KUDIN V.A. (ros. КУДИН В.А.): *Образование в судьбах народов*. (pol. *Edukacja w losach narodów*). Киев: ПП Гама-Принт, 2007.
- KUKUŁKA J.: *Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego Polski*. „Wieś i Państwo”, 1995, nr 1, s. 198-199.
- KURIATA R. MARIAN C.: *Kryzysy i sposoby radzenia sobie z nimi*. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Kupieckiej 2005.
- KWIECIŃSKI M.: (pol.) *Wywiad gospodarczy w zarządzaniu przedsiębiorstwem*. Warszawa-Kraków: PWN 1999.
- LABUDOVÁ J. a kol.: (slo.) *Šport pre všetkých*. Bratislava: Slovenský zväz rekreačnej telesnej výchovy a športu 2002.
- LAPIN V.M. (ukr.) ЛАПІН В. М.: *Безпека життєдіяльності людини*. Львів: Львівський банківський коледж, 1998. 6-те вид. Київ: Знання, 2007.
- Leksykon zarządzania*. Warszawa: Difin 2004.
- LESZCZYŃSKI M.: *bezpieczeństwo socjalne a bezpieczeństwo państwa*. “Securitologia” 2008, nr 7, s. 69-79.
- LEV B.: *Knowledge Management: Fad or Need?* „Research Technology Management”, September/October 2000, Vol. 43, Issue 5.
- LEWIN K.: (ang.) *Principles of Topological Psychology*. New York: 1936.
- LIBOR F.: *Analýza a predikce bezpečnostních hrozeb a rizik v České republice*. Disertační práce. Brno: MASARYKOVA UNIVERZITA, Fakulta sociálních studií, Katedra politologie 2006.
- LINDE M.S.B.: *Słownik języka polskiego*, tom pierwszy A-F (reprint). Warszawa: Gutenberg-Print 1994.
- LIPIEC J.: *Etyka ochrony*. /in:/ *Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPIEC LFK, 2001, s. 82-94.
- LIPIEC J.: *Ontologia ryzyka* /in:/ STACHARSKA-TARGOSZ J.: (red.) *Ryzyko w działalności banków komercyjnych*. Poznań: WSB, 2000, s. 13-27.

- LIPIEC J.: *Świat wartości*. Kraków: 2001.
- LIPIEC J.: *Wolność i podmiotowość człowieka*. Kraków: FALL, 1997.
- LIPIEC J.: *Koło etyczne*. Kraków: FALL, 2005.
- LOVEČEK T.: *Bezpečnosť informačných systémov*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2007.
- LUKASHCHUK-FEDYK S.V. (ukr.) ЛУКАШУК–ФЕДИК С.В.:
Репродуктивна культура особистості. Тернопіль: Астон, 2004.
- LUPTÁK Ľ: *Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia: 2006-2007*.
Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2007.
- MACIEJEWSKI J.: *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*.
Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2001.
- MAĆZAK A.: *Od połowy XV wieku do rozbiorów*. /in:/ IHNATOWICZ I.
MAĆZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółeczeństwo polskie od
X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988, s. 213-426. ISBN 83-05-11402-3.
- MADEJ Marek: *Zagrożenia asymetryczne bezpieczeństwa państw obszaru
transatlantyckiego*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
2007. ISBN 978-83-89607-09-6.
- MAXIMENKO S.D. NOSENKO E.L. (ukr.) МАКСИМЕНКО С.Д.
НОСЕНКО Е.Л.: *Експериментальна психологія*. (pol. *Psychologia
eksperymentalna*). Киев: Центр учбової літератури, 2008.
- MAXIMENKO S.D. (ros.) МАКСИМЕНКО С.Д.: *Генезис существования
личности*. Киев: „КММ” 2006.
- MAXIMENKO S.D. (ros.) МАКСИМЕНКО С. Д.: *Генетическая
психология*. Киев: „Рефл-бук”-Москва, „Ваклер” 2000.
- MAXIMENKO D.S. (ros.) Максименко С. Д.: *Основы военной психологии*.
Хмельницкий: Национальная Академия пограничных войск 2003.
- MALINOWSKI B.: *Szkice z teorii kultury*. Warszawa: „Książka i Wiedza”,
1958.
- Mała encyklopedia*. Warszawa: PWN 1996.
- MANSTEAD Antony S.R. HEWSTONE Miles i inni (red.): *Psychologia
społeczna. Encyklopedia Blackwella*. Warszawa: Jacek Santorski&CO
Wydawnictwo 1996.
- MARCIN M., REITŠPÍS J., SLEPECKÝ J.: (slo.) *Krízové situácie
v železničnom staviteľstve*. Žilina: Žilinska univerzita v Žiline, Fakulta
špeciálneho inžinierstva, 2002.

- MARCZYK W. MARCZYK S.: *Wybrane zagadnienia organizacji i zarządzania*. Kraków: AWF, 2003. Podręczniki i Skrypty nr 18.
- MAREŠ M.: *Bezpečnost*. /in:/ ZEMAN P.: *Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů*. Vyd. 1. Brno: Ústav strategických studií, Vojenská akademie v Brně 2002.
- MARTINET B, MARTI Y-M.: *Wywiad gospodarczy. Pozyskiwanie i ochrona informacji*. Warszawa: PWE 1999.
- MASLOW A.: *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1990.
- MATIS J. HAMAJ P. MARTINSKÁ M.: *Sociológia armády*.
- MATIS Jozef: *Sociálno-pedagogické aspekty prípravy bezpečnostného manažéra*. „Securitologia/Securitology/Секьюритология” 2008, nr 7, s. 154-165.
- MAZUR S.: (red.) *Edukacja dla bezpieczeństwa. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej*. Katowice: AWF 2006.
- MEARNS, K. J., & FLIN, R.: *Assessing the state of organizational safety-Culture or climate?* (pol. *Ocena stanu organizacyjnego bezpieczeństwa - Kultura czy klimat?*) „Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social”, 1999, No 18(1), p. 5-17.
- MELICHÁREK Z.: (cze.) *Vliv pohybového programu na psychicky nemocné klienty*. /in:/ NOGALSKI B. TOMASZEWSKI J.: (red.) *Bezpieczeństwo, administracja i biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej*. Gdynia: WSAiB, 2005, s. 377-382.
- MERLIN W.S.: *Związek cech społecznych i indywidualnych w osobowości*. /in:/ *Zagadnienia psychologii różnic indywidualnych*. Warszawa: PWN 1971.
- MIKA J.: *Edukacja wojskowa w Republice Czeskiej a Instytut Studiów Strategicznych*. /in:/ NOGALSKI B. TOMASZEWSKI J.: (red.) *Bezpieczeństwo, administracja i biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej*. Gdynia: WSAiB, 2005, s. 383-389.
- MIKHAYLUK V.A. KHALMURADOV B.D. (ukr.) МИХАЙЛЮК В.О. ХАЛМУРАДОВ Б.Д.: *Цивільна безпека*. Київ: „Центр учбової літератури” 2008, 158 с. ISBN 978-966-364-684-8.
- MIKOLAJ J.: (slov.) *Rizikový manažment*. Žilina: RVS FŠI ŽU 2001.
- MIKOLAJ J. HOFREITER L. MACH V. MIHÓK J. SELINGER P.: (slov.) *Terminológia bezpečnostného manažmentu. Výkladový slovník*. Košice: Multiprint 2004.

- MOCZUK E.: *Postrzeżanie bezpieczeństwa publicznego w środowisku lokalnym*. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego 2003.
- MOHAN D.: *Safety as a Human Right*. (pol. *Bezpieczeństwo jako Prawo Człowieka*.) Bombay: Indian Institute of Technology 2003.
http://www.safhr.org/campaigns_charter_safety.htm
- MOHR M. VIEHMANN K. Hg.: (niem.) *Spitzel. Eine kleine sozialgeschichte*. Berlin, Hamburg: Association A 2004.
- MORAVEC R. KAMPMILLER T. VANDERKA M. LACZO E.: (slo.) *Teória a didaktika športu*. Bratislava: Fakulta telesnej výchovy a športu Univerzity Komenského v Bratislave v spolupráci so Slovenskou vedeckou spoločnosťou pre telesnú výchovu a šport 2004.
- MORGAN G.: *Obrazy organizacji*. Warszawa: PWN, 1997.
- MOROZ L. (ukr.) МОРОЗ Л. *Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ*. Київ: Вид. ПАЛИБОДА 2005.
- MORRIS CH.: *Signification and Significance. A study of the Relation of Sings and Values*. Cambridge: Mass. 1964.
- MOULTON G.: *Po czym poznać oszusta - charakterystyka typowego przestępcy /in:/ Przestępstwa i oszustwa w biznesie. Jak się zabezpieczyć?* Materiały z konferencji. Warszawa: 1996.
- MÜLLEROVÁ J. KRIŠŠÁK P.: *Základy termomechaniky I*. Žilina: Hydropneutch 2007. ISBN 809684793-7.
- MURDZA K.: *Bezpečnosť a bezpečnostná orientácia v globálnej rizikovej spoločnosti*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru 2005.
- New Webster's Dictionary of the English Language*. College Edition. Delhi: Surjeet Publications Reprint 1988.
- NIKULIN G.V. GORYANA L.G. (ukr.) НИКУЛИН Г.В. ГОРЯНА Л.Г.: *Основи безпеки життєдіяльності*, Київ: Основа 2004.
- NOGALSKI B. TOMASZEWSKI J. (red): *Bezpieczeństwo, administracja i biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej*. Gdynia: WSAiB 2005. ISBN 83-89857-12-X.
- NOWAK K.: *Polski rynek kapitałowy*. Poznań: WSB, 1997.
- NOWAK S.: (pol.) *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: PWN 1985.
- NOWAKOWSKI Z. SIKORSKI W.: *Informatyka bez tajemnic*. Cz. I. Warszawa: EDU-MIKOM 1977.

- NIKYLIN G.V. GORYANA L.G. (ukr.) НІКУЛІН Г.В. ГОРЯНА Л.Г.
Основи безпеки Життєдіяльності. Київ: Основа 2004.
- NYE J.S.Jr.: *Problemy badań nad bezpieczeństwem*. „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 6, s. 51-64.
- OBERUČ J.: (slo.) *Miesto pedagogiky pri riešení krízových situácií*. /in:/ *Bezpečnosť a ochrana majetku*. Košice: LIPOPORT LFK, 2001, s. 33-35.
- OBERUČ J.: (slo.) *Význam prostredia triedy - školy pre celoživotné vzdelávanie* /in:/ *Mesto celoživotného vzdelávania v kariére profesionálneho vojaka*. Liptovský Mikuláš: Vojenská akadémia 2001, s. 65-72.
- Objawienie św. Jana*. /in:/ *Biblia to jest Pismo Świąte Starego i Nowego Testamentu*. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Bibilijne, 1976, s. 1333-1352.
- O bezpieczeństwie*. (ros.) *О безопасности*. Сб. Законодательных и нормативных документов. Москва: 1998.
- OCHOA SIGUENCIA L.G. CZAPKA M.R.: *E-teaching as form of creating personal dispositions that increase work efficiency*. „JAC international journal: advanced corporate learning” 2008, No 2, pp. 31-35.
- OLEAŃSKI J.: *Ekonomika informacji*. Warszawa: PWE 2001.
- PAJAŁ K. ZDUNIAK A.: (red.) *Edukacyjne zagrożenia początku XXI wieku*. Warszawa: ELIPSA 2003.
- PALIY I.P. (ros.) Палий И.П.: *Опыт повышения квалификации руководителей государственных предприятий, учреждений и организаций*. „Państwo i Społeczeństwo” 2003, nr 4, s. 235-240.
- PECIAK J.: *O utajnianiu mowy bez tajemnic*. Warszawa: MON 1980.
- PEPŁOŃSKI A.: (pol.) *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*. Warszawa: BELLONA 2002.
- PEPŁOŃSKI A.: (pol.) *Współczesne tendencje w funkcjonowaniu wywiadu gospodarczego*. „Studia Społeczno_Ekonomiczne” seria C, Słupsk 2004, nr 3, s. 93-108.
- PIĄTEK Z.: *Procedury i przedsięwzięcia systemu reagowania kryzysowego*. Wydanie drugie. Warszawa: AON 2006.
- PIDGEON Nick F. *Safety Culture and Risk Management in Organizations*. (pol. *Kultura bezpieczeństwa i zarządzania ryzykiem w organizacjach*). Birkbeck College, University of London. „Journal of Cross-Cultural Psychology”, 1991, Vol. 22, No. 1, p.129-140

- PIETRAŚ Z. J.: *Prawo wspólnotowe i integracja europejska*. Lublin: Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2005.
- PIKNA B.: (cze.) *Mezinárodní terorismus a bezpečnost Evropské unie (právní náhled)*. Praha: Linde Praha 2006. ISBN 80-7201-615-6.
- PIOCHA S.: (red.) *Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*. Koszalin: PTE 2004.
- PIOCHA S.: *Makroekonomia a problemy bezpieczeństwa*. /in:/ PIOCHA S.: (red.) *Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*. Koszalin: PTE 2004, s. 7-20.
- PISTUN I.P. (ukr.) Пістун І. П.: *Безпека життєдіяльності*: Навч. посіб. Суми: Університет, книга, 1999.
- POHORILLE M.: *Mechanizmy i kierunki zmian w konsumpcji społeczeństwa polskiego*. Warszawa: UW, 1980.
- POLEDŇÁK P.: (slo.) *Záchrané práce v mestských aglomeráciách* /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2002, III. časť, s. 123-132.
- POLMAR N. ALLEN T. B.: *Księga szpiegów. Encyklopedia*. Warszawa: Magnum 2000.
- Polskie banki w drodze do Unii Europejskiej*, Poltext, Warszawa 1997.
- PORADA V.: (cze.) *Teoretický rozbor policejní informace, situace a identifikace policejní činnosti*. Praha: „Bezpečnostní teorie a praxe”. Sborník Policejní akademie ČR 2003, s. 259-271.
- PRZYBYSZ P.: (red.) *Edukacja wobec różnorodności*. Gdynia: Akademia Marynarki Wojennej 2001.
- PYATOVA A. (ros.) Пятова А.В. *К вопросу формирования системы управления в среде профессиональных военных*. /in:/ *Životný štýl a rodina vojenského profesionála*. Zborník anotácií z medzinárodnej vedeckej konferencie. Liptovsky Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika 2007.
- PYATOVA A.V. (ukr.) ПЯТОВА А.В.: *Мала академія наук БЖД (МАН БЖД)*. /в:/ *Безпека Життя і діяльності людини - освіта, наука, практика*. Київ: Самміт-Книга, 2007 с. 15-18.
- Quo vadis Europe?* Székesfehérvár: Kodolányi János University College 2004.
- RAŠEK A. a kol.: (cze.) *Tvorba základů bezpečnostní vědy*. „Vojenské rozhledy” 2007, nr 1, s. 21-31.
- REALE G.: *Myśl starożytna*. Lublin: KUL, 2003.
- REBER A.S.: *Słownik psychologii*. Warszawa: SCHOLAR 2002.

- REILLY F.K.: (ang.) *Investments*. London: The Dryden Press, International Edition, Collins 1988.
- REITŠPÍS J. a kol.: (slo.) *Manažérstvo bezpečnostných rizík*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2004.
- REITŠPÍS J.: (slo.) *Tvorba projektov prevencie kriminality na miestnej úrovni /in:/ Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2002, III. časť, s. 139-145.
- RIEBELL V.: *Die Praxis der Bilanzauswertung*. Stuttgart: 1996.
- ROBBINS S.P.: *Zachowania w organizacji*. Warszawa: PWE 2004.
- ROGOZIŃSKI k.: *Kategoria potrzeb w teorii ekonomii*. "Ekonomista" 1979, nr 3.
- ROKEACH M.: *The Nature of Human Values*. Nowy Jork: The Free Press 1973.
- RONIN Roman (ros.) РОНИН Роман: *Своя разведка*. Минск: Харвест, 1999.
- ROSA R.: (red.) *Edukacja dla bezpieczeństwa i pokoju w jednoczącej się Europie*. Siedlce: WSRP 1999.
- ROTFELD A.D.: *Polska w niepewnym świecie*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2006.
- ROTH R., BUZALKA J.: (slo.) *Terminologický slovník ochrany obyvateľstva*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru 2007.
- ROWE W.A.: (ang.) *An Anatomy of Risk*. Nowy Jork 1977.
- RYGUŁA I.: *Proces badawczy w naukach o sporcie*. Katowice: AWF 2003.
- SAK P.: (cze.) *Bezpečnostní věda - důsledek vývoje civilizace*. Praha: European Police Science and Research Conference 2004.
http://www.insoma.cz/index.php?id=1&n=1&d_1=paper&d_2=bezp_veda
- SAMUELSON W.F., MARKS S.G.: *Ekonomia menedžerska*. Warszawa: PWE, 1998.
- SAUNDERS A.: *Metody pomiaru ryzyka kredytowego*. Kraków: Dom Wydawniczy ABC, 2001.
- SCHUMPETER Josef Alois: *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper and Brothers. 5th ed. London: George Allen and Unwin, 1976.
- SCHUMPETER J.: *Kapitalizm, socjalizm i demokracja*. Warszawa: PWN 1995.
- SCHUMPETER J.: *Teorie rozwoju gospodarczego*. Warszawa: PWN, 1960.

- SENTHAGOV V.K. (red.) (ros.) СЕНЧАГОВ В.К. *Экономическая безопасность России*. (pol. *Bezpieczeństwo ekonomiczne Rosji*). Москва: ДЕЛО 2005.
- SEREBRYAKOV V.V. (ros.) СЕРЕБРЯКОВ В.В. *Социальная безопасность России: концептуальный подход*. Москва: 1995.
- SERIKOV Y.A. (ros.) СЕРИКОВ Я.А. (ред.) *Безопасность жизнедеятельности*. Севастополь: ИВЦ ХНАГХ 2004.
- SERIKOV Y.A. (ukr.) СЕРИКОВ Я. А.: *Безпека життєдіяльності*. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Харків: ХНАМГ 2005.
- SHIM J.K., SIEGEL J.G., CHI R.: *Technologia informacyjna*. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC 1999.
- SIERPIŃSKA M. JACHNA T.: *Ocena przedsiębiorstwa*. Warszawa: PWN 1998.
- SIGAJEWA E. Ł. (ukr.) Сігаєва Л.Є.: *Андрагогіка в професійному навчанні: методичні рекомендації*. Київ: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України 2003.
- ŠIMÁK L.: (slov.) *Krízový manažment vo verejnej správe*. Žilina: Žilinská univerzita 2001.
- ŠIMÁK L.: (slov.) *Vzdelávanie a veda na úseku bezpečnostní. //in:/ Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2006, s. 601-608. ISBN 80-8070-565-8.
- SINKEY J.F.: *Commercial Bank Financial Management*. New York: Macmillan Publishing Co. 1992.
- ŠKVRNDA F.: (slo.) *Spravodajské služby a bezpečnosť sveta*. Bratislava: EKONÓM 2007.
- ŠKVRNDA F. a kol.: *Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia*. Bratislava: MO SR, 2008.
- ŠKVRNDA F.: (slo.) *Vplyv medzinárodnej bezpečnosti na zadatku 21. storočia na pôsobenie ozbrojených síl a ich profesionalizáciu. //in:/ ČUKAN K. POLONSKÝ D. ŠKVRNDA F.: Sociologické pohľady na úplnú profesionalizáciu ozbrojených síl*. Bratislava: VIA MO SR 2005, s. 10-46.
- ŠKVRNDA F.: (slo.) *Vybrané sociologické otázky charakteristiky bezpečnosti v súčasnom svete. //in:/ ČUKAN K. a kol.: Mládež a armada*. Bratislava: MO SR 2005, s. 28-67.

- SLAVOVA NOCHEVA M. (bulg.) СЛАБОВА НОЧЕВА М.: *Икономика. II част. Макроикономика*. София: „Тодор Каблешков” 2005.
- SLEPECKÝ J. RISTVEJ J.: *Ekonomické dôsledky katastrof*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline 2008.
- Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN 1979.
- Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Reader`s Digest Przegląd 2001, tom 1.
- Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Reader`s Digest Przegląd 2001, tom 2.
- Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wilga 1996.
- Socialno-ekonomithni (ukr.) Соціально-економічні наслідки техногенних та природних катастроф: експертне оцінювання*. Київ: „Стилос” 2000.
- SPOTOWSKI A.: *Funkcja niebezpieczeństwa w prawie karnym*. Warszawa: PWN, 1990.
- SPREMANN K.: *Agent and Principal*, /in:/ BAMBERG G., SPREMANN K.: *Agency Theory, Information and Incentivs*. Berlin-Heidelberg-New York: Springer Verlag 1987, s. 3-37.
- STACHAK S.: *Wstęp do metodologii nauk ekonomicznych*. Warszawa: KiW 1997.
- STAŃCZYK J.: *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*. Warszawa: ISP PAN 1996. ISBN 83-86759-13-5.
- STEFANOWICZ B.: *Informacja*. Warszawa: SGH, 2004.
- STEFANOWICZ J.: *Przedmowa*. /in:/ *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*. Warszawa: ISP PAN 1996.
- STĘPIEŃ R.: *Współczesny kształt edukacji dla bezpieczeństwa – teoria i praktyka*. /in:/ *Edukacja dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*. Płock: Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica 2000.
- STEFANOWICZ J.: *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*. Warszawa: ISP PAN 1996.
- STEFANOWICZ B.: *Wybrane zagadnienia infologicznej analizy informacji*. Płock: NOVUM 1999.
- STEINHAUS H.: *O prognozie*. Zastosowania Matematyki. 1960.
- STIGLER G.J.: (ang.) *The Economics of Information*. „Journal of Political Economy” 1987, nr 95, s. 1041-1061.
- STONER J.A.F. FREEMAN R.E. GILBERT D.R. JR.: *Kierowanie*. Warszawa: PWE 1997.

- STOROŠKA Marek: (slo) *Filozoficko-teologický pohľad na dôstojnosť človeka a ľudské práva ako garancie bezpečnosti občanov*. „Securitologia/Securitology/Секьюритология” 2008, nr 7, s. 155-178. ISSN 1898-4509.
- STRATEGOR: *Zarządzanie firmą. Strategie, struktury, decyzje, tożsamość*. Warszawa: PWE 1999.
- SUŁEK M. JARUSZEWSKI W.: *Makroekonomiczne uwarunkowania bezpiecznego rozwoju gospodarczego państwa mierzone syntetycznymi wskaźnikami potencjału gospodarczo-obronnego w latach 1990-2000*. /in:/ PIOCHA S.: (red.) *Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*. Koszalin: PTE 2004, s. 37-54.
- SUN TZU, SUN PIN: *Sztuka wojny*. Gliwice: HELION 2004.
- SVANSTRÖM Leif: *Methods of evaluation of child accident prevention programmes*. (pol. *Metody oceny programów zapobiegania wypadkom dzieci*). /in:/ BERFENSTAM R. JACKSON H. ERIKSSON B. (eds). *The healthy community. Child Safety as a Part of Health Promotion Activities*. (pol. *Zdrowe społeczeństwo. Bezpieczeństwo dzieci jako część aktywnej promocji zdrowia*). Stockholm, Folksam: Vetenskap & Forskning, 1987.
- ŚWINIARSKI J.: *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*. Warszawa: Egros 1999.
- ŚWINIARSKI J.: *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*. Warszawa-Pruszków: 1997.
- SZCZEPANKOWSKI P.: *Kontrola i controlling*. /in:/ KOŹMIŃSKI A.K. PIOTROWSKI W. (red.): *Zarządzanie. Teoria i praktyka*. Warszawa: PWN 1999, s. 233-283.
- SZCZEPAŃSKI J.: *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: PWN 1970.
- SZCZEPAŃSKI J.: *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*. Warszawa: PWE, 1981.
- SZMYD J.: *Edukacja dla wartości bezpieczeństwa i kultury współżycia obywatelskiego (tradycje i współczesne potrzeby wychowania społeczno-moralnego i państwowego)*. /in:/ KORZENIOWSKI L.: (red.) „Prace edukacyjne” Zeszyt Nr 1. Kraków: Krajowa Izba Edukacji 2000, s. 85-93.
- SZMYD J.: *Bezpieczeństwo jako wartość. Refleksja aksjologiczna i etyczna*. /in:/ *Zarządzanie bezpieczeństwem*. Kraków: PSB 2000.
- SZPOR G.: *Bezpieczeństwo danych osobowych a ochrona informacji niejawnych i biznesowych*. /in:/ GAJOS M. ZALEWSKI S.: (red.) *Ochrona informacji niejawnych i biznesowych*. Katowice: KSOIN 2005, s. 33-41.
- SZTUMSKI J.: *Socjologia pracy*. Katowice: GWSH, 1999.

- SZTUMSKI J.: Wstęp do metod i technik badań społecznych. Warszawa: PWN 1984.
- SZUBIAKOWSKI M. WIERZBOWSKI M. WIKTOROWSKA A.
Postępowanie administracyjne. Warszawa: C.H. Beck, 1999.
- SZUMSKI J.: *Amerykańska opinia publiczna o przestępczości i jej kontroli*. „Przestępczość na świecie”, t. XVIII, Warszawa 1985.
- SZYMANEK A.: *Wektorowy model zagrożenia obiektu /in:/ Bezpieczeństwo systemów*. Warszawa: ITWL 1990.
- TARADEJNA M. TARADEJNA R. *Tajemnica państwowa i inne tajemnice chroniące interesy państwa i obywateli*. Warszawa: Minipress, 1998.
- ТЕРМАН Л.Н. (ros.) ТЭПМАН Л.Н.: *Риски в экономике*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА 2002.
- TERESIŃSKI Grzegorz, MĄDRO Roman: *Lekarskie aspekty narażenia na niebezpieczeństwo utraty zdrowia lub życia II. Możliwości, warunki i granice lekarskiej oceny narażenia na niebezpieczeństwo życia lub zdrowia ludzkiego oraz kryteria medycznej kwantyfikacji stopnia narażenia*. „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2001, nr 2;
- THERNIAVSKIY A.A. (ros.) ЧЕРНЯВСКИЙ А.А.: *Промышленный шпионаж и безопасность предпринимательства*. Киев МАУП 1996.
- THOMAS W. I. ZNANIECKI F.: *Chłop polski w Europie i w Ameryce*. T. 1. Warszawa: 1977.
- ТЕРМАН Л.Н. (ros.) ТЭПМАН Л.Н.: *Риски в экономике*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА 2002.
- TISCHNER J.: *Myślenie według wartości*. Kraków: SIW Znak 1982.
- TODOROVA D.: (ang.) *Bulgarian railways' investment policy*. /in:/ GRZYBOWSKI M. TOMASZEWSKI J.: (red.) *Bezpieczeństwo w administracji i biznesie*. Gdynia: WSAiB, 2007, s. 371-376.
- TOFFLER A.: *Trzecia fala*. Warszawa: PIW 2001.
- TOFFLER A. TOFFLER H.: *Wojna i antywojna*. Poznań: KURPISZ, 2006.
- TOKARSKI S.: *Efektywność kierowania a nastawienia*. Gdańsk: 1986.
- TOMAŠTÍK M.: (cze.) *Tomáš Baťa – člověk, manager, podnikatel*. /in:/ *Tomáš Baťa. Doba a společnost*. Brno: Viribus Unitis 2007, s. 34-45.
- TOMASZEWSKI J.: *Regionalne bezpieczeństwo ekonomiczne. Państwo, gospodarka, społeczeństwo w integrującej się Europie*. Kraków: KTE 2003, tom 3, s. 383-398.

- TOMASZEWSKI T.: *Główne idee współczesnej psychologii*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1986.
- TOMASZEWSKI T.: *Procesy spostrzegania* /in:/ TOMASZEWSKI T.: (red.) *Psychologia*. Warszawa: PWN 1977.
- TOMASZEWSKI T.: (red.) *Psychologia*. Warszawa: PWN 1977.
- TSAPEK V.G. (ukr.) ЦАПЕК В.Г.: (ред.) *Безпека життєдіяльності*. Навч. посіб. 3-тє вид. Київ: Знання, 2004.
- TULIBACKI W.: *Etyczne aspekty bezpieczeństwa na tle pewnych „stałych” cech natury ludzkiej*. /in:/ ROSA R.: (red.) *Edukacja dla bezpieczeństwa i pokoju w jednoczącej się Europie*. Siedlce: WSRP 1999.
- TUROWSKI J.: *Socjologia. Małe struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2001. ISBN 83-85291-64-4.
- TYRAŃSKA M.: *Obszary ryzyka w zarządzaniu zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie*. "Zeszyty Naukowe" Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2008, nr 772, s. 221-235.
- UHRIN S.: (slov.) *Obecná polícia – významný policajno-bezpečnostný subjekt*. „Policajná teória a prax” 2004, č. 1, s. 84-96.
- URBAN R.: *Bezpečnostní praxe a bezpečnostní věda*. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2006, s. 665-668. ISBN 80-8070-565-8.
- U THANT S.: *The problems of human environment*. (pol. *Problemy ludzkiego środowiska*). Raport sekretarza generalnego ONZ. Rezolucja nr 2390. New York: ONZ, 1969.
- VALÁŠEK J.: (ang.) *Usefulness of securitology as a science*. „Security Theory & Practice”. Policejní akademie ČR 2008, No 1. ISSN 1801-8211.
<http://www.btp.wz.cz/en/articles/resumeen08-01.html>
- VALÁŠEK J.: (cze.) *Bezpečnost a bezpečnostní výzkum*. /in:/ *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Zborník z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, Ministerstvo hospodárstva SR 2006, s. 675-680.
- VARCHOLOVÁ T. DUBOVICKÁ L.: (slo.) *Nový manažment rizika*. Bratislava: Iura Edition 2008.
- VARCHOLOVÁ T. a kolektív.: (slo.) *Modelové prístupy v strategickom finančnom plánovaní*. Bratislava: EKONÓM 2003.
- VARCHOLOVÁ T. KORZENIOWSKI L.: (slo.) *Podnikateľské riziko*. Bratislava: EKONÓM 2002.

- VIKHANSKIY O.S. NAUMOV A.I. (ros.) ВИХАНСКИЙ О.С. НАУМОВ А.И.: *Менеджмент*. Москва: 1994.
- VOLTHENKOVA G.M. PALIY I.P. red. (ukr.) ВОЛЧЕНКОВА Г.М. ПАЛІЙ І.П. (укладачі) *Освіта для захисту прав людини на здоров'я, працю та життя*. Київ: Європейська Асоціація на безпеку 2003.
- WALLIS A.: *Przestrzeń jako wartość*. /in:/ *Naród – kultura – osobowość*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1983, s. 629-638.
- Węgierski bądź Dacki *Simplicissimus*. Wyd.1. Przekład Danuta Reychmanowa. Przedmowa i przypisy Jan Reychman. Kraków: Wydawnictwo Literackie 1967.
- WEICK, K. E.: *Organizational culture as a source of high reliability*. (pol. *Kultura organizacyjna jako źródło wysokiej niezawodności*.) „California Management Review” 1987, No 29(2), p.112-127.
- WELANDER Glenn, SVANSTRÖM Leif, EKMAN Robert: *Safety Promotion - and Introduction*. 2nd Revised edition. Stockholm: Karolinska Institutet 2004. ISBN 91-631-5638-5.
- WIATR M.S.: *Ograniczenie indywidualnego ryzyka kredytowego*. /in:/ *Polskie banki w drodze do Unii Europejskiej*. Warszawa: Poltext, 1997.
- WIDACKI J.: (red.) *Kryminalistyka*. Warszawa: C.H. Beck 1999.
- Wielka Encyklopedia Świata*. Oxford: Oxford Educational Encyclopedia Ltd. 2004, tom VIII.
- WILLET A.H.: *The Economic Theory of Risk Insurance*. Filadelfia: 1951.
- WOŁOWIEC T. KAGANEK K.: *Administracyjno-prawne uwarunkowania funkcjonowania gmin uzdrowiskowych w Polsce i reaktywowania koncepcji uzdrowisk*. "Folia Turistica" 2007, nr 18, s. 109-120.
- WOJCISZKE B.: *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: SCHOLAR 2002.
- WÓJCIK J.W.: *Przestępstwa w biznesie*. Warszawa: Centrum Informacji Menedżera, 1999.
- Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*. Warszawa: ISP PAN 1996.
- WU Joseph S.: *Konfucjusz (Kong Fuzi)*. /in:/ McGREAL I.P. (red.) *Wielcy Myśliciele Wschodu*. (ang.) *Great Thinkers of the Eastern World*. Warszawa: al fine 1997, s. 3-10.
- WYRZYKOWSKI Mirosław: *Ochrona danych osobowych*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 1999.
- YAROTHKIN W.I. (ros.) ЯРОЧКИН В.И.: *Сек'юритология – наука о безопасности жизнедеятельности*. Москва: „Ось-89” 2000.

- YEROKHIN S.A. (ukr.) ЄРОХІН С.А.: *Структурна трансформація національної економіки. Теоретико-методологічний аспект*. Київ: Світ Знань, 2002.
- YOSIFOVAV D. DZHALEVA-CHONKOVA A.: (ang.) *Role and funkcjns of deposit insurance system as component of financial safety net in Bulgaria*. /in:/ GRZYBOWSKI M. TOMASZEWSKI J.: (red.) *Bezpieczeństwo w administracji i biznesie*. Gdynia: WSAiB, 2007, s. 169-177.
- ZAŁEGA Tomasz: *Hierarchizacja potrzeb ludzkich a koncepcje konsumpcji we współczesnej literaturze*. „Zarządzanie innowacyjne w gospodarce i biznesie” 2007, nr 2, s. 57-74. ISSN 1895-5088.
- ZAPOROZHETS O.I. (ukr.) ЗАПОРОЖЕЦ О.І.: *Щодо проекту концепції управління ризиками надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру*. /в:/ *Безпека Життя і діяльності людини - освіта, наука, практика*. Київ: Самміт-Книга, 2007 с. 10-12.
- ZAPLATYNSKYJ W.M. (ukr.) ЗАПЛАТИНСЬКИЙ В.М.: *Безпека та небезпека у стародавніх віруваннях*. „Безпека життєдіяльності” 2006, № 5, с. 41-44.
- ZAPLATYNSKYJ W.M. (ukr.) ЗАПЛАТИНСЬКИЙ В.М.: *Безпека життєдіяльності*. Опорний конспект лекцій. Київ: Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1999.
- ZAPLATYNSKYJ W.M. (ros.) ЗАПЛАТИНСЬКИЙ В.М.: *Современные подходы к определению науки о безопасности жизни и деятельности человека*. /in:/ *ELPIT* 2007. Тольятти: Тольяттинский государственный университет 2007, с. 80-84.
- ZAPLATYNSKYJ M. W. (ros.) ЗАПЛАТИНСКИЙ М.В: *Терминология науки о безопасности*. /in:/ *Bezpečnostná veda a bezpečnostné vzdelávanie*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Liptovsy Mikuláš Demänovská dolina: Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika v Liptovskom Mikuláši 2006.
- ZAPLETALOVÁ L.: *Ontogenéza motorickej výkonnosti 7 - 18-ročných chlapcov a dievčat Slovenskej republiky*. Bratislava: Slovenská vedecká spoločnosť ore telesnú výchovu a šport 2002.
- ŻARNOWSK J. *Epoka dwóch wojen*. /in:/ IHNATOWICZ I. MAĆZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988, s. 593-670. ISBN 83-05-11402-3.
- Zarządzanie bezpieczeństwem*. Kraków: PSB 2000.
- ZAWADZKA Z.: *Zarządzanie ryzykiem w banku komercyjnym*. Warszawa: Poltext 1999.

- ZEMAN P.: *Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů*. Vyd. 1. Brno: Ústav strategických studií, Vojenská akademie v Brně 2002.
- ZHANG Hui, WIEGMANN Douglas A., von THADEN Terry L., SHARMAGunjan, MITCHELL Alyssa A.: *Safety Culture: a concept in chaos?* (pol. *Kultura bezpieczeństwa: koncepcja w chaosie?*). Urbana-Champaign: University of Illinois. www.humanfactors.uiuc.edu.
- ZIĘBA R.: *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego - koncepcje-struktury-funkcjonowanie*. Warszawa: SCHOLAR 2004.
- ZIĘBA R.: *Kategorie bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*. /in:/ *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX w.* Warszawa: 1997.
- ZIENTARA B.: *Spółeczeństwo polskie XIII-XV wieku*, s. 189. /in:/ IHNATOWICZ I. MĄCZAK A. ZIENTARA B. ŻARNOWSKI J.: *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*. Warszawa: KiW 1988, s. 91-209. ISBN 83-05-11402-3.
- ZNANIECKI F.: *Wstęp do socjologii*. Poznań: 1922.
- ZOHAR, D.: *Safety climate in industrial organizations: Theoretical and applied implications*. (pol. *Klimat bezpieczeństwa w organizacji przemysłowej: teoria i konsekwencje zastosowania*). „Journal of Applied Psychology”, 1980. No 65, p. 96-102.
- ŻEBROWSKI A.: *Walka informacyjna u progu XXI wieku*. /in:/ BOROWIECKI R. ROMANOWSKA M.: (red.) *System informacji strategicznej. Wywiad gospodarczy a konkurencyjność przedsiębiorstwa*.

Prasa i czasopisma

- Bankowe kryzysy, „Rzeczpospolita” 2005-11-10,11.
- Bezpieczeństwo informacyjne. „Biznes Trendy” Magazyn INFOR czerwiec 2002.
- Bezpieczeństwo informatyczne przedsiębiorstw. Zagrożenie tkwi wewnątrz, „Rzeczpospolita” 2005-02-28.
- BIAŁY A.: Tajemniczy klient zakłada konto. „Rzeczpospolita” 2005-09-05.
- BRZESZCZYŃSKI J.: Kto wie lepiej, ten wygrywa. „Rzeczpospolita” 2001-11-21.
- CZUBOWSKA Sylwia: Polski internet zagrożony. „Dziennik.pl” 2008-08-18. <http://www.dziennik.pl>

DAREWICZ K.: *USA. Były agent FBI przyznał się do winy*. „Rzeczpospolita”, 2001-07-7,8.

Edukacja dla bezpieczeństwa zamiast przysposobienia obronnego. „Gazeta.pl” 2008-11-03. <http://wiadomosci.gazeta.pl>

„Gazeta Prawna”, 2001-07-25.

GILLERT P.: *Szpieg z Białego Domu*. „Rzeczpospolita”, 2005-10-07.

GŁOWACKA E. RYBAK M.: *Transmisja z bankomatu*. „Rzeczpospolita”, 2001-08-30.

JANICKI M.: *Tajne przez poufne*. „Polityka” nr 30, 2002-07-27.

KACZMAREK T.T.: *Zarządzanie ryzykiem*. „Nowe Życie Gospodarcze” 1999, nr 49, s. 29-31.

KITTEL B.: *Ziemie drogo kupię*. „Rzeczpospolita” 2001-08-30.

Kobiety wolą Wartę, mężczyźni ING NN. „Dziennik Ubezpieczeniowy” 2006-05-30.

KOŚCIELNIAK P. KANIEWSKI Ł.: *Kłamcy w pułapce*. „Rzeczpospolita” 2002-03-26.

KOŚCIELNIAK P.: *Splątane-zaszyfrowane*. „Rzeczpospolita”, 2004-04-27.

KOSIARSKI M.: *Do ukarania służy tylko legalnie zdobyty dowód*. „Rzeczpospolita” <http://www.rp.pl> odczyt z dnia 2007-10-30.

NISZTOR Piotr, GRUCA Radosław, ZIELIŃSKI Robert, BUTKIEWICZ Tomasz: *Posłanka Sawicka wpadła w sidła Romea z CBA?* „Dziennik.pl” 2007-10-18. www.dziennik.pl

Opinia społeczna. Świat mniej bezpieczny. „Rzeczpospolita” 2004-01-09.

PAJAK A.: *Oczy i uszy Wielkiego Brata*. „Enter” 2001, nr 12.

Prezesi upadających biur podróży nie będą bezkarni./ 2007-05-24. www.tur-info.pl

PRZYBYLSKI M.: *Andersen zniknie z rynku*. „Rzeczpospolita” 2002-04-10.

PYTLAKOWSKI P. PAWŁAK A. *10 lat bez wyroku*. „Polityka” 2002, nr 16.

Przestępcy czują się bezkarni, „Rzeczpospolita”, 2002-02-23,24.

RASZKOWSKA G.: *Sprawdzać czy ufać*. „Rzeczpospolita” 2000-08-30.

ROMANOWSKI G.: *Wyłudził z banków 160 tysięcy złotych*. „Rzeczpospolita”, 2000-08-30.

SZYNDZIELORZ K.: *Wielkie ucho Ameryki*. „Przegląd Tygodniowy” 1989, nr 11.

URBAŃSKI K.: *Co do metra i sekundy*. „Rzeczpospolita”, 2005-12-27.

- WOJCIECHOWSKI T.: *Testament Orwella*. „Wprost”, 2000-04-30.
- WOŁOWIEC T. KAGANEK K.: Administracyjno-prawne uwarunkowania funkcjonowania gmin uzdrowiskowych w Polsce i reaktywowania koncepcji uzdrowisk. „Folia Turistica” 2007, nr 18, s. 109-120.
- WYSOCKI Paweł: *Kolejna afera ze zgubą na Wyspach*. „Dziennik.pl.” 2008-11-02. <http://www.dziennik.pl>
- Zarobił inwestor z Wysp Dziewiczych. „Rzeczpospolita” 2004-02-11.
- ZIELIŃSKI T.: *Informacja w procesie oceny banku*. „Bank” 1999, nr 8, s. 39-44.

Przepisy prawa

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (*Dz. U. nr 78, poz. 483*).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 czerwca 2006 r. w sprawie nazw kierunków studiów (*Dz. U. nr 121, poz. 838*).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 lutego 1999 r. w sprawie podstawowych wymagań bezpieczeństwa systemów i sieci teleinformatycznych, (*Dz. U. nr 18, poz. 162*).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. Kodeks handlowy (*Dz. U. nr 57, poz. 502, ze zm.*)
- Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii, Republiką Federalną Niemiec, Republiką Grecką, Królestwem Hiszpanii, Republiką Francuską, Irlandią, Republiką Włoską, Wielkim Księstwem Luksemburga, Królestwem Niderlandów, Republiką Austrii, Republiką Portugalską, Republiką Finlandii, Królestwem Szwecji, Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej) a Republiką Czeską, Republiką Estońską, Republiką Cypryjską, Republiką Łotewską, Republiką Litewską, Republiką Węgierską, Republiką Malty, Rzeczpospolitą Polską, Republiką Słowenii, Republiką Słowacką dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii, Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej (*Dziennik Urzędowy UE L 236 z 23 września 2003*).

Traktat o Unii Europejskiej. Tekst skonsolidowany, uwzględniający zmiany wprowadzone Traktatem z Nicei. (*Dziennik Urzędowy UE C 325 z 24 grudnia 2002 r.*) www1.ukie.gov.pl

Ustawa z dnia 14 kwietnia 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (*j.t. Dz. U. z 1980 r. nr 9, poz. 26*).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (*Dz. U. nr 16, poz. 93 ze zm.*)

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (*Dz. U. nr 43, poz. 296 ze zm.*)

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (*Dz. U. nr 24, poz. 141, t. j. ze zm.*)

Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (*j.t. Dz. U. z 2002 r. nr 123, poz. 1058, ze zm.*)

Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (*j.t. Dz. U. z 2002 r. nr 123, poz. 1059, ze zm.*)

Ustawa z dnia 1 września 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (*Dz. U. nr 19, poz. 147, ze zm.*)

Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe (*Dz. U. nr 5, poz. 24 ze zm.*)

Ustawa z dnia 24 lutego 1990 r. o o przeciwdziałaniu praktykom monopolistycznym i ochronie interesów konsumentów. (*j.t. Dz. U. z 1999 r. nr 52, poz. 547 ze zm.*)

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (*Dz. U. Nr 30, poz. 179 ze zm.*)

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (*Dz. U. nr 78, poz. 462 ze zm.*)

Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (*Dz. U. nr 22, poz. 91, ze zm.*)

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich (*Dz. U. nr 41, poz. 179 ze zm.*)

Ustawa z dnia 30 października 1992 r. o ochronie topografii układów scalonych (*Dz. U. nr 100, poz. 498 ze zm.*)

Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (*Dz. U. nr 47, poz. 211 ze zm.*)

Ustawa z dnia 10 czerwca 1994 r. o zamówieniach publicznych (*Dz. U. z 1998 r. nr 119, poz. 773*).

Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (*Dz. u. nr 111, poz. 535 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (*Dz. U. Nr 121, poz. 591 ze zm.*)

Ustawa z dnia 13 października 1995 r. o zasadach ewidencji i identyfikacji podatników i płatników (*Dz. U. nr 142, poz. 702 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej (*Dz. U. nr 88, poz. 439 ze zm.*)

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi (*j.t. z 2002 r. Dz. U. Nr 49, poz. 447 ze zm.*)

Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (*Dz. U. nr 159, poz. 1667 ze zm.*)

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (*Dz. U. nr 88, poz. 553 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji (*Dz. U. nr 133, poz. 882 ze zm.*)

Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia (*Dz. U. nr 114, poz. 740 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (*Dz. U. nr 133, poz. 883 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (*Dz. U. nr 140, poz. 939 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa (*Dz. U. nr 137, poz. 926 ze zm.*)

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (*Dz. U. nr 155, poz. 1016 ze zm.*)

Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (*Dz. U. nr 11, poz. 95 ze zm.*)

Ustawa z dnia 24 lipca 1999 r. o Służbie Celnej (*j.t. Dz. U. z 2004 r. nr 156, poz. 1641 ze zm.*)

Ustawa z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów oraz o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (*Dz. U. nr 22, poz. 271.*)

Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (*Dz. U. nr 94, poz. 1037 ze zm.*)

Ustawa z dnia 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzania do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nie ujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu (*Dz. U. nr 116, poz. 1216 ze zm.*)

- Ustawa z dnia 16 marca 2001 r. o Biurze Ochrony Rządu (*j.t. Dz. U. z 2004 r. nr 163, poz. 1712*).
- Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do sejmów Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (*Dz. U. nr 46, poz. 499 ze zm.*).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (*Dz. U. nr 123, poz. 1353 ze zm.*).
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, (*Dz. U. nr 112, poz. 1198*)
- Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (*Dz. U. nr 74, poz. 676 ze zm.*).
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2003 r. o powszechnym ubezpieczeniu w Narodowym Funduszu Zdrowia (*Dz. U. nr 45, poz. 391, ze zm.*)
- Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (*Dz. U. nr 60, poz. 535 ze zm.*)
- Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (*Dz. U. nr 124, poz. 1151, ze zm.*)
- Ustawa z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych (*Dz. U. nr 139, poz. 1326 ze zm.*).
- Ustawa z dnia 27 maja 2004 r. o funduszach inwestycyjnych (*Dz. U. nr 146, poz. 1546, ze zm.*)
- Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (*Dz. U. nr 169, poz. 1411, ze zm.*)
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego (*Dz. U. nr 104, poz. 709*).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (*Dz. U. nr 104, poz. 708*).
- Ustawa z dnia 25 września 1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych, (*j.t. z 1991 r. Dz. U. nr 18, poz. 80, ze zm.*)
- Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. Prawo spółdzielcze (*j.t. Dz. U. z 1995 r. nr 54, poz. 288, ze zm.*)
- Ustawa z dnia 1 września 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (*Dz. U. nr 19, poz. 147, ze zm.*)
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (*Dz. U. nr 38, poz. 173, ze zm.*)

Ustawa z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej (*Dz. U. nr 41, poz. 324 ze zm.*)

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (*Dz. U. nr 20, poz. 104 ze zm.*)

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (*Dz. U. Nr 30, poz. 179 ze zm.*)

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (*Dz. U. nr 78, poz. 462 ze zm.*)

Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (*j.t. z 1993 r. Dz. U. nr 90, poz. 416 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (*Dz. U. Nr 121, poz. 591 ze zm.*)

Ustawa z dnia 18 stycznia 1996 roku o kulturze fizycznej (*Dz. U. nr 25, poz. 113 ze zm.*)

Ustawa z dnia 2 czerwca 1997 r. Kodeks karny (*Dz. U. nr 88, poz. 553 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (*Dz. U. nr 133, poz. 883 ze zm.*)

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa (*Dz. U. nr 137, poz. 926 ze zm.*)

Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (*Dz. U. nr 11, poz. 95 ze zm.*)

Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej (*Dz. U. nr 101, poz. 1178 ze zm.*)

Ustawa z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów oraz o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (*Dz. U. nr 22, poz. 271*).

Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (*Dz. U. nr 94, poz. 1037 ze zm.*)

Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, (*Dz. U. nr 112, poz. 1198*)

Ustawa z dnia 9 lipca 2003 r. o zatrudniania pracowników tymczasowych (*Dz. U. nr 2003, nr 166, poz. 1608*).

Ustawa z 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (*Dz. U. nr 173, poz. 1807*).

Zarządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 16 lipca 1974 r. (*Monitor Polski nr 27, poz. 161*).

Normy i materiały wewnętrzne

Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on Actions for a Safer Europe. (pol. Komunikat Komisji Europejskiej do Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie działań na rzecz bezpieczniejszej Europy.) Brussels: Commission of the European Communities, 2006-06-23. COM (2006) 328.

Czy na co dzień czujemy się bezpiecznie? Komunikat z badań BS/77/2007. tab. 1. N=937. Warszawa: CBOS 2007. www.cbos.pl.

Gallup International Association – Voice of the People 2003.
www.weforum.org

Poczucie bezpieczeństwa i opinie o przyspieszonym trybie wymiaru sprawiedliwości, Komunikat z badań BS/80/2006, CBOS Warszawa 2006.
www.cbos.pl

Poczucie bezpieczeństwa na co dzień. Komunikat z badań BS/53/2008. N=1205. Warszawa: CBOS 2008.

Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67. ust. 1 pkt 1 – 10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. „Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego oraz ustawę o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego” oraz o innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Przewodniczący komisji weryfikacyjnej Antoni Macierewicz 2007.

Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2000-2001. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości 2002.

Uchwała Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z dnia 23 czerwca 2003 r. w sprawie określenia dziedzin nauki i dziedzin sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (M.P. nr 40, poz. 586).

Warunki powstania i działania oraz perspektywy rozwojowe polskich przedsiębiorstw powstałych w latach 2001-2003, GUS Warszawa, 2005.

Zarządzenie nr 13/94 Prezesa NBP z dnia 10 grudnia 1994 r.

monografia naukowa

Leszek F. Korzeniowski

SECURITOLOGIA
Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych

Druk i opracowanie graficzne:

AMSGrafix!

al. Pokoju 81, 31-564 Kraków

www.amsgrafx.com.pl